Міністерство культури України
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗБАНАЦЬКА ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 002.1:025.135:316.77] (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ДОКУМЕНТНА ЕВРИСТИКА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ: БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство
27 – соціальні комунікації

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело____ О. М. Збанацька

Науковий консультант: Литвин Сергій Харитонович, доктор історичних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Збанацька О. М. Документна евристика в системі соціальних комунікацій: бібліотекознавчий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (27 – соціальні комунікації). – Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, 2019.

У дисертації запропоновано новий науковий напрям – документну евристику – комплексну систему знань про теорію, історію і практичну реалізацію документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади.

Доведено відсутність комплексних наукових напрямів дослідження щодо документної евристики, підвалини якої поступово закладалися у бібліотечному фондознавстві, каталогознавстві, теорії бібліотечно-інформаційного обслуговування, бібліотечній професіології, бібліотечному читачезнавстві, бібліографознавстві, документознавстві, інформатиці та інших науках інформаційного циклу, що свідчить про її інтеграційний та міждисциплінарний характер.

Виникнення документної евристики на часі, оскільки документальний пошук в системі соціальних комунікацій набуває глобального характеру, і поширюється на всю систему документальних комунікацій. Виходячи з цього документну евристику слід вважати потужною системою знань здатною активізувати загальний соціальний комунікаційний процес, опосередкований документом.

Об’єктом дослідження стала документна евристика в системі соціальних комунікацій. Предмет дисертації склала документна евристика як науковий напрям в бібліотекознавстві.

Мета дисертації полягає в розробленні цілісної концепції документної евристики як нового наукового напряму в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

Методологічна база дослідження зумовлена міждисциплінарною спрямованістю теми, її основу складають парадигма документної евристики в інформаційному суспільстві та базові положення документального пошуку, що дозволили вивчати об'єкт дослідження як новий науковий напрям.

У роботі на основі аналізу довідкових видань з'ясовано стан розробленості терміна «евристика», яким послуговуються різні сфери суспільної діяльності. Визначено сутність та обґрунтовано складові документної евристики як нового наукового напряму в системі соціальних комунікацій та бібліотекознавстві. У зв'язку з цим, метою документної евристики визначено кумулювання знання про типи та види документів, їхнє місцезнаходження, орієнтири щодо їх розшукання з урахуванням інформаційних потреб користувачів.

З'ясовано терміносистему документної евристики, яку складають такі основні терміни та терміносполучення: «документна евристика», «документ», «інформаційний пошук», «документальний пошук», «інформаційно-пошукова система», «інформаційно-пошукова мова», «пошуковий образ документа». Поняття «документна евристика» та «документальний пошук» пов'язані між собою, насамперед, асоціативним відношенням, оскільки документальний пошук – це та сторона дійсності, на вивчення якої направлено документну евристику. Проте обидва поняття незалежно одне від одного мають свої ієрархічні відношення, адже кожна наука посідає своє місце серед інших наук, а кожен вид пошуку – серед інших видів пошуку.

У дисертації досліджено вплив інформаційних потреб користувачів на механізм реалізації документального пошуку. Витоки документального пошуку, – потреби в документах – виникають в процесі життєдіяльності людини, і результатом документального пошуку є документи, які будуть

використані користувачами в їхній теперішній або майбутній суспільній практиці. Таким чином, виникає документна комунікація – комунікація, опосередкована документом, що ґрунтується на обміні документами між людьми. До системи документних комунікацій належать: документи, які функціонують у суспільстві; засоби доведення цих документів до користувачів; бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції, які здійснюють комунікаційні процеси (видавництва, засоби масової комунікації, інтернет, бібліотеки, архіви, музеї, інформаційно-аналітичні центри); користувачі, які є кінцевими одержувачами документа.

Установлено, що найкраще документна евристика проявляється в комунікаційному середовищі бібліотеки, до якого належать: різні типи та види документів; бібліотечний фонд як упорядкована сукупність документів; бібліотечні інформаційно-пошукові системи, що включають бібліотечні каталоги, картотеки, бібліографічні покажчики, бази даних та інформаційно-пошукові мови, якими вони послуговуються; матеріально-технічна база; користувачі; інформаційні працівники.

Констатовано, що бібліотечні інформаційно-пошукові системи цілеспрямовано розкривають фонд бібліотеки, надають допомогу користувачам у пошуку та доборі потрібних документів, і слугують універсальним ключем до знань, сконцентрованих у документах. Їхньою складовою частиною є довідково-пошуковий та довідково-бібліографічний апарат бібліотеки. Для більш повного і якісного обслуговування користувачів та надання їм додаткової інформації про об’єкт пошуку, бібліотеки формують власні бази та банки даних. Перспективним вбачається розробка лінгвістичного забезпечення для інформаційно-пошукових систем у двох напрямах: розробка і ведення інформаційно-пошукового тезауруса та створення авторитетних файлів на імена осіб, найменування організацій, географічні назви.

Висловлено думку щодо інформаційної культури та компетентності користувачів, здатності до самоосвіти і розвитку, оволодіння різними

методами пошуку інформації, а також до інформаційних працівників різних спеціалізацій щодо їх професіоналізму у царині ведення баз даних, створення якісних пошукових образів документів, авторитетних файлів, обслуговування користувачів тощо.

У дисертації запропоновано поділяти документну евристику на загальну та спеціальну. Загальна документна евристика охоплює питання історії, теорії та методики документального пошуку. Спеціальна документна евристика поділяється в залежності від об'єкта документального пошуку (джерельна, бібліографічна, патентна); від інституції, в якій здійснюється документальний пошук (архівна, музейна, документна інтернет-евристика); від галузі знання, в якій здійснюється документальний пошук (літературознавча, медична, педагогічна тощо).

Розроблено концептуальні засади до розвитку документної евристики в системі соціальних комунікацій. Концепти розвитку документної евристики: інтелектуалізація, лінгвістичність, відповідність, системність, узгодженість, інтегрованість, доступність, комунікативність, інституційність.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням, у якому на основі виявлених та опрацьованих джерел, обґрунтовано поняття документної евристики в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

У дослідженні вперше:

- виявлено та проаналізовано тлумачення терміна «евристика», зафіксованого в довідкових виданнях універсального та галузевого змісту;

- запропоновано і обґрунтовано новий науковий напрям – документну евристику, що дозволить збагатити як евристику, так і бібліотекознавство новим знанням. Об'єкт її вивчення – документальний пошук, предмет – формування системи наукового знання про технологію здійснення документального пошуку у єдності його з документами, їхніми пошуковими образами, пошуковими масивами, довідковим апаратом, суб'єктами документно-комунікаційної діяльності;

- здійснено комплексний аналіз документної евристики як наукового напряму та документального пошуку як процесу;

- визначено основні компоненти комунікаційного середовища документної евристики: бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції, які здійснюють комунікацію, опосередковану документом; документні фонди бібліотек, архівів, музеїв, органів науково-технічної інформації, книжкових магазинів, особистих бібліотек, постійно діючих виставок; документи, які побутують у суспільстві; інформаційно-пошукові мови, сутність яких полягає у створенні пошукових образів документів у вигляді бібліографічних записів, класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, авторитетних файлів на точки доступу; засоби доведення цих документів до користувачів; інформаційні працівники, які створюють пошукові образи документів; користувачі, які формулюють пошукові образи запитів і є кінцевими одержувачами документа. Між всіма компонентами комунікаційного середовища документної евристики існує тісний взаємозв'язок;

- запропоновано видову класифікацію документної евристики за такими критеріями: об'єктом документального пошуку; інституціями, в яких здійснюється документальний пошук; галуззю знання, в якій здійснюється документальний пошук;

- виявлено спільність та відмінність реалізації документального пошуку в бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях;

- визначено концептуальні підходи до розвитку документної евристики в інформаційному суспільстві;

удосконалено:

- визначення поняття «документальний пошук» та введено до наукового обігу дисциплін соціокомунікаційного циклу поняття «документна евристика» та «документна інтернет-евристика»;

- організаційні засади механізму реалізації документального пошуку;

набули подальшого розвитку:

- уявлення щодо особливостей реалізації документального пошуку в

бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях;

- знання стосовно розкриття змісту документів за допомогою інформаційно-пошукових мов;

- наукові уявлення про джерелознавчу, джерельну, бібліографічну, архівну евристики та документну інтернет-евристику.

Практичне значення отриманих результатів полягає в здобутті нового наукового знання, що заповнює значні лакуни в науковому обґрунтуванні ролі документної евристики в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність відділу лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (розробка та поповнення «Інформаційно-пошукового тезауруса»), при підготовці науково-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Документна евристика» та «Евристика в науковому студіюванні» для магістрів та аспірантів Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Отже, слід зазначити, що документна евристика може стати вагомим теоретичним підґрунтям щодо реалізації документального пошуку. Знання, що будуть накопичуватися документною евристикою, стануть дієвим засобом: покращення якості обслуговування користувачів інформації; удосконалення пошукових можливостей інформаційно-пошукових систем; підвищення рівня обізнаності інформаційних працівників щодо наявних одиниць зберігання у фондах документно-інформаційних інституцій; покращення взаємодії між користувачами інформації та інформаційними працівниками; підвищення рівня інформаційної культури усіх суб’єктів соціальних комунікацій.

Ключові слова: документна евристика, документальний пошук, бібліотечні інформаційно-пошукові системи, інформаційно-пошукові мови, соціальні комунікації, бібліотекознавчий аспект.

SUMMARY

Zbanatska O. M. Documentary heuristics in the system of social communications: Library Science aspect. – Qualification scientific study on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Sciences in Social Communications, specialty – 27.00.03 – Book Science, Library Science, Bibliography (27 – social communications). – Ministry of Culture of Ukraine, National Academy of Management of Culture and Arts, National Academy of Sciences of Ukraine, Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2019.

The new scientific direction – documentary heuristics as a comprehensive system of knowledge about the theory, history and practical implementation of the document retrieval, its intellectual and technological principles, – is explored in thesis.

The lack of comprehensive scientific directions of research on documentary heuristics, the foundations of which were gradually laid down in library fund science, catalogue science, the theory of library information services, library professiology, library reader science, bibliography studies, record studies, informatics and other sciences of information cycle, is proved. That indicates its integration and interdisciplinary nature.

The initiation of documentary heuristics is relevant, because the document retrieval in the system of social communications gains global character and extends to the entire system of document communications. On the assumption of this, documentary heuristics should be considered as a powerful system of knowledge, that is able to activate the general social communication process, mediated by the document.

Documentary heuristics in the system of social communications is the object of the research. Documentary heuristics as a scientific direction in Library Science is the subject of thesis.

The purpose of thesis is to develop a consistent concept of documentary heuristics as a new scientific direction in the system of social communications, in particular in Library Science.

The methodological basis of the research is determined by the interdisciplinary directedness of the theme. It includes the paradigm of documentary heuristics in the information society and the basic regulations of the document retrieval, that allowed to study the object of research as a new scientific direction.

In thesis the state of development of the term «heuristics», which is used for various spheres of social activity, is ascertained on the basis of the analysis of reference publications. The essence and the components of documentary heuristics as a new scientific direction in the system of social communications and Library Science are substantiated. As a result, the accumulation of knowledge about the types and forms of documents, their location, benchmarks for their search, considering the information needs of users, is determined as the purpose of documentary heuristics.

The terminological system of documentary heuristics, that consists of the following basic terms and term combinations: «documentary heuristics», «document», «information retrieval», «document retrieval», «information retrieval system», «information retrieval language», «retrieval image of a document», is ascertained. The concepts of «documentary heuristics» and «documentary retrieval» are interlinked, first of all, with an associative relation, since the documentary retrieval is the part of reality, that documentary heuristics is directed to study. However, both concepts independently of each other have their own hierarchical relations, since each science takes its place among other sciences, and each type of retrieval takes its place among other types of retrieval.

Thesis investigates the influence of information needs of users on the mechanism of implementation of documentary retrieval. The origins of documentary retrieval – the need for documents, – arise in the process of human life, and the result of documentary retrieval are documents, that will be used by

users in their present or future public practice. Thus, the document communication – communication, that is mediated by a document and based on the exchange of documents between people, – arises. The system of document communications includes: documents, that function in a society; means of bringing these documents to users; libraries and other document and information institutions, that implement communication processes (publishers, mass media, Internet, libraries, archives, museums, information and analytical centers); users, who are the ultimate recipients of the document.

It is stated, that documentary heuristics appears the best of all in the communication environment of the library, that includes: different types and forms of documents; library fund as arranged set of documents; library information retrieval systems, that include library catalogues, card indexes, bibliographic indexes, databases and information retrieval languages, that they use; material and technical base, users, information staff.

It is established, that library information retrieval systems purposefully reveal the libraries' fund, help users search and retrieve the necessary documents and serve as a universal key to knowledge, that is concentrated in documents. The reference and search, reference and bibliographic apparatus of the library is the constituent part of the library information retrieval systems. Libraries form their own databases and databanks to provide full and high-quality service to users and to supply them with additional information about the find item.

The development of the lingware for information retrieval systems on two areas: the development and maintenance of information retrieval thesaurus and the creation of authoritative files on the names of individuals, organizations and geographical names, seems promising.

The opinion on informational culture and capacity of users, the ability to self-education and growth, learning various methods of information retrieval, as well as on information staff of various specialties concerning their professional competence in the field of database maintenance, creation of quality document search profiles, authorized files, user servicing, etc. is suggested.

Thesis proposes to divide the documentary heuristics into general and special. General documentary heuristics spans issues of history, theory and procedure of document retrieval. Special documentary heuristics is divided depending on the object of document retrieval (source, bibliographic, patent); on the institution, where the document retrieval is realized (archival, museum, documentary Internet heuristics); on the field of knowledge, in which the document retrieval is realized (study of literature, medical, pedagogical, etc.).

The conceptual foundation of documentary heuristics development in social communications system is developed. The concepts of documentary heuristics development are: intellectualization, linguisticativity, accordance, systemacy, compliance, integrativity, accessibility, communicativeness, institutionality.

Thesis is the first comprehensive study that validates the concept of documentary heuristics in social communications system, Library Science in particular, on the basis of discovered and examined sources. That compile the scientific novelty of the derived results.

In the research for the first time:

- the interpretation of the term «heuristics», that is stated in the reference issues of universal and industrial content, is discovered and analyzed;
- a new scientific direction – documentary heuristics, that will allow to beneficate both heuristics and Library Science with new knowledge, – is suggested. Its research object is a document retrieval, the subject is the formation of a scientific knowledge system about the technology of a document retrieval implementation in its unity with documents, their search profiles, search arrays, the reference apparatus, the individuals of document and communication activity;
- a complex analysis of documentary heuristics as a scientific direction and a document retrieval as a process is realized;
- the fundamental elements of the communication environment of documentary heuristics are defined: libraries and other document and information institutions, that perform communication mediated by the document; document funds of libraries, archives, museums, institutions of scientific and technical

information, bookshops, personal libraries, permanent exhibitions; documents, that exist in society; information retrieval languages, the essence of which is to create the document search profiles in the form of bibliographic records, classification indexes, subject entries, keywords; authoritative files on access points; means of bringing these documents to users; information staff, who creates the document search profiles; users, who state request search profiles and are final recipients of the document. There is close interconnection between all of the elements of the communication environment of documentary heuristics;

- the generic classification of documentary heuristics is proposed. The classification has next criterions: the object of document retrieval; institutions, where document retrieval is realized; the branch of knowledge, where document retrieval is realized;

- the common and the difference of document retrieval realization in libraries and other document and information institutions are detected;

- the conceptual approaches to developing the documentary heuristics in information society are defined;

It is improved:

- the concept definition of «document retrieval» and the concepts of «documentary heuristics» and «documentary Internet heuristics» are put into scientific circulation of disciplines of the social and communication cycle;

- the organizational foundations of the document retrieval implementation mechanism;

It is given further development to:

- the assumptions about document retrieval implementation specifics in libraries and other document and information institutions;

- the knowledge of document content disclosure by using information retrieval languages;

- the scientific views of the Source Study, source, bibliographic, archival heuristics and documentary Internet heuristics.

The new scientific knowledge acquisition, that fills up the constitutive blanks in scientific foundation of documentary heuristics role in social communications system, in particular Library Science, forms the practical significance of the obtained results.

The results of research are implemented into the practical activity of the linguistic support department of the information retrieval systems of the Yaroslav Mudry National Library of Ukraine (development and filling of the «Information Retrieval Thesaurus»), in the preparation of scientific and methodical materials on educational disciplines «Documentary heuristics» and «Heuristics in scientific studying» for master's degree and postgraduate students of the National Academy of Management of Culture and Arts.

Thereby, it should be noted that documentary heuristics can become a significant theoretical base for the document retrieval implementation. The knowledge, that documentary heuristics will accumulate, will become an effective means of: improving the quality of information users' service; development of finding power of information retrieval systems; increasing the capacity of information staff about available storage units in the funds of document and information institutions; improvement of interaction between users of information and information staff; rising of information culture level of all individuals of social communications.

Keywords: documentary heuristics, documentary search, library information retrieval systems, information retrieval languages, social communications, Library Science aspect.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики : [монографія] / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; відп. ред. С. Х. Литвин. – Київ : НАКККіМ, 2018. – 378 с. : рис., табл. – Парал. тит. арк. та зміст укр.-англ. – ISBN 978-966-452-277-6. – URL: http://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10470.

Рецензії: Кунанець Н. Е. Документна евристика: сучасні наукові погляди : [Рец. на книгу: Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики. – Київ, 2018. – 378 с. : рис., табл.] // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 3. – С. 135–137.

Шемаєва Г. В. Перша монографічна студія з документної евристики (рецензія на монографію «Комунікаційні засади документної евристики» О. М. Збанацької) // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 4. – С. 123–124.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

2. Збанацька О. М. Відображення термінології документознавства в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 3–4. – С. 24–31.

3. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування організаційних документів / О. М. Збанацька // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 8. – С. 30–36.

4. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування розпорядчих документів / О. М. Збанацька // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 12. – С. 19–23.

5. Збанацька О. М. Персоналії в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України: форма представлення та використання при предметизації документів / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 85–97.

6. Збанацька О. М. Понятійно-категоріальний апарат архівних інформаційно-пошукових систем / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2013. – № 1. – С. 74–77.

7. Zbanatska O. Document as a reflection of events / O. Zbanatska // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2016. – № 1. – С. 42–50.

8. Збанацька О. М. Документна евристика як наука / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 4. – С. 31–36.

9. Збанацька О. М. Дослідження інформаційно-пошукових мов у бібліотеках і архівах: методологічні основи / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 2. – С. 12–20.

10. Збанацька О. М. Інформаційний пошук за стандартами інформаційної сфери: термінологічний аспект / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 45–63.

11. Збанацька О. М. Музейна евристика: теоретичні основи та практична реалізація / В. В. Карпов, О. М. Збанацька, Ж. З. Денисюк // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 1. – С. 19–25.

Здобувачу належить основна теоретична частина, присвячена трактуванню терміна «евристика» та правовим аспектам доступу до музейних фондів.

12. Збанацька О. М. Професор М. С. Слободяник (1949–2015) – засновник кафедри документних комунікацій Національної академії керівних кадрів

культури і мистецтв / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ. – 2017. – Вип. 47. – С. 334–346.

13. Збанацька О. М. Бібліотеки, архіви, музеї: деякі аспекти спільності та відмінності / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 3. – С. 60–66.

14. Збанацька О. М. Документна евристика в системі управління знаннями / О. М. Збанацька // Бібліотечний вісник. – 2018. – № 6. – С. 3–6.

15. Збанацька О. М., Кириленко О. Г., Яценко О. М. Компаративний аналіз пошукових можливостей електронних каталогів окремих бібліотек України / О. М. Збанацька, О. Г. Кириленко, О. М. Яценко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 11. – С. 32–39.

Здобувачу належить основна теоретична частина і матеріали, присвячені аналізу електронних каталогів НБУ ім. Ярослава Мудрого.

16. Збанацька О. М. Розкриття змісту архівних документів: тезаурусний підхід / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 4. – С. 52–64.

17. Збанацька О. М. Формування наукових поглядів на евристику / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 2. – С. 30–39.

Статті у фахових виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, та у виданнях іноземних держав:

18. Збанацкая О. Н. Информационно-поисковые языки библиотек и архивов Украины: современное состояние, некоторые перспективы развития / О. Н. Збанацкая // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – Алматы, 2017. – № 6. – С. 38–45.

19. Збанацька О. М. Вплив інформаційного суспільства на документну евристику / О. М. Збанацька // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian

scientific journal = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. – 2018. – № 2 (18). – Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2631954/zbanatska_oksana_2018_._the_influence_of_informational_society_on_documentary_herstist._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_18_(accessed 28 April 2018).

20. Збанацька О. М. Інформаційна потреба як мотиватор комунікаційного процесу / О. М. Збанацька // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. – 2018. – № 3 (19). – Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2634971/zbanatska_oksana_2018_._need_in_information_as_a_motivator_of_communication_process._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_19_ (accessed 05 July 2018).

21. Zbanatska O. M. Information search as a document heuristic factor / O. M. Zbanatska // Sience and Education a New Dimension. Sience and Education a New Dimension. Humanitie and Social Sciences. – 2018. – Sept. VI (29), Issue 178. – P. 79–81.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

22. Збанацька О. М. Веб-сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України як джерело інформації / О. М. Збанацька, А. І. Москаленко // Документ, мова, соціум: теорія та практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–12 квіт. 2013 р. – Київ, 2013. – С. 150–152.

Здобувачу належить інформація щодо діяльності Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України та переваги його веб-сайту.

23. Збанацька О. М. Навчальна дисципліна «Аналітико-синтетична переробка інформації»: зміст та проблеми викладання / О. М. Збанацька // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері : IV Міжнар. наук.-практ. конф., 02–04 квіт. 2014 р. – [Донецьк], 2014. – С. 87–89.

24. Збанацька О. М. Новий стандарт ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–13 верес. 2014 р. – Одеса: Грінь Д. С., 2014. – С. 57–63.

25. Збанацька О. М. Бібліографічна евристика: термінологічний аспект / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 10–12 верес. 2015 р. – Одеса, 2015. – С. 130–134.

26. Збанацька О. М. Електронні версії архівних путівників як джерело для уточнення та поповнення інформаційно-пошукового тезауруса Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.) : в 2 ч. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського та ін. – Київ, 2015. – Ч. 1. – С. 45–49.

27. Збанацька О. М. Відображення терміносистеми інтелектуальної власності в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 444–449.

28. Збанацька О. М. Документно-інформаційна діяльність через призму Української бібліотечної енциклопедії / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 8–9 верес. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 133–140.

29. Збанацька О. М. Евристика в науковому студіюванні: зміст та особливості викладання дисципліни / О. М. Збанацька // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (23–24 листоп. 2017 р.). – Харків : ХДАК, 2017. – С. 217–219.

30. Збанацька О. М. Електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: загальна характеристика / О. М. Збанацька // Інформаційний простір бібліотеки : VII Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, Україна, 18–19 трав. 2017 : тези доповідей. – Львів : Вид-во Львів. Політехніки, 2017. – С. 61–64. – Текст укр., англ.

31. Збанацька О. М. Інформаційно-пошукові мови бібліотек і архівів: соціально-комунікаційний аспект / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 42–45.

32. Збанацька О. М. Методологія наукових досліджень: одна з тенденцій сьогодення / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 14–15 верес. 2017 р. – Одеса, 2017. – С. 97–100.

33. Збанацька О. М. Формування пошукового образу документа в електронних каталогах бібліотек [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Інформація, комунікація, суспільство 2017: матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. ІКС-2017, 18–20 трав., 2017, Україна, Славське. Електрон. дані. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 309–310.

34. Збанацька О. М. Комунікаційне середовище документної евристики [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Інформація, комунікація, суспільство 2018 : матеріали 7-ої Міжнар. наук. конф. ІКС-2018, 17–19 трав., 2018, Україна, Чинадієво. – Електрон. дані. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 230–231.

35. Збанацька О. М. Конвергенція документно-комунікаційних систем суспільства / О. Г. Кириленко, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 12–14 верес. 2018 р. – Одеса, 2018. – С. 40–42.

Здобувачу належить третя частина тез.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

36. Збанацька О. М. Розвиток інформаційно-пошукових мов у пошукових системах бібліотек і архівів : монографія / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Нац. б-ка України імені Ярослава Мудрого. – Київ : НАКККіМ, 2017. – 354 с. : рис., табл. – ISBN 978-966-452-245-5. – URL: http://elib.nplu.org/view.html?&id=8996.

Рецензія: Воскобойнікова-Гузєва О. В. Рецензія на монографію Збанацької Оксани Миколаївни «Інформаційно-пошукові мови в бібліотеках і архівах» // Інтегровані комунікації. – 2018. – Вип. 5. – С. 45–47.

37. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус / Т. І. Вилегжаніна, О. М. Збанацька ; Нац. парлам. б-ка України. – Донецьк : Альфа-Прес, 2004. – 1103 с.

Здобувачу належить половина праці, зокрема, розроблені словникові статті на фізико-математичні, технічні, хімічні, медичні, біологічні науки, психологію, соціологію, філософію, культурологію.

38. Бібліографічний опис документів. Бібліографічні посилання : метод. рек. / [авт.-уклад. О. М. Збанацька]. – Київ : [б. в.], 2012. – 197 с. : табл., дод.

39. Предметизація документів: теорія і практика (1875–2012 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [укл.: О. М. Збанацька ; наук. ред.: В. О. Кононенко]. – Київ, 2014. – 283 с.

40. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Макроаналітичне згортання інформації: бібліографічний опис документів, анотування документів : навч. посіб. / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ : НАКККіМ, 2014. – 266 с.

41. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Мікроаналітичне згортання інформації: індексування документів, реферування документів : навч. посіб. / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ : НАКККіМ, 2016. – 254 с.

42. Збанацька О. М. Удосконалення довідкового апарату архівів в Україні (20–30-ті роки XX ст.) / О. М. Збанацька // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 65. – С. 161–163.

43. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної парламентської бібліотеки України: період апробації 2004–2012 рр. / О. М. Збанацька // Бібліотечна планета. – 2013. – № 1. – С. 30–32.

44. Збанацька О. М. Страховий фонд документації України: історія та напрями створення / О. М. Збанацька, В. В. Микитенко // Термінологія документознавства та суміжних галузей : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – Вип. 7. – С. 54–61.

45. Збанацька О. М. Класифікаційні таблиці, рубрикатори, класифікатори як засоби створення пошукового образу документа / О. М. Збанацька // Термінологія документознавства та суміжних галузей : зб. наук. пр. – Київ, 2014. – Вип. 8. – С. 142–148.

46. Збанацька О. М. Документ у реаліях сьогодення / О. М. Збанацька // Бібліотечна планета. – 2016. – № 3. – С. 23–27.

47. Збанацька О. Електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: загальна характеристика / О. М. Збанацька // Інформаційний простір бібліотеки: польсько-український досвід : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2017 р., Львів, Україна. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – С. 287–300.

48. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: сучасний стан та перспективи / О. М. Збанацька // Бібліотека і книга в контексті часу : зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф. Тема року: «Бібліотеки України в контексті євроінтеграційних процесів». – Київ, 2017. – С. 61–71.

49. Збанацька О. М. До питання про розробку системи тезаурусів для архівних інформаційно-пошукових систем / О. М. Збанацька // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми

науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав. 2010 р. – Київ, 2010. – С. 259–260.

50. Збанацька О. М. Відображення засобів масової інформації в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., Київ, 10–11 черв. 2011 р. – Київ, [2011]. – С. 78–79.

51. Збанацька О. М. Створення бібліографічної бази даних «Дипломні роботи НАКККіМ»: постановка проблеми / О. М. Збанацька // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – Київ, 2011. – С. 169–171.

52. Збанацька О. М. Навчальна гра як модель реальної роботи (на прикладі дисципліни «Державна інформаційна політика») / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 12–14 верес. 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 348–352.

53. Збанацька О. М. Науково-методична діяльність служби науково-технічної інформації архіву (організація проведення виставок, бібліографічний опис, анотація-реферат, складення бібліографічного списку) [Застосування видів аналітико-синтетичної переробки інформації при створенні довідково-інформаційного фонду] [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства : офіц. сайт. – URL: http://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=135.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ……. 25
ВСТУП……... 27
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ……... 37
1.1 Стан дослідження наукових поглядів на поняття евристики…….. 37
1.2 Поняттєво-термінологічний аналіз документної евристики……... 61
1.3 Документна евристика як новий науковий напрям в системі соціальних комунікацій…… 81
Висновки до Розділу 1……..…….. 93
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ…… 96
2.1 Методологічні підходи пізнання документної евристики……... 96
2.2 Методологічні засади дослідження інформаційно-пошукових мов як складової документної евристики……... 118
Висновки до Розділу 2……. 130
РОЗДІЛ 3 ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ…….. 133
3.1 Інформаційні потреби та їхній вплив на реалізацію інформаційного пошуку…… 133
3.2 Інформаційно-пошукові мови в системі інформаційного пошуку…. 149
3.3 Інформаційний пошук як чинник документної евристики…….. 157
3.4 Видовий поділ документної евристики: об’єктно-інституційно-галузевий підхід……. 176
Висновки до Розділу 3……..... 246
РОЗДІЛ 4 ДОКУМЕНТНА ЕВРИСТИКА В КОМУНІКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ БІБЛІОТЕКИ……. 249
4.1 Документ як основа комунікаційного середовища бібліотеки……... 249
4.2 Бібліотечні фонди – ресурсна база документної евристики…… 278

4.3 Бібліотечні інформаційно-пошукові системи в забезпеченні доступу до документів……... 295
4.4 Удосконалення механізмів документального пошуку в системі соціальних комунікацій……. 333
Висновки до Розділу 4……... 367
РОЗДІЛ 5 ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ В БІБЛІОТЕКАХ, АРХІВАХ, МУЗЕЯХ……... 370
5.1 Тенденції розвитку документної евристики в доступі до інформаційних ресурсів…… 370
5.2 Прикладні аспекти реалізації парадигми розвитку документної евристики в документно-комунікаційній системі суспільства……. 388
5.3 Концептуальні підходи до розвитку документної евристики……. 423
Висновки до Розділу 5……... 438
ВИСНОВКИ…….. 441
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 450
ДОДАТКИ……. 518
Додаток А Визначення терміна «евристика» та похідних від нього терміносполучень…….. 518
Додаток Б Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи….. 522
Додаток В Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження…… 535

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АІПС	автоматизована інформаційно-пошукова система
АФ	авторитетний файл
ББК	Бібліотечно-бібліографічна класифікація
БД	база даних
БЗ	бібліографічний запис
ВОІВ	Всесвітня організація інтелектуальної власності
ДА	довідковий апарат
ДНПБУ ім. В. О. Сухомлинського	Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського
ДНТБ України	Державна науково-технічна бібліотека України
ДПА	довідково-пошуковий апарат
ЄАПО	Євразійська патентна організація
ЄПО	Європейська патентна організація
ЗМК	засоби масової комунікації
ІКТ	інформаційно-комунікативні технології
ІПМ	інформаційно-пошукова мова
ІПС	інформаційно-пошукова система
ІПТ	інформаційно-пошуковий тезаурус
КБК	Класифікація Бібліотеки Конгресу
ЛО	лексична одиниця
МБА	міжбібліотечний абонемент
МПК	Міжнародна патентна класифікація
МФД	Міжнародна федерація з документації
НАФ	Національний архівний фонд
НТД	науково-технічна документація
НТІ	науково-технічна інформація
НБУ ім. Ярослава	Національна бібліотека України імені Ярослава

Мудрого	Мудрого
НБУВ	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
ПОД	пошуковий образ документа
ПОЗ	пошуковий образ запиту
РНТІ	Рубрикатор науково-технічної інформації
СЄК	Схема єдиної класифікації документної інформації
УДК	Універсальна десяткова класифікація
ХДНБ ім. В. Г. Короленка	Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного	Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного
ЦДНТА України	Центральний державний науково-технічний архів України
ЦНТЕІ	центр науково-технічної і економічної інформації
ARIPO	African Regional Intellectual Property Organization, Африканська регіональна організація інтелектуальної власності
OAPI	Африканська організація інтелектуальної власності
OPAC	Online public access catalog – Загальнодоступний інтерактивний каталог
OCLC	Online Computer Library Center – Всесвітній зведений каталог

ВСТУП

Обгрунтування вибору теми дослідження. Важливим аспектом функціонування соціальних комунікацій є процес обміну інформацією. Сучасне суспільство перебуває в інформаційній фазі розвитку, що характеризується високими темпами виробництва, опрацювання та розповсюдження інформації, стрімким зростанням обсягів документальних, фактографічних та бібліографічних баз даних (БД), електронних бібліотек. Загострюється проблема прискорення інформаційного обміну ресурсами у діяльності бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій, що спрямовують свої зусилля на пріоритетне завдання – розробку методичних засад та створення оптимальних умов для актуалізації резервів інформаційно-пошукового потенціалу документних фондів установ та інформаційних систем, що беруть у цьому участь, підвищення ролі інтелектуальної складової у системі опрацювання інформації, в процесах створення інформаційно-пошукових систем (ІПС) та обслуговуванні користувачів бібліотек. Тим самим відсутність належної наукової розробки проблеми перешкоджає подальшому розвитку сучасного бібліотекознавства та документознавства, практичної діяльності бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій.

Провідне місце в обслуговуванні користувачів посідає документальний пошук, який піддається частковій алгоритмізації, проте у більшості випадків, знаходження потрібних документів пов’язано з інтуїтивними діями фахівців з опрацювання та надання інформації, які є симбіозом їхньої компетентності, досвіду та евристичного чуття. Від цього залежить якість багатоаспектного інформаційного обслуговування користувачів, які представляють собою усю соціальну сферу суспільства.

Значно розширюються потреби сучасного користувача, який, завдяки онлайн мережі, прагне проводити пошук потрібних йому документів не тільки в окремій бібліотеці, але й в інших доступних документно-інформаційних інституціях, в тому числі архівах, музеях, що генерує потребу проведення

комплексного дослідження, в якому беруть участь різні фахівці – бібліотекознавці, бібліографознавці, документознавці, архівісти, музейники та ін.

Хоча бібліотекознавчі дослідження завжди орієнтовані на освоєння інноваційних технологій опрацювання документів та обслуговування користувачів, вдосконаленню сучасних технологій пошуку інформації, орієнтованих на прогнозування розвитку в теорії бібліотекознавства і документознавства приділяється недостатньо уваги. У практичній площині документальний пошук реалізовується давно, проте досі не має теоретичного узагальнення. Аналіз проведених досліджень доводить необхідність інтеграції окремих результатів щодо документального пошуку в окремому напрямі. Таким напрямом покликана стати документна евристика – комплексна система знань про теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади. Її підвалини вже закладені у бібліотечному фондознавстві, каталогознавстві, теорії бібліотечно-інформаційного обслуговування, бібліотечній професіології, бібліотечному читачезнавстві, а документна евристика утворюється шляхом інтеграції бібліотекознавства з документознавством і має метанауковий характер.

Актуальність дослідження полягає в тому, що документна евристика як окремий напрям бібліотекознавства не була об’єктом окремого дослідження, проте є нагальна потреба у розробленні нових механізмів пошуку документів; введенні в науковий обіг нових термінів і визначень, що адекватно відображають існуючі явища сучасної практики; визначенні нових можливостей здійснення документального пошуку; переоцінці ролі і функцій бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій, їх взаємодії з користувачами. У вирішенні зазначених питань покликана допомогти документна евристика, формування якої як окремого напряму є важливою для розвитку теорії та практики з питань соціальних комунікацій, документознавства та бібліотекознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено в рамках комплексної наукової теми кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ) «Актуальні проблеми культурології: теорія та історія культури» (2015–2020 рр.; реєстр. № 0115U001572).

Мета дослідження – розроблення цілісної концепції документної евристики як нового наукового напряму в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві.

Для реалізації зазначеної мети передбачається вирішення таких **завдань дослідження**:

- проаналізувати терміносистему, методологічний інструментарій та визначити підходи до поняття «евристика»;
- визначити сутність та обґрунтувати складові документної евристики як нового наукового напряму, охарактеризувати її галузеву специфіку;
- дослідити вплив інформаційних потреб особистості на реалізацію інформаційного пошуку в документно-інформаційних інституціях;
- здійснити видову класифікацію документної евристики;
- охарактеризувати місце документної евристики в комунікаційному середовищі бібліотеки;
- визначити особливості функціонування системи документального пошуку в бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях;
- розробити концептуальні засади та шляхи становлення й розвитку документної евристики в бібліотеках, архівах, музеях.

Об'єкт дослідження – документна евристика в системі соціальних комунікацій.

Предмет дослідження – документна евристика як науковий напрям в бібліотекознавстві.

Методи дослідження. У дисертації використано загальні методи: закон діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон заперечення заперечення. Закон діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін

показав, що документна евристика на різних етапах розвитку зазнавала певних трансформаційних перетворень. Так, поява інтернету сприяла формуванню на початку XXI ст. інтернет-евристики. Закон заперечення заперечення підтвердив спадкоємність між новим і старим. А саме, поява інтернет-евристики, не привела до знищення існуючих евристик – джерельної, бібліографічної, а навпаки, увібрала в собі їхні елементи.

Застосовано загальнонаукові методи: абстрагування, науковий аналіз, синтез, наукометрію, бібліометрію, логічний метод, метод класифікації. Метод абстрагування допоміг розглянути окремі документні евристики. За допомогою наукового аналізу кожний компонент комунікаційного середовища документної евристики було проаналізовано, виявлено в них найсуттєвіше, і за допомогою синтезу складено в єдину систему документних комунікацій. Методи наукометрії та бібліометрії за допомогою бібліографічних посилань дозволили розкрити логіку розвитку науки. Логічний метод застосовано при віднайдені нового терміна «документна евристика», проте під впливом різних факторів зміст документної евристики може змінитися. Метод класифікації використано для ідентифікації основних видів документів, видового поділу документної евристики.

В бібліографічній евристиці застосовано суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний («рецептурний»), індуктивний, дедуктивний методи, метод бібліографічних посилань, метод сходження від абстрактного до конкретного, які визначають варіативність документального пошуку.

Теоретичну базу дослідження склали публікації з окремих питань евристики та інформаційного пошуку. Загалом термін «евристика» розглядали у своїх працях науковці П. Н. Берков, Е. Бернгейм, М. Г. Гулішевська, Н. В. Карамишева, М. П. Ковальський, О. В. Мельник, Г. В. Незабитовський, В. В. Фарсобін. Зокрема, М. П. Ковальський визначав її, як «пошук і виявлення літератури та джерел» та початковий етап будь-якого дослідження в галузі гуманітарних, суспільних наук, а В. В. Фарсобін ототожнював її з джерелознавством. На думку Н. В. Карамишевої, залежно

від напряму дослідження творчого мислення, вирізняють наукову, юридичну, інженерну, педагогічну евристику тощо. Переважно дослідження зосереджуються на напрямах: джерелознавча та джерельна евристики – І. А. Булигін, Н. Г. Георгієва, В. Ф. Домбровський, О. І. Журба, М. Д. Іванишев, В. В. Кабанов, М. П. Ковальський, М. О. Максимович, М. Г. Палієнко, В. В. Фарсобін, М. І. Ходаковський, Л. Є. Шепелев, С. О. Шмідт; бібліографічна евристика – П. Н. Берков, О. М. Василенко, О. А. Гречихін, Т. В. Добко, В. Зотова, М. Ю. Нещерет, Є. М. Тодорова, М. Ю. Ульянінський, О. Г. Фомін, Г. М. Швецова-Водка; архівна евристика – Г. В. Боряк, О. В. Долотова, В. В. Кабанов, М. П. Ковальський, А. В. Попов, В. О. Романовський, Н. М. Христова; музейна евристика – Ж. З. Денисюк, О. М. Збанацька, В. В. Карпов, А. В. Лушникова, І. Неуступний, А. О. Ніконова, П. С. Усенко, О. С. Федоровський; документна евристика в інтернеті (документна інтернет-евристика або е-евристика) – О. Б. Антопольський, В. Б. Барахнін, Т. І. Євтухова, В. П. Захаров, Т. В. Майстрович, А. М. Федотов, Ю. І. Шокін, А. В. Яковішак.

Комплексні розробки в галузі інформаційного пошуку належали до 1970-х рр. (в бібліотечній сфері – Д. І. Блюменау, К. О. Беський, М. Л. Колчинський, В. П. Леонов, П. І. Нікітін, А. В. Соколов, А. І. Чорний, Е. Л. Шапіро; в архівній – В. Н. Автократов, М. М. Казанський, М. П. Фінешин). Проте всі вони носили більше технічний описовий характер. Праці кінця XX ст. (А. Б. Глибіна, Т. І. Канчелі, Л. Е. Пшенична, Л. В. Сахарний) висвітлювали локальний досвід конкретних інформаційних установ, а праці початку XXI ст. демонстрували як особливості пошуку в традиційних ІПС (В. В. Сєдих, Г. П. Терентьєва, В. К. Удалова), так і особливості пошуку інформації в електронних каталогах та інтернеті (В. Б. Борщев, Г. Б. Варламов, Г. А. Скарук, О. О. Лаврьонова, І. Е. Рікун, Е. Р. Сукіасян, І. В. Оліневич). Отже, інформаційний пошук вважався суто технічною практичною сферою інформаційної діяльності, яка не мала наукового підґрунтя. Розробки з питань документального пошуку як

різновиду інформаційного були взагалі відсутні. Утворилася певна лакуна в дослідженнях щодо процесу знаходження документів у документних фондах бібліотек та інших інформаційних установ, і наукового напряму, який міг би цей процес досліджувати – документної евристики. Оскільки цей процес є складовою системи документних комунікацій, то цим і обумовлюється потреба його наукового осмислення.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням, у якому на основі виявлених та опрацьованих джерел, обґрунтовано поняття документної евристики в системі соціальних комунікацій як новий напрям бібліотекознавства.

У дослідженні *вперше*:

- розглянуто поняття «евристика», що використовується в різних галузях знань;
- запропоновано і обґрунтовано новий науковий напрям – документну евристику, що дозволить збагатити як евристику, так і бібліотекознавство новим знанням;
- визначено основні компоненти комунікаційного середовища документної евристики: бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції; документні фонди; документи; інформаційно-пошукові мови (ІПМ); пошукові образи документів (ПОД); Пошукові образи запитів (ПОЗ); засоби надання доступу до документів; фахівці з опрацювання та надання інформації; користувачі інформації. Між всіма компонентами комунікаційного середовища документної евристики існує тісний взаємозв’язок;
- запропоновано видову класифікацію документної евристики за такими критеріями: об’єктом документального пошуку; інституціями, в яких здійснюється документальний пошук; галуззю знання, в якій здійснюється документальний пошук;
- виявлено спільність та відмінність реалізації документального

пошуку в бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях;

- визначено концептуальні підходи до розвитку документної евристики в інформаційному суспільстві;

удосконалено:

- визначення поняття «документальний пошук» та введено до наукового обігу дисциплін соціокомунікаційного циклу поняття «документна евристика» та «документна інтернет-евристика»;

- організаційні засади механізму реалізації документального пошуку;

набули подальшого розвитку:

- уявлення щодо особливостей реалізації документального пошуку в бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях;

- знання стосовно розкриття змісту документів за допомогою ІПМ;

- наукові уявлення про джерелознавчу, джерельну, бібліографічну, архівну евристики та документну інтернет-евристику.

Практичне значення отриманих результатів полягає в здобутті нового наукового знання, що заповнює значні лакуни в науковому обґрунтуванні ролі документної евристики в системі соціальних комунікацій, зокрема бібліотекознавстві. Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність відділу лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем НБУ ім. Ярослава Мудрого (розробка та поповнення «Інформаційно-пошукового тезауруса»), при підготовці науково-методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Документна евристика» та «Евристика в науковому студіюванні» для магістрів та аспірантів НАКККіМ. Окремі положення і рекомендації дослідження можуть бути використані в інформаційній, бібліотечній, архівній та музейній діяльності, а також для розробки галузевих евристик.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладено наукові ідеї автора, авторський підхід до розробки основних положень; висновки і рекомендації належать дисертантці.

Апробація одержаних результатів. Осмисленню окремих аспектів визначеної проблеми сприяло фахове обговорення проблем стратегічного розвитку документального пошуку, що ініціювалося автором протягом останніх років під час виступів на багатьох наукових заходах в Україні, зокрема на VII та VIII Міжнародних науково-практичних конференціях «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики» (Київ, 2010, 2011); на I та II Міжнародних науково-практичних конференціях «Документ, мова, соціум: теорія та практика» (Київ, 2013, 2014); на Міжнародній науково-практичній конференції IX Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні» (Київ, 2011); на Міжнародних наукових конференціях «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 2015, 2016, 2017, 2018); на VI, VII, VIII, IX, X та XI Міжнародних науково-практичних конференціях «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття» (Одеса, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018); на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері» (Донецьк, 2014); на 6 та 7 Міжнародних наукових конференціях «Інформація, комунікація, суспільство» (Славське, 2017, Чинадієво, 2018); на Міжнародній науково-практичній конференції «Архіви в сучасному світі: виклики та завдання» (Київ, 2017); на Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 2017); на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційний простір бібліотеки» (Львів, 2017); на X та XI Всеукраїнських конференціях «Бібліотека і книга в контексті часу» (Київ, 2017, 2018); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальні комунікації: стан, проблеми, тенденції» (Київ, 2014); на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Архіви-наука-суспільство: шляхи взаємодії» (Київ, 2015); на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Засоби масової інформації як феномен культури і

культура у засобах масової інформації» (Київ, 2011); на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Короленківські читання 2018 «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» (Харків, 2018); на науково-практичному семінарі «Сучасний стан та перспективи розвитку служб науково-технічної інформації державних архівних установ України» (Київ, 2013); на 6, 7, 8 та 10 Міжнародному науково-теоретичному семінарі «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» (Київ, 2012, 2013, 2014, 2017); на Бібліотекознавчих студіях, присвячених пам'яті професора Михайла Семеновича Слободяника (Київ, 2015, 2016, 2017, 2018); на IFLA. Knowledge Management Satellite Conference (Малайзія, 2018) тощо.

Упровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність відділу лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем НБУ ім. Ярослава Мудрого (розробка та поповнення «Інформаційно-пошукового тезауруса») та в навчальний процес НАКККіМ, що засвідчують акти впровадження.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено в 53 публікаціях: в одноосібній монографії (378 с., обсягом 22,09 друк. арк.); у 20 статтях у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, у тому числі у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та в статтях у закордонних наукових періодичних виданнях; у 14 тезах доповідей на міжнародних наукових конференціях; працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Архівні інформаційно-пошукові системи: розширення пошукових можливостей (1991–2008 рр.)» за спеціальністю 27.00.02 «документознавство, архівознавство» була захищена17 березня 2010 р. у спеціалізованій вченій раді К 26.849.02 Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв, матеріали якої в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Структура складається з титульного аркуша, анотації українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою роботи, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, п’яти розділів, висновків наприкінці розділів та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Текст дисертації проілюстровано 18 рисунками та 8 таблицями. Загальний обсяг роботи – 536 сторінок, основний текст становить 425 сторінок (17,7 авт. арк.), список використаних джерел розміщений на 65 сторінках і містить 664 позиції, додатки – 18 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ

1.1 Стан дослідження наукових поглядів на поняття евристики

Історично поняття евристики виникло у Стародавній Греції як метод навчання, що застосовувався Сократом: під час бесіди вчитель за допомогою системи навідних питань і прикладів підштовхував учнів до правильної відповіді [513, с. 543–544]. У результаті істина відкривалася і учневі, і вчителеві.

У той же час, поняття «евристика» вживалося і в трактатах давньогрецьких математиків (особливо, Паппа Олександрійського, якому багато хто приписує першу згадку цього терміна). Йому належить книга, яка називається «Скарбниця аналізу» («Мистецтво вирішувати задачі») [471, с. 4].

Термін походить від грецького слова heureka – «знаходжу». Приблизно до середини XIX ст. уявлення про евристику як метод творчості і пізнання в цілому зводилося до методу спроб і помилок. Виокремлення евристики з системи логічного знання почалося у 1850–1860-х рр. До цього спроби виокремити евристику в окрему науку робилися Евклідом, Р. Декартом, Г. В. Лейбніцем. «Ще у XVII ст. Г. В. Лейбніц стверджував, що мистецтво винаходу має дві частини: перша – це комбінаторика (перебір комбінацій початкових даних, що поступово ускладнюються); друга – евристика» [513, с. 543–544].

Пізніше в науці став формуватися підхід до евристики як своєрідного міждисциплінарного методу. Так, російський педагог П. Ф. Каптерев наприкінці XIX ст. закликав широко використовувати евристичну форму навчання. Одним із сучасних розробників цього напряму став В. І. Журавльов [296, с. 389–390].

Евристична форма навчання пов’язана з евристичною бесідою.

Евристична бесіда як прогресивна форма навчання виникла в боротьбі зубрінням і догматизмом, і спрямована на організацію пошукової пізнавальної діяльності учнів, розвиток їхнього самостійного мислення. У евристичній бесіді поряд з питаннями, які вимагають від учнів відтворення раніше засвоєних знань, значна роль відводиться питанням, що мають характер пізнавальних завдань. Такі питання-завдання спрямовують думку учнів на подолання невідповідностей між наявними у них знаннями і новими фактами, що виявляються в ході бесіди. Усвідомлена невідповідність стає джерелом руху думки учнів, спонукає їх до самостійного пошуку способів вирішення нової пізнавальної задачі. Якщо відповідь учня є невірною, вчитель не поспішає його виправляти, а, залучаючи інших учнів, допомагає класу виявити розбіжності між висловленим учнем судженням і фактами дійсності. Прагнучи подолати це розходження, учні пропонують інші відповіді, висловлюють нові припущення і спільно обговорюють їх істинність, звіряючи з фактами. Так у ході евристичної бесіди відбувається суперечливий процес руху думки учнів від неповного і неточного знання до знання достовірного, від явища до сутності, від сутності менш глибокої до більш глибокої. В руках учителя евристична бесіда є не тільки способом повідомлення знань, а й ефективним засобом розвитку самостійності в мисленні учнів, їх свідомості і активності. Евристична бесіда знаходить широке застосування в навчанні основам наук поряд і в поєднанні з систематичним викладом навчального матеріалу вчителем [503, с. 741].

У західноєвропейській історіографії термін «евристика» почав застосовуватися у другої половині XIX ст. як в широкому, так і вузькому розумінні. Вітчизняний історик, джерелознавець М. П. Ковальський зазначав, що поряд з широким розумінням терміна «евристика», яке включає в себе ряд завдань джерелознавства, отримало поширення вужче його визначення, що відповідало не лише сучасному стану історичної науки, але мало певне значення для перспектив її розвитку. Необхідність

евристики і її завдання (пошук, виявлення і реєстрація джерел) було сформульовано французькими істориками-медієвістами і джерелознавцями Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобосом, німецьким науковцем Е. Бернгеймом. Погоджуючись із твердженням Е. Бернгейма про те, що метою евристики є виявлення і облік всього, що може слугувати джерелом, М. П. Ковальський зазначив, що Е. Бернгейм при цьому подає занадто широке визначення поняття історичного джерела [289, с. 9].

Загалом термін «евристика» розглядали у своїх працях науковці П. Н. Берков, М. П. Ковальський, О. В. Мельник, В. В. Фарсобін. Зокрема, М. П. Ковальський визначав його, як «пошук і виявлення літератури та джерел» та початковий етап будь-якого дослідження в галузі гуманітарних, суспільних наук, в тому числі й історії [287, с. 3]. В науковій літературі цей термін утвердився для позначення теорії і методики пошуку, спрямованого на досягнення певних наукових знань, встановлення закономірностей і законів.

Слід підкреслити, що для М. П. Ковальського пошук історичних джерел є не самоціллю чи самостійною дисципліною, відособленою від предмета і задач конкретної галузі історичних досліджень, а складовою частиною або розділом джерелознавства. Це розділ, який займається розробленням прийомів і методів джерелознавчого пошуку з певної історичної теми або питання. В іншій праці дослідник подав чіткіше визначення евристики: «частина джерелознавства, яка займається розробленням теорії, прийомів і методів пошуку історичних джерел…» [288, с. 4–5]. Тому процес пошуку і виявлення історичних джерел безпосередньо залежить від завдань джерелознавства, окресленої тематики і визначається практичною потребою та завданнями дослідження. Будь-який джерелознавчий пошук має свої особливості, зумовлені характером теми, специфікою джерел, місцем, де вони зберігаються, їх публікаціями [290, с. 4].

Ототожнення джерелознавства і евристики знаходимо у В. В. Фарсобіна, зокрема, у назві розділу «Джерелознавство (евристика) і його співвідношення з інформатикою» [574] та у визначенні, поданому у термінологічному словнику: «джерелознавство (евристика) – частина інформатики, що відає розробкою традиційних систем пошукового апарату: оглядів, описань, описів, каталогів, бібліографій» [574, с. 222]. Однак, на його думку, вживати термін «джерелознавство» в сенсі евристики (огляди, описи, бібліографування) досить незручно, тому що він має також інші значення: ним позначається критика та інтерпретація джерел [574, с. 50].

Термін «евристика» є багатозначним. Так, терміном «евристика» позначаються процеси розумової діяльності людини, в яких є елемент здогадки [60, с. 127]. Оскільки розумова діяльність людини – неминучий компонент всіх наук, то це привело до вивчення проблем психології мислення і викликало до життя особливу науку, що отримала найменування «евристика» [472]. В даному випадку термін «евристика» «є лише новим позначенням для психології мислення» [66, с. 18]. Він є також синонімом слова «дослідження». Наприклад, іноді говорять про практичну значимість науки, яка є наслідком її евристичної, дослідницької функції.

Евристичну діяльність розглядають «як процес створення чогось нового, невідомого раніше» [473, с. 35]. Тому «для більш точного позначення інформаційного напряму в історичній науці іноді застосовують терміни з двох слів: «джерелознавство (евристика)» або «джерельна евристика» *(Цит. за: [574, с. 51]).* На практиці такого об’єднання в одному терміні двох терміноелементів не завжди дотримуються. Обидва вони часто вживаються окремо, що призводить до плутанини і нестійкості понять через множинності значень кожного з них. До того ж саме поняття «джерелознавство (евристика)» розроблено ще недостатньо чітко. Так, в одній зі статей зазначається, що евристика взагалі становить, розділ джерелознавства, архівна евристика – розділ тієї частини джерелознавства, яка займається

архівними документами» [641]. Суть евристики науковці подають по-різному.

Е. Бернгейм зазначає, що «завдання евристики полягає в тому, щоб виявити і взяти на облік все, що може служити джерелом» [641, с. 234]. В. В. Фарсобін зауважує, що такий підхід означає – зазначена галузь займається пошуком джерел і розробленням довідкового апарату [574, с. 51]. Якщо Е. Бернгейм в Німеччині, М. І. Карєєв в Росії та інші науковці включали в предмет джерелознавства (евристики) виявлення і облік джерел (огляд, опис, каталогізацію), то Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобос у Франції залишали за цією галуззю тільки функції виявлення, а складання посібників за результатами розвідок відносили до іншої галузі, називаючи її «наукою каталогів» або «історичною бібліографією». Вони стверджували, що «бібліографічні покажчики історичної літератури повинні ... розглядатися як необхідні посібники з евристики, нарівні з інвентарями та каталогами історичних документів» [327, с. 31].

Проблема пошуку інформації відокремлена в цьому висловлюванні від складання та вдосконалення довідкового апарату, і це цілком справедливо, оскільки пошук документів є процесом, а довідковий апарат – засобом, за допомогою якого здійснюється цей процес.

У радянській літературі думку про розподіл процесів проведення розвідок і складання посібників для таких досліджень висловив П. Н. Берков, який визначив бібліографічну евристику як сукупність теоретичних і практичних знань, що належать до прийомів знаходження будь-якого книжкового матеріалу або окремих його елементів [27]. Водночас в його уявленні бібліографічна евристика або розвідка – це теоретичне завдання, а складання довідкового апарату – практика. Бібліографічна евристика, хоча і називається теорією, в такому поясненні зводиться лише до технології пошуку. Щоб виконати роль теорії при складанні довідкових посібників, вона має відповідати на питання, що треба зробити для полегшення пошуку,

тобто – розробляти нові форми пошукового апарату, удосконалювати старі, розкривати принципи побудови пошукових посібників.

Цілком погоджуємося з В. В. Фарсобіним у тому, що термін «евристика» стосовно інформаційних проблем джерелознавства вживався в різних значеннях. З одного боку, він виконував роль синоніма джерелознавства в сенсі доведення до відома необхідних матеріалів, з іншого, – виступав як частина джерелознавства, що відповідає на питання, як шукати [574, с. 52].

Проблеми розвідок евристики було перетворено в теорію складання довідкового апарату. Такий апарат існував сам по собі, що не могло сприяти розвитку інформації, її вдосконаленню.

Поняття евристики розроблене в дослідженнях І. Лакатоса, Е. А. Файгенбаума, К. Леві-Строс та ін., розмежовано на три теоретичні напрями – теорію «тихої води», тобто наполегливої праці; бліцкриг, або інсайт; «кращу мишоловку», що є оптимальним методологічним засобом, призначеним для використання засновків бісоціацій, палеологіки, латерального чи янусового мислення. Поряд із протиставленням формально-логічних методик евристичним, залежним від контексту розв’язання проблеми, спостерігається тенденція розширення її поля, надання будь-якому знанню евристичної функції [332, с. 311].

У літературознавстві йдеться про використання допоміжних методів, що полегшують аналітичну діяльність, усувають формальне перебирання варіантів за заздалегідь визначеними правилами [332, с. 311]. Процес евристичного пошуку добре простежується в літературознавчих дослідженнях та оповіданнях І. Л. Андронікова, присвячених біографіям М. Ю. Лермонтова і О. С. Пушкіна («Загадка Н. Ф. І.», 1938; «Тагільська знахідка», 1956) [90, с. 136]. Евристичні способи дослідження використані в працях українських вчених І. Я. Айзенштока, Ю. О. Меженка, П. М. Попова, М. Є. Сиваченка та ін. [333, с. 216].

Можливості евристики, що використовуються у текстології, сприяють виявленню авторства, атрибутування художніх текстів, епістолярної спадщини, встановленню їх датування, джерел, літературних прототипів, спрямовані на викриття містифікацій тощо. При цьому використовуються архівні матеріали, автографи тощо [332, с. 311].

У культурології «евристика» – це наука (методична або методологічна), яка вивчає евристичну діяльність; спеціальний розділ науки про мислення. Її основний об’єкт – творча діяльність, а предмет – розв’язання проблем в умовах неозначеності. Основною проблемою евристики є усунення суперечностей. Також евристикою називають організацію процесу продуктивного творчого мислення – сукупність притаманних людині механізмів, за допомогою яких народжуються процедури, спрямовані на розв’язання творчих завдань [95, с. 136–137].

Евристика поширена і в бібліографії, адже сприяє узагальненню її теоретичної бази та практичної діяльності, в архівознавстві і джерелознавстві.

Основне завдання евристики – створення моделей пошуку способів розв’язання задачі, проблеми, завдання. Евристика – комплексна галузь знань, що містить елементи філософії, психології, лінгвістики, кібернетики, теорії інформації, наукознавства, основ організації праці. Стрижневе місце в ній посідає психологія творчого мислення, що досліджує механізми розв’язання проблемних ситуацій [159, с. 15]. Евристичні моменти виявляються тоді, коли наявні умови не підказують людині способу розв’язання певного завдання і минулий досвід не містить у собі готової схеми, що могла б бути застосованою за даних умов. Для виходу з проблемної ситуації створюють нову стратегію діяльності. До завдань евристики входить також дослідження умов формування здібностей людини до творчої інтелектуальної діяльності – евристичного навчання і методів його організації [579, с. 183–184].

У науці використовується поняття «евристичний потенціал дослідження» – сукупність пізнавальних засобів і методів, використовуваних розробником для постановки і вирішення обраної проблеми. Ця величина змінна. Дослідження, спрямоване на вивчення відомих в науці об’єктів, що проводиться в рамках традиційної концепції, за допомогою відомих в даній галузі методів, несе в собі низький евристичний потенціал, а ймовірність отримання принципово нових результатів дуже мала, бо справа обмежується лише уточненням і поясненням відомих фактів, положень, процесів і явищ, які в принципі можуть бути отримані експертним шляхом за допомогою методу антиципації. Вивчення раніше невідомих об’єктів, в основі якого лежить виявлення нових фактів, закономірностей, концепцій, з використанням нових для даної галузі науки методів характеризується високим евристичним потенціалом. Воно може дати принципово нові результати, які не можна отримати за допомогою методу експертних оцінок. Наукова цінність дослідження визначається його евристичним потенціалом, тими пізнавальними можливостями, які несе в собі дана робота. Координатною сіткою для оцінки цього потенціалу виступають нові факти, концепції, об’єкти і методи, використовувані розробником. Іншими словами, діяльність вчених має спрямовуватися на пошук нових підходів і рішень. У практичній педагогіці ситуація інша. Перевірений досвід, що дає позитивні результати, тут цілком доречний, і його не слід замінювати на новий тільки тому що він був відомий раніше [435, с. 172–173].

Використання евристичних методів скорочує час розв’язання задачі порівняно з методом повного довільного перебору можливих альтернатив. Іноді в психологічній і кібернетичній літературі евристичними вважають будь-які методи, спрямовані на скорочення часу на перебір варіантів, або індуктивні методи розв’язування задач [95, с. 136–137]. Так, евристичні методи соціально-економічного пізнання – це сукупність правил, прийомів, способів, спрощень, які використовує дослідник, виконуючи певне завдання на основі узагальнення свого власного досвіду [96]. На думку

О. Л. Коломієць, сутнісні ознаки евристики, як процес творчості (креативності) пізнання «мають місце лише за наявності суб'єкта, який є носієм креативних ідей, а також наявності у нього внутрішніх мотивів і зовнішніх стимулів до творчості і пізнання» [299, с. 42]. Цілком погоджуємося, з дослідником, що «творчість (креативність) в економічних системах має певні відмінності від креативності в системах, які формуються в інших сферах, наприклад, культурній, науковій тощо. Якщо креативність у художників, дизайнерів, письменників, музикантів тощо є виявом внутрішнього саморозвитку, який не обмежений конкретними очікуваними результатами, а здійснюється задля пошуку оригінальності, неповторності, то креативність суб'єктів економічних систем (фінансистів, маркетологів, менеджерів, інженерів-економістів тощо) спрямована на отримання конкретних економічних вигод, конкурентних переваг, що значно відрізняє умови творчих пошуків у економічних формуваннях від креативності в культурних та інших формаціях» [299, с. 42–43].

У психології є поширеними евристичні стратегії – способи діяльності людини у ситуації з імовірними багатьма результатами, загальні правила дій, які оптимізують процес вирішення задач певного класу. Евристичні задачі виникають у випадках, коли зона пошуку дуже широка, а вихідні дані обмежені. Евристичний пошук – вибір оптимального напряму у звуженні зони пошуку, вибір мінімальних засобів для досягнення результату. Існує ряд правил евристик:

– у ситуації, для якої спочатку відомий лише один варіант рішення, ніколи не слід приймати його відразу – можливі й інші варіанти; тільки порівняння варіантів рішень дозволить обрати найкращий;

– чим специфічніша подія, тим більше її інформативна значимість;

– інформація про події повинна бути зібрана разом;

– вся вхідна інформація та інформація, що оперативно надходить повинна піддаватися класифікації та оцінці. Часто люди однаково реагують як на дуже цінну, так і на малоцінну інформацію [155, с. 510–511].

Значення евристики особливо зростає в інформаційному суспільстві, з розширенням кола проблем, які потребують вирішення. Необхідність таких досліджень спричиняється, зокрема, використанням для розв'язання різних завдань комп'ютерної техніки [579, с. 183–184].

Аналіз об'єктів вивчення евристики дає підстави для висновку, що багато її аспектів пов'язано з психологічними проблемами інформатики і документалістики, і часом переплітаються з деякими з них [401, с. 60]. Справді, «найбільш поширене поняття евристики як розділу кібернетики, змістом якого є розробка методів машинного і математичного моделювання людського способу вирішення проблемних задач, що базуються на аналізі та експериментальному вивченні цього способу» [470, с. 289]. Тому, основними завданнями евристики є по-перше, «розробка теорії, яка могла б задовільно описувати діяльність людини зі створення мети формування, постановки завдання» [470, с. 318]; по-друге, створення програм для «машин, що моделюють творчу діяльність людини» [505, с. 109]; по-третє, «використання в психології інформаційного підходу і машинного моделювання» [477, с. 25]. Але «автоматизація мислення – не єдина мета евристики. Її практичним виходом може бути також вирішення питання про розподіл функцій між людиною і обчислювальною машиною при проектуванні великих систем. Крім того, до компетенції евристики належить дослідження величезної важливості проблеми – про межі принципової (або доцільної) автоматизації людського інтелекту» [470, с. 305].

Д. О. Поспєлов, В. Н. Пушкін і В. М. Садовський у журналі «Питання філософії» визначають евристику як науку, що вивчає «закономірності побудови нових дій в новій ситуації» [438, с. 54]. А. В. Напалков вважає, що евристика «може послужити єдиною основою як для дослідження нервової системи, так і для створення нових автоматів, здатних здійснити елементи інтелектуальної діяльності» [381, с. 12].

Як бачимо, попри те, що одним з основних об’єктів евристичних досліджень є психологія мислення, предмет евристики не включає в себе спільних проблем інформатики та психології мислення.

Евристику пов’язують із осяянням, здогадом, миттєвим віднаходженням розв’язку задачі внаслідок завершення усвідомленого чи позасвідомого процесу пошуку цього розв’язку [513, с. 543–544]. Евристику протиставляють рутинному, формальному підходу. Розвиток кібернетики зумовив виникнення евристичного програмування, яке застосовують в умовах, коли людина може оцінювати результати відповідного процесу, але не може його точно описати. З цією метою створюють різновиди евристичних програм, що моделюють процес розв’язання відповідних завдань [338, с. 89].

Евристичні комп’ютерні програми відрізняються від програм систематичного пошуку, оскільки містять критерії обмеження пошуку в просторі великої кількості можливостей – евристики – і не гарантують обов’язкового вирішення завдань. Евристики людини не зводяться до формальних правил і містять мотиваційно-емоційні процеси, які забезпечують вибірковість пошуку. Способів утілення всього багатства людських евристик у машинних програмах поки що не знайдено [468, с. 107]. Евристичні здібності людини у деяких випадках ще не піддаються формалізації [513, с. 543–544].

Новітній етап в аналітичній історії терміна «евристика» пов’язаний з працями ізраїльсько-американського професора психолога Д. Канемана – лауреата Нобелівської премії з економіки. В узагальненому вигляді розроблений ним понятійний апарат досліджень евристики можна частково представити такими положеннями. Евристична альтернатива – можливість заміни цільового питання (оцінка, яку ви мали намір дати) евристичним питанням – простішим родинним запитанням, на які ви відповідаєте замість цільового; евристичне питання – питання, що передбачає готову відповідь на кожне з складних цільових питань; евристика афекту – винесення рішень і

суджень на основі безпосереднього почуття приязні і неприязні, практично без роздумів і аргументації; евристичний метод – процедура або установка, яка допомагає знайти адекватну, хоча часто вже не ідеальну відповідь на складні запитання; евристичне мислення – автоматичне мислення, що не відключається і дозволяє мати думку про безліч нам невідомих речей [627].

Дослідження Д. Канемана та А. Тверскі сформували сучасне розуміння інтуїції. В узагальненому вигляді його можна представити такими положеннями. Інтуїція – швидке мислення. Інтуїція – абсолютно автоматичні дії мозку в області сприйняття і пам’яті. Ядро інтуїції становить асоціативна пам’ять. Вона включає експертні знання та евристику. Інтуїтивна евристика – методи пізнання, які на відміну від алгоритмічних методів, не вимагають вичерпної вихідної інформації; інтуїтивна евристика завжди дає шанс відповісти на важке запитання за відсутності кваліфікованого рішення – але це буде відповідь на інше питання [241].

В останні два десятиліття евристична теорія активно розвивається. Вона захоплює дедалі нові сфери знання і діяльності. Серед них, як формальні, такі як економіка і фінанси, зокрема – інвестиційна діяльність. Але основним досягненням стало те, що в розумінні інтуїтивних рішень і вибору набагато більшого значення стало надаватися емоціям.

Для розвитку теорії і методики евристики особливе значення мали праці таких дослідників, як П. М. Берков, Б. М. Кочаков, О. П. Пронштейн, М. Ю. Ульянінський, В. В. Фарсобін, М. І. Ходаковський, Л. Є. Шепельов та ін. [287, с. 3–5].

На початковому етапі термін «евристика» використовувався для позначення науки про продуктивне мислення та створеної ще давніми греками системи навчання шляхом навідних питань. Згодом – для позначення знань, отриманих на основі практики, евристичного програмування і методів пізнання, що не гарантують успіху в дослідженні, але й таких, що не вимагають вичерпної вихідної інформації (інтуїтивна евристика).

Сучасна українська дослідниця М. Г. Гулішевська, здійснивши історико-критичний аналіз різних трактувань поняття евристика, сформулювала таке визначення евристики – «під евристикою будемо розуміти науку, за допомогою якої можна знайти джерело відкриття нових знань» [106, с. 247].

На думку іншої дослідниці – Н. В. Карамишевої, залежно від напряму дослідження творчого мислення, вирізняють наукову, юридичну, інженерну, педагогічну евристику тощо. Вважаємо, що цей перелік можна продовжити, виокремивши інформаційну, документну, бібліографічну, архівну та інші евристики. Кожна з цих евристик має особливості творчого мислення, методологію здобуття нового знання, методи розв'язання задач та вирішення проблем, що не задані чітким алгоритмом.

Виходячи з вищевикладеного, автор дотримується думки, що дослідження евристики носить фрагментарний та багатогалузевий характер. Як наука, що вивчає творче, неусвідомлене мислення людини, евристика ще повністю не сформувалася. Її предмет, методи тісно пов'язані з психологією, філософією, фізіологією вищої нервової діяльності та ін. Зосередимося на застосуванні цього терміна в конкретних галузях науки, і спробуємо з'ясувати, які судження, явища, смисли історично перебували в центрі поняття «евристика».

Для цього проаналізуємо тлумачення даного терміна та похідні від нього терміни, представлені в універсальних і галузевих довідкових виданнях, що знаходяться у відкритому доступі читальної зали № 2 НБУ ім. Ярослава Мудрого. Станом на початок 2016 р. було виявлено 36 довідкових видань, в яких зафіксовано термін «евристика» й похідні від нього терміни, терміносполучення. Переважно це видання останніх 20 років. Визначення терміна «евристика» зафіксовано у 23 довідкових виданнях, в усіх інших довідкових виданнях зафіксовано похідні від нього терміни та терміносполучення: евристичні стратегії, евристичний пошук, евристична бесіда та ін. Результати проведеного дослідження оформлено у табл. 1.1.,

представлено на рис. 1.1 та у додатку А.

Таблиця 1.1

Термін «евристика» й похідні від нього словосполучення, відображені у довідкових виданнях

№	Галузі знань, у яких присутній термін «евристика»	Кількість довідкових видань, в яких присутній термін «евристика»	Терміни та терміносполучення, похідні від терміну «евристика»
1.	Універсальні словники	4	
2.	Економіка	4	
3.	Словники іншомовних слів	3	
4	Психологія	3	*евристичні стратегії, евристичний пошук, евристичні методи пошуку*
5.	Інформатика, комп'ютерні технології	2	*евристичний (при навчанні)*
6.	Логіка	2	
7.	Культурологія	2	*евристична бесіда*
8.	Педагогіка	2	*евристика педагогічна, евристична бесіда (3), евристичні методи, евристичні методи навчання, евристичний потенціал дослідження*
9.	Видавнича справа	1	
10.	Журналістика	1	
11.	Інновації	1	*база евристичних знань*
12.	Інтелектуальна власність	1	
13.	Книгознавство	1	
14.	Красномовство	1	*бібліографічна евристика*
15.	Лінгвістика	1	
16.	Літературознавство	1	*евристика в літературознавстві (2)*
17.	Наукознавство	1	*бібліографічна евристика*
18.	Освіта	1	*бібліографічна евристика, евристична бесіда, евристичні методи, евристичний потенціал дослідження*
19.	Політологія	1	
20.	Стилістика	1	*бібліографічна евристика*
21.	Туризм	1	
22.	Філософія	1	
23.	Фінанси	1	

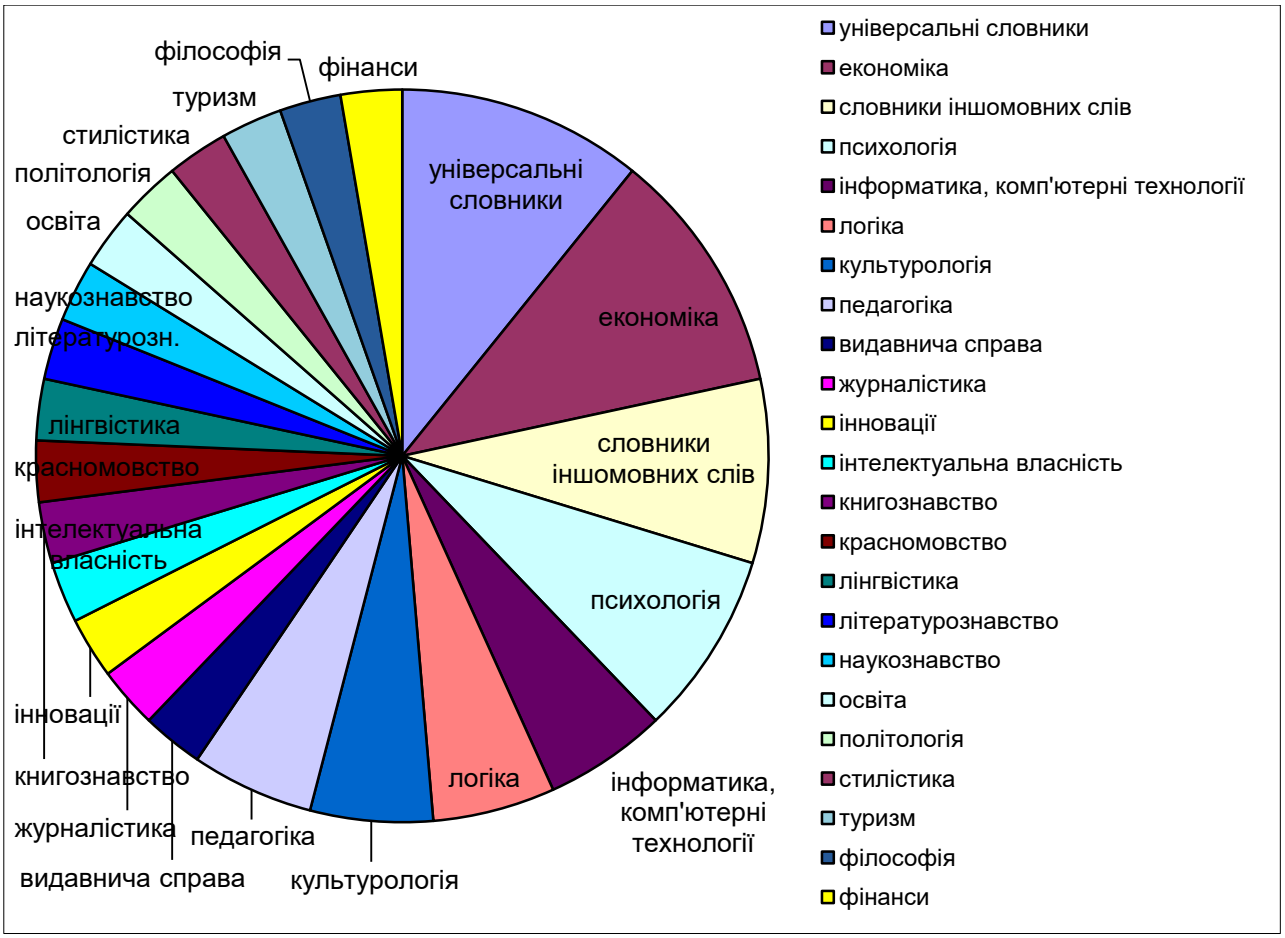

Рис. 1.1 Термін «евристика» в довідкових виданнях

Виявлено чотири ***універсальних словника***, в яких детально розкривається термін «евристика». Зупинимося на їхніх дефініціях. Так, у «Новому тлумачному словнику української мови» (Київ, 2000) зазначено, що евристика – це «сукупність прийомів дослідження і навчання з допомогою навідних питань; теорія такої методики» [400, с. 876]; в «Енциклопедії сучасної України» (Київ, 2009) М. І. Козак та В. С. Муха подають евристику як «галузь знання, що вивчає творчу діяльність, визначає шляхи відкриття нового в ідеях, судженнях, способах діяння [159, с. 15]; в «Словнику української мови» (Київ, 2012) термін евристика має два значення: «1. Сукупність дослідницьких методів, логічних прийомів, які сприяють виявленню невідомого раніше. Текстологічна. 2. (пед.) Заснований на бесідах, діалогах метод навчання, який стимулює розвиток активного пошуку рішень» [512, с. 262]. У четвертому томі 20-томного «Словника української мови» (Київ, 2013) евристика – це «1. Сукупність дослідницьких методів, прийомів, алгоритмів розв’язання

творчих задач або проблем, що ґрунтується на інтуїції, аналогіях, досвіді, винахідливості. 2. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення людини. 3. Сукупність методів і прийомів навчання за допомогою навідних питань» [513, с. 543–544]. Більшість універсальних словників репрезентують евристику як сукупність методів і прийомів дослідження та навчання і лише деякі з них розглядають евристику як науку.

Термін «евристика» зафіксовано у чотирьох довідкових виданнях з ***економіки***. У понятійно-термінологічному словнику «Економіка від А до Я» (Київ, 2008) це «сукупність логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження і пошуку істини» [151, с. 116]; у першому томі 2-томного «Економічного енциклопедичного словника» (Львів, 2011) евристика розглядається як «метод аналізу економічних явищ і процесів, прийняття рішень та метод навчання, які базуються на інтуїції, винахідливості, аналогіях, власному досвіді тощо» [152, с. 178]. У «Фінансово-економічному словнику» (Львів, 2011) А. Г. Загороднього евристикою є «метод аналізу економічних явищ і процесів та прийняття рішень, що базується на інтуїції, досвіді, винахідливості, аналогіях і спирається на особливі властивості людського розуму та здатність людини вирішувати завдання, для яких формальні математичні алгоритми чи способи розв’язання не розроблені» [165, с. 213]; у «Економічному термінологічному словнику-довіднику» (Дніпропетровськ, 2013), який охоплює економіку, фінанси та менеджмент евристика представляється як «сукупність логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження та пошуку істини» [153, с. 112]. У більшості довідкових видань з економіки евристика тлумачиться як сукупність логічних прийомів, а також метод аналізу економічних явищ і процесів.

У трьох ***словниках іншомовних слів*** відображено термін «евристика». Так, у «Тлумачному словнику чужомовних слів в українській мові» О. М. Сліпушко (Київ, 2000) термін «евристика» має два значення: «1. В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних питань; теорія такої методики. 2. Наука, що вивчає творчу діяльність» [506,

с. 155]; «Новий словник іншомовних слів» (Київ, 2008) подає чотири визначення евристики: «1. В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних питань; теорія такої методики. 2. Наука, що вивчає творчу діяльність. 3. Метод аналізу економічних явищ, процесів, що ґрунтується на інтуїції, досвіді та ін., але не на математичних способах розв'язання. 4. Алгоритм, що вирішує частину задачі із заданого класу, але не розв'язує задачі в цілому» [399, с. 212]. Три визначення евристики знаходимо у «Словнику іншомовних слів» С. П. Бибик (Харків, 2012), це – «1. Сукупність прийомів дослідження і навчання з допомогою навідних питань; теорія такої методики. 2. Наука, що вивчає творчу діяльність. 3. Метод чи методологічна дисципліна, предметом якої є вирішення проблем в умовах невизначеності» [33, с. 198]. Словники іншомовних слів дають широке визначення евристики – від методу, методології, сукупності прийомів до науки, що вивчає творчу діяльність.

Термін «евристика» присутній у трьох словниках з ***психології.*** Так, у «Психологічному енциклопедичному словнику» М. І. Єнікєєва (Москва, 2007) евристика тлумачиться як «узагальнені способи вирішення нестандартних задач, які базуються на імовірних припущеннях; стратегії пізнавального пошуку в інформаційно дефіцитних ситуаціях» [155, с. 510]. Крім того, М. І. Єнікєєв оперує поняттями «евристичні стратегії», «евристичний пошук» та «евристичні методи пошуку». Евристична стратегія є способом діяльності людини у ситуації з імовірними багатьма результатами, загальними правилами дій, які оптимізують процес рішення задач конкретного класу. Евристичний пошук, за визначенням М. І. Єнікєєва, це вибір оптимального напряму у звуженні пошукової зони, вибір мінімальних засобів для досягнення результату [155, с. 510]. Евристичні методи пошуку він розглядає як: «1) тимчасове спрощення ситуації; 2) аналіз загального положення на окремих прикладах; 3) розгляд «крайніх випадків»; 4) переформулювання вимог задачі; 5) рішення «з кінця»; 6) тимчасове блокування деяких складових у середовищі, що аналізується; 7) вибір

найбільш правдоподібних ходів; 8) використання аналогій, рішення навідних задач; 9) удосконалення «стрибків» через інформаційні розриви» [155, с. 511]. У «Психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів» (Харків, 2009) евристика тлумачиться так: «1. У Давній Греції – система навчання шляхом навідних запитань; 2. Сукупність логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження і віднайдення істини; метод навчання, що сприяє розвитку винахідливості, активності; 3. У вузькому, більш сучасному розумінні – теорія і практика організації вибіркового пошуку при вирішенні складних інтелектуальних завдань» [468, с. 107]. І тільки у «Словнику-довіднику з педагогіки і психології вищої школи» (Черкаси, 2010) знаходимо визначення евристики як науки, що «вивчає евристичну діяльність людини та її закономірності» [509, с. 61] Результати евристики застосовують при використанні методів навчання, які стимулюють евристичну діяльність (евристична бесіда, брейнстормінг). У більшості довідкових виданнях із психології евристика визначається як спосіб вирішення нестандартних задач і розглядаються похідні від нього терміносполучення – евристичний пошук, евристичні методи пошуку, евристичні стратегії.

Термін «евристика» побутує в ***інформатиці***. Було виявлено два довідкових видання, в яких є даний термін. У «Тлумачному словнику з комп’ютерних технологій та Internet» (Толковый словарь по компьютерным технологиям и Internet) Б. Фафенбергера та Д. Уолла (Київ, 1996) heuristic (евристика) – це «метод вирішення задач шляхом використання наближених правил, отриманих на основі досвіду» [577, с. 174]. А у короткому тлумачному словнику «Інформатика та обчислювальна техніка» (Київ, 2000) евристика – це «науковий напрям у кібернетиці, психології, логіці й філософії, що розкриває природу розумових операцій людини при розв’язанні задач незалежно від конкретного змісту останніх» [251, с. 96]. Прикметник *«евристичний»*, що використовується при навчанні, є у А. Синклера у «Великому тлумачному словнику комп’ютерних термінів»

(Москва, 1999), і розглядається як «заснований на досвіді, переважно – на результаті методу спроб і помилок» [497]. Також у словнику згадуються евристичні програми, які можуть змінюватися залежно від впливу користувача і модифікувати самі себе. Програми такого типу є предметом досліджень з проблеми створення штучного інтелекту [497, с. 347].

Термін «евристика» знайшов відображення у «Дескрипторному словнику з інформатики» («Дескрипторный словарь по информатике») (Москва, 1986). Проте у словнику перевагу віддано терміносполученню «евристичні методи», як і замість «документознавства» пропонується вживати термін «документалістика» [119, с. 19, 65].

У двох довідкових виданнях з ***логіки*** – «Словнику логічних термінів» М. Г. Тофтула-Правиленка (Житомир, 2009) та словнику-довіднику «Логіка» (Київ, 2012) термін «евристика» має три тлумачення: «1) наука, що вивчає продуктивне творче мислення людини; 2) сукупність логічних прийомів і методологічних принципів пізнання дійсності; 3) методика навчання активності, критичності, творчого ставлення до розв’язання актуальних теоретичних проблем» [559, с. 64–65], [338, с. 89]. Таким чином, для логіки евристика є наукою, методологією пізнання та методикою навчання.

Термін «евристика» є також в довідкових виданнях з ***культурології***. Так, З. В. Гіптерс у словнику-довіднику «Культурологія» (Київ, 2008) розглядає евристику як: 1) спеціальні методи розв’язування задач (евристичні методи), які зазвичай протиставляють формальним методам розв’язування, що спираються на точні математичні моделі; 2) організацію процесу продуктивного творчого мислення; 3) науку, яка вивчає евристичну діяльність; спеціальний розділ науки про мислення; 4) спеціальний метод навчання (сократичні бесіди) або колективного розв’язування проблем; 5) методичну або методологічну науку, предметом якої є розв’язання проблем в умовах неозначеності, спеціальний розділ науки про мислення [95, с. 136–137]. Окрему статтю у ньому присвячено евристичній бесіді як запитально-відповідній формі навчання, за якої учитель не повідомляє учням основних

знань, а вміло поставленими запитаннями, іноді навідними, які не містять прямої відповіді, змушує їх на основі власних знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду приходити до нових понять, висновків і правил. Виникла евристична бесіда як реакція на зазубрювання в школах навчального матеріалу і спрямувалася на розвиток мислення в учнів [95, с. 137]. В енциклопедичному словнику «Культурологія» (Львів, 2013) [320] є стаття М. В. Кашуби, в якій евристика – це метод, або методологічна дисципліна, предметом якої є розв'язання проблем в умовах невизначеності. Основну проблему евристики автор вбачає в усуненні суперечності [272, с. 106].

У ***педагогіці*** поширеним є не сам термін «евристика», а похідні від нього словосполучення. Тлумачення термінів «евристика» та «евристична бесіда» в «Українському педагогічному словнику» С. У. Гончаренка (Рівне, 2011) [98, с. 147–148] повністю перегукуються з їхніми визначеннями у З. В. Гіптерс [95, с. 136–137]. Крім цих двох термінів у словнику міститься термін «евристичний метод навчання», який розглядається як частково-пошуковий метод, організація пошукової, творчої діяльності на основі теорії поелементного засвоєння знань і способів діяльності [98, с. 148]. У міждисциплінарному «Словаре по педагогике» («Словнику з педагогіки») (Москва, Ростов-на-Дону, 2005) Г. М. Коджаспірової поняття «педагогічна евристика» визначається як методологія освіти, за допомогою якої розкривається і реалізується в ході пошукової діяльності творчий потенціал всіх учасників освітнього процесу [296, с. 389–390]. Визначення терміна «евристична бесіда» присутнє у т. 4 «Педагогической энциклопедии» («Педагогічної енциклопедії») (Москва, 1968) та «Словаре по образованию и педагогике» («Словнику з освіти та педагогіки») (Москва, 2004) В. М. Полонського. У першому джерелі, це питально-відповідна форма навчання, при якій вчитель не повідомляє учням готових знань, а вміло поставленими питаннями змушує їх самих на основі вже наявних знань, спостережень, особистого життєвого досвіду підходити до нових понять, висновків і правил [503, с. 741], у другому – метод навчання за допомогою навідних запитань [435, с. 81]. У В. М. Полонського також

знаходимо поняття «евристичні методи», які він визначає як спеціальні методи і прийоми пізнання, що застосовуються для рішення творчих задач у процесі відкриття нового [435, с. 151] та поняття «евристичний потенціал дослідження» – сукупність пізнавальних засобів і методів, використовуваних розробником для постановки і рішення обраної проблеми [435, с. 172–173].

З інших галузей знання було виявлено тільки по одному довідковому виданню, в яких подається визначення евристики (табл. 1.1). Так, у ***видавничій справі*** та ***журналістиці*** термін «евристика» міститься в «Енциклопедії для видавця та журналіста» Ю. В. Бондара (Київ, 2010) [53]. У ній вона тлумачиться як спеціальна історична дисципліна, мистецтво та бібліографічний пошук [53, с. 98]. Її визначення взяте зі «Словника книгознавчих термінів» (Київ, 2003) [510].

В «Енциклопедії ***інновацій***» (Київ, 2012) термін «евристика» має п’ять значень: «1. У Давній Греції – система навчання шляхом навідних питань, що бере свій початок від Сократа (сократівські бесіди – «маєвтика»). 2. Наука, що вивчає продуктивне творче мислення (евристична діяльність). 3. Спеціальні методи, що використовуються в процесі відкриття нового (так звані евристичні методи). 4. Теорія такої методики. 5. Метод аналізу економічних явищ і процесів, прийняття рішень, що ґрунтуються на інтуїції, аналогіях, досвіді, винахідливості, на особливій властивості людського мозку розв’язувати задачу, для якої формальний математичний алгоритм, як спосіб розв’язку невідомий» [156, с. 129]. Окрема стаття в енциклопедії розкриває поняття «база евристичних знань». Це сукупність формалізованих знань у вигляді фактів і правил, що відображають евристичні знання про методи розв’язання завдань у певній предметній галузі. Використовується, як правило, у складі експериментальних систем [156, с. 41].

У сфері ***інтелектуальної власності*** евристикою називають «сукупність знань про творчі способи вирішення завдань, за яких людина не застосовує всі варіанти рішень, а скорочує шлях пошуків, використовуючи

лише деякі з них» («Енциклопедія інтелектуальної власності», Київ, 2012) [157, с. 188].

Книгознавство також оперує терміном «евристика». У «Словнику книгознавчих термінів» (Київ, 2003) вона має три тлумачення: 1) спеціальна історична дисципліна, що розробляє теорію та методику пошуку джерельної інформації; 2) дослівно – «мистецтво знаходження істини»; система логічних прийомів та методики теоретичного дослідження; 3) у бібліографії – синонім терміна «бібліографічний пошук» [510, с. 55].

Сфери ***освіти, наукознавства, стилістики*** та ***красномовства*** визначають евристику як: 1) сукупність засобів і методів, які полегшують і спрощують вирішення пізнавальних, творчих, практичних завдань. Як евристичні засоби використовуються загальні судження і формули, індуктивні методи, аналогії, наочні моделі й образи, мисленнєві експерименти тощо; 2) сукупність дослідних методів, спрямованих на відкриття, пізнання нового, раніше не відомого; 3) наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення; 4) метод навчання (від Сократа) за допомогою навідних питань [554, с. 85]. Також ці сфери оперують терміном «бібліографічна евристика», що тлумачиться як система достатніх прийомів і методів теоретичного дослідження шляхом пошуку фактів серед різноманітних джерел (книг, журналів, рукописів тощо), їх порівняння й аналізу [554, с. 85].

У ***лінгвістиці*** евристика – це збірний термін для різних технік пошуку і вияву або вивчення цих процедур. Евристичні процедури передбачають отримання знань за допомогою систематичного вияву, у якому (на відміну від алгоритмічних процедур) немає гарантії того чи того розв’язання [164, с. 239].

Ґрунтовні словникові статті на термін «евристика» є в довідкових виданнях з ***літературознавства***. Так, в «Літературознавчій енциклопедії» (Київ, 2007, Т.1) евристика – це сукупність прийомів навчання шляхом задавання навідних питань; теорія такої методики властива античній риториці. У загальному значенні це поняття застосовують для позначення

науки, яка вивчає творчість (наприклад, психологія творчості), особливо коли йдеться про розв'язання проблем у ситуації невизначеності з використанням вторинних, неточних, «позалогічних» регулятивів (здогади, осяяння, медитація, натхнення) задля усунення суперечностей [332, с. 311]. Поширеним є терміносполучення «евристика в літературознавстві». В «Українській літературній енциклопедії» (Київ, 1990, Т.2) [566] цей термін тлумачиться як сукупність специфічних методів і прийомів (часто – приватного характеру), застосовуваних у сучасному літературознавстві, зокрема в текстології, спрямованих на розшуки відомостей з метою атрибуції творів і листів, їх датування, встановлення авторів літературних містифікацій; виявлення прототипів літературних героїв, аргументів для відхилення приписуваних автору творів; визначення місць, описаних у творі, та джерел, покладених в його основу, і т.д. Евристичне дослідження ґрунтується на критичному вивченні всіх джерел (архівних матеріалів, особливо оригіналів документів, автографів, прижиттєвих видань творів письменника), що зумовлює використання традиційних методів, розроблених у текстології [90, с. 136]. В «Літературознавчому словнику-довіднику» (Київ, 2007) «евристика в літературознавстві» – це сукупність своєрідних методів і прийомів, які застосовуються передовсім у текстології, спрямовуються на атрибутування художніх творів, епістолярії тощо. Вона базується на вивченні джерел (документи, автографи і т.п.) [333, с. 216].

У ***політології*** використовується термін «евристичний метод», як метод одержання розв'язку завдань, що належать до методів проб і помилок [553, с. 50].

Нетрадиційний погляд на евристику представлено у сфері ***туризму***. Так, у «Термінологічному словнику туризму» (Київ, 2010) Г. Б. Муніна евристика – це просте правило ухвалення рішень типу «якщо.., то…» [378, с. 265]. Доречно згадати галузевий стандарт вищої освіти з напряму «Туризм», де зазначено *евристичні завдання діяльності*, які передбачають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання

раніше невідомих рішень і потребує використання великих масивів оперативної та раніше засвоєної інформації [454].

У ***філософії*** терміном «евристика» позначають галузь знання про творчу діяльність, пов'язану з пошуками шляхів відкриття нового в судженнях, ідеях, способах діяння. Евристика становить комплексну галузь знань, що об'єднує ряд розділів філософії, психології, кібернетики, лінгвістики, теорії інформації, наукової організації праці. Центральне місце в ній посідає психологія творчого мислення, яка досліджує механізми розв'язання різних проблемних ситуацій. Евристичні моменти виявляються тоді, коли наявні умови не підказують людині способу розв'язання певного завдання, а минулий досвід не містить готової схеми, що могла б бути застосованою за даних умов. Для виходу з проблемної ситуації створюють нову стратегію діяльності [579, с. 183–184].

Підсумовуючи огляд довідкових видань, в яких зустрічається термін «евристика» маємо констатувати, що цей термін найбільше присутній в універсальних словниках, словниках іншомовних слів, з економіки та психології. В останніх також є поширеними терміносполучення «евристичні стратегії», «евристичний пошук», «евристичні методи пошуку». Друге місце посідають довідкові видання з логіки, культурології і педагогіки. Педагогіка також оперує терміносполученнями «евристика педагогічна», «евристична бесіда», «евристичні методи», «евристичні методи навчання», «евристичний потенціал дослідження». Довідкові видання з інших галузей знань (табл. 1.1) посідають останнє місце, проте у них спостерігаємо зародки галузевих евристик: «бібліографічна евристика», «евристика в літературознавстві». Так, «бібліографічну евристику» використовують у красномовстві, наукознавстві, освіті, стилістиці; «евристику в літературознавстві» – літературознавстві; «педагогічну евристику» – в педагогіці.

1.2 Поняттєво-термінологічний аналіз документної евристики

Для подальшого викладення матеріалу, проголошена розвідка потребує розкриття ключових категорій та визначень, принципів їх взаємодії. «Відповідність та акуратність вживання термінології – визначальні для успішної комунікації в сучасному світі, для поширення й розвитку наукових ідей» [545, с. 8]. У мовознавчій науці утвердився підхід до термінів як мовних засобів науково-технічного стилю, що є породженням поняттєво-логічного мислення, наукового вивчення об'єктів дійсності [557, с. 9]. Переважна частина наукових праць засвідчує, що термін – це спеціальне слово, словосполучення та ін., яке слугує для вираження поняття певної галузі знань; для розкриття свого значення вимагає дефініції [557, с. 13]. Деякі поняття і терміни виникають шляхом переосмислення загальновживаних слів, їхнім комбінуванням, запозиченням з інших галузей знань. Так, справедливою є заувага В. В. Жайворонка про те, що «…кожна галузь людських знань має своє коло спеціальних найменувань, але мовне повсякдення втягує ці слова в різностильові контексти і, так би мовити, знімає з цих лексем ореол спеціалізації» [162, с. 210]. Існує й інша тенденція. На думку А. Пуанкаре, «поняття, які здавалися встановленими найбільш міцно, розхитані проломом, зробленим завзятими новаторами» [469, с. VI–VII].

Осмислене поняття перетворюється на термін, який є не просто назвою конкретного об'єкта, а насамперед «засобом логічного осмислення й узагальнення певної предметної галузі, що сприяє її теоретичному вивченню й практичному освоєнню» [557, с. 19].

Відправною категорією нашої розвідки є поняття «*евристика*». Визначення значень і змісту цього поняття входить до кола першочергових теоретичних завдань. Його розв'язання дасть змогу окреслити наповнення науки та розкрити її структуру. У «Новому словнику іншомовних слів» (Київ, 2008) зазначено, що частина складних слів «еври» (гр. *eurys*) має значення «широкий, різноманітний, поширений» [399, с. 212]. Термін «евристика» (від

давньогрецької ευρίσκω – «відшукую», «відкриваю») – сукупність логічних прийомів, методів і правил, що полегшують і спрощують рішення пізнавальних, конструктивних, практичних завдань. Евристика – це момент відкриття нового, а також методи, які використовуються в процесі цього відкриття. Евристикою ще називають науку, яка має справу з вивченням творчої діяльності. У педагогіці під цією категорією мається на увазі метод навчання.

Різноманіття відповідей на питання про зміст евристики і проблему її дефініції добре проілюструвала Н. В. Карамишева. Узагальнюючи побутування терміна «евристика» в різних предметно-практичних сферах, вона зазначила, що термін «евристика» використовують у таких значеннях:

– мисленнєвий процес, спрямований на пропонування нових ідей та гіпотез, на формулювання та розв’язання практичних і теоретико-пізнавальних задач та проблем, вироблення нової стратегії конкретної діяльності;

– логіка інтелектуальної діяльності, спрямована на пошук істини, на відкриття та винаходи («логіка пошуку», «логіка наукового відкриття», «логіка винаходу»);

– метод дослідження, що не має суворого логічного обґрунтування, а спирається на досвід та інтуїцію;

– інтелектуальний прийом, принцип або певна процедура, яку знаходить або створює суб’єкт певного виду діяльності у процесі пошуку, розв’язання задачі або вирішення проблеми для досягнення результату;

– інтелектуальна або практична дія (акція, операція), що не задана чітким алгоритмом;

– наука (теорія), яка вивчає особливості творчого мислення, методологію здобуття нового знання в різних сферах пізнавальної діяльності, методи розв’язання задач та вирішення проблем, що не задані чітким алгоритмом [264, с. 9–10].

На сайті Українського агентства стандартизації міститься національний банк стандартизованих науково-технічних термінів. Так, словосполучення з прикметником «евристичний» представлено у двох стандартах. Перший – ДСТУ 2482-94 «Комп'ютерні технології навчання. Терміни та визначення» зафіксував визначення словосполучення «евристична вказівка» – вказівка, яка дається розв'язувачу з метою полегшити розв'язування проблемної задачі, не перетворюючи її на непроблемну. Другий – ДСТУ 2481-94 «Інтелектуальні інформаційні технології. Терміни та визначення» подає визначення таких словосполучень: «евристичне правило» – правило, використовуване для пошуку розв'язку за відсутності чіткої структури розв'язуваної задачі та при нестачі інформації; «евристичний метод» – метод пошуку розв'язку складних неструктурованих проблем, що ґрунтується на використанні і нагромадженні досвіду розв'язування подібних проблем, його аналізі та врахуванні помилок; «евристичне знання» – знання, яке відображає неформальний досвід розв'язування задач у певній предметній галузі [389].

Істотним досягненням науки стало усвідомлення можливостей евристики як універсальної установки, що санкціонує пошук і рішення проблем в умовах невизначеності. У всіх можливих випадках із евристикою пов'язують очікування щодо розширення змістовного потенціалу знання, виникнення нового, невідомого раніше [604, с. 100].

Евристика, в широкому сенсі, – наука про творчість; у вузькому, – теорія і практика організації вибіркового пошуку при вирішенні складних інтелектуальних завдань. Евристичні програми для комп'ютера відрізняються від програм систематичного пошуку, оскільки вони містять критерії обмеження пошуку в просторі великої кількості можливостей («евристики») і не гарантують обов'язкового рішення завдань. Евристики людини не зводяться до формальних правил, вони включають мотиваційно-емоційні процеси, що забезпечують вибірковість пошуку у людини. Нині ще не знайдено способи втілення всього багатства людських евристик в машинних програмах [604, с. 100].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що у нашому дослідженні евристика розглядається як наука, яка вивчає творче мислення, логіку пошуку не задану чітким алгоритмом.

Оскільки наша розвідка стосується документної евристики, то також потребує дослідження термін *«документ»*. Потреба у документуванні соціальної інформації виникла тоді, коли стало зрозуміло, що з «розвитком суспільства накопичуються і знання, обсяг яких пам'ять однієї людини вмістити не може» [234, с. 25]. Виникає потреба в документуванні, яке вирішує безліч завдань в суспільстві. Це не тільки спосіб збереження якісної визначеності інформації в часі, це спосіб зв'язку між розділеними в часі і в просторі суб'єктами, спосіб управління структурами суспільства, спосіб подолання розсіювання інформації в просторі шляхом накопичення, концентрації її на матеріальних носіях, спосіб фіксації соціального досвіду, вид колективної пам'яті тощо. В якості документа виступає матеріальний носій природного або штучного походження, у структуру якого цілеспрямовано внесено зміни, що відображають смисл інформації. Тобто, документ має чітко позначену функцію – нести інформацію в своїй структурі [234, с. 26].

У наш час одним із актуальних питань документно-інформаційної діяльності є визначення ролі та місця документа в системі соціальних комунікацій, дослідження його як засобу передавання інформації в просторі та часі. Як зазначає Г. Г. Воробйов – «списана шкільна дошка, знищена після прочитання записка до доповідача – не документ. Але варто дошку з автографом великої людини віднести в музей, а записку «підшити до справи», як вони відразу стають документами» [83, с. 59]. До «категорії документів потрапляють найрізноманітніші джерела: книги, листи, фотографії, кінофільми, креслення, твори живопису, ліпки і зодчества, тобто все те, що, в принципі, може зберігатися в бібліотеках, архівах, музеях» [83, с. 60].

Документ є важливим джерелом інформації, слугує засобом закріплення інформації, є результатом і предметом духовної та матеріальної

культури. Так, під документом в архівознавстві розуміють результат відображення фактів, подій, предметів, явищ об'єктивної дійсності і розумової діяльність людини за допомогою письма, графіки, малюнка, фотографії, звукозапису чи іншим способом на спеціальному матеріалі (папірусі, пергаменті, папері, фотоплівці тощо) [552, с. 16].

При дослідженні документів науковці здебільшого приділяють увагу розгляду конкретного документа, його матеріальній та інформаційній складовим. Але документи побутують у різних сферах життєдіяльності людини, і представлені різними типами та видами, а тому слід мати загальне уявлення про існуючі документи в суспільстві. Крім того, роль усієї сукупності документів у системі соціальних комунікацій сьогодні остаточно не усвідомлена. Проте для суспільства це є надзвичайно важливим [179, с. 23].

Документ як продукт життєдіяльності соціальної істоти є явищем соціальним. За допомогою документів установлюються і підтримуються різного роду суспільні відносини. Документ є головним елементом системи соціальних комунікацій. З першого і до останнього дня життя людину супроводжують такі важливі для неї документи, як свідоцтво про народження, паспорт, атестат про закінчення школи, диплом про вищу освіту, свідоцтво про шлюб, пенсійне посвідчення тощо. Кожен з нас щоденно має справу з різними документами: студентським квитком, заліковою книжкою, проїзним квитком, касовим чеком при покупці товару в магазині тощо. Ми обмінюємося листами, робимо замітки у записниках, конспектуємо лекції, милуємося картинами, зберігаємо фотокартки, читаємо книги, журнали, газети, купуємо диски з фільмами та музичними записами і т. п. Документ є одним із важливіших засобів функціонування управління і самопізнання людського суспільства. На думку деяких вчених-документознавців, у суспільстві діє закон документаційного оформлення соціально значущих подій – не тільки подій державних, суспільно-політичних, а й суто особистісних, сімейних [328, с. 10].

Документ вивчають такі науки, як інформатика, документалістика, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, текстологія, дипломатика, джерелознавство, архівознавство та інші. Зазвичай вважають, що об'єднує їх об'єкт дослідження, а різняться вони предметом. Поняття «документ» є центральним, фундаментальним у понятійній системі документознавства. Воно відображає ознаки реально існуючих предметів, які слугують об'єктами практичної діяльності зі створення, збирання, аналітико-синтетичного опрацювання, зберігання, пошуку, розповсюдження і використання документної інформації в суспільстві [323, с. 19]. Питання документознавства та документа розглядаються у працях вітчизняних вчених В. В. Бездрабко, С. Г. Кулешова, Н. М. Кушнаренко, М. С. Слободяника, Г. М. Швецової-Водки. Так, М. С. Слободяник розглядає документознавство як інтегруючу наукову дисципліну, що має відчутний метанауковий характер як для документознавчих дисциплін, так і для споріднених і суміжних наук, що також вивчають документ як одну із складових власного об'єкту (бібліотекознавства, бібліографознавства тощо) [508, с. 19]. Окремим блоком у робочій програмі з документознавства М. С. Слободяник подає концепції сучасного документознавства за авторством найвідоміших представників вітчизняної і зарубіжної науки – Н. М. Кушнаренко, М. С. Слободяника, С. Г. Кулешова, Г. М. Швецової-Водки, Ю. М. Столярова [133, с. 7–8]. Визначення їх змісту відбилося у бліц-заувагах, коротких характеристиках. Тлумачення документознавства як науки, що: 1) розробляє теоретичні засади вивчення документації, котра виникає у результаті діяльності установ та передається на архівне зберігання (концепція С. Г. Кулешова); 2) займається вивченням «динамічних друкованих документів, зберігання і суспільне використання яких організується бібліотеками та інформаційно-аналітичними службами» (концепції Н. М. Кушнаренко, Ю. М. Столярова, Г. М. Швецової-Водки); і 3) комплекс наук, що вивчають документ – центральний змістовний елемент документної інфраструктури суспільства (концепція М. С. Слободяника) хоча й перегукуються з-поміж собою, утім

демонструють модерні суб'єктивізовані тенденції розуміння науки [133, с. 7–8]. Спільним моментом згаданих концепцій документознавства є дослідницький об'єкт – документ, а відмінним – контекст існування, який впливає на специфіку його властивостей, ознак, функційність.

У 1970-х рр. активно розвивається нова галузь кібернетики – документалістика, центральним об'єктом якої є документація. Слово «документація» має три сенси. Можна розуміти під цим процес складання документів, сукупність документів із конкретного питання і особливу наукову дисципліну. Г. Г. Воробйов синонімом останньої вважав документознавство – наукову дисципліну, яка «присвячена юридичним і технічним питанням роботи з документами і формально включає такі практичні напрямки, як науково-технічна інформація, архівознавство, бібліотекознавство, патентна справа, музейна справа, канцелярське справочинство та ін.» [82, с. 16–17]. Елементом документації є документ – «фіксована інформація, яка може бути використана для консультування, вивчення і доказу»; «кожен факт обростає одягом з документів, форми яких стають вкрай різноманітними – це книги, газети, журнали, фотографії та кінофільми, магнітні і патефонні записи, каталоги, реклами, звіти, листи, картотеки, експонати музеїв і виставок» [82, с. 17]. У той період робота з документами вимагала принципово нових підходів, тому впровадження ідей і методів кібернетики в документаційну практику привело до створення нового наукового напряму – документалістики.

Сьогодні термін «документ» має різні визначення. Так, в одному з найпоширеніших визначень документом називають запис інформації будь-яким способом на будь-якому матеріальному носієві з основною метою збереження і передавання цієї інформації в просторі та часі. Така дефініція охоплює різні види документів – ситуації фіксації відомостей про події та явища, що відбуваються чи відбувалися в суспільстві, державі та природному середовищі. Термін «документ» використовується в багатьох галузях знань. І майже в

кожній з них є одна чи декілька версій його розуміння відповідно до специфіки тих об’єктів, які вона вивчає і яким надає статус документа [318, с. 20].

Часто документ ще сприймають як таке сховище інформації, що відбиває тільки явища об’єктивної дійсності, як сполучення носія та інформації, котра записана на ньому і може бути використана як свідчення або повідомлення. Таке тлумачення підкреслює доказовий та інформаційний характер документа, його широке значення, адже інформаційний характер не може слугувати за відмітну рису будь-якого різновиду документа, бо всі документи призначені для передавання інформації в суспільстві. Доказовий характер, тобто здатність слугувати за свідчення, теж притаманне будь-якому документу (бо будь-який документ підтверджує існування інформації, зафіксованої в ньому).

Сьогодні можемо констатувати, по-перше, відсутність чіткого уніфікованого визначення терміна «документ» в законах і стандартах України. Так, у законах України «Про інформацію» [456], «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [448], «Про обов’язковий примірник документів» [460] термін «документ» – це матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо. У ДСТУ 2392-94 «Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення» [254] та ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» – це записана інформація, що може розглядатися як одиниця під час здійснення інформаційної діяльності [68], а у ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» – це інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі [123, с. 2]. Відповідно до законів України документ – це, перш за все, матеріальна форма, а згідно зі стандартами – інформація [175].

По-друге, відсутність загальної універсальної класифікації документів. Так, кожен з документознавців репрезентує власну класифікацію документів за різними ознаками, і в них, як правило, деякі класи мають варіативний

характер. Класифікування документів – це процес упорядкування або розподілу документів за класами, диференціація документів за однією найсуттєвішою ознакою. З метою дослідження документів пропонуємо класифікувати їх за такими ознаками: за інформаційною складовою; за матеріальною складовою; за способом документування; за обставинами існування в зовнішньому середовищі; за сприйняттям [179, с. 24].

Кожен із представлених класів поділяється на підкласи. Підкласи – на більш дрібні ділення.

Документи можуть містити текстову, графічну, цифрову та аудіоінформацію, можуть піддаватися процесам запису, пошуку, передавання, отримання, читання. Г. О. Двоєносова подає таке визначення документа – це «інформаційний об’єкт, створений юридичною або фізичною особою традиційним способом або з використанням технічних засобів, що містить текстову, графічну, аудіовізуальну або біометричну інформацію, записану і засвідчену за встановленою формою, призначений для підтвердження (доказу) і заміщення явищ, подій, фактів реальної дійсності, що опосередковує соціальну дію і слугує інструментом соціальної самоорганізації» [110, с. 210]. Дослідниця вважає, що в «класичному» документознавстві ще не сформувалася теорія документа як його складова частина. А «загальні теорії» документа у «бібліотечному» документознавстві «не мають достатньої методологічної бази, що доводить єдність документа, книги, музейного експонату тощо як єдиного об’єкта наукового пізнання і соціальної практики». Далі дослідниця констатує, що «сучасна наука не має ні єдиної теорії документа, що пояснює його сутність як соціального феномена, ні методології побудови такої теорії, ні методологічного обґрунтування теоретичного знання» [110, с. 207].

У людському соціумі постійно перебуває в обігу велика кількість найрізноманітніших документів. Спочатку документи створюються і виконують певні функції. Це – оперативне середовище існування документів [328, с. 11]. Після виконання своїх функцій документи переходять

від оперативного до ретроспективного середовища існування. Також документна інформація піддається певному прогнозу й моделюванню, що визначає перспективне середовище існування документів. Документ виконує свою головну роль соціального регулятора й інструмента соціальних відносин, являє «унікальний і в той же час універсальний інструмент соціальної самоорганізації: інструмент влади, управління і права, соціального проектування і прогнозування, соціальних технологій і соціальної комунікації» [110, с. 213]. Кожен із цих документів може перебувати на зберіганні в різних документно-інформаційних інституціях та ставати об’єктом пошуку дослідників.

Для повноти дослідження слід зупинитися на взаємозв’язку поняття «евристика» з близькою категорією, яка окреслює її сутність. Йдеться про категорію «*пошук*», адже одне з визначень пошуку трактує, що це «творча робота, спрямована на відкриття нового в науці, мистецтві, на виробництві і т. ін.» [67, с. 915].

В інформаційній сфері поняття «пошук» – пошук певної інформації чи інформації у машинній формі [511, с. 10]. Також пошук є сукупністю операцій, методів і процедур, результатом виконання яких є відбір даних із пошукових масивів за заданою тематикою. Оскільки знайти потрібний документ у величезних масивах документно-інформаційних інституцій складно, то людина у своїй пошуковій діяльності застосовує елементи евристики. Ще в середині минулого сторіччя С. І. Вавилов зауважив, що «...сучасний читач знаходиться перед Гімалаями бібліотек в положенні золотошукача, якому потрібно відшукати крупинки золота в масі піску» [61, с. 15]. Напевно саме з того часу і виникла потреба у залученні до пошуку документів евристичних здібностей людини.

Термін «інформаційний пошук» запровадив у інформатику американський математик Кельвін Муерс 1947 р. У бібліотечній сфері інформаційний пошук – це «шукання, відбирання та надання за певними критеріями інформації, яка відповідає заздалегідь заданим вимогам в

інформаційному запиті» [47, с. 10]; в архівній – «пошук документів, відомостей про них або фактів, відображених у документах» [564, с. 461]. Термін «інформаційний пошук» є центральним в інформаційній сфері та має кілька визначень: 1) «пошук певної інформації чи інформації у машинній пам'яті» [511, с. 10]; 2) «пошук певної інформації, що відповідає інформаційним запитам користувача» [384, с. 4]; 3) «процес знаходження і вибору (видачі) інформації… з окремого тексту, документа, сукупності документів або взагалі з запам'ятовуючого пристрою будь-якої фізичної природи» [556, с. 16]. Інформаційний пошук також знайшов відображення у сфері соціальних комунікацій. Так, В. О. Ільганаєва пропонує більш складну дефініцію і характеризує інформаційний пошук як «сукупність дій з відбору (знаходження) інформації за заданими ознаками; сукупність операцій, методів і процедур, результатом виконання яких є відбір даних, що зберігаються на запам'ятовуючому пристрої, за заданою тематикою; як один з елементів інформаційного процесу» [534, с. 250]. Отже, інформаційний пошук є дією, спрямованою на знаходження інформації, і може розглядатися як чинник документної евристики.

Інформаційний пошук відбувається у певній *інформаційній системі*. Під інформаційною системою розуміють сукупність організаційних і технічних засобів для зберігання та опрацювання інформації з метою забезпечення інформаційних потреб споживачів. У ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» це комунікаційна система, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації [384, с. 5]. Натомість у ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» подано більш вдалу дефініцію інформаційної системи, яка крім зазначених процесів, ще включає такі, як «передавання та зберігання інформації» [47, с. 5]. Таким чином, інформаційна система є різновидом комунікаційної системи, яка забезпечує керування процесами зв'язку, взаємодії та обміну даними.

Як окремий специфічний вид слід розглядати *архівну інформаційну систему*, розроблення якої концентрується у двох взаємопов'язаних напрямах. Перший напрям торкається практичних питань представлення архівної інформації як системи знань в інформаційних системах та передавання її у формалізованому вигляді. Це питання гуманітарного характеру – визначення об'єктів каталогізування для введення до системи; розроблення уніфікованих методик описування архівних документів; створення довідкового апарату системи, що передбачає розроблення певних ІПМ, єдиних класифікаційних систем документної інформації, уніфікацію архівної термінології тощо. Другий напрям стосується технологічних проблем, пов'язаних з реальним функціонуванням архівної інформаційної системи. Концепційні засади такої системи почали розглядати з набуттям Україною незалежності [386].

Враховуючи багатофункціональність інформаційної системи, її можна використовувати для здійснення інформаційного пошуку. В такому випадку вона стає *інформаційно-пошуковою системою,* яка забезпечує «пошук документів або відомостей про них» [613, с. 11]. ІПС – це сукупність методів і засобів, призначених для зберігання і пошуку документів, відомостей про документи або окремих фактів, даних. Основним завданням ІПС є відбір з масиву документів (або даних), що знаходяться в системі, таких документів, які б дозволили найкращим чином задовольнити інформаційну потребу, сформульовану в запиті [243].

В національних стандартах ІПС визначається як автоматизована інформаційно-пошукова система, що «становить сукупність інформаційно-пошукової мови, програмних засобів і правил переведення семантичного змісту на цю мову, призначена для інформаційного пошуку та видавання документів і/або даних» [47, с. 6–7], що «базується на сукупності інформаційного масиву, інформаційно-пошукової мови, правил її використання, критерії видачі та технічних засобах для інформаційного пошуку відповідно до запитів користувачів інформації» [384, с. 14]. Проте,

хибно тлумачити ІПС тільки як автоматизовану, оскільки сьогодні в бібліотеках і архівах наявні ІПС як автоматизовані – електронні каталоги, так і традиційні – карткові каталоги.

Поєднання всіх функціональних особливостей ІПС (збирання, зберігання, опрацювання, пошук, видача) дозволяє запропонувати наступні дефініції: *бібліотечна інформаційно-пошукова система* – ІПС, що призначена для збирання, зберігання, опрацювання, пошуку та видачі опублікованої інформації, та *архівна інформаційно-пошукова система* – ІПС, що призначена для збирання, зберігання, опрацювання, пошуку та видачі ретроспективної архівної інформації. Також ІПС різняться за об'єктами пошуку. Так, ІПС, в яких об'єктами пошуку є документи, називаються документальними, а ІПС, в яких об'єктами пошуку є конкретні факти – фактографічними.

Класик інформатики – А. І. Чорний зазначив, що будь-яка реально діюча ІПС складається з таких основних компонентів:

– *пошукового масиву* (тобто певної безлічі забезпечених пошуковими образами документів, серед яких розшукуються необхідні документи);

– *інформаційно-пошукової мови (*одної або декількох) – штучної мови, призначеної для опису змісту і форми документів або запитів для подальшого здійснення пошуку;

– *правил індексування*, за дотримання яких здійснюється описування документів і запитів засобами ІПМ (переклад їх з природної мови на інформаційно-пошукову);

– *правил пошуку* документів, що відповідають запиту;

– *технічних засобів* (пристосувань або пристроїв, які необхідні для записування і зберігання пошукових образів, для зберігання самих документів, а також для здійснення процесу зіставлення пошукових образів документів з пошуковими приписами);

– *людей, що взаємодіють з системою* (ті, хто користується даною ІПС і обслуговує її – здійснює індексування документів і інформаційних запитів,

обирає стратегію пошуку, а також виконує інші інтелектуальні операції, без яких неможливий інформаційний пошук) [602, с. 18–19].

Характеризуючи взаємодію компонентів ІПС, можна констатувати, що пошуковий масив це – де шукаємо; ІПМ – за допомогою чого створюємо ПОД; правила індексування – як створюємо; правила пошуку – як шукаємо; технічні засоби – за допомогою чого створюємо і шукаємо; люди – хто створює і шукає. Кожен компонент системи є обов'язковим і має свої особливості. Звичайно, що кожен з них може розглядатися окремо, проте тільки в єдності всіх компонентів існуватиме система.

Першим компонентом системи є пошуковий масив, який у нашому дослідженні представлений документними фондами – упорядкованими зібраннями різних документів, підібраних і організованих відповідно до визначених цілей, що зберігаються в бібліотеках, архівах, музеях. Цільове призначення документного фонду полягає у збиранні, зберіганні і наданні споживачеві документів та інформації, потрібних для задоволення їхніх інформаційних потреб.

В основі будь-якого з елементів довідкового апарату присутня *інформаційно-пошукова мова (інформаційна мова, мова індексування)* – «формалізована штучна мова, призначена для індексування документів та інформаційних запитів для наступного зберігання та інформаційного пошуку» [47, с. 7]. У ДСТУ 5034:2008 замість фрази «призначено для індексування документів та інформаційних запитів» зазначено фразу «призначена для характеристики даних чи змісту документів» [384, с. 17]. Суттєвої різниці у цих визначеннях немає. У будь-якому разі ІПМ є штучною мовою, що створюється людиною, основним призначенням якої є вираження змісту документів для подальшого пошуку необхідних споживачеві документів.

Засобами практичної реалізації ІПМ є *каталоги*, які ведуться в документно-інформаційних інституціях. Для розкриття змісту бібліотечних фондів існує система каталогів, картотек, покажчиків та різноманітних баз

даних. У ДСТУ 7448:2013 подано визначення бібліотечного каталогу як упорядкованої сукупності «каталогових бібліографічних записів [1] про документи [2], що є у фондах однієї бібліотеки, її частини чи кількох бібліотек, яка розкриває склад бібліотечних фондів [3] за формальними ознаками документів (автором, назвою, місцем видання) та/чи їхнім змістом (за галузями знань або предметами)» [47, с. 17]. Види бібліотечних каталогів: генеральний, *систематичний (тут і далі курсив автора – О.З.)* [4], *предметний*, абетковий, нумераційний, словниковий, службовий, топографічний, *географічний*, *тематичний*, місцевих видань, читацький, електронний, *хронологічний* [47].

Для розкриття змісту архівних фондів існує комплекс архівних довідників, представлених путівниками, описами, каталогами, оглядами, покажчиками. Наймасштабнішими з них є каталоги, в яких вторинну документну інформацію про зміст документів архіву систематизовано за предметами (темами, галузями), розташованими відповідно до прийнятої для даного виду каталогу схемою класифікації документної інформації [539, с. 11]. У ДСТУ 2732:2004 подано визначення архівного каталогу як архівного довідника, в якому «інформацію систематизовано відповідно до обраної схеми класифікації» [123, с. 17]. Серед останніх розробок в даному напрямі слід виокремити методичні рекомендації, підготовлені Н. М. Христової «Створення та ведення каталогів у державних архівах України» (Київ, 2014), в яких зазначено такі види архівних каталогів – *систематичний (тут і далі курсив автора – О.З.)* [5], *тематичний*, з історії установ, з історії адміністративно-територіального поділу, *хронологічний*, *предметний*, іменний, *географічний,* документів з особового складу [539, с. 13–15].

---

[1] Каталоговий бібліографічний запис – це бібліографічний запис, що містить бібліографічний опис, заголовок запису та шифри зберігання.

[2] Каталоги складають як на документи фонду бібліотеки в цілому, так і на окремі його частини (наприклад, фонди відділів, колекцій, краєзнавчої літератури), на певні види видань (каталоги книг, періодичних видань, нот, кінофотодокументів, мікрофіш, електронних документів).

[3] Бібліотечний каталог може бути поданий на каталогових картках, на мікрокопіях, в електронному вигляді, а також як друковане книжкове видання.

[4] Курсивом виділено назви бібліотечних каталогів, які співпадають з назвами архівних.

[5] Курсивом виділено назви архівних каталогів, які збігаються з назвами бібліотечних.

Можна побачити схожість у назвах деяких бібліотечних і архівних каталогів. Такі каталоги, як систематичний, предметний, тематичний, хронологічний, географічний збігаються повністю. Специфічними ж для бібліотек є абетковий, генеральний, службовий, топографічний каталоги, а для архівів – каталог з історії установ, з історії адміністративно-територіального поділу, документів з особового складу. Це зумовлено, насамперед, специфікою, структурою і організацією фондів. Основними для досліджуваних нами ІПМ є систематичний каталог, який будується за допомогою класифікаційної ІПМ і предметний, який будується за допомогою предметизаційної ІПМ. Оскільки в якості предмета можуть виступати імена людей і власні назви, то каталоги іменні, географічні, з історії установ, з історії адміністративно-територіального поділу та документів з особового складу також можна віднести до предметних каталогів.

На думку А. І. Чорного, пошук потрібного документа у великому документному фонді можливий лише за умов надання кожному документові так званої «бирки» [602, с. 9]. В теорії інформаційного пошуку тексти таких «бирок» називаються *пошуковими образами документів.*

Такі компоненти ІПС, як правила індексування та правила пошуку, пов’язані зі створенням ПОД та *пошукового образу запиту*. Загалом пошуковий образ – це текст, що складається з лексичних одиниць ІПМ, виражає зміст документа або інформаційного запиту і призначений для реалізації інформаційного пошуку [244, с. 20]. Зміст документа в ІПС представляється у вигляді ПОД.

ПОД – пошуковий образ документу, який виражає основний смисловий зміст документа (а не всю інформацію, що міститься в ньому), поставлений в однозначну відповідність цьому документу, за яким відбувається пошук його в масиві інших документів. А. І. Чорний визначає, що ПОД є складений за певними правилами текст, в якому виражено центральну тему документа і лише частково – супутні їй теми [602, с. 23]. Чим лаконічніше характеризується зміст документа в його пошуковому образі, тим більшу

економію часу ми отримуємо при пошуку. Чим більш стисло формулюються пошукові образи, тим вищою є швидкість пошуку, але одночасно нижчою його точність і повнота [602, с. 10].

Прийняття рішення про склад ПОД і оформлення термінів індексування відбувається відповідно до правил певної ІПМ, з потрібною і достатньою для даної ІПС глибиною, точністю і багатоаспектністю [240]. Ступінь детальності вираження в ПОД його центральної теми або предмета, а також супутніх тем і предметів називається *глибиною* індексування. *Точність (адекватність)* індексування характеризує ступінь відображення змісту документа (запита) у пошуковому образі, відповідності класифікаційного індексу, предметної рубрики або ключового слова правилам ІПМ, що застосовуються. *Багатоаспектність* показує, наскільки всебічно розкрито зміст документа [240].

Але проблема пошуку документів не вичерпується лише заміною переглядання повних текстів документів читанням їх пошукових образів. Потрібно щоб процедуру пошуку (тобто читання ПОД та зіставлення його з інформаційним запитом) міг проводити не сам фахівець, а працівник інформаційної служби, бібліотеки, архіву, який має лише мінімальне уявлення про тему або предмет пошуку. Сьогодні зіставлення пошукового образу документа та інформаційного запиту покладено на комп’ютерну техніку.

Інформаційний запит можна представити у вигляді ПОЗ – пошукового образу запиту, який виражає смисловий зміст інформаційного запиту [244, с. 20]. Інформаційний пошук не полягає лише в простому співставленні ПОД і ПОЗ, потрібні ще додаткові вказівки про послідовність виконання логічних операцій в процесі інформаційного пошуку. Ці вказівки називаються *пошуковим приписом* [242]. Пошуковий припис – це текст, який включає ПОЗ і вказівки про логічні операції, що підлягають виконанню в процесі інформаційного пошуку [244, с. 20].

ПОД створюється фахівцем, який застосовує правила індексування, а ПОЗ – створює споживач інформації, коли здійснює пошук потрібного документа в пошуковому масиві, і застосовує правила пошуку.

Зазначені вище терміни остаточно увійшли в бібліотечну і архівну практику тільки у XXI ст.

У бібліотечній справі ІПМ уособлює «довідково-пошуковий апарат бібліотек». Даний термін прописано в Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [448]. Також його визначення можна знайти у ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять», де *довідково-пошуковий апарат (ДПА)* – це «інформаційно-пошукова система, сформована для пошуку і видавання фактографічної і/або бібліографічної інформації та документів» [47,с. 16], а також у ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» де ДПА це – «сукупність різних систем обліку та пошуку документів в інформаційних фондах» [384, с. 11].

На нашу думку, ДПА бібліотеки можна розглядати як сукупність усіх пошукових засобів, що існують у бібліотечних ІПС (бібліотечних каталогів, картотек, класифікаційних таблиць, рубрикаторів, словників предметних рубрик, інформаційно-пошукових тезаурусів тощо), які призначені для реалізації інформаційного пошуку. Зміст подальших розділів побудовано саме розгляді цих пошукових засобів.

В архівній справі ІПМ уособлює «довідковий апарат до документів НАФ України». Основною складовою архівних ІПС є «довідковий апарат архівів». Даний термін було запроваджено до наукового і практичного обігу новою редакцією Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (2001 р.) [459]. Відповідне поняття містять ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» [123] та «Основні правила роботи державних архівів» (Київ, 2004) [409]. До цього часу в практиці роботи архівних установ традиційно застосовували терміни «науково-довідковий апарат» та «система наукового довідкового апарату».

Система наукового довідкового апарату визначалася як «сукупність взаємопов'язаних облікових документів, архівних довідників, механізованих і автоматизованих ІПС, створених на єдиних методологічних й науково-методичних основах для забезпечення збереженості і пошуку архівних документів і ретроспективної документної інформації» [111, с. 8].

Проте, на сьогодні визначення *довідкового апарату (ДА)* архівів має наступну дефініцію: це – «сукупність архівних описань у вигляді взаємопов'язаних архівних довідників, у тому числі електронних, і баз даних, призначених для пошуку документів і архівної інформації» [409, с. 182]. Тут основними типами архівних довідників відповідно до їхнього цільового призначення є архівний опис, архівний каталог, путівник, огляд, покажчик. Кожний тип архівного довідника має свої види і різновиди. Паралельно з традиційним ДА архіву функціонує *комп'ютеризований довідковий апарат* – це «структурована сукупність взаємозв'язаних і взаємодоповнюваних інформаційних баз даних різних рівнів та довідкових баз даних, які забезпечують тематичний і адресний пошук архівної інформації, виведення її на екран дисплею, паперовий носій та у файл» [409, с. 226].

ДА архівів залежно від цільового призначення поділяється на типи: опис, каталог, путівник по фондах, покажчик, огляд. Залежно від об'єкта, аспекту описування, ступеня деталізації кожен тип довідника має свої види та різновиди: опис – здавальний, інвентарний, архівний; каталог – систематичний, предметний (різновиди іменний, географічний), предметно-тематичний, хронологічний; путівник – по фондах, короткий путівник, тематичний путівник; огляд – тематичний, фондовий; покажчик – до описів фонду, покажчик справ (документів) (різновиди – систематичний, предметний, хронологічний) [595].

Для представлення документних фондів у мережі інтернет, бібліотеками країни створюються і підтримуються веб-сайти, на яких розміщено історичні довідки, інформацію про склад і зміст фондів, ДПА, відомості про місцезнаходження та режим роботи бібліотеки.

Для представлення архівної інформації в мережі інтернет, Державною архівною службою України, іншими архівними установами та архівами створюються і підтримуються відповідні веб-сайти або сторінки на сайтах (порталах) інших юридичних осіб. Обов'язковими елементами структури веб-сайту архіву є історична довідка, дані про склад і зміст фондів, перелік і характеристика основних фондів, інформація про унікальні та особливо цінні документи, характеристика ДА, відомості про режим роботи архіву і читального залу та порядок доступу до документів [409].

Крім того, інформатика, яка заявила про себе в середині XX ст., принесла із собою не тільки нову термінологію («дескриптор», «тезауруси», «індексування») і задовольнила звичайну потребу в протиставленні нового традиційному, а й спричинила ширший підхід до звичних явищ і принципів. Так, під поняття «ІПМ» консолідувалося бібліографічне та архівне описування, предметизування, систематизування, координатне індексування як процеси, що використовують штучні мови, семантичну силу яких можна виміряти порівняно з можливостями природної мови. Поняття «ІПС» об'єднало предмети, які раніше розглядалися ізольовано. Дескрипторні ІПС відкрили принципово нову можливість пошуку документів і документної інформації, за будь-яким поєднанням раніше не передбачених ознак [94, с. 161].

Поєднання базових концептів формує систему основних понять, пов'язаних з нашим дослідженням. Інші важливі концепти розглядатимуться в наступних розділах дисертації.

1.3 Документна евристика як новий науковий напрям в системі соціальних комунікацій

Поняття «документна евристика» походить від двох слів. Перше – «документна» характеризує його взаємозв'язок із документознавством, книгознавством, патентознавством, архівознавством, бібліотекознавством, музеєзнавством тощо, тобто тими науками, об'єктом вивчення яких є різні види документів. Друге, «евристика» – назва науки про знаходження істини [571], яка вивчає особливості творчого мислення, методологію здобуття нового знання в різних сферах пізнавальної діяльності, методи розв'язання задач і вирішення проблем, що не задані чітким алгоритмом [264, с. 10]. Поєднання цих двох термінів утворює словосполучення «документна евристика», яке може позначати науковий напрям, що досліджує методи, прийоми, шляхи, процес знаходження документів у документних масивах інформаційних установ, не заданий чітким алгоритмом. При цьому сутнісними ознаками виступають методи знаходження; процес пошуку; наявність суб'єктів, які застосовують методи знаходження та здійснюють процес пошуку; наявність внутрішніх мотивів і зовнішніх стимулів суб'єктів; очікуваний результат процесу пошуку, а також правила і процедури, якими цей процес супроводжується. Документальний пошук – складний і творчий вид діяльності, який має спиратися на науково обґрунтовані положення. Науковою основою документального пошуку може стати науково-прикладна дисципліна «документна евристика», що становить, з одного боку, складову частину документознавства, з іншого – частину евристики. Навряд чи можна погодитися з думкою Г. В. Незабитовського, що «науки евристики ще не існує через, по-перше, складність систематизації творчого процесу людини, і по-друге, вкрай міждисциплінарний характер евристики» [392, с. 55], проте дослідник передбачає, що «евристика як наука буде опікуватися творчим, хаотичним, невпорядкованим згідно з чітким законом логіки ситуативним мисленням людини» [392, с. 59].

Формування документної евристики як наукового напряму передбачає визначення основних її складових: об’єкта та предмета. Оскільки документна евристика – науковий напрям, якому ще доведеться довести своє право на існування, тому його складові визначені недостатньо чітко.

Кожна наука має свій об’єкт дослідження. Об’єкт науки відповідає на питання: що вивчає наука. Під об’єктом науки розуміється та або інша частина дійсності, матеріальної, ідеальної або соціальної, на яку спрямована зацікавленість ученого. ***Об’єктом*** документної евристики як наукового напряму є система знань про методологію та технологію здійснення документального пошуку. Документальний пошук – це процес інтелектуально-прикладної діяльності інформаційних працівників, який може здійснюватися також фахівцями інших сфер життєдіяльності суспільства, за умови набуття ними потрібних знань, умінь і навичок. Документальний пошук є складовою документно-комунікаційної діяльності, тому він пов’язаний з усіма видами цієї діяльності: створенням, виробництвом, зберіганням, поширенням й використанням документів.

З’явившись разом з документами, документальний пошук, як і інші сфери документно-комунікаційної діяльності, виявив тенденцію до ускладнення свого змісту і форми. І, цілком ймовірно, що з розвитком ІКТ, підвищенням якості інформаційного обслуговування та зростанням активності людини і розширенням її пізнання, документальний пошук перетвориться на спеціалізовану галузь і стане об’єктом наукового напряму – документної евристики.

Конструювання базових основ науки знаходиться у тісному зв’язку з основними принципами й сутністю предмета самої науки. Предмет науки повинен відповістити на питання: як саме, навіщо, з якою метою й для чого саме вивчають об’єкт. Під предметом тої або іншої науки розуміється деяка частина ідеальної, духовної реальності, логічно зв’язаною, основаною на розумі сукупність роздумів ученого про той або інший об’єкт дійсності. Ці роздуми ніколи повністю не охоплюють всієї складності досліджуваного

об’єкта, оскільки виражають не тільки сутність об’єкта, але й індивідуальну позицію ученого. Предмет науки визначає зміст наукового знання про об’єкт – документальний пошук й документно-комунікаційну діяльність. ***Предметом*** документної евристики є формування системи наукового знання про технологію здійснення документального пошуку у єдності його з документами, їхніми пошуковими образами, пошуковими масивами, довідковим апаратом, суб’єктами документно-комунікаційної діяльності.

Документна евристика вивчає документальний пошук як предмет на теоретичному, історичному та емпіричному рівнях. Вона досліджує:

1) документальний пошук як різновид інформаційного пошуку;

2) документальний пошук як процес;

3) документи та їхні пошукові образи;

4) інформаційно-пошукові мови як складові інформаційно-пошукових систем та документної евристики;

5) документні фонди інформаційних установ;

6) видовий поділ документної евристики;

7) інформаційні потреби користувачів інформації;

8) психофізіологічні особливості користувачів інформації та інформаційних працівників;

9) методи та способи документування.

У полі її уваги перебувають загальні закономірності створення, опрацювання, зберігання та знаходження документів. Причому предметом вивчення може служити документна комунікація у цілому або її окремі аспекти, специфічні риси документального пошуку.

Оскільки саме документна евристика дає ключ до розуміння всіх інших складових документних соціальних комунікацій, то коло питань, які вивчаються документною евристикою, досить широке, але основними з них є:

– способи створення ПОД за допомогою ІПМ;

– функції, властивості, ознаки, структура документних фондів;

– довідково-пошукові апарати бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних агенцій;

– виявлення існування документа і з'ясування його місцезнаходження;

– роль інформаційних посередників у здійсненні комунікаційного процесу;

– побутування документа в соціальному часі й просторі;

– особливості документної комунікації.

Із предмета документної евристики можна сформулювати *основні завдання* цього наукового напряму:

– теоретичне осмислення та обґрунтування технології здійснення документального пошуку у пошукових масивах документно-інформаційних інституцій;

– виявлення закономірностей впливу документної евристики на здійснення комунікаційного процесу;

– формування евристичного мислення людини.

На нашу думку, документна евристика має свою ***структуру***, яка поки що знаходиться в стадії формування. Структурно документну евристику можна поділити на дві підсистеми: загальну і спеціальну. Загальна документна евристика охоплює питання історії, теорії та методики документального пошуку. Історія розкриває закономірності становлення і розвитку документального пошуку; теорія – вивчає загальнотеоретичну проблематику, пов'язану з понятійним апаратом, питання типології документального пошуку, документальний пошук як етап документно-комунікаційної діяльності; методика – охоплює сукупність методів, які застосовуються при здійсненні документального пошуку з метою задоволення інформаційних потреб користувачів. Спеціальна документна евристика охоплює окремі, особливі евристики, сутність і складові яких зумовлені видами документів (джерельна, патентна тощо), інституціями, в яких здійснюється документальний пошук (архівна, музейна тощо), галуззю знання, в якій здійснюється документальний пошук (літературознавча,

педагогічна, архітектурна тощо).

Загальна і спеціальна документні евристики тісно взаємопов'язані, оскільки в їхній основі лежить основоположне представлення про документальний пошук в системі соціальних комунікацій. Водночас різне функціональне призначення документів, різні умови їхнього побутування, особливості реалізації документального пошуку, обумовили істотне відокремлення, формування й відносно самостійне існування цілого ряду спеціальних документальних евристик, таких як джерельна, архівна, бібліографічна, музейна, патентна та інших. Об'єднуючим моментом для них є об'єкт вивчення – документальний пошук.

Продуктивність евристичного мислення залежить від відсіювання інформації, що не стосується справи. Можливі такі відхилення від ідеальної стратегії: 1) висування зайвих припущень, які ускладнюють роботу дослідника; 2) вибір логічно надлишкових об'єктів; 3) гіперболізація стандартів дослідницької роботи у типових ситуаціях, ігнорування специфічних особливостей частого випадку [155, с. 510–511]. Ідеальна стратегія полягає у послідовності таких дій, кожна з яких дозволяє отримати максимум інформації.

Метою документної евристики є кумулювання знання про типи та види документів, їхнє місцезнаходження, орієнтири щодо їх розшукання з урахуванням інформаційних потреб користувачів.

Для того, щоб документна евристика перетворилася на істинний, безперечний науковий напрям, потрібно зосередити увагу на розробленні її теорії. Можна піти двома шляхами – шляхом розроблення документної евристики як дисципліни, що об'єднує в єдину систему всі знання про документальний пошук, або шляхом створення монолітного наукового напряму про документальний пошук, що вивчає документальний пошук з однієї, конкретної сторони. Проте, яким би шляхом не пішло подальше розроблення цього наукового напряму, потрібно:

1) встановити у документній евристиці конкретну, чітку термінологію;

2) дати точне визначення документального пошуку як об’єкта документної евристики і самої документної евристики як наукового напряму;

3) встановити внутрішній зв’язок між знаннями, які запроваджуються у документну евристику;

4) розробити структуру документної евристики;

5) чітко встановити межі, що відокремлюють документну евристику від інших наук;

6) точно визначити місце документної евристики у загальній системі наук;

7) розробити методологію документної евристики.

Знання, що будуть накопичуватися документною евристикою, стануть дієвим засобом: покращення якості обслуговування користувачів; удосконалення пошукових можливостей ІПС; підвищення рівня обізнаності інформаційних працівників щодо наявних документних фондів інформаційних установ; покращення взаємодії між користувачами та інформаційними працівниками; підвищення рівня інформаційної культури користувачів.

Виникнення документної евристики на часі, оскільки документальний пошук вже не носить примітивного, випадкового характеру і здійснюється не тільки у традиційний спосіб у приміщенні однієї документно-інформаційної інституції, документальний пошук, з появою ІКТ та інтернету, набув глобального характеру, і поширився на АІПС інформаційних установ. Можна запропонувати таку дефініцію ***документної евристики*** – це комплексна система знань, науковий напрям, що вивчає теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади.

Таке визначення документної евристики закладає її суть як навчальної дисципліни, що сприяє підготовці фахівців для бібліотечних, архівних, музейних установ, дає необхідні знання для фахівців інших галузей, яким у науковій і практичній діяльності доводиться здійснювати документальний пошук.

Отже, документальний пошук здійснюється заради забезпечення користувачів потрібними документами, а документна евристика може стати науково-прикладною дисципліною наук соціально-комунікаційного циклу, науковою базою документального пошуку.

Подальша розвідка потребує аналізу співвідношення понять ***«документна евристика»*** та ***«документальний пошук».*** Між усіма об'єктами матеріального і духовного світу існують різні співвідношення. Співвідношення – це характеристика стану, який означає взаємне відношення, взаємний зв'язок, взаємну залежність одного об'єкта щодо іншого. Так, об'єкт і предмет дослідження як наукові категорії співвідносяться як загальне і часткове, окремий розділ монографії щодо всього тексту видання, як частина і ціле.

У нашому дослідженні поняття «документна евристика» та «документальний пошук» пов'язані між собою, насамперед, асоціативним відношенням, оскільки документальний пошук – це та сторона дійсності, на вивчення якої направлено документну евристику. Проте обидва поняття незалежно одне від одного мають свої ієрархічні зв'язки, адже кожна наука посідає своє місце серед інших наук, а кожен вид пошуку – серед інших видів пошуку.

Часто об'єкт науки фіксується в самій назві, наприклад, книгознавство – об'єкт книга, патентознавство – патент, документознавство – документ. Цікавим є те, що жодна наука не в змозі описати свій об'єкт вичерпно і всебічно, вона вимушена обмежувати сферу своїх інтересів, відмовляючись від деяких аспектів свого об'єкта. Крім того, наука обмежена в підході до об'єкта – традицією, у якій вона сформувалася, існуючими в ній категоріально-понятійним апаратом, методологією та ін. Один об'єкт може вивчатися кількома науками тільки під різними кутами зору, що в науці позначається як предмет дослідження. Подібна спеціалізація наук створює серйозні проблеми для побудови єдиної наукової картини світу.

Категоріально-понятійний апарат науки фіксується в законодавчих, нормативно-правових документах, термінологічних стандартах, довідкових

виданнях. Оскільки документна евристика як науковий напрям тільки формується, то і тлумачення даного поняття у названих джерелах відсутнє. Проте, у чинних стандартах зафіксовано визначення термінів: «бібліографічний пошук», «документальний пошук», «фактографічний пошук» та ін. В останні роки до класичних видів пошуку відносять «адресний пошук», коли пошук документа відбувається за його формальними ознаками, та «семантичний пошук» – пошук документа за змістом.

Усі види пошуків тісно взаємопов'язані між собою. Так, щоб знайти документ, треба знати певну сукупність бібліографічних даних – автора, назву, місце видання, рік тощо. Отже, потрібно спочатку здійснити бібліографічний пошук. І, навпаки, щоб провести фактографічний пошук в будь-якій галузі знань або практики, потрібно спочатку знайти ті документи, в яких можуть бути цікаві для нас факти. Тому спочатку треба провести бібліографічний і документальний пошук.

За ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» бібліографічний пошук – пошук інформації про документ або пошук документів за джерелами інформації [47, с. 10]. Інформація про документ представляється у вигляді сукупності елементів бібліографічних описів або записів, які розміщуються у бібліотечних каталогах, картотеках, літописах, видавничих каталогах, реферативних журналах, збірниках, бібліографічних покажчиках, БД, а також можуть стати частиною допоміжного апарату видання у вигляді бібліографічних списків, посилань. Так формується комунікаційне середовище бібліографічної евристики (рис. 1.2).

Таким чином, бібліографічний пошук полягає у відшуканні відомостей про документ. Бібліографічний пошук є об'єктом вивчення бібліографічної евристики – науки, що поєднала накопичені знання з бібліографії та евристики й стала результатом їхнього симбіозу. Бібліографічна евристика пов'язана зі створенням бібліографічних та реферативних БД, в яких

зафіксовано ПОД. Коли ПОД знайдено, відбувається перехід до документального пошуку.

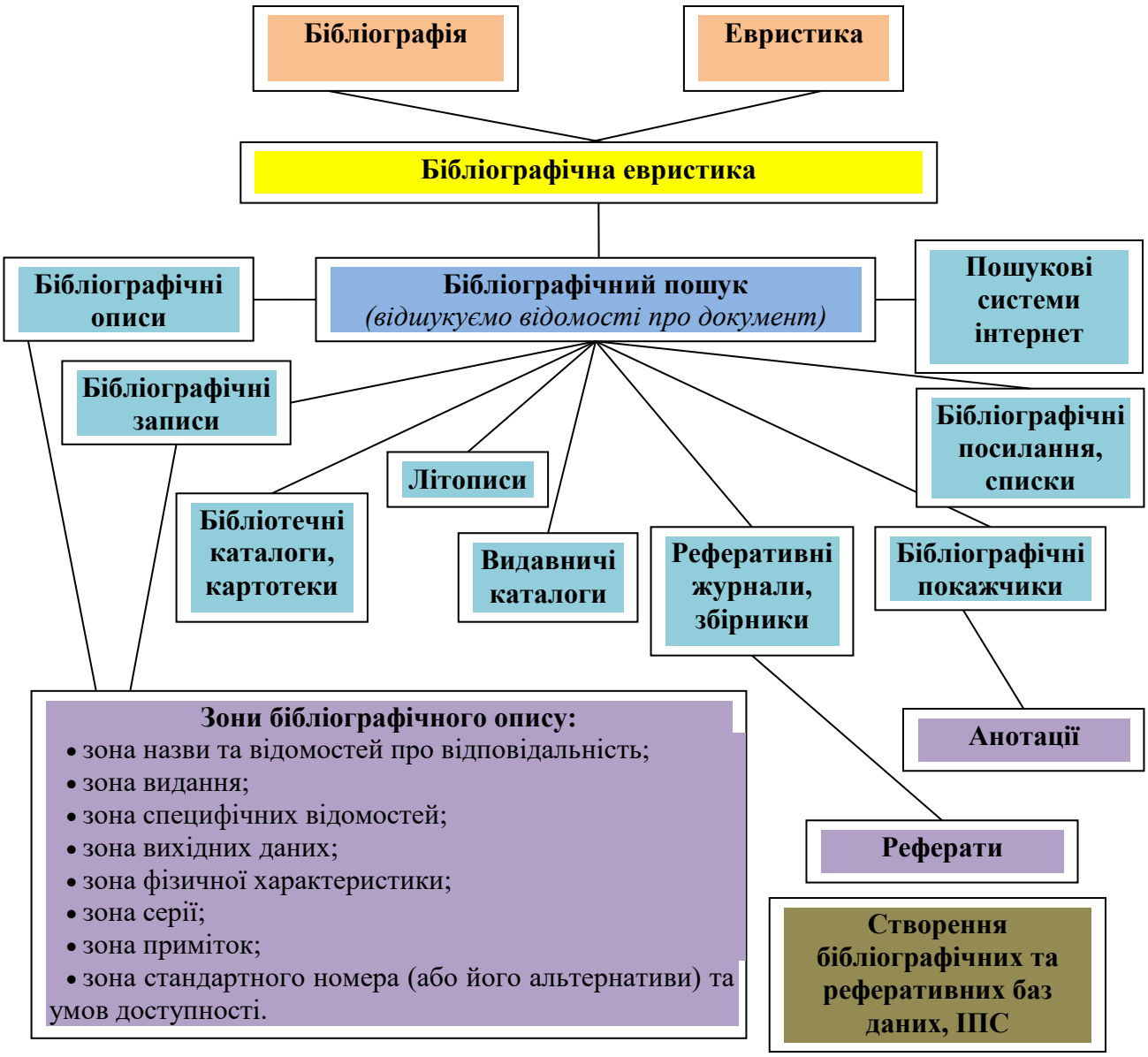

Рис. 1.2. Комунікаційне середовище бібліографічної евристики

У ДСТУ ISO 5127:2007 документальний пошук подається як «шукання спеціальних документів у машинній пам'яті» [511, с. 10], у ДСТУ 5034:2008 як «інформаційний пошук, об'єктом якого є інформація, зазначена в документах» [384, с. 4], у ДСТУ 7448:2013 «шукання, відбирання та видавання документів, що відповідають інформаційному запиту» [47, с. 10]. Спільним у наведених визначеннях є позначення процесу шукання, а от об'єкти пошуку різні – спеціальні документи; інформація, зазначена в документах; документи, що відповідають інформаційному запиту. Тільки в

останньому визначенні з'являється інформаційний запит, власне заради якого і здійснюється процес шукання.

Документальний пошук відбувається у документно-інформаційних інституціях (бібліотеках, архівах, музеях, книжкових магазинах, інтернеті), де зберігаються документи, а також у приватних колекціях, за номенклатурою справ в діючих установах, шляхом передплати (рис. 1.3). Сутність документального пошуку полягає у відшуканні самого документа. Документальний пошук є об'єктом вивчення документної евристики – наукового напряму, що поєднує накопичені знання з документознавства та евристики.

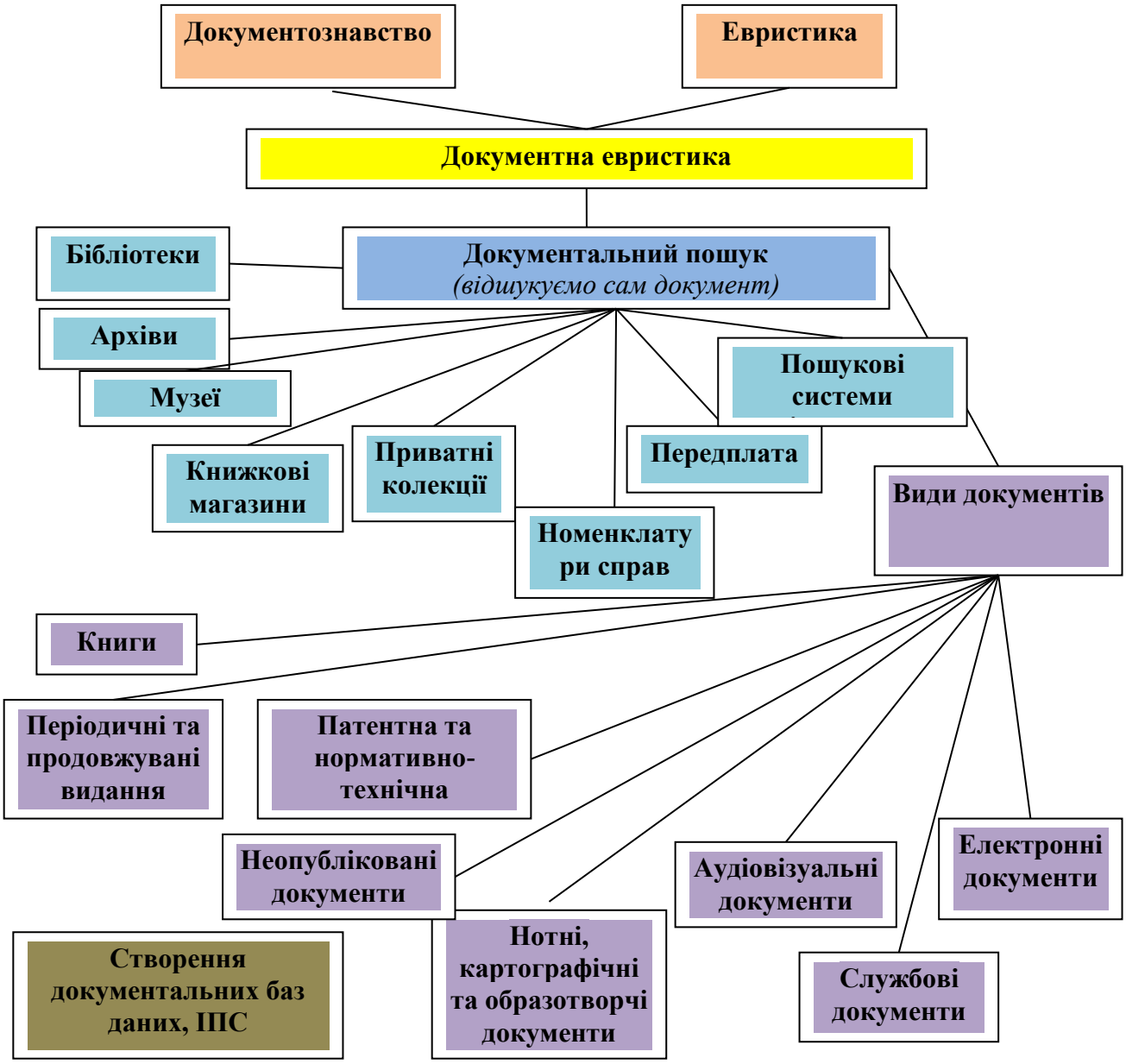

Рис. 1.3. Комунікаційне середовище документної евристики

Таким чином, «документна евристика» і «документальний пошук» пов'язані між собою асоціативним зв'язком і перебувають у співвідношенні наукового напряму і його об'єкта. Асоціативний зв'язок проявляється у тому, що і «документна евристика» і «документальний пошук» мають власні ієрархічні, парадигматичні відношення (рис. 1.4).

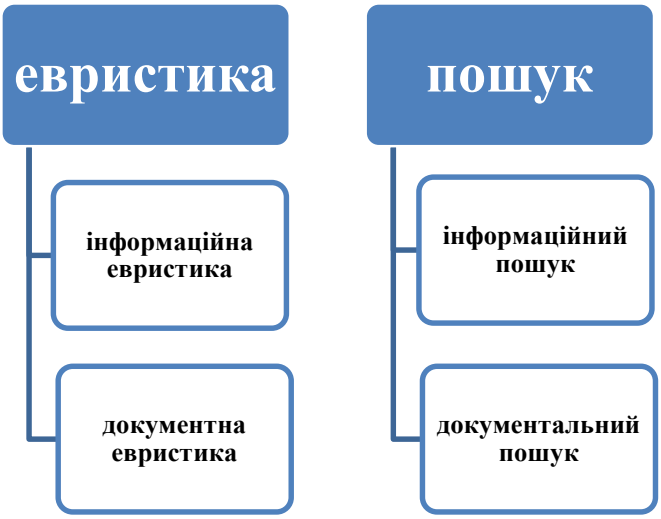

Рис. 1.4. Ієрархічне співвідношення понять «документна евристика» та «документальний пошук»

Кожен із компонентів комунікаційного середовища документної евристики теж має власні ієрархічні зв'язки. Предметне поле документної евристики містить: документальний пошук, документні фонди, документи, документно-інформаційні інституції, документальні ІПС, документалісти. Так, документно-інформаційні інституції поділяються на архіви, бібліотеки, музеї; документальні ІПС є різновидом ІПС; документалісти належать до інформаційних працівників. Всі компоненти документної евристики, крім власних ієрархічних зв'язків, пов'язані між собою асоціативними зв'язками. Фрагмент такого зв'язку наведено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Ієрархічні вертикалі «документна евристика», «документальний пошук», «документальні фонди»

Документна евристика пов’язана з формуванням документальних БД, а також фондами різних документно-інформаційних інституцій та видами документів, що в них зберігаються. Результатом документального пошуку є отримання самого документа або його копії. Коли документ знайдено, відбувається перехід до документального інформаційного пошуку (фактографічного пошуку).

За ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» фактографічний пошук – інформаційний пошук, об’єктом якого є фактографічні дані [47, с. 10]. Кожен документ містить різну інформацію – конкретні дані, факти, явища. (рис. 1.6).

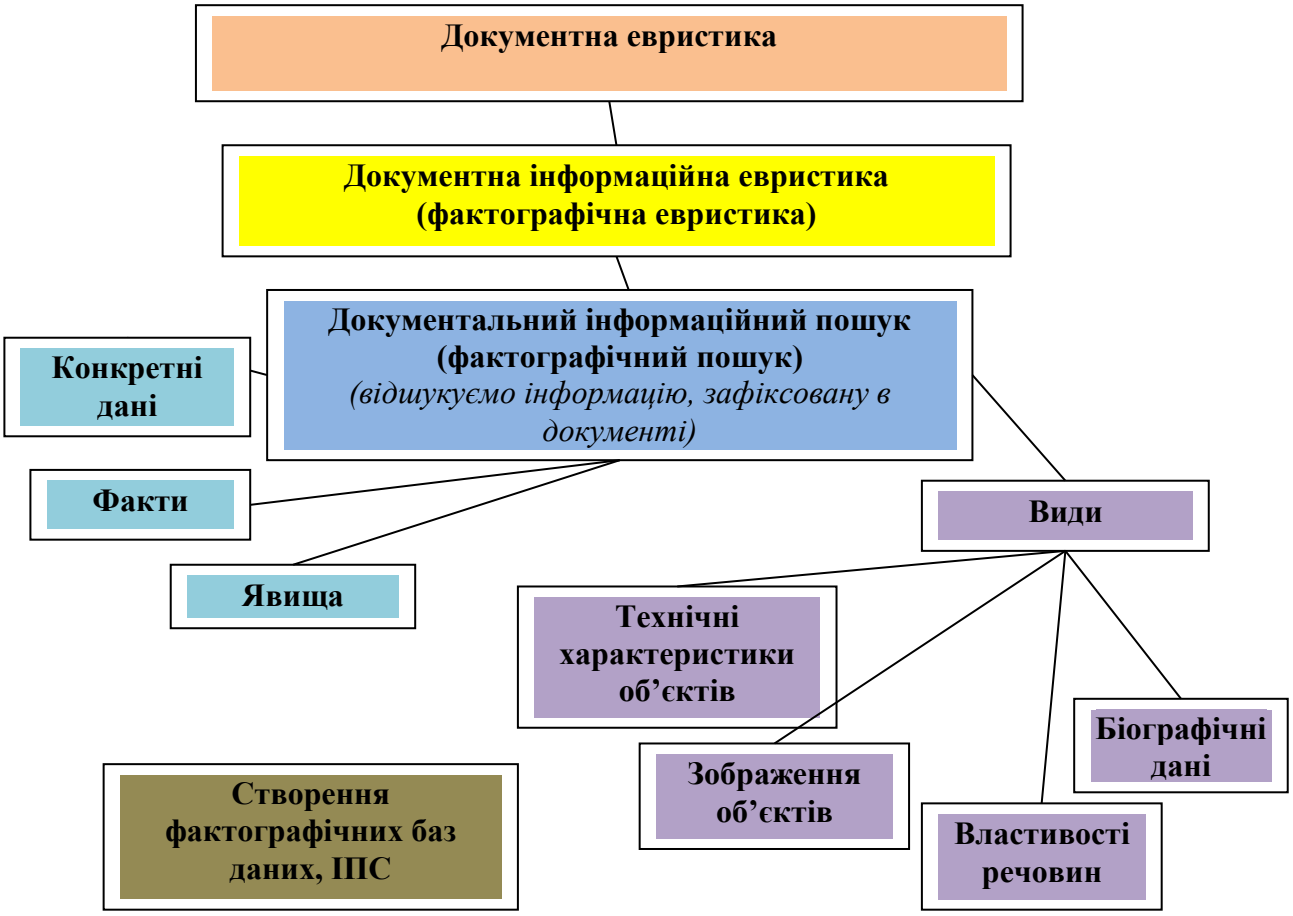

Рис. 1.6. Співвідношення понять «документна інформаційна евристика» та «документальний інформаційний пошук (фактографічний пошук)»

Користувача інформації можуть цікавити технічні характеристики, зображення машин, властивості речовин, біографічні дані. Таким чином, документальний інформаційний пошук (фактографічний пошук) полягає у відшуканні інформації, зафіксованої в документі. Документальний

інформаційний пошук є об’єктом вивчення документної інформаційної евристики (фактографічної евристики) – науки, що є різновидом документної евристики.

Документна інформаційна евристика пов’язана зі створенням фактографічних БД, в яких зафіксовано конкретні дані, факти, явища. Результатом документального інформаційного пошуку є отримання фрагмента документа – цитати, фотографії, схеми, таблиці тощо.

Наведені три основні види пошуку, – бібліографічний, документальний та фактографічний, відображають основні інформаційні потреби користувачів. Бібліографічний пошук здійснюється коли виникає потреба у відшуканні інформації про документ, документальний – самого документа, фактографічний – інформації, зафіксованої в документі. Відповідно до видів пошуку формуються науки – бібліографічна евристика, документна евристика, документна інформаційна евристика (фактографічна евристика).

Отже, *документна евристика* – це комплексна система знань, науковий напрям, що вивчає теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади. Поняття «документна евристика» та «документальний пошук» співвідносяться між собою як наука і об’єкт вивчення науки, а також пов’язані асоціативним зв’язком.

Висновки до Розділу 1

1. Витоки евристики сягають давнини. Близько до середини XIX ст. уявлення про евристику як метод творчості і пізнання в цілому зводилося до методу проб і помилок. Виділення евристики з системи логічного знання почалося у 1850–1860-х рр. До цього спроби виділити евристику в окрему науку робилися Евклідом, Р. Декартом, Г. В. Лейбніцем. Пізніше в науці став формуватися підхід до евристики як своєрідного міждисциплінарного методу.

У західноєвропейській історіографії термін «евристика» почав застосовуватися у другій половині XIX ст. як у широкому, так і вузькому

розумінні. Поступово можливості евристики поширилися в педагогіці, тектології, культурології, бібліографії.

Основне завдання евристики – створення моделей пошуку нового розв’язання задачі, проблеми, завдання. Евристика – комплексна галузь знань, що містить елементи філософії, психології, лінгвістики, кібернетики, теорії інформації, наукознавства, основ організації праці. Стрижневе місце в ній посідає психологія творчого мислення, що досліджує механізми розв’язання проблемних ситуацій.

На початковому етапі термін «евристика» використовувався для позначення науки про продуктивне мислення та створеною ще давніми греками системи навчання шляхом навідних питань. Згодом – для позначення знань на основі практики, евристичного програмування і методів пізнання, що не гарантують успіху в дослідженні, але і таких, що не вимагають вичерпної вихідної інформації (інтуїтивна евристика).

Для розвитку теорії і методики евристики особливе значення мали такі дослідники, як П. М. Берков, Б. М. Кочаков, О. П. Пронштейн, М. Ю. Ульянінський, В. В. Фарсобін, М. І. Ходаковський, Л. Є. Шепельов та ін.

В останні два десятиліття евристична теорія активно розвивається. Вона захоплює все нові сфери знання і діяльності.

2. Виявлення терміна «евристика» у довідкових виданнях і аналіз його тлумачення показали, що в різних галузях він може позначати: мисленнєвий процес, логіку інтелектуальної діяльності, метод дослідження, інтелектуальний прийом, інтелектуальну операцію, науку, яка вивчає методи розв’язання та вирішення проблем, що не задані чітким алгоритмом.

Терміни «евристика» і «документ» мають міжгалузевий та міжнауковий характер, оскільки ними послуговуються у різних терміносистемах. Аналіз співвідношення термінів, залучених і власних допомагає виявити зв’язки між терміносистемами галузей.

3. Документна евристика – науковий напрям, якому ще слід довести своє право на існування, тому її складові визначено недостатньо чітко.

Запропоновано такі основні складові: об’єкт документної евристики як наукового напряму – система знань про методологію та технологію здійснення документального пошуку; предмет – формування системи наукового знання про технологію здійснення документального пошуку у єдності його з документами, їхніми пошуковими образами, пошуковими масивами, довідковим апаратом, суб’єктами документно-комунікаційної діяльності; мета – кумулювання знання про типи та види документів, їхнє місцезнаходження, орієнтири щодо їх пошуку з урахуванням інформаційних потреб користувачів. Запропоновано дефініцію документної евристики – це комплексна система знань, що вивчає теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади.

4. В інформаційному обслуговуванні користувачів наявні три основні види пошуку, – бібліографічний, документальний та фактографічний. Бібліографічний пошук здійснюється коли виникає потреба у відшуканні інформації про документ, документальний – самого документа, фактографічний – інформації, зафіксованої в документі. Відповідно до видів та специфіки пошуку формуються науки – бібліографічна евристика, документна евристика, документна інформаційна евристика (фактографічна евристика).

Співвідношення понять «документна евристика» та «документальний пошук» проявляється як асоціативний зв’язок між науковим напрямом і об’єктом його вивчення.

У першому розділі дисертації подано основні результати з наукових праць, включених до Списку публікацій здобувача за темою дисертації і представлених у Списку використаних джерел: №№ 1 [203], 2 [175], 3 [227], 6 [214], 7 [663], 8 [181], 14 [180], 17 [229], 29 [184], 34 [202], 36 [221], 44 [206], 46 [179], 49 [178].

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЯ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ

2.1 Методологічні підходи пізнання документної евристики

Результатом наукового дослідження є накопичення знань про об’єкт дослідження. Сукупність накопичених знань про певний об’єкт формують науку. Кожна наука поділяється на частини, серед яких має місце методологія. На думку О. В. Воскобойнікової-Гузєвої, теорія вивчає сам об’єкт науки, «виявляє закони його розвитку, а методологія аналізує шляхи вивчення об’єкта та його закономірності» [85, с. 4]. Так, методологічне бібліотекознавче знання є результатом розвитку бібліотекознавчої науки, методологічне документознавче знання – результат документознавчої науки. Оформлення методології будь-якої науки в якості складової, умовно самостійної частини цієї науки – важливе питання, яке вимагає рішення комплексу складних специфічних задач.

Методологія – це засіб наукового пізнання дійсності [51, с. 242–244]; в документній евристиці – пізнання видів, методів, стратегії документального пошуку, що ґрунтується на загальнонаукових, спеціальних методах і методах суміжних наук як допоміжних.

Методологія документної евристики може розглядатись як галузь документної евристики, що становить, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу для наукового знання про документальний пошук, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження документаційних процесів, документно-комунікаційних систем тощо. Вона підпорядкована завданням документознавчого пізнання, узагальненню практики документознавчих досліджень та їх удосконаленню. Характерною ознакою методології документної евристики є тісний зв’язок її складових із загальнонауковою

методологією, адже вона конкретизує її засади до соціально-комунікаційної сфери життєдіяльності людини.

Слід враховувати, що евристичні методи і принципи наштовхують на пошук і використання нетривіальних кроків. Евристичне чуття супроводжує мало не кожен крок наукового пошуку, принципово не піддаючись формалізації [604, с. 101].

Для того, аби що-небудь зробити, спочатку потрібно знати, як робити. «Будь-яке мистецтво, будь-яке ремесло, взагалі будь-яка робота має свою техніку, яка дає можливість, при найменшій витраті часу і праці, досягти найпродуктивніших результатів. Техніці прикладного знання в галузі теоретичній відповідає метод. Історія будь-якої науки може показати нам, у якому ступені сам розвиток цієї науки завжди залежав від того, наскільки були вироблені її методи, наскільки ці методи відповідали самій сутності тієї галузі знання, до якої застосовувалися» [150, с. 3].

Звісно, у даному разі справедливим є і зворотне: та ж сама історія будь-якої науки показує нам, що вироблення самих методів також не менше залежить від загального розвитку даної науки, ніж самі методи. Так, техніка прикладних знань – явище порівняно пізніше, якому передував тривалий період хаотичної праці, випадкових відкриттів і геніальних здогадок, що сприяли прогресу цієї науки. «Коротше, якщо розроблена методологія обумовлює розвиток будь-якої галузі теоретичного знання, то й сама є не менш обумовленою наявністю відомого розвитку останньої» [150, с. 3].

Історія всякої науки, згідно з Ф. Беконом, у загальних рисах приблизно є такою: від простого констатування фактів вона переходить до їх класифікації, від класифікації – до дослідження основних причин, нарешті від останнього – до розкриття законів і аксіом, які обумовили ці факти [564, lib. I]. На цьому шляху, від фактів до аксіом, вирішальним етапом потрібно визнати четвертий і останній, коли проста сукупність знань у відомій галузі набуває право називатися наукою [150, с. 4–5].

Посередині, між першим і четвертим етапами, надзвичайно важливим моментом є момент методологічний, коли виробляються методи майбутньої науки. І залежно від того, наскільки вдалими є ці методи, тобто наскільки вони випливають з самої сутності даної галузі знань, перехід її в науку буде або повільним процесом перетворення або ж різким перебоєм, еволюцією або революцією [150, с. 5].

Наука складається з фактів, як будинок будується з цеглин. Хаотичне нагромадження фактів також навряд можна назвати наукою, як купу цеглин – будинком. І головне: наука повинна передбачати. Існує ієрархія фактів. Одні не мають значення; вони нас нічому не навчають, говорячи лише за самих себе. З іншого боку, існують факти з великим економічним коефіцієнтом; кожен із них підказує нам новий закон. Учений повинен зупинятися на останніх [150, с. 10].

Абсолютно голі факти є недостатніми, тому потребують упорядкованого, або, вірніше, організованого знання. Таке організоване знання, на думку А. Пуанкаре, може дати лише метод. Метод і є вибір фактів, отже, насамперед слід потурбуватися про встановлення метода [469].

Л. А. Дубровіна зазначає, що «відсутність нових методологічних концепцій змусила багатьох зрілих істориків констатувати кризовий стан методології та методичного інструментарію історичної науки» [146, с. 24]. Для спеціальних історичних дисциплін документально-комунікаційного циклу ці процеси мають велике значення, оскільки визначають стійкі тенденції в науці та здійснюють безпосередні видозміни у понятійно-категоріальному апараті. Найбільш ґрунтовно це проявилося у виникненні та змістовній трансформації базових для цих наук міждисциплінарних понять, зокрема «документ», «інформаційний ресурс», «електронний ресурс» тощо, де основна увага приділяється комунікаційним властивостям документа [146, с. 24]. Неузгодженість термінів і понять у різних дисциплінах, негативно впливає на міждисциплінарні дослідження.

Стратегія і тактика документального пошуку реалізуються за допомогою

ряду принципів. Суть принципів полягає у послідовному і неодмінному дотриманні наукових засад цієї роботи, які ґрунтуються на осмисленому наукою практичному досвіді.

У сучасній науці широко і успішно використовуються загальнонаукові методологічні підходи: соціокомунікаційний, системний, інформаційний, інтеграційний, ситуаційний та ін. Особливість цих підходів в тому, що вони базуються на деякій, дуже широкій загальнонауковій категорії, наприклад, «соціальна комунікація», «система», «інформація», «інтеграція», «ситуація», яка служить для побудови теорій, що пояснюють спостережені явища. Можна сказати, що методологічний підхід – це метод вивчення реальної дійсності через призму певної загальнонаукової категорії. До числа методологічних підходів належить й інформаційний підхід, який базується на категорії інформації [527, с. 122].

Упродовж століття інтенсивно розвиваються методологічні засоби досліджень з метою підвищення їх ефективності й упорядкування набутого наукового знання. Популярним науковим підходом сьогодення є *соціокомунікаційний*, який спрямовано «на розгляд того, чи здійснює об’єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об’єкт впливу» [283, с. 91]. Так, автор створює документ з орієнтацією на майбутнього користувача. Цей документ потрапляє до певної документно-інформаційної інституції, де піддається аналітико-синтетичному опрацюванню, на нього створюється пошуковий образ, потім він стає елементом документного фонду. Користувач самостійно або за допомогою інформаційного працівника здійснює документальний пошук у пошуковому масиві ІПС і отримує потрібний документ. Відбувається соціальна документна комунікація. Таким чином, документна евристика як науковий напрям, що досліджує документальний пошук, спирається на соціокомунікаційний підхід.

Починаючи дослідження у будь-якій галузі науки, науковець запитує себе, у чому полягає пізнання відповідних явищ і матеріальних утворень

навколишньої дійсності. І доходить висновку, що для цього потрібно виділити об'єкт дослідження зі структурованого довкілля, тобто виокремити як підсистему в системі більш високого рівня, здійснити аналіз його підсистем та елементів, а потім здійснити їх синтез у цілісне утворення. Методологічно обґрунтованим є вивчення спочатку його структури, тобто будови у просторі, а потім дії його в часі.

Останніми десятиріччями в усіх галузях науки використовують методологію *системного підходу*. Основою цієї методології є загальна теорія систем. Предметом дослідження цієї теорії є документальний пошук. Пізнання документального пошуку полягає у тому, що є невідповідність між стрімким збільшенням кількості документів, їхнім розпорошенням по різним документним фондам і обмеженими можливостями їхнього пошуку. Ця взаємодія між існуючими документами та користувачами має визначати тенденції розвитку бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій як соціальних інститутів, що в перспективі має забезпечити їх синтез. Ширший підхід до проблеми «дозволяє визначити суперечності між диференціацією та інтеграцією науки як загальними тенденціями її розвитку» [507, с. 12]. На думку М. С. Слободяника «для зняття цієї суперечності виробляється певний оптимум синтезу властивостей диференційованості та інтегрованості», який реалізується при формуванні фондів, створенні пошукового апарату, підготовці покажчиків, наповненні БД.

Є багато різних визначень поняття «система», але всі вони містять спільне положення про якісну відмінність системи від конгломерату елементів. Система – це сукупність елементів з певними зв'язками між ними, які утворюють деяку якісно своєрідну цілісність. Розглянемо деякі з найбільш загальних ознак систем.

Системний підхід дозволяє виокремити найбільш загальні і стійкі моменти у здійсненні документального пошуку і завдяки цьому науково обґрунтувати важливі положення документної евристики. У нашій системі системоутворюючим елементом виступає документ, який можна розглядати

як окрему систему зі своїми елементами (автор, назва, текст тощо), так і елемент (підсистему) більш складної системи – системи соціальної документної комунікації. Поняття системи і елемента є відносним. Якщо «системою вважати фонд окремо взятої бібліотеки, то його підсистемами будуть фонди кожного структурного підрозділу цієї бібліотеки» [541, с. 7–8]. Будь-який документ, як об'єкт матеріального світу, є частиною конкретної системи об'єктів цього світу. У свою чергу, ця система є підсистемою щодо системи вищого рівня і т.д. Врешті решт вся сукупність документів у суспільстві є величезною документною системою, яка має безліч підсистем. До того ж документна система будь-якої окремої країни, зокрема України, є підсистемою світової документної системи.

Розглянемо зв'язки бібліотечного фонду з іншими підсистемами бібліотеки. Крім фонду до системи документального пошуку обов'язково входять інші підсистеми: користувачі, бібліотечні працівники, матеріально-технічна база, довідково-пошуковий апарат (рис. 2.1). Кожна з підсистем виконує як власні, так і загальносистемні функції. Завдяки цьому забезпечується цілісність системи. Це означає, що внутрішні взаємозв'язки між її елементами та підсистемами істотно перевищують її зовнішні зв'язки з іншими системами в межах складнішої системи. Важливо зазначити, що домінуючі внутрішні взаємозв'язки і взаємодії, порівняно із зовнішніми, надають подібній системі соціальної природи певної автономії, незалежності, самостійності в прийнятті рішень, а отже, певної суб'єктності.

Заради задоволення інформаційних потреб користувачів проводиться документальний пошук. Матеріально-технічна база – середовище, в якому виконується документальний пошук. Функція бібліотечного працівника полягає у здійсненні документального пошуку. ДПА бібліотеки – це засіб зв'язку між документом і користувачем.

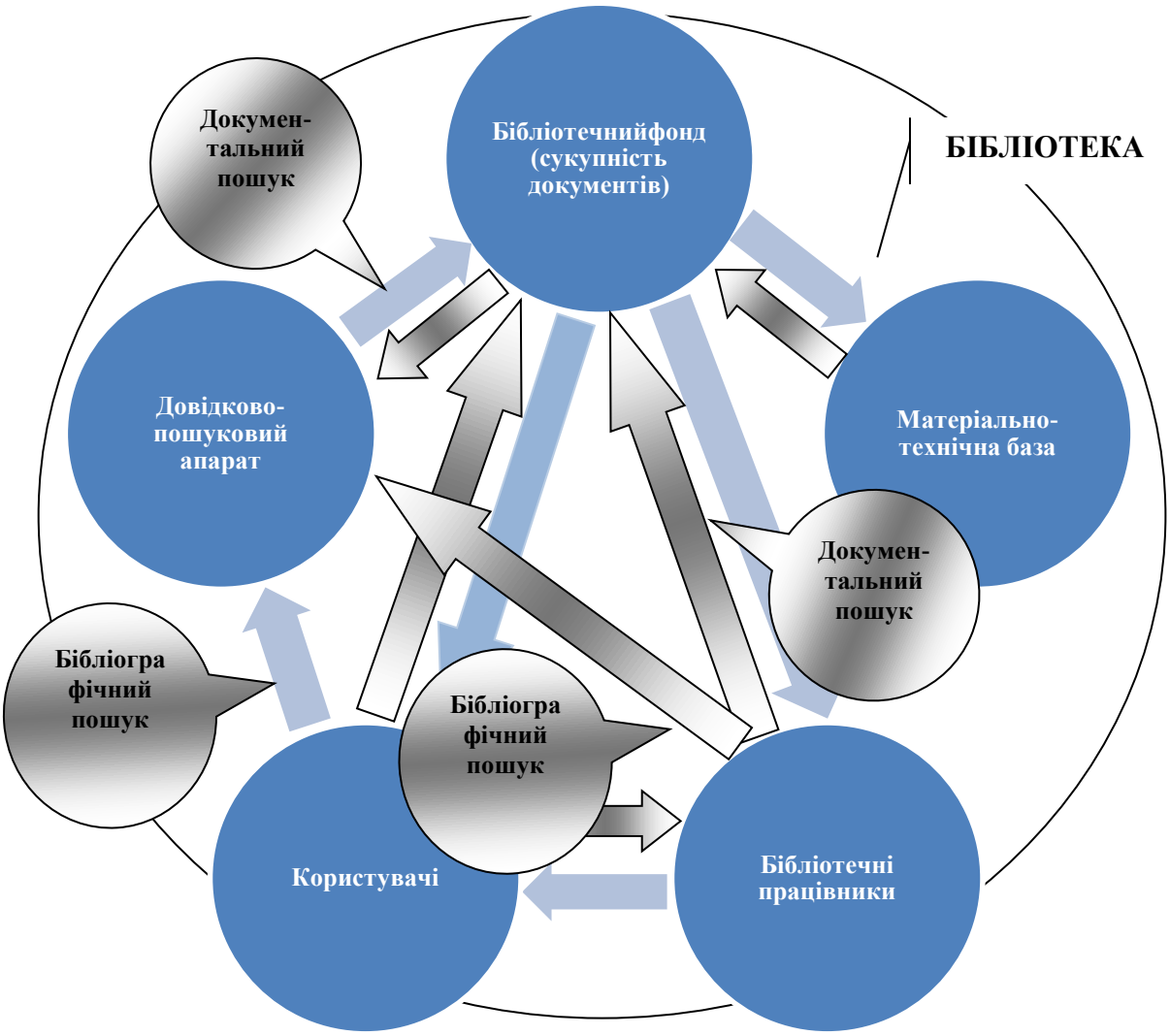

Рис. 2.1. Зв'язки бібліотечного фонду з іншими підсистемами бібліотеки

Ю. М. Столяров розрізняє прямі (вихідні) та зворотні (вхідні) зв'язки [541, с. 11]. Прямі зв'язки відображають вплив бібліотечного фонду на інші елементи (підсистеми) бібліотеки і бібліотеку в цілому.

Прямі зв'язки. Зв'язок *бібліотечний фонд – користувач,* або *документ – користувач*. Кількість і зміст документів у бібліотечному фонді прямо впливають на характеристику користувачів: їхню кількість, склад, потреби. Документ не завжди присутній у бібліотечному фонді безпосередньо: частина з них постійно відсутня і знаходиться у користуванні. Інша картина спостерігається з фондами електронних бібліотек – їхні документи завжди присутні у фонді, проте через різні причини доступ до них може бути тимчасово обмежено.

Існує органічний зв’язок не тільки між документом і користувачем, а й між *бібліотечним фондом та бібліотечним працівником, або документом* та *бібліотечним працівником*. Відповідно існують зв’язки між підсистемами, що утворюють ці елементи. Коли кількість документів невпинно зростає і перевищує можливість їхнього відшукання, виникає потреба у врегулюванні зв’язків між документом і користувачем. В бібліотеці суперечності між ними усуває бібліотечний працівник. Отже, якби не було великої кількості документів, не виникла б потреба в бібліотечному працівникові.

Не менш важливим є зв’язок між *бібліотечний фондом і матеріально-технічною базою.* Бібліотечний фонд складається з документів, які містять різноманітну інформацію і мають різну матеріальну форму. Тому для зберігання документів потрібні відповідні обладнані приміщення і залучення ряду профілактичних заходів. Для електронних бібліотек використовуються сервери і хмарні технології.

Зв’язок *бібліотечний фонд – довідково-пошуковий апарат.* У ДПА містяться пошукові образи документів, які називають моделями документів. За допомогою ПОД здійснюється бібліографічний пошук. Вплив бібліотечного фонду на ДПА є очевидним, оскільки він відображає тільки те, що є у фонді.

Зворотні зв’язки відображають вплив різних елементів (підсистем) бібліотеки на бібліотечний фонд.

Вплив *користувачів* на *бібліотечний фонд* є очевидним, оскільки саме від їхньої кількості та інформаційних потреб залежить кількісне та змістовне наповнення фонду. Підсилює цей вплив бібліотечний працівник.

Бібліотечний працівник допомагає виявити інформаційні потреби користувачів, які, в свою чергу, впливають на поповнення фонду. Зв’язок *бібліотечний працівник – бібліотечний фонд* є надзвичайно важливим, оскільки від нього залежить: комплектування фонду документами, які відповідають інформаційним потребам користувачів; розкриття змісту документів за допомогою ДПА і доведення їх до користувачів; забезпечення активного використання фонду.

Бібліотечний працівник в своїй роботі активно взаємодіє не тільки з бібліотечним фондом а й з ДПА. Яскравим прикладом зв'язку *бібліотечний працівник – довідково-пошуковий апарат* є робота бібліографа, який для створення бібліографічного покажчика спочатку звертається до ДПА з метою виявлення пошукових образів потрібних документів, а вже потім – до бібліотечного фонду.

Схожі дії виконує користувач, коли здійснює пошук потрібних документів самостійно. Спочатку він звертається до ДПА бібліотеки, щоб виявити потрібні йому у фонді документи, а потім замовляє потрібний документ. Так виникає зв'язок *користувач – довідково-пошуковий апарат,* який згодом переходить у зв'язок користувач – бібліотечний фонд. Проте, якщо користувач не в змозі самостійно задовольнити свою інформаційну потребу, то він залучає до цього бібліотечного працівника.

Наступний зв'язок *користувач – бібліотечний працівник*. Оскільки бібліотечний працівник виступає як посередник між документом і користувачем, то він зобов'язаний знати і зміст документів, й інформаційні потреби користувачів. Крім того, бібліотечний працівник має досконало знати ДПА бібліотеки і навчати користувача, бо саме від його знань залежить якість наданої інформаційної послуги. Так відбувається врегулювання зв'язків між документом і користувачем. Користувачі та бібліотечні працівники здійснюють бібліографічний пошук, коли працюють з ДПА і документальний пошук – коли працюють з бібліотечним фондом.

Активно впливає на *бібліотечний фонд матеріально-технічна база*. Від комфортності бібліотечного простору, рівня застосування ІКТ залежать умови комплектування, аналітико-синтетичного опрацювання, розміщення, зберігання та доставляння документів користувачам. З появою електронних бібліотек, користувачі почали значно економити свій час, а бібліотечний фонд менше піддається зношенню і підвищується гарантія його збереженості.

Репрезентативність і популяризація бібліотечного фонду залежить від якості розкриття його змісту. Розкриттю змісту документів сприяє лінгвістичне

забезпечення ІПС бібліотеки. Зокрема, класифікаційні індекси, предметні рубрики, ключові слова, АФ дозволяють всебічно розкрити зміст документа, і тим самим, значно розширити пошукові можливості електронних каталогів. Отже, бібліотечний фонд та інші елементи системи «Бібліотека» знаходяться у постійній взаємодії одне з одним, чим забезпечують подальше удосконалення та розвиток системи.

До архівного фонду також можна застосувати системний підхід і виокремити прямі (вихідні) та зворотні (вхідні) зв'язки (рис. 2.2).

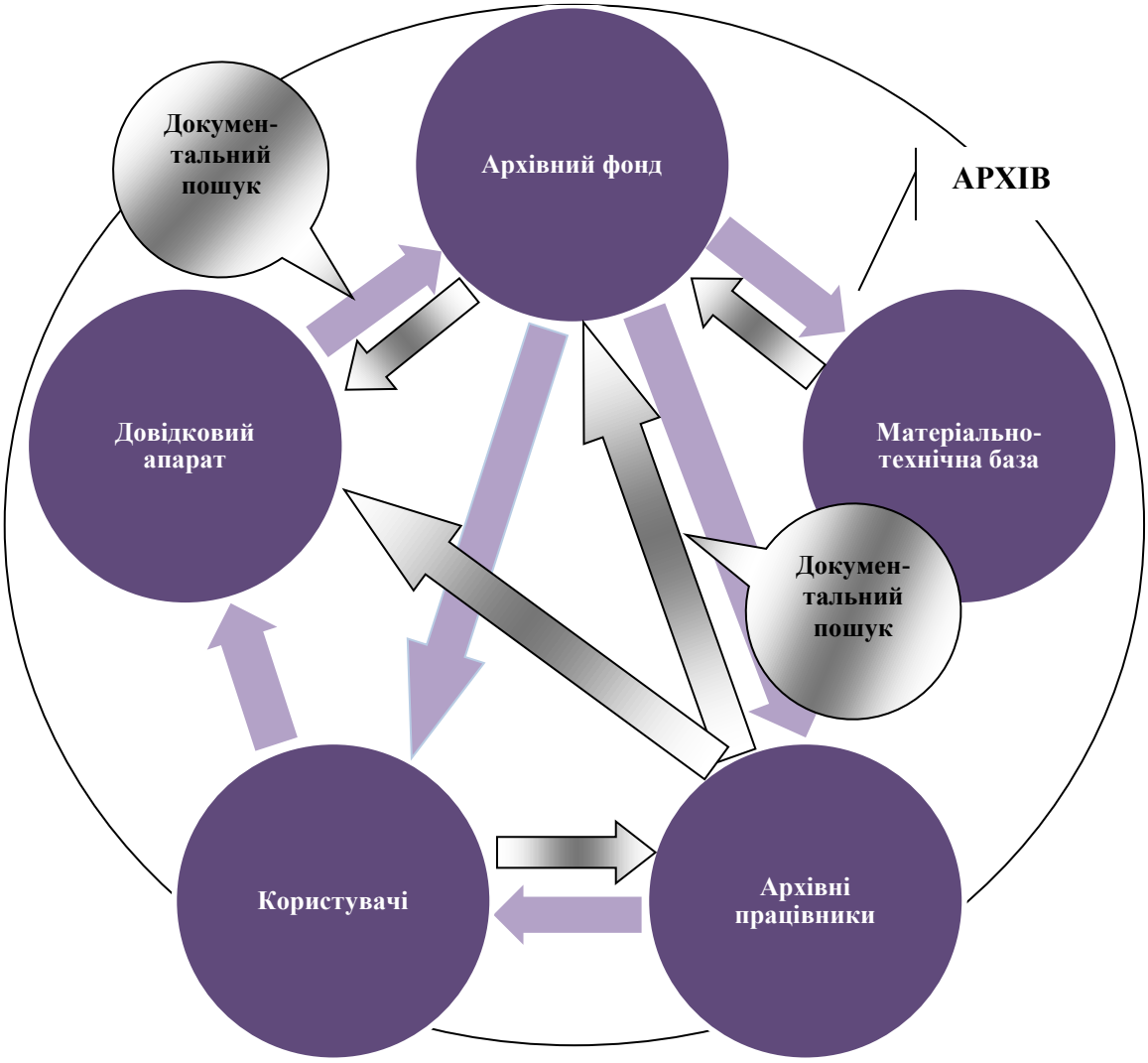

Рис. 2.2. Зв'язки архівного фонду з іншими підсистемами архіву

Прямі зв'язки відображають вплив архівного фонду на інші елементи (підсистеми) архіву і архів в цілому.

Прямі зв'язки. Зв'язок *архівний фонд – користувач,* або *документ – користувач*. Кількість і зміст документів у архівному фонді, як і в

бібліотечному також впливають на характеристику користувачів, проте він не проявляється так чітко як в бібліотечному. Архівний документ видається користувачам тільки в приміщенні архіву і можна сказати про те, що архівні документи завжди присутні у фонді.

Існує зв'язок між *архівним фондом* та *архівним працівником*, або *документом* та *архівним працівником*. Відповідно існують зв'язки між підсистемами, що утворюють ці елементи. Коли кількість документів невпинно зростає і перевищує можливість їхнього відшукання, виникає потреба в упорядкуванні та розкритті архівних фондів, чим і займається архівний працівник.

Не менш важливим є зв'язок між *архівним фондом* і *матеріально-технічною базою.* Архівний фонд складається з документів, які містять різноманітну інформацію і мають різну матеріальну форму. Тому для зберігання документів потрібні відповідно обладнані приміщення і вживання ряду профілактичних заходів. Для електронних архівів використовуються ІКТ.

Зв'язок *архівний фонд – довідковий апарат.* ДА архіву забезпечує розкриття архівних фондів на рівні одиниці зберігання (каталог), архівного фонду (опис, огляд фонду, каталог), архіву (путівник, фондовий каталог, систематичний каталог, між фондовий покажчик, тематичний огляд). Якщо розглядати архівний фонд як частину більш ширшої системи – Національного архівного фонду, то доступ до документів забезпечують: центральний фондовий каталог, загальнодержавні міжархівні довідники про склад і зміст документів НАФ. За допомогою названих архівних довідників здійснюється документальний пошук. Вплив архівного фонду на довідковий апарат є очевидним, оскільки він відображає тільки те, що є у фонді. На відміну від ДПА бібліотек, ДА архівів стовідсоткового не розкриває зміст архівних документів. Їхнє розкриття носить фрагментарний характер і залежить від інформаційних потреб користувачів. Оскільки користувачі є дослідниками архівних документів, вони виявляють з них певні відомості, які

згодом публікують. Таким чином, виявлені відомості з архівних документів, після опублікування потрапляють до іншої системи – «Бібліотека».

Зворотні зв'язки відображають вплив різних елементів (підсистем) архіву на архівний фонд.

На відміну від бібліотеки, користувачі архівних документів, не впливають на кількісне і змістовне наповнення фонду. Проте на розкриття архівного фонду впливає архівний працівник.

Зв'язок *архівний працівник – архівний фонд* проявляється у розкритті змісту документів за допомогою ДА і доведення їх до користувачів у вигляді виставок, презентацій.

Архівний працівник в своїй роботі активно взаємодіє не тільки з архівним фондом а й з ДА. Зв'язок *архівний працівник – довідковий апарат* ілюструє роботу архівіста щодо розкриття архівних фондів і створення якісного ДА.

Користувач архівної інформації може теж звернутися до *довідкового апарату* архіву, щоб виявити у фонді потрібні йому документи. Проте отримати потрібний документ він може тільки у стінах архіву і за допомогою архівного працівника.

Наступний зв'язок *користувач – архівний працівник*. Оскільки архівний працівник виступає як посередник між документом і користувачем, то він зобов'язаний орієнтуватись у ДА архіву і намагатися задовольнити інформаційну потребу користувача. Іноді користувач витрачає багато часу на відшукання потрібної інформації, переглядаючи фонди не одного архіву.

Також на *архівний фонд* впливає *матеріально-технічна база*. Від комфортності архівного простору, рівня застосування ІКТ залежать умови комплектування, аналітико-синтетичного опрацювання, розміщення, зберігання та надання документів користувачам.

Бібліотеки і архіви можна вважати *відкритими* системами, оскільки їхні фонди зазнають впливу навколишнього середовища, – постійно поповнюються, а також через наявність у їхніх системах користувачів.

Різниця полягає в тому, що бібліотечні фонди повністю відкриті для користувачів, а частина архівних фондів залишається закритою.

Бібліотекам і архівам властива *ієрархічність*, оскільки вони є підсистемами системи вищого рівня, – належать до документно-інформаційних інституцій, і одночасно самі складаються з підсистем нижчого рівня, – бібліотечного фонду, довідкового апарату, користувачів тощо. Їх можна розглядати і «як компонент глобальних систем культури та соціальних комунікацій» [507, с. 15].

Така властивість бібліотек і архівів як *змінність* проявляється у тому, що окремі компоненти виключаються з їхніх систем, а деякі включаються. Так, змін зазнають інформаційні потреби користувачів, типо-видове і змістовне наповнення фондів, технічне переоснащення установи, впроваджуються ІКТ.

Для бібліотек і архівів властиві також взаємозалежність і різноманітність. *Взаємозалежність* вказує на те, що всі процеси в системі взаємопов'язані і впливають один на одного. Наприклад, недосконало створений ПОД у майбутньому може призвести до незадоволеної інформаційної потреби користувача. *Різноманітність* проявляється в тому, що кожна підсистема бібліотеки або архіву «має власну, відмінну від інших, поведінку та стан» [507, с. 16], а відтак, і сама система має певну різноманітність.

До числа методологічних підходів належить *інформаційний підхід*, який базується на категорії інформації [527, с. 122]. Різна інформація циркулює в суспільстві. Вона поширюється на живу та неживу природу, може побутувати у соціумі, і тоді її називають соціальною. Існують такі точки зору, які зв'язують інформацію з комунікацією та пізнанням:

1. Якщо комунікація розуміється як передача знання (відправник інформації знає щось, що він бажає повідомити іншим людям), то з'являється наступний ряд дефініцій: інформація – те, що змінює рівень наших знань,

спосіб передачі знання, знання, що розвивається, знання, вміщене в орбіту суспільного життя і т.п.

2. При поясненні пізнавальних процесів інформацію визначають як сировину для отримання знань, напівфабрикат, сурогат знання. Звідси – різниця між поверхневою «інформованістю» і «освіченістю», тобто володінням справжнім системним знанням. Таким чином у цьому випадку інформацією виявляється не будь-яке знання, що «рухається», а лише знання сире, несистематизоване, що все одно не вирішує проблеми розмежування інформації і знання [527, с. 122–123].

Загальний дефект цих точок зору полягає у тому, що вони відштовхуються від постулату, що інформація реально існує в об’єктивній дійсності і намагаються її об’єктивувати, зробити «предметною». Проте, інформація – це тільки абстракція, вироблена науковою спільнотою, яка відображає деякі реалії в зручному для їх вивчення вигляді, але сама залишається «умоглядним конструктом». Вона не має однозначної дефініції, а «отримує змістовне визначення в залежності від об’єктів, що вивчаються за допомогою інформаційного підходу» [527, с. 124]. Взявши на озброєння абстрактне поняття інформації, інформаційний підхід знайшов потенціал узагальнення, здатність виявляти приховану спільність конкретних явищ і описувати властиві їм загальні закономірності.

Наприклад, документальний пошук є різновидом інформаційного пошуку, який належить до інформаційної діяльності. Інформаційна діяльність визначається як «постійне та систематичне збирання та оброблення інформації для її зберігання, опрацювання, інформаційного пошуку, використання, поширення, які виконує певна особа чи організація» [47, с. 4]. У цьому визначенні враховується спільність комунікаційної діяльності і пізнавальної діяльності людини.

Застосовуючи далі інформаційний підхід, можна відзначити, що зі збільшенням кількості працівників, зайнятих розумовою працею, розширенням і ускладненням соціальної комунікації удосконалюється

індивідуальна інформаційна діяльність. Допоміжні інформаційні операції, пов'язані зі збиранням, пошуком, оформленням і передачею повідомлень вимагають дедалі більше часу і сил. Виникає необхідність в організації інформаційних служб, що полегшують інформаційну діяльність людей [527, с. 125]. Інформаційне обслуговування здійснюють всі документно-інформаційні інституції, коли у користувача виникає інформаційна потреба.

У ДСТУ 7448:2013 інформаційна потреба трактується як «вимога користувача інформації, щодо отримання будь-яких даних, повідомлень, фактів для вирішення питань або проблем, пов'язаних з науковою чи практичною діяльністю» [47, с. 10]. Тут інформацію уособлюють «будь-які дані, повідомлення, факти», а комунікація здійснюється через їхнє «отримання» і «для вирішення питань або проблем, пов'язаних з науковою чи практичною діяльністю», тобто інформаційна потреба породжує комунікаційну.

Інформаційному підходу властиві такі дві важливі функції: пізнавальна і конструктивна. Пізнавальна функція реалізується завдяки потенціалу узагальнення, притаманного поняттю інформації. Замінюючи конкретні поняття «текст», «мова»,«зображення» і т.п. розмитим і аморфним за обсягом поняттям інформації, ми отримуємо своєрідне «пояснення невідомого через відоме». Нам невідомий дійсний механізм пам'яті, розуміння, мислення, але можна переконливо інтерпретувати ці складні психічні явища за допомогою інформаційної технології: пам'ять – це сховище інформації; розуміння – декодування інформаційного повідомлення, мислення – опрацювання інформації. Особливо вдало описуються і пояснюються на інформаційній основі спілкування між людьми. Конструктивна функція проявляється при створенні інформаційної техніки і розробленні різних інформаційних систем. Тут використовуються схеми передачі, опрацювання і зберігання інформації, розраховуються інформаційні потоки, ємності запам'ятовуючих пристроїв тощо [527, с. 128].

Застосування *інтеграційного підходу* передбачає дослідження і

посилення взаємозв'язків між окремими підсистемами і елементами системи документальних комунікацій. Наприклад, між архівами та фондоутворювачами, між бібліотеками та видавництвами, між користувачами і фондами, між ПОД і документами, між користувачами та інформаційними працівниками.

Ситуаційний підхід концентрується на тому, що проведення певного документального пошуку визначається конкретною ситуацією. Оскільки не існує єдиного найкращого способу проведення документального пошуку. Найефективнішим є той, що відповідає даній ситуації і максимально адаптований до неї.

З огляду на системний розвиток суспільства, особливості міждисциплінарного впливу різних галузей знання, методологія поділяється на загальну і галузеву, між якими, як і в самій природі системних зв'язків, існує органічний взаємозв'язок та взаємозумовленість. Я. С. Калакура стверджує, що «будь-яке порушення логіки такого зв'язку призвело б до деформації пізнавального процесу» [262, с. 100]. Загальна методологія зазнає впливу галузевих і навпаки, оскільки відбувається інтеграція наук і диференціація знань. Для документної евристики це означає, що науки, які вивчають документи (документознавство, книгознавство, патентознавство), або документно-інформаційні інституції (бібліотекознавство, архівознавство, музеєзнавство), або певні фонди (бібліотечні, архівні, музейні), або користувачів (фізіологія, педагогіка, психологія) хоч і мають евристичну складову, але не спроможні дати цілісне знання про особливості проведення документального пошуку.

Документна евристика широко застосовує загальнонаукові методи – аналіз і синтез. *Науковий аналіз* дає змогу дослідити окремі види документів, їхні пошукові образи, окремі документно-інформаційні інституції (бібліотеки, архіви, музеї), специфіку їхніх фондів, користувачів. Тобто, відбувається поглиблене вивчення кожного з компонентів комунікаційного середовища документної евристики.

З урахуванням результатів аналізу кожного з елементів системи, їхніх особливостей, здійснюється *синтез*, тобто поєднання певних видів документів у фонди конкретних документно-інформаційних інституцій з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів взагалі і здійснення документального пошуку зокрема. Таким чином, аналіз здійснюється в інтересах синтезу, існування якого неможливе без аналізу.

В умовах інформаційного суспільства загальнонаукові методи поповнилися методами *наукометрії* та *бібліометрії* з акцентом на кількісні показники науково-дослідної роботи та наукової інформації [262, с. 122]. Оскільки будь-яка наука не робиться на порожньому місці, і кожний науковець переймає досвід у попереднього, стає першим і передає далі наступному. При цьому, усі посилання в усіх наукових роботах утворюють мережу, що розкриває логіку розвитку науки. У списках використаних джерел зустрічаються твори різних жанрів, і ці жанри показують до якої групи науковців належить автор.

Документна евристика застосовує *логічний* метод (тотожності, протиріччя, виключеного третього, достатнього обґрунтування). Поширеним явищем сьогодення є паралельне використання одних і тих самих термінів з різним змістом в різних галузях. Закон тотожності понять дозволив нам подати тлумачення документа, бібліографічної евристики, документального пошуку тощо, у визначенні зрозумілому для інших дослідників. Разом із тим, понятійний апарат різних наук постійно оновлюється, отже, у нашій розвідці запропоновано тлумачення нового терміна «документна евристика».

«Закон протиріччя і виключеного третього означає, що висновки або твердження щодо об’єкта дослідження не можуть у конкретиці факту бути одночасно протилежними або мати інше значення» [146, с. 25]. Так, документальний пошук існує, цей процес відбувається, і повинна існувати наука – документна евристика, яка досліджуватиме низку питань, пов’язаних із документальним пошуком. Хоча історичний розвиток триває, і зі зміною видів інформаційного пошуку, користувачів інформації, документно-

інформаційних інституцій, інформаційних та комунікаційних технологій зміст документної евристики може змінитися.

Закон достатнього обґрунтування передбачає, що істинність думки щодо існування документної евристики спирається на виважені відомості.

З іншого боку, закони діалектики передбачають, що об'єкт дослідження знаходиться у розвитку та видозмінах. Тому дослідник повинен спочатку розглянути об'єкт у статиці, виділяючи його з контексту, а вже потім – в історичному русі [146, с. 25–26].

На думку Л. А. Дубровіної, поняття «документ» є багатоаспектним, «є об'єктом декількох спеціальних історичних дисциплін: джерелознавства, дипломатики, археографії, архівознавства, текстології, бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, кодикології, книгознавства, інформатики тощо», і кожна дисципліна розглядає його під своїм кутом зору, використовує «як його сутність, внутрішній зміст, так і його комунікативні властивості й можливості [146, с. 26]. Проте комплексного дослідження щодо розосередженості документів у різних документно-інформаційних інституціях та організації процесу знаходження в них потрібного документа через призму комунікаційного процесу до сьогодні не проводилося.

В історичному пізнанні оперують поняттям джерело. Документи, що вивчаються як джерела з метою добування фактів, є основною емпіричною базою дослідження історичної науки і розглядаються, передусім, як історичні джерела [146, с. 26]. Історичними джерелами є усе розмаїття документів, що зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках, державних установах та недержавних інституціях, діяльність яких може бути вивчена через такий продукт соціальної діяльності, як документ – носій історичної інформації. Зазвичай вважають, що засоби фіксації інформації джерела складаються з речових, зображувальних, вербальних і поведінкових [51, с. 101], [146, с. 26]. Зауважимо, що документ як джерело є основою історичної науки, і трансформується у джерело тоді, коли стає об'єктом дослідження історика. А документ як засіб комунікації є основою документної евристики, і

трансформується у засіб комунікації, коли стає об’єктом документального пошуку.

Великі можливості для дослідження відкриває метод *класифікації.* Здійснивши класифікацію документів, згрупувавши їх у певні класи, можна передбачити їхнє місцезнаходження у певних документно-інформаційних інституціях. Наприклад, грамплатівки, у своїй більшості, зосереджені в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного, а патентні документи – у Державній науково-технічній бібліотеці України. Класифікувавши інформаційний пошук, і виокремивши бібліографічний, документальний і фактографічний, можна з’ясувати до яких джерел потрібно звернутися, щоб його здійснити. Інше завдання класифікації – проведення ефективного пошуку окремих видів документів, у фондах певних документно-інформаційних інституцій та за певною галуззю знання.

Документна евристика оперує низкою *спеціальних методів*. Документи та їхні пошукові образи можна розглядати через призму *контент-аналізу*, який використовує інформаційні параметри мови і повідомлення. Якщо записати в чисельнику величину інформаційної ємності, а у знаменнику – величину інформаційного обсягу, то отримаємо характеристику тексту – інформаційну щільність. Інформаційна щільність залежить від мови або стилю, прийнятого в певній країні, властивого певній галузі знань, характерного для певного жанру, у певному видавництві або у певного автора. Текст англійською мовою, як правило, більш щільний, ніж німецькою мовою; стаття, надрукована в США, відрізняється більшою щільністю від статті, опублікованої у Великій Британії; фізик пише щільніше, ніж історик [83, с. 77]. Так, бібліографічні записи у вигляді ПОД мають більшу щільність і їх легко і швидко переглядати, на відміну від текстів самих документів.

З педагогіки і психології походить *біографічний метод*. Його різновидом є метод бібліографічної реконструкції біографії, який впроваджено в обслуговування користувачів як відповідь на питання щодо

запитів на біографії окремих персон. З'явився він на стику наукового і бібліографічного пошуку і дозволяє інформаційному працівникові в режим «запит – відповідь» виконувати роботи з реконструкції індивідуальних біографій. Використовуючи всю широту документів, що зберігаються у фондах бібліотек, за запитом користувача інформаційний працівник готує біографічну довідку, яка має ряд ознак: новизну, кумулятивність, об'єктивність, ситуативність, самостійність, наступність, достовірність, системність, гнучкість. Цей метод показує, що за рахунок складних, інтелектуально насичених видів діяльності підвищується ефективність обслуговування, забезпечується потрібний в умовах інформатизації суспільства рівень підтримки наукових досліджень [311, с. 26].

Що стосується системи методів інформаційного пошуку, то в бібліографічній евристиці виділяють такі методи: суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний («рецептурний»), індуктивний, дедуктивний, метод бібліографічних посилань, метод сходження від абстрактного до конкретного.

Перші два методи інформаційного пошуку – *суцільний* і *вибірковий* – найбільш традиційні. Практика їх застосування широко описана в літературі, їх часто називають основними методами бібліографічної евристики [103, с. 20]. Суцільний метод полягає в перегляді всіх документів, вибірковий обмежується тільки певним переліком документів.

Інтуїтивний пошук базується на «здогадці», «чутті», «випадковості», потребує певних навичок і набувається з досвідом, віком, є результатом ретельного вивчення документів.

Типологічний або *рецептурний* метод дозволяє для кожного конкретного інформаційного пошуку окреслити певний шлях і документальні засоби рішення, тобто давати свого роду «рецепт вирішення цієї пошукової задачі» [103, с. 28]. Оптимальною моделлю для розробки рецептів є бібліографічний опис.

Індуктивний пошук полягає у виявленні бібліографічних описів за

певною тематикою, за певний період часу у видавництвах, реферативних журналах, літописах з метою складання списку джерел з певної теми. *Дедуктивний* метод передбачає рух думки в зворотному напрямі, – від загального до конкретного. Так, відшукуючи документи на тему «архівна евристика» можна констатувати, що це процес пошуку архівних документів, і його теорія (архівна евристика) як окрема тема входять до змісту архівознавства або евристики. Отже, у списках за вказаними темами можна знайти інформацію про тему, що нас цікавить.

Пошук за бібліографічними посиланнями здійснюється не гіпотетично, а реально, оскільки базується на соціальній інформації, яка вже є в документах. Так, кожен науковець у своїх працях у списку використаних джерел посилається на своїх попередників, які працювали за цією ж темою. Якщо переглянути списки використаних джерел, то там теж є відповідні посилання. Таким чином, можна виявити всі опубліковані документи за певною темою.

Процес *пошуку шляхом сходження від абстрактного до конкретного* складають чотири основні етапи. На першому розшукуємо сукупність бібліографічних посібників, в яких може міститися потрібна інформація. Необхідними абстракціями можуть виступати бібліографічні відомості – автор, назва видання, видавництво та ін. Здійснюється бібліографічний пошук. На другому – розшукуємо в бібліографічних посібниках потрібні документи з нашого питання. На третьому – визначаємо документи, в яких обов’язково є потрібна нам інформація. Здійснюється документальний пошук. Роль абстракцій, або ПОД, тут вже виконують не тільки бібліографічні описи можливих документів, а й самі документи. На четвертому етапі визначається розшукувана сукупність фактографічної інформації з потрібної теми, тобто проводиться фактографічний пошук шляхом читання і фіксування потрібної фактографічної інформації [103, с. 40–42].

Евристика як розділ методології ще не одержала офіційного визнання. Проте абсолютно очевидно, що в кожній області наукового знання вона є

стратегією вибору найшвидшого, ефективного й оригінального рішення, і що евристичні методи і принципи наштовхують на пошук і використання нетривіальних кроків. Характерною ознакою цієї унікальної сфери є її принципова міждисциплінарність. Але евристичність має місце і всередині дисциплінарного знання. Евристичне чуття супроводжує мало не кожен крок наукового пошуку, принципово не піддаючись формалізації. Евристика – вірна помічниця у виборі тактики поведінки [604, с. 101].

Евристика як своєрідна методологія, тобто сукупність методів творчої діяльності, висуває певні вимоги:

– вона спирається на методи, застосування яких дозволяє скоротити час вирішення проблеми порівняно з методами простого перебору;

– методи, що використовуються евристикою, можуть значно відрізнятися від традиційно прийнятих і сталих;

– використання методів чинить опір зовнішнім обмеженням, що накладаються на параметри дослідження;

– моделі здійснення пошуку значно індивідуалізувалися і тісно пов’язані з психічною і мотиваційною діяльністю суб’єкта пізнання [604, с. 101].

У сферу евристики і потрапляють всі прийоми і операції, кроки і ходи, які супроводжували те або інше відкриття. Розумна евристика не припускає наявності стереотипів і регламентацій, розташованих в суворій послідовності і сформульованих в загальному вигляді. Вона представляє сюрпризну сферу, де новизна супроводжує як сам дослідницький процес, вибір методів і методик пошуку, так і його результат. У ньому повинні відображатися і враховуватися індивідуальні особливості кожної людини [604, с. 102].

Отже, методологія документної евристики – галузь документної евристики, що становить, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу для наукового знання про документальний пошук, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження документаційних процесів, документно-комунікаційних систем тощо.

Як складова документної евристики, методологія цієї галузі всіляко підпорядкована завданням документознавчого пізнання, узагальненню практики документознавчих досліджень та їх удосконаленню. Характерною ознакою методології документної евристики є тісний зв'язок її складових із загальнонауковою методологією, адже вона конкретизує її засади до соціально-комунікаційної сфери життєдіяльності людини.

Загалом, щоб сконструювати спеціальні методи дослідження, потрібно:

- бути методологом за покликанням і добре підготовленим;
- мати досвід участі у дослідженнях;
- відчувати підтримку у складній праці по створенню таких методів [311, с. 27].

Цілком підтримуємо думку Л. А. Дубровіної щодо складових успіху в наукових дослідженнях. Це – «системні (ґрунтовні та широкі) знання, оволодіння методологічним, в тому числі понятійним апаратом науки, творчі здібності (здатність і прагнення до саморозвитку, аналізу та синтезу) та наукова інтуїція, яка базується та розвивається на попередніх складових» [146, с. 29].

2.2 Методологічні засади дослідження інформаційно-пошукових мов як складової документної евристики

Обов'язковою складовою документної евристики є штучно створені ІПМ, призначені для розкриття змісту документів. Саме від їх використання залежить якість створення ПОД та оперативність обслуговування користувачів. Важливим є розкриття методологічних засад дослідження ІПМ.

Історичні дослідження в бібліотекознавстві та документознавстві, на думку Л. А. Дубровіної мають базуватися на загальнонаукових (історичний, логічний та метод класифікації (систематизації), загальноісторичних (хронологічний (або ретроспективний), проблемно-тематичний, порівняльно-історичний, історико-системний тощо) та міждисциплінарних (соціологічний, статистичний, математичний, системно-структурний,

історико-психологічний тощо) методах [146, с. 24]. Для нашої розвідки важливими є тільки деякі з них.

Документна евристика, в залежності від документно-інформаційної інституції, охоплює одну або кілька ІПС, обов'язковою складовою яких є ІПМ. ІПМ виступають посередниками між документами і користувачами, ПОД і ПОЗ, довідково-пошуковим апаратом і документним фондом. Для аналізу шляхів вивчення ІПМ, їх закономірностей, нами було залучено систему методів: загальні, загальнонаукові та спеціальні.

Загальні методи або методи світоглядних наук сприяли комплексному вивченню ІПМ. Зокрема, закон діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін показав, що ІПМ на різних етапах розвитку зазнавали певних трансформаційних перетворень. Наприклад, інформаційний вибух та поява комп'ютерної техніки сприяли появі у середині XX ст. дескрипторних ІПМ, а поява інтернету сприяла формуванню на початку XXI ст. інтернет-евристики.

Закон заперечення заперечення підтвердив спадкоємність між новим і старим. Так, поява ІПМ інтернет, не привела до знищення існуючих ІПМ, а навпаки, увібрала в собі елементи предметизаційних, класифікаційних та дескрипторних ІПМ, а поява інтернет-евристики, не призвела до знищення існуючих евристик – джерельної, бібліографічної, а навпаки, увібрала в собі їхні елементи. Це стало підтвердженням того факту, що нове є змінене старе, тобто, повернення до начебто старого, але на іншому витку спіралі.

Загальнонаукові методи об'єднують широкий спектр методів як теоретичних, так і прикладних досліджень. Одним із загальнонаукових методів є метод наукової абстракції. Він полягає у визначенні найсуттєвіших характеристик процесу, що вивчається, абстрагуванні від усього другорядного. Спочатку дається загальна характеристика явища, визначаються притаманні йому суперечності, а потім розглядаються конкретні прояви цього явища. В результаті конкретне постає вже не випадковим нагромадженням явищ, а цілісною панорамою. Абстракція відображає об'єктивну реальність не так, як живе споглядання, а проникає

всередину її, йдучи від явища до суті. Метод абстрагування допоміг розглянути окремі елементи ІПМ.

Абстрактне мислення з властивими йому прийомами діалектичної логіки охоплює й інші методи пізнання ІПМ, зокрема аналіз і синтез. У процесі наукового аналізу досліджуваний об’єкт розкладається на складові елементи, кожен з яких розглядається окремо як частина розкладеного цілого. Науковий аналіз дає можливість нарізно вивчати окремі складові об’єкта і зазвичай здійснюється для того, щоб виділені у ході його елементи за допомогою синтезу об’єднати в єдине ціле з одночасним отриманням нових знань. Науковий синтез – це метод дослідження, який полягає в складанні елементів об’єкта, розкладених в ході аналізу, у встановленні взаємодії і зв’язків елементів, у пізнанні об’єкта як єдиного цілого. Таким чином, аналіз здійснюється в інтересах синтезу, існування якого неможливе без аналізу.

В ході аналізу вивчаються різні ІПМ, а саме – виявляються ознаки, необхідні для їхньої характеристики. Так, при аналізі класифікаційної ІПМ з’ясовуються відомості про зміст документа, методику систематизування, систематичні каталоги, класифікаційні таблиці; при аналізі предметизаційної ІПМ – відомості про зміст документа, методику предметизування, предметні, предметно-тематичні, географічні, іменні каталоги тощо. Одержані в результаті аналізу відомості синтезуються у вигляді класифікаційного індексу, предметної рубрики, ключового слова тощо.

Основні методи організації пошуку в умовах використання комп’ютерної техніки потребують попередньої класифікації інформації. ІПМ є об’єктами вивчення різних наук: інформатики, лінгвістики, архівознавства, бібліотекознавства тощо, тому і класифікація ІПМ у різних галузях є специфічною. Враховуючи синкретичність проблеми на сьогодні неможливо остаточно здійснити класифікацію ІПМ, оскільки будь-яка ІПМ є складною системою і для знайомства з мовами їхня класифікація може бути подана лише за наявністю загальних ознак, які поділяють ІПМ на класи.

Згідно прийнятої термінології, відображеної в державних, міждержавних та міжнародних стандартах, ІПМ поділяють на:

1. *класифікаційні* (класифікаційна ІПМ – це ІПМ, призначена для індексування документів (частин документів) та інформаційних запитів за допомогою понять і кодів будь-якої класифікаційної системи);

2. вербальні (вербальна ІПМ – це ІПМ, яка використовує для представлення своїх лексичних одиниць слова і вирази природної мови в їхній орфографічній формі;

2.1 *предметизаційні* (предметизаційна ІПМ (мова предметних рубрик) – це ІПМ, призначена для індексування документів (частин документів) та інформаційних запитів за допомогою предметних рубрик);

2.2 *дескрипторні* (дескрипторна ІПМ – це ІПМ, призначена для координатного індексування документів та інформаційних запитів за допомогою дескрипторів та/або ключових слів);

2.2.1 *мову ключових слів* (мова ключових слів – це ІПМ, призначена для індексування документів та інформаційних запитів за допомогою ключових слів) [244, с. 2–3].

Класифікація дозволяє проаналізувати становлення і розвиток окремої ІПМ. Будь-яка ІПМ є системою класифікації, оскільки кожне слово, виражаючи певне поняття, очолює деякий клас. Класом тут називається сукупність предметів, кожному з яких властиві ознаки, які відбиваються в змісті відповідного поняття. Слово або словосполучення, яке виражає це поняття, слугує іменем даного класу. Таким чином, включення будь-якого слова в ПОД означає віднесення цього документа до класу, іменем якого є дане слово.

Інше завдання класифікації – проведення ефективного пошуку інформації або будь-яких об’єктів, які зберігаються в бібліотеках або інших документно-інформаційних інституціях.

Загальнонаукові методи покладають в основу «фахових досліджень загальнонаукові підходи» [85, с. 4]. Пізнання ІПМ базується на використанні

загальнонаукових підходів – системного, структурного, функціонального та інформаційного.

Сьогодні виникає протиріччя: з одного боку – між станом, суспільним значенням бібліотек, архівів та їхніми ІПМ, з іншого – між обмеженими можливостями пошуку потрібної інформації. Як зазначає М. С. Слободяник, «є невідповідність між стрімким зростанням наукового знання, зафіксованим у документній формі, і обмеженими можливостями фахівців для його пошуку та освоєння» [507, с. 12]. Суперечності між накопиченою інформацією та потенційними її користувачами повинні визначати тенденції розвитку бібліотек і архівів як соціальних інституцій, що в перспективі мають забезпечити їхній синтез. Для зняття таких суперечностей виробляється певний оптимум синтезу властивостей диференційованості та інтегрованості, що реалізується при формуванні бібліотечних та архівних фондів, організації ДА, створенні ІПС, розробці ІПМ та обслуговуванні користувачів.

Системний підхід надає можливість розглянути ІПМ як складну систему, яка має багато підсистем різної природи, з метою виявлення внутрішніх закономірностей і виведення на більш глибоке аналітичне знання про об’єкт. Системний підхід означає розгляд ІПМ як системи, тобто взаємозв’язаної сукупності компонентів. У системі кожен компонент потрібен і тісно пов’язаний з іншими компонентами. Випадіння або зміна одного компонента неминуче потягне за собою зміну або руйнування системи [373, с. 29]. Наприклад, як системний об’єкт ДА представляє собою взаємопов’язану кількість записів про зміст, форму, кількість і місцезнаходження документів. Елементом ДА є описова стаття архівного довідника, запис у каталожній картці, характеристика в путівнику, дескриптор тощо. Всі елементи ДА мають відповідати єдиній методиці, а це дасть можливість реалізувати на практиці одну з тих вимог, що висуваються до інформаційних систем – однократність вводу інформації і багатократність її використання.

Важливо те, що приймаючи рішення змінити будь-яку частину ІПМ, бібліотекар або архівіст має чітко уявляти, що всі інші елементи системи ІПМ так або інакше теж відчують цей вплив і зміняться. Обов'язковим є передбачення, як відгукнеться на управлінський вплив кожний елемент ІПМ або інший компонент бібліотеки або архіву в цілому.

У пізнанні системи системний підхід передбачає виконання таких процедур:

- розгляд ІПМ як *цілого*, тобто з точки зору складу їх елементів, а також як *частини* оточуючого їх середовища;
- виявлення *системоутворюючих зв'язків*, які і створюють системну єдність ІПМ, їхню цілісність;
- аналіз *структури* ІПМ, тобто їхньої побудови, впорядкованості, організації, як по вертикалі (з точки зору супідрядності, ієрархії частин), так і по горизонталі (з точки зору координації компонентів);
- аналіз *системи управління* ІПМ, тобто виявлення суб'єктів, які реалізовують і коригують внутрішні і зовнішні взаємозв'язки між рівнями ІПМ;
- розгляд *генезису* ІПМ – їхньої еволюції, починаючи з зародження і до сьогодення. Це допоможе зрозуміти механізми і сили, що рухають їхній розвиток, виявити фактори, що визначили ті або інші явища в ІПМ, передбачити їхні майбутні проблеми [49].

Системний підхід має дві форми:

- *моносистемний підхід*, який спрямовано на розгляд ІПМ як окремої, автономної системи і її аналіз з точки зору її внутрішніх законів і механізмів. Коли ми знаємо основні властивості і закономірності системи в цілому, можна визначити правильність функціонування і розвитку всіх її підсистем, розглядати ІПМ одночасно у всьому комплексі проблем;
- *полісистемний підхід*, який передбачає розгляд ІПМ як підсистеми, тобто частини більш складної системи (макросистеми) [317]. Полісистемний підхід пояснює властивості і закономірності розвитку ІПМ як типові прояви властивостей тих макросистем, до яких вона входить.

Застосовуючи системний підхід до документного фонду, О. М. Морєва зазначила, що системний підхід – це «особливий спосіб мислення, погляд на дійсність як на сукупність взаємодіючих систем різної складності» [373, с. 31]. Проблеми, що виникають у системі, є результатом неправильної взаємодії між її компонентами або вплив більш широкої системи.

Розглянемо ІПМ як моносистему. Почнемо з аналізу її виникнення та становлення. Зародженню нової ІПМ передує виникнення соціальних, духовних та матеріальних передумов. Соціальні передумови – це суспільна потреба у даній ІПМ. Для того, щоб була розроблена нова ІПМ, важливо усвідомлення суспільством її необхідності у даному місці у даний час. Духовні передумови – це ідеальне уявлення про те, якою повинна бути нова ІПМ і яких заходів для цього треба вжити. Головна ідея ІПМ повинна оформитися у вигляді цілей і задач, які доведеться вирішувати майбутній ІПМ. Матеріальні передумови – це потреба створення матеріально-технічної бази для розробки нової ІПМ. Перш ніж приступити до розробки нової ІПМ, потрібно знайти приміщення, обладнане необхідними комунікаціями, обладнанням, підібрати персонал, забезпечити надходження фінансів. Вибір ІПМ залежить від профілю інформаційної установи.

Нова ІПМ створюється на основі інших ІПМ: тих, що існують поруч (наприклад, схожість таблиць основного ряду Десяткової класифікації Дьюї та Універсальної десяткової класифікації); тих, що були попередниками (наприклад, таблиці Л. Н. Троповського, які є переробкою Універсальної десяткової класифікації); тих, що не є типовими для бібліотечної і архівної справи (наприклад, Рубрикатор науково-технічної інформації).

До складу ІПМ входить багато лексичних одиниць (ЛО) та граматичні (парадигматичні і синтагматичні) відношення між ними. Граматичні відношення дозволяють організовувати ЛО в систему.

Основними елементами ІПМ є:

- *лексичні одиниці* (позначення окремого поняття, прийняте в ІПМ) [244, с. 3]. ЛО можуть бути слова, словосполучення, абревіатури,

символи, дати, загальноприйняті скорочення, які прийняті в природній мові, а також еквівалентні їм кодові або символічні позначки штучної мови. Наприклад, класифікаційному індексу 025.4(477) в Універсальній десятковій класифікації відповідає фраза «класифікування й індексування в Україні». Сукупність ЛО утворює *лексику* ІПМ;

- *нотації* (система позначок і правил їх застосування, що використовується для представлення ЛО та відношень між ними) [252, с. 9–10];

- *парадигматичні відношення* (позаконтекстні відношення між поняттями чи термінами) [252, с. 19]. Парадигматичні (базисні, аналітичні) відношення обумовлені наявністю визначених логічних зв'язків між предметами та явищами, незалежно від контексту. Ці відношення враховують схожість і відмінність у змісті ЛО, наприклад, відношення рід-вид («дерево» – «береза» або «інформаційні установи» – «архівні установи» – існує відношення незалежно від того, в якому тексті вони знаходяться, оскільки між відповідними предметами існує зв'язок, береза є видом дерева), ціле-частина, предмет-функція, предмет-властивість та ін. На основі цих відношень здійснюється групування ЛО в *парадигми. Парадигма* – це множина елементів мови, які мають визначену загальну ознаку, наприклад, сукупність глухих фонем, синоніми, багатокореневі слова тощо;

- *синтагматичні відношення* (контекстуальні відношення між поняттями чи термінами) [252, с. 19] Синтагматичні (текстуальні, граматичні, синтаксичні) відношення виникають при об'єднанні слів у фрази, речення. Наприклад, у реченні «Студенти садили дерева» між словами «садили» і «дерева» існують відношення (зв'язки), причому ці відношення (зв'язки) існують тільки в наведеному реченні. Група ЛО, пов'язаних синтагматичними відношеннями, утворює *синтагму* (фразу, речення на ІПМ).

Принципова різниця між парадигматичними і синтагматичними відношеннями полягає в тому, що перші враховують смислові відношення, які не залежать від змісту будь-яких текстів, а синтагматичні відношення виражають смисл контексту і визначаються ним. Одні й ті ж самі ЛО можуть

утворювати різні за смислом синтагми, тобто синтагматичні відношення між ЛО можуть змінюватися. Парадигматичні відношення стабільні, і тому їх можна зафіксувати в словнику ІПМ [526, с. 36].

Також до елементів ІПМ деякі автори відносять:

- *правила утворення складних і складених індексів* на основі простих;

- *правила інтерпретації* – переклад з природної мови на ІПМ, і навпаки;

- *правила змін, виправлень і доповнень* мови, тобто правила виключення застарілих слів або рубрик, застарілих зв'язків або заміна їх новими або зміна формулювання рубрик [406, с. 6]

В кожній ІПМ встановлюються три види зв'язків, які забезпечують єдність і стійкість системи.

Зв'язки взаємодоповнення є потрібним мінімумом, достатнім для виникнення системної єдності ІПМ. Сутність їх в тому, що кожна ЛО ІПМ, привносить нову інформацію, і тим самим доповнює існуючу. Сама ІПМ переходить на якісно новий рівень представлення знання. Однак зв'язки взаємодоповнення є достатніми тільки до певної межі. У процесі розвитку ІПМ її системні якості зміцнюються і розширюються, залучаючи все нові ЛО. Поступово кількісне збільшення ЛО ІПМ приводить до того, що ускладнюється пошук потрібної інформації у великій кількості ЛО, і виникає потреба в їх упорядкуванні (наприклад, у виокремленні додаткових розділів класифікації). Це означає появу нового виду взаємозв'язків всередині ІПМ – зв'язків взаємодії.

Зв'язки взаємодії або структурні зв'язки – це взаємозв'язки між ЛО. Вони утворюють відносно жорстку конструкцію ІПМ, яка відображає відношення або супідрядність між ЛО і називається структурою ІПМ. Кожна з ІПМ має свою структуру. Так, класифікаційні ІПМ мають структуру ієрархічних класифікаційних систем, упорядкованих за галузями знання, часто універсальних і комбінаційних; дескрипторні ІПМ – мають парадигматичну структуру, де словникові статті в ІПТ хоча і упорядковані за

абеткою, проте в самій словниковій статті між ЛО присутні парадигматичні відношення.

Зв'язки протидії забезпечують розвиток ІПМ у відповідності з діалектичним законом єдності і боротьби протилежностей. ЛО неминуче вступають у протиріччя одна з одною. Наприклад, поява нового терміну в суспільстві, ставить питання про вилучення застарілого, а в результаті відбувається оновлення ІПМ.

Отже, розгляд ІПМ як системи потребує встановлення різних системних зв'язків, що встановлюють єдність і розвиток системи. Кожен з видів зв'язків вирішує свою задачу. Так, зв'язки взаємодоповнення забезпечують ІПМ спроможність повною мірою задовольняти інформаційні запити споживачів. Структурні взаємозв'язки, упорядковуючи ЛО ІПМ і забезпечуючи взаємодію між ними, сприяють підвищенню оперативності задоволення запитів. Зв'язки протидії забезпечують розвиток ІПМ, примушуючи її оновлюватися, гнучко реагувати на змінені умови і відповідати актуальним вимогам споживачів.

Коли ІПМ перестає задовольняти запити споживачів, то виникає нагальна потреба у її заміні або впровадженні паралельно ще однієї ІПМ. Тоді до структури ІПС буди входити вже дві ІПМ, кожна з яких матиме свою структуру. Одні ІПМ втрачають свою роль і значення в ІПС, інші від самого початку не мають майбутнього і зникають, а треті є зародками нової, більш досконалої ІПМ, як, наприклад, класифікаційні і дескрипторні ІПМ покладено в основу розробки ІПМ Інтернет.

Рушійною силою розвитку завжди слугують протиріччя, подолання і вирішення яких і виводить систему на новий якісний рівень [373, с. 35]. Для ІПМ найбільш значимими є такі протиріччя:

- протиріччя між ПОД і ПОЗ;
- протиріччя між потребою в оновленні ІПМ і ресурсними або інтелектуальними обмеженнями;

- протиріччя між існуючою термінологією, представленою в довідкових виданнях і потребою відобразити її в якості ЛО ІПМ;

- протиріччя між динамікою інформаційних потреб і відносною консервативністю ІПМ.

Таким чином, інформаційні працівники мають постійно вирішувати зазначені протиріччя, бо саме від їх фахового рівня залежить ефективність функціонування бібліотечних та архівних ІПС.

У зв'язку з цим постає актуальним формування системи управління ІПМ. У кожній інформаційній установі повинен бути суб'єкт – окрема посадова особа або підрозділ, завдання яких полягатиме у розробці всієї ІПС, і підтримці її в актуальному стані.

Отже, моносистемний підхід до ІПМ допомагає зрозуміти як з окремих ЛО утворюється ІПМ. Пояснює глибинні механізми її розвитку, виявляє сутність проблем, що виникають у процесі розвитку.

На відміну від моносистемного підходу, полісистемний підхід розглядає ІПМ як частину багатосистемного світу, як компонент більш складних систем. З точки зору полісистемного підходу, всі об'єкти дійсності є підсистемами будь-яких макросистем різного порядку, які в свою чергу входять в якості складової частини в ще більші системи, утворюючи складну ієрархію [373, с. 35]. Функції, які виконує ІПМ як компонент різних макросистем, визначають його склад, структуру і розвиток. Полісистемний погляд на ІПМ дає багатовимірне її розуміння, уявлення її в різних системах координат в залежності від того, з точки зору якої з макросистем він розглядається, а також дозволяє бачити і аналізувати не тільки її внутрішні, але і зовнішні взаємозв'язки. Іншими словами, частина – ІПМ – пізнається, спираючись на знання загального, через закономірності, характерні для більш широкої системи, в яку вона входить. Так, основною функцією ІПМ є посередницька, а розширення цієї функції за рахунок автоматизації, вплинуло і на форми обслуговування споживачів інформації.

ІПМ можна розглядати як необхідну складову частину, принаймні, трьох макросистем:

1) ІПС, до якої вона належить;

2) системи документних комунікацій;

3) світового інформаційного простору.

Вперше ІПМ як компонент ІПС розглянув А. І. Чорний в монографії «Введение в теорию информационного поиска» (Москва, 1975) [602]. На його думку до структури ІПС входять наступні компоненти: *пошуковий масив* (сукупність документів бібліотечного та архівного фонду); *інформаційно-пошукова мова (*одна або декілька); *правила індексування (за якими створюється ПОД); правила пошуку* (за якими створюється ПОЗ); *технічні засоби*; *люди, що взаємодіють з системою* (бібліотекарі, архівісти, системні адміністратори, користувачі) [602, с. 18–19].

Як бачимо, ІПМ виступає тут як самостійна рівноправна підсистема ІПС, яка залежить від стану і функціонування інших підсистем і в свою чергу сама впливає на них. Її основне призначення в цій системі – бути посередником між документами та їхніми пошуковими образами. В результаті функціонування архівного документа в системі наукових комунікацій, утворюється наступний ланцюжок: архіви – архівні документи – довідковий апарат архівів, виражений однією або кількома ІПМ, – споживачі інформації – архівні документи – архіви. Зв’язуючою ланкою між архівом, архівним документом та споживачем архівної інформації є ДА архівів, виражений однією або кількома ІПМ. У кожної ланки є локальні цілі й завдання, але вони «повинні підпорядковуватися меті й загальним інтересам системи в цілому» [507, с. 14]. За таких умов АІПС можна вважати якісно новим утворенням, що набуло нових системних властивостей, відсутніх в окремих його ланках.

Наступне, ІПМ можна розглядати як складову системи документних комунікацій, яка забезпечує циркуляцію документів в суспільстві, і в підсистемі зберігачів документів виступає посередником між ПОД і ПОЗ. В

ідеалі, це мало б виглядати так: одноразово створений бібліографічний або архівний запис може бути використано багаторазово різними документно-інформаційними інституціями.

Сьогодні формується нова макросистема, поява якої пов'язана зі світовим інформаційним простором. Для його формування потрібно не тільки надати в електронному вигляді інформацію, але й «перетворити її на знання» [373, с. 56]. Пошук інтернет-ресурсів відбувається за допомогою ІПМ інтернету, тому ІПМ можна розглядати як складову частину світового інформаційного простору.

Отже, кожна ІПМ прямо або опосередковано належить до кількох великомасштабних систем, які забезпечують побутування, розвиток окремих особистостей і співтовариств. У кожній з них вона виконує функцію посередника між ПОД і ПОЗ.

Висновки до Розділу 2

1. Методологія документної евристики охоплює низку загальнонаукових підходів до пізнання: соціокомунікаційний, системний, інформаційний, інтеграційний, ситуаційний та ін. Соціокомунікаційний підхід застосовано при з'ясуванні сутності документної евристики та її місця в системі соціальних комунікацій; характеристиці основних компонентів комунікаційного середовища документної евристики; дослідженні документального пошуку як об'єкта вивчення документної евристики в комунікаційній системі «автор» – «бібліотека» – «пошуковий образ документа» – «документ» – «користувач».

Системний підхід дозволив виокремити найбільш загальні і стійкі моменти у здійсненні документального пошуку і завдяки цьому науково обґрунтувати важливі положення документної евристики. Застосування інформаційного підходу дозволило розглянути інформацію як універсальну, фундаментальну категорію та базову умову комунікаційної взаємодії; всі процеси і явища мають інформаційну основу. Використання інтеграційного

підходу показало посилення взаємозв'язків між бібліотеками та іншими документно-інформаційними інституціями, архівами та фондоутворювачами, між користувачами і фондами, між ПОД і документами, між користувачами та інформаційними працівниками. Застосування ситуаційного підходу показало залежність документального пошуку від конкретної ситуації, запиту користувача.

Використано загальні методи: закон діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон заперечення заперечення. Застосовано загальнонаукові методи: абстрагування, науковий аналіз, синтез, наукометрію, бібліометрію, логічний метод, метод класифікації.

Документна евристика оперує низкою спеціальних методів. Це метод контент-аналізу, метод бібліографічної реконструкції біографії. Крім того, що стосується системи методів інформаційного пошуку, виділяють такі методи: суцільний, вибірковий, інтуїтивний, типологічний («рецептурний»), індуктивний, дедуктивний, метод бібліографічних посилань, метод сходження від абстрактного до конкретного.

2. Документна евристика охоплює одну або кілька ІПС, а тому обов'язковою її складовою є ІПМ. ІПМ виступають посередниками між документами і користувачами, ПОД і ПОЗ, довідково-пошуковим апаратом і документним фондом.

До пізнання ІПМ залучено системний, структурний, функціональний та інформаційний підходи.

Системний підхід надав можливість розглянути ІПМ як складну систему, яка має багато підсистем різної природи. Моносистемний підхід спрямовано на розгляд ІПМ як окремої, автономної системи і її аналіз з точки зору її внутрішніх законів і механізмів; полісистемний підхід передбачає розгляд ІПМ як підсистеми, тобто частини більш складної системи (макросистеми).

Структурний підхід виявив основні елементи ІПМ: лексичні одиниці – позначення окремих понять, прийнятих в ІПМ; нотації – система позначок і

правил їх застосування, що використовується для представлення ЛО та відношень між ними; парадигматичні відношення – позаконтекстні відношення між поняттями чи термінами; синтагматичні відношення – контекстуальні відношення між поняттями чи термінами.

Функціональний підхід виявив головну функцію ІПМ – посередницьку, яка проявляється між користувачами та документами, і є евристичною сходинкою при здійсненні документального пошуку. Розширення цієї функції за рахунок автоматизації, вплинуло і на форми обслуговування користувачів.

Інформаційний підхід засвідчив те, що ІПМ реалізується в ІПС у вигляді ПОДів, які є вторинною (згорнутою) інформацію про первинний документ.

У другому розділі дисертації подано основні результати з наукових праць, включених до Списку публікацій здобувача за темою дисертації і представлених у Списку використаних джерел: №№ 1 [203], 9 [183], 12 [220], 18 [168], 24 [212], 26 [185], 31 [195], 32 [205], 33 [230], 36 [221], 38 [38], 44 [206].

РОЗДІЛ 3
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

3.1 Інформаційні потреби та їхній вплив на реалізацію інформаційного пошуку

Повноцінне представлення документної евристики як нового наукового напряму неможливе без дослідження інформаційних потреб користувачів, які є відправною точкою у системі документальних комунікацій.

Поняття «комунікація» прийшло до нас через англійську мову (communication) від латинського *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення. Воно може вживатись у значеннях:

– соціальна комунікація, спілкування між людьми та іншими соціальними суб'єктами;

– зв'язок за допомогою технічних засобів;

– певна система, за допомогою якої забезпечується сполучення між віддаленими об'єктами (транспортні комунікації, підземні комунікації тощо).

Історія розвитку світової теорії комунікації налічує десятиріччя й укладається в кілька етапів, кожен з яких вніс нове в розуміння комунікації як процесу передачі інформації, що становить зміст багатьох областей людського життя і вивчається в соціальних, психологічних, гуманітарних та інформаційних науках, а останнім часом і в новому науковому напрямку – комунікативістиці.

Дослідниця О. І. Матьяш виділяє три основні етапи становлення теорії комунікації за кордоном: математичний, психологічний і соціальний [354]. Перший етап характеризується розглядом комунікації як передачі інформації, де необхідними складовими були джерело інформації, одержувач інформації, канал передачі і шум, що виникає при передачі інформації. Другий період розвитку теорії комунікації починається 1950–1960-х рр., коли відбувалася

«психологізація» комунікації, яка все частіше розглядалася як людська комунікація. Значний внесок у формування цього напряму вносять антропологи, психологи і психотерапевти. На цьому етапі комунікація, насамперед, – це взаємодія, в якій кожен з учасників впливає на її перебіг. Наступний етап характеризується розширенням системного підходу до аналізу комунікації. Комунікація розглядається як соціальний процес. Підкреслюється її не просто інтерактивний, але транзактний характер, що полягає в тому, що будь-який суб'єкт комунікації є відправником і отримувачем інформаційного повідомлення не послідовно, а одночасно, і що будь-який комунікаційний процес включає в себе, крім теперішнього (конкретної ситуації спілкування), неодмінно і минуле (пережитий досвід), а також проектується в майбутнє [161, с. 42–43].

Соціальна комунікація є технічним процесом обміну інформацією між двома і більше індивідами, і тісно пов'язана з поняттям «спілкування». Проте спілкування є не тільки технічним, а й соціально-психологічним процесом взаємодії двох і більше людей з приводу повідомленого, яке може бути забарвлене власним ставленням його учасників – уточненням, спотворенням, перекручуванням.

У загальнофілософському плані існує консенсус стосовно того, що інформація – це не матерія, а одна із її атрибутивних властивостей. Вона «стоїть в одному ряду з такими атрибутами матеріального світу, як простір, час, системність, функція, структура тощо [326, с. 18], та передається від об'єкта до об'єкта в процесі їхньої взаємодії. Інформація є хаос – невпорядкований потік позбавлених сенсу слідів (кодів, умовних знаків), які залишають в свідомості суб'єкта, об'єкти, що пізнаються. Їхнє декодування передбачає попереднє знання встановлених кодів.

Соціальні комунікації можна визначити як сукупність просторово-часових умов, цілей і технологій формування і розвитку процесів взаємодії суб'єктів. У розвитку соціальних комунікацій А. А. Лазаревич виділяє такі етапи: дописемна первісна культура, знаково-символічна культура, писемна

культура, писемно-друкована культура, культура електронних засобів соціальної комунікації [326, с. 32–33]. Поява письма стає епохальним проривом у розвитку комунікації, друкування приносить з собою можливість широкого тиражування писемних текстів, і процес писемної комунікації стає доступним великій кількості людей. Настає принципово новий рівень розвитку технологій соціальної комунікації, коли різні засоби комунікації починають використовуватися спільно для отримання оптимального результату в забезпеченні комунікаційного процесу. Письмові тексти стають соціальною пам'яттю, дозволяючи зберігати і передавати знання, розширюючи сферу їх застосування.

Розкриваючи сутність соціальних комунікацій, В. М. Горовий справедливо зауважує, що основною *рисою комунікацій є* «забезпечення здатності передачі в її структурі ресурсу, необхідного для існування системи та її розвитку», а сама комунікація є «процесом усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування й розвиток даних систем» [100, с. 22]. Висловлювання В. М. Горового повністю узгоджується з уявленням про сучасні соціальні комунікації О. М. Холода, який стверджує, що «комунікація – це процес» [589].

Розуміння сутності соціальної комунікації у сучасній науці є різноманітним, починаючи з визначення терміна «соціальна комунікація», і закінчуючи особливостями його вживанням у однині або множині [93; 100; 479; 529, 534; 589]. Так, класифікуючи комунікації за способом реалізації В. М. Горовий поділяє їх на символічні (в усіх формах вираження символіки), звукові, рукописні (на всіх видах носіїв), виражені в друкованій формі на паперових носіях, у кіно- фотодокументах, у магнітозаписі, а також комунікації, пов'язані з використанням електронних інформаційних технологій [100, с. 23].

Просторово-часова обмеженість аудіального та візуального способів передавання інформації долається природою на рівні конкретного індивіду. Еволюційно сформувався головний мозок, в структурі нервових зв'язків

якого фіксуються образи інформації, що сприймається, а пересуваючись у просторі і поширюючи інформацію, людина сама виступає в ролі її матеріального носія. На початкових етапах структуризації суспільства цього було достатньо. Але пам’ять окремої людини – ненадійний інструмент. Людина може забути зміст повідомлення, викривити його, не зможе його адекватно передати. Вмираючи, людина забирає з собою накопичену в пам’яті інформацію [234, с. 25]. З розвитком суспільства акумулюються і знання, обсяг яких пам’ять однієї людини вмістити не може. Ці причини поставили людське співтовариство перед необхідністю фіксації інформації в структурі будь-якого жорсткого матеріального носія, який дозволяє згодом використовувати її неодноразово.

Документ є продуктом людської діяльності, але на відміну від інших штучно створених об’єктів, має чітку мету – нести соціальну інформацію. Одночасно документ несе як соціальну, так і потенційну інформацію. Виявляючи потенційну інформацію, тобто вивчаючи форму документа, спосіб фіксації, використання виразних засобів, історію його створення і функціонування, ми тим самим подумки виробляємо соціальну інформацію, що доповнює ту, яка безпосередньо в ньому зафіксована. У свою чергу, виявлена інформація може бути зафіксована на матеріальному носієві зміст іншого документа.

Матеріальний носій і мова, якою виражено повідомлення, є формою документа, що знаходиться у нерозривній єдності зі змістом [234, с. 29]. Різноманіття матеріальних носіїв і виразних засобів зумовлює видове різноманіття документів. Їх велика роль в суспільстві, промисловий спосіб виробництва, привели до появи особливої структури – документних комунікацій, елементами якої є документно-інформаційні інституції, що здійснюють збирання інформації, її аналітико-синтетичне опрацювання, виробництво документів, їх розповсюдження, зберігання, накопичення, облік, доведення до користувачів.

Як зауважує Л. В. Яремчук «в контексті термінологічних трактувань набула поширення ще одна форма передачі інформації – документна комунікація, яка побудована на обміні між двома або більше учасниками комунікаційного процесу документами» [634, с. 601–602]. Оскільки документна комунікація – комунікація, опосередкована документом, то і основним каналом передачі інформації є документ.

Документ передає інформацію у знаковій формі. 1899 р. П. П. Коломнін зазначав, що «кожна освічена людина без труднощів… може записати будь-яку свою думку так, що думка ця стане цілком зрозумілою для всякого, хто вміє читати. Ми записуємо наші думки за допомогою письмен або літер. Літера є умовним нарисним зображенням або знаком будь-якого одного конкретного звуку людської мови» [310, с. 1].

У процесі соціальної комунікації людина далеко не завжди може передати необхідну інформацію за допомогою письма, а й засобами формалізованої графічної мови. Засобами графічної мови створюються *графічні образи*, які є доцільно побудованою сукупністю образотворчих елементів. До числа яких належать *крапки, лінії, фігури, кольори і текстури (штриховки)*. Всі елементи графічного образу мають умовне значення. Прикладами графічних об’єктів можуть слугувати креслення, схеми, діаграми, малюнки, графіки [328, с. 77].

Різновидом нарисного способу закріплення і зберігання інформації є технічне документування. Перш ніж будувати будь-яку споруду або виготовляти предмет, людина будує їх віртуально, а потім закріплює цю інформацію на будь-якому матеріалі. Технічна комунікація здійснюється за допомогою технічної документації. Технічна документація з’являється в процесі документування різних видів науково-технічної діяльності, до числа яких належать проектування, конструювання, розробка технологічних процесів, науково-дослідницька діяльність, організація промислового виробництва, а також геолого-розвідувальні, геодезичні, картографічні

роботи. Отже, технічні документи – це узагальнююча назва графічних і текстових документів, які відображають технічну думку [328, с. 77].

На думку В. М. Горового, «ефективність реалізації комунікативних процесів значною мірою залежить також від якості оформлення інформації, що передається, якості, що має забезпечувати ефективне сприйняття повідомлення адресатом» [100, с. 23].

Соціальні комунікації породжуються комунікаційними потребами суспільства та інформаційними потребами особистості. Інформаційні потреби активно почали досліджувати починаючи з 1960-х рр. Спочатку досліджувалися інформаційні потреби спеціалістів науки і техніки, потім читацьких контингентів різних бібліотек. Однак у 1980-х рр. сталося падіння дослідницької активності у галузі інформаційних потреб, теоретичні розвідки не проводились. Питання комунікаційних потреб індивідуальних особистостей, виробничих колективів, соціальних груп або суспільства в цілому також не було на часі. Вперше детальний аналіз комунікаційних потреб був представлений в навчальному посібнику А. В. Соколова «Коммуникационные потребности» «Комунікаційні потреби» (Краснодар, 1996) [527]. Під комунікаційними потребами суспільства дослідник розуміє «потреби соціальних суб’єктів в комунікаційній діяльності і в комунікаційних явищах» [527, с. 74]. Соціальними суб’єктами є непрофесійні і цільові професійні соціальні групи, держава, суспільство в цілому (соціум). Комунікаційна діяльність – рух смислів [6] у соціальному часі і просторі, що цілеспрямовано (свідомо) здійснюється соціальними суб’єктами [527, с. 8]. Рух смислів є поширенням повідомлень в усній, документальній та машинозчитувальній формах. Комунікаційні явища – це засоби соціальної комунікації, що виникли природно-історичним шляхом. А. В. Соколов поділяє їх на два роди: біогенні – мовна здатність і пам’ять і соціогенні –

[6] Під смислами А. В. Соколов конкретизує філософську категорію ідеальне, що представляє собою результати діяльності людей у вигляді знань (фактів і концепцій), емоційних переживань (почуттів, афектів), вольових, керуючих впливів (вказівок, наказів, спонукань).

соціально-комунікаційні інститути, в тому числі бібліотеки, школи, засоби масової комунікації і т.д. Мовна здатність і пам'ять є предметами лінгвістичної і мнемічної[7] потреби особистості, а соціально-комунікаційні інститути служать задоволенню різноманітних комунікаційних потреб соціальних суб'єктів [527, с. 74].

Якщо у соціумі існують і постійно відтворюються такі комунікаційні явища, як національна природна мова (не мовленнєва здатність, якою володіють члени суспільства, а мова як історично успадкована надособистісна знакова система) і соціальна пам'ять, що складається з документованої і недокументованої (живої) частини, а також різні форми індивідуальної комунікаційної діяльності, то це означає,що існують соціальні комунікаційні потреби, які викликали їх до життя. Отже, кожному соціуму мають бути притаманними: лінгво-семіотична потреба, соціально-мнемічна потреба, необхідність в забезпеченні особистих комунікаційних потреб [527, с. 75].

У табл. 3.1 представлено абсолютні потреби (комунікаційні, матеріальні, соціально-політичні, духовні), обумовлені ними соціальні інститути, суспільні вторинні комунікаційні потреби, нарешті, комунікаційні обслуговуючі інститути, зайняті задоволенням останніх. Слід підкреслити, що всі соціально-комунікаційні потреби задовольняються шляхом руху (передачі, зберігання, отримання) смислів, тобто духовних (ідеальних) продуктів, і тому є духовними потребами суспільства [527, с. 78].

Таблиця 3.1

Абсолютні і вторинні комунікаційні потреби соціуму [527, с. 79-80]

Соціальні абсолютні потреби	**Соціальні інститути**	**Соціальні вторинні комунікаційні потреби**	**Обслуговуючі комунікаційні інститути**
1	**2**	**3**	**4**
Комунікаційні			
1.Лінгвосеміотичні	-	Канали усної комунікації	Клуби, театри

[7] Мнемічна дія (від грец. mnema - пам'ять) – дія, метою якої є довільне запам'ятовування того чи іншого матеріалу. Як способи виконання мнемічних дій використовуються вербалізація і повторення пред'явленого матеріалу, асоціації, різні пізнавальні дії – такі як класифікація, групування, виділення адекватних завданню інформаційних (опорних) ознак, логічний аналіз тощо.

			Продовження таблиці 3.1
1	**2**	**3**	**4**
2.Соціально-мнемічні	-	Документальна комунікація	Архіви, бібліографія, бібліотеки, книго-видавництва, поліграфія
3.Особисті комунікаційніх потреби	-	Канали усної комунікації + документальна комунікація	Клуби, театри та архіви, бібліографія, бібліотеки, книговидавництва, поліграфія
Матеріальні			
1.Виробництво і розподілення матеріальних благ	Землеробство, промисловість, ремесло, торгівля та ін.	Спеціальні комунікації	Служби науково-технічної, економічної, комерційної інформації
2.Біологічне відтворення населення	Сім'я, охорона здоров'я	Міжособистісна комунікація	Клуби, служби знайомств
		Медична спеціальна комунікація	Служби медичної інформації
3.Захист від ворогів та стихійних лих	Армія, флот, служба з надзвичайних ситуацій	Спеціальні комунікації	Служби військової сигналізації, зв'язку та інформації
Соціально-політичні			
Організація суспільного буття	Державна влада	Масова комунікація	Преса, ТБ, радіо, кіно
		Спеціальна комунікація	Дипломатія, розвідка, контррозвідка та ін.
Духовні			
1.Соціально-етнічні	Духовно-виробничі соціальні інститути: література, мистецтво, релігія, наука та ін.	Канали усної комунікації + документальна комунікація + міжособистісна комунікація + масова комунікація	
2.Формування суспільної свідомості	Ті самі	Ті самі Спеціальна комунікація	Ті самі Служби наукової інформації
3.Задоволення особистих духовно-творчих потреб (пізнавальних, естетичних, етичних, релігійних)	Ті самі	Усі засоби масової і спеціальної комунікації	Усі соціально-комунікаційні інститути
4.Соціалізація молоді	Освіта	Навчальна комунікація	Середня і вища школа, бібліотеки, музеї, засоби масової комунікації

У процесі задоволення абсолютних комунікаційних потреб у особистості з'являється потреба у деяких засобах для вирішення тих або інших практичних задач: такі потреби називаються вторинними, допоміжними і утворюють «друге покоління» потреб [527, с. 22].

Перелік комунікаційних потреб, звичайно, не є повним, він носить ілюстративний характер, так само як не можна вважати вичерпним список комунікаційних інститутів. В даному випадку важлива не завершеність переліків, а різноманітність видів комунікації і комунікаційних засобів, яких потребують соціальні інститути. Це міжособистісна, спеціальна, масова комунікація, канали усної і документальної комунікації [527, с. 78]. Простежуючи зв'язки «абсолютні потреби – соціальні вторинні комунікаційні потреби», а також «комунікаційні інститути – соціальні вторинні комунікаційні потреби» ми будуємо систему соціальних комунікацій.

Наведена таблиця яскраво ілюструє, що документальна комунікація належить до соціальних вторинних комунікаційних потреб, проте породжується соціальними абсолютними потребами (комунікаційними, духовними) соціуму. Обслуговуючими комунікаційними інститутами виступають архіви, бібліотеки, книговидавництва, бібліографія, поліграфія тощо. Для задоволення особистих духовно-творчих потреб обслуговуючими є всі соціально-комунікаційні інститути. Також документальна комунікація може бути різновидом міжособистісної, спеціальної та масової комунікації у вигляді листів, постанов, статей тощо. Тут документальна комунікація представлена в однині, проте, деякі дослідники розглядають її в множині. Так, В. О. Ільганаєва подає таке визначення документальних комунікацій – це «процеси або способи поширення (передавання) інформації в суспільстві, які здійснюються за допомогою документів (на відміну, скажімо, від усного спілкування між людьми)» [534, с. 81].

Розглядаючи різні види комунікацій, А. В. Соколов не дає чіткого визначення спеціальної комунікації, тому можна зробити висновок про те,

що вона носить галузеве спрямування, а в такому випадку потребує виокремлення не тільки медична спеціальна комунікація, а й економічна, географічна, хімічна та ін.

Картина соціальних комунікаційних потреб не є закінченою, якщо поза нею залишаться спонтанні потреби, які сильно впливають на поведінку особистості. Спонтанні потреби, як відомо, не є причино обґрунтованими, їх не можна «вирахувати» та передбачити подібно до вторинних потреб. Основна їхня відмінність від абсолютних і вторинних полягає в тому, що вони «не об'єктивні, а суб'єктивні» [527, с. 23], їхній «зміст змінюється від суспільства до суспільства» [527, с. 78]. Саме тому комунікаційна діяльність завжди етнічно і історично забарвленою. А. В. Соколов проводить таке розмежування:

– комунікаційні абсолютні потреби – потреби в комунікаційних явищах і комунікаційній діяльності, спочатку властиві людському соціуму;

– комунікаційні вторинні потреби – потреби в комунікаційних каналах і засобах; саме цими потребами викликано утворення комунікаційних інститутів, писемності, друку та інших комунікаційних ресурсів, виділення масових і спеціальних комунікацій і т.д.;

– комунікаційні спонтанні потреби в етнічно та історично прийнятній формі повідомлень [527, с. 81].

Комунікаційні спонтанні потреби, зумовлені соціальними ціннісними орієнтаціями – інтересами, симпатіями, звичками – це вимоги представляти повідомлення за допомогою зрозумілих суспільству знаків, як правило, живою літературною або розмовною мовою, дотримуватися загальноприйнятих норм етики і ритуалу, моральних, релігійних, політичних заборон тощо. Комуніканти, які дотримуються комунікативних спонтанних вимог, виправдовують очікування суспільства і легше досягають суспільного визнання, ніж новатори, які прагнуть вийти за межі традиційних норм. Біда останніх в тому, що вони орієнтуються на спонтанні потреби, яких в

сучасному суспільстві немає. Якщо з плином часу такі потреби виникнуть, творчість новаторів отримає схвалення [527, с. 81].

Отже, генеалогічні типізації соціальних і особистісних комунікаційних потреб збігаються: в обох випадках представлено абсолютні, вторинні і спонтанні потреби. Соціальні потреби, підкреслимо ще раз, не є сумою особистісних потреб. Водночас поява комунікаційних інститутів, які слугують для задоволення комунікаційні вторинних потреб (див. табл. 3.1.) є створенням умов для задоволення особистих потреб в комунікації. Річ у тім, що комунікаційні соціальні інститути, наприклад, бібліотеки, музеї, клуби і т.д. обслуговують як суспільні, так і особистісні потреби і інтереси [527, с. 81].

Свого часу Ю. А. Шрейдер зауважив, що «…інформаційна потреба не існує як дещо готове у свідомості користувача, а формується в процесі роботи з каталогом», яка «допомагає користувачеві усвідомити, які знання він розраховує отримати і яка бібліографічна інформація може бути для цього корисною» [624, с. 18]. Інформаційні потреби виникають у свідомості користувача як результат роздумів над проблемою, що вирішується за допомогою інформації, що отримують з різних (у тому числі і бібліографічних) джерел.

Соціальні групи, колективи, держава мають власні комунікаційні потреби, які задовольняються за допомогою спеціальних комунікацій (науково-технічної, медичної, військової, навчальної та ін.) [527, с. 81]. Комунікаційні потреби спонукають до комунікаційної діяльності і засобів цієї діяльності.

Комунікаційні потреби суспільства пов’язані з інформаційними потребами особистості. Якщо суспільство задовольняє їх на вищому державному рівні, і в комунікаційному процесі беруть участь переважно групи людей, то особистість задовольняє їх в індивідуальному порядку і залучає для їхнього задоволення різні обслуговуючі комунікаційні інститути.

Поняття «інформаційної потреби» є одним з центральних понять інформаційної науки і практики. Інформаційна потреба є актом усвідомлення

недостатності наших знань для добудови чи психологічної моделі об'єкта, моделі, що відображає рівень наших уявлень про даний об'єкт. Відбувається неузгодженість між знаннями, які ми маємо, і знаннями необхідними. Потреба в додаткових знаннях виникає тоді, коли людина відчуває необхідність розширити свої пізнання. За ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» інформаційна потреба – це «потреба користувача інформації в отриманні будь-яких даних, повідомлень, фактів для розв'язання питань або проблем, пов'язаних з науковою чи практичною діяльністю» [384, с. 5]. Дещо інше визначення подано у ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» – це «вимога користувача інформації щодо отримання будь-яких даних, повідомлень, фактів для вирішення питань або проблем, пов'язаних з науковою чи практичною діяльністю» [47, с. 13]. Таким чином у користувача інформації виникає потреба, і він формулює вимогу. У найзагальнішому сенсі під інформаційною потребою розуміється потреба в інформації, що вимагає задоволення і зазвичай виражається в інформаційному запиті. Інформаційний запит – інформаційна потреба користувача інформації, подана природною мовою [47, с. 10].

Щоб займатися інформаційним обслуговуванням ефективно, слід уявляти, *яка* інформація (за змістом), *кому* (якій категорії користувачів), *коли* (до якого строку або на якому етапі роботи) і *в якій формі* (на якому рівні згортання) слід її надати, щоб користувач зміг її з користю засвоїти тоді, коли він матиме час.

Наприклад, планування поїздки на відпочинок в іншу країну формує потребу познайомитися з інформацією про цю країну. Таке знайомство може бути виконано в різній формі – в діалозі з фахівцем, шляхом читання книги про дану країну або в результаті пошуку інформації про країну в інтернеті. Однак, за всієї відмінності форм задоволення, інформаційна потреба залишається тою самою.

Особливістю є те, що після ознайомлення з країною, інформація про неї не втрачає своєї цінності і залишається потрібною для інших потенційних користувачів. Ця властивість повної втрати цінності інформації для даного користувача в даний момент, є важливою особливістю інформаційної потреби, істотно відрізняє її від інших потреб людини. Одна і та сама інформація може знову стати предметом користування, якщо вона буде надана іншому користувачеві.

Для задоволення інформаційних потреб людина звертається до сусіда, перехожого, в бібліотеку, довідкове бюро, службу інформації, до інтернету.

Особисті інформаційні потреби можуть бути задоволені через читання. Потреба в читанні є потребою, що служить для задоволення таких абсолютних потреб, як комунікативна, пізнавальна та ін. [527, с. 70]. Масова потреба в читанні породжує такі вторинні потреби, як потреба у видавничій справі, потреба в бібліотеках, потреба в бібліографії і т.д., взагалі – потреби в соціальній системі документальних комунікацій. Для функціонування цієї системи потрібні матеріальні засоби, підготовлені кадри, науково-методичне забезпечення. Діють тут і суб’єктивні спонтанні інтереси, які проявляються в різних спонтанних потребах, так чи інакше пов’язаних з книгою. Прикладом масової, читацької спонтанної потреби є читацька мода [527, с. 70].

Потреба в читанні виникає в процесі комунікаційної діяльності, коли бракує засобів, щоб задовольнити комунікаційну потребу [527, с. 72]. Залежно від виду вихідних абсолютних потреб читання може бути пізнавальним (студіювання), контактним (швидке читання, перегляд літератури), мнемічним (заучування), регуляційно-етичним (пошук вказівок, порад, рекомендацій), естетичним (рекреація, естетична насолода художньою літературою) [527, с. 72].

Читання здійснюється не тільки за необхідністю, в силу вторинних потреб, а й за бажанням, в силу спонтанних потреб. Тут вирішальну роль відіграють читацькі звички та читацькі інтереси, які виступають в якості активних чинників, що мотивують читання. Читацькі інтереси, як і будь-які

інші інтереси, визначаються ціннісними орієнтаціями [527, с. 72]. Вони формуються на власній основі як особлива риса, особистісне надбання читача.

Простежимо розвиток читацького інтересу зацікавленості. Джерелом інтересу може стати позитивна емоція, викликана випадковою обставиною. Якщо володіння даним об’єктом підкріплюється позитивними емоціями і санкціонується мисленням як бажане, то з’являється зацікавленість в повторному його отриманні [527, с. 72]. Наприклад, користувач випадково розкрив книгу невідомого йому сучасного письменника, зацікавився, прочитав інші його книги; став цікавитися особистістю і творчістю письменника. Подальше поглиблення інтересу підсилює вплив на мотивацію поведінки: став збирати його книги і літературу про нього; звернувся до бібліографічних джерел, відвідав наукову конференцію, присвячену сучасним українським письменникам і т.д.

Отже, потреба в читанні особистості, соціальних груп або суспільства в цілому («масове читання») являє соціально-культурну потребу, яка може бути успішно розкрита за допомогою апарату теорії комунікаційних потреб [527, с. 73].

Професійні інформаційні потреби можна поділити на такі структурні складові: потреба в поточній і ретроспективній інформації; потреба у вузько тематичній і широко тематичній інформації; потреба у галузевій (спеціалізованій) і міжгалузевій (неспеціалізованій, суміжній) інформації; потреба у фактографічній і концептуальній інформації. У першому випадку – це потреба в різних відомостях – про вироби, їхні функціях або структурі, про матеріали та їхні властивості, про процеси, події, закономірності тощо. Такі відомості вилучаються користувачем з первинних і вторинних документів, довідників та інших джерел інформації. Однак часто трапляються випадки, коли користувачу потрібні не просто відомості, а й оцінка, інтерпретація цих відомостей іншим спеціалістом – з точки зору їх достовірності, техніко-економічної доцільності та перспективності.

Вирішальною умовою ефективного задоволення інформаційної потреби є чітке усвідомлення і чітке вираження того, яка інформація дійсно потрібна користувачу для вирішення завдання, що стоїть перед ним. Без цього важко розраховувати на отримання в документно-інформаційній інституції тих відомостей, яких потребує користувач.

Різновидом інформаційної потреби виступає потреба в отримані документа (рис. 3.1). Така потреба може виникнути з метою самоосвіти, навчання, з виробничою метою, продажем, колекціонуванням. Шляхи отримання документа можуть бути різними: взяти у тимчасове користування, зробити копію, купити, вкрасти.

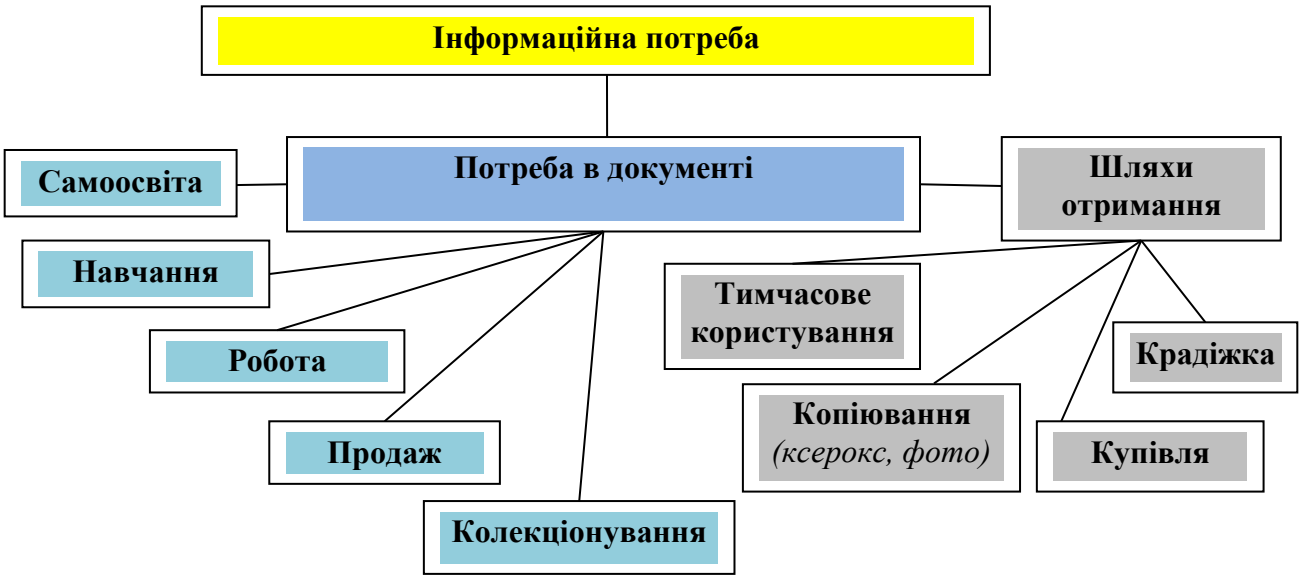

Рис. 3.1. Потреба в документі

Інформаційна потреба виникає у людини при постановці перед нею певного завдання. З моменту виникнення інформаційної потреби починається оцінювання всієї інформації, що надходить до неї під кутом зору цієї потреби. Людина обмірковує це завдання, внаслідок чого у відповідній зоні її довготривалої пам’яті складається образ завдання або його внутрішня модель. Цей образ і служить еталоном, з яким з цього моменту порівнюється вся інформація, що надходить. Якщо інформація стосується ідеалу, вона вважається релевантною і заноситься до певної зони довготривалої пам’яті або в зовнішню пам’ять (на спеціальну картку, до спеціального зошиту або у

комп’ютер). Вся інша інформація вважається непотрібною. Під впливом роздумів над сутністю поставленого завдання і змістом накопичуваної релевантної інформації уявлення людини про це завдання може уточнюватися і змінюватися. Психологи називають цей процес зростанням стану обізнаності про завдання. Коли людиною накопичено необхідну кількість релевантної інформації, вона знаходить шляхи вирішення завдання або розв’язок задачі. Після цього вся пов’язана з вирішенням інформація перекладається з даної зони довготривалої пам’яті до зони архівного зберігання. Таким чином, інформаційна потреба може бути охарактеризована як усвідомлена потреба в інформації, що вимагається для вирішення поставленого завдання за розробленим планом.

Таким чином, інформаційні потреби мають суто індивідуальний характер. Вони залежать не тільки від особливостей вирішуваних завдань, але також від психологічних, освітніх та інших особливостей особи, що приймає рішення. І хоча при вивченні інформаційних потреб їхніх носіїв об’єднують в групи і категорії, все ж розробники інформаційних систем прагнуть того, щоб їхні користувачі мали якнайменше обмежень у вираженні своїх смаків і уподобань.

Якість інформаційного обслуговування багато в чому залежить від того, наскільки точно сформульовані користувачами тематичні запити відображають їхні справжні інформаційні потреби. Інформаційний запит – це текст, що виражає інформаційну потребу, проте не завжди точно. Це пояснюється тим, що конкретизація інформаційної потреби у вигляді тексту інформаційного запиту викликає певні труднощі у зв’язку з індивідуальністю лінгвістичних особливостей, логіки викладу, властивої споживачеві, термінологічної неоднозначності та ін. Цим викликано існування в інформатиці двох фундаментальних понять, що позначають відповідність інформаційного повідомлення інформаційному запиту та інформаційній потребі: релевантність і пертинентність. Релевантність – відповідність

отриманої інформації інформаційному запиту, пертинентність – відповідність отриманої інформації інформаційній потребі.

У науковому пошуку можна припустити, що процес вирішення будь-якої наукової задачі починається з прийняття будь-яких передумов і припущень, які в подальшому коригуються і змінюються. Під образом або внутрішньою моделлю завдання слід розуміти гіпотезу, яка є важливим засобом організації наукового пошуку. Відбір людиною інформації повністю визначається тим, який образ поставленого завдання у неї склався. Сам цей образ залежить, принаймні, від трьох таких чинників:

• інформації, яка вже накопичена в пам’яті;

• обраного шляху вирішення завдання;

• темпів і проміжних результатів рішення.

Слід мати на увазі, що образ завдання уточнюється або навіть змінюється під впливом інформації, що надходить, і проміжних результатів вирішення даного завдання. У зв’язку з цим змінюються й ознаки, за якими розпізнається і відбирається релевантна інформація. Тому для адекватного інформаційного обслуговування необхідно, щоб воно включало постійний зворотний зв’язок з користувачем, що обслуговується, для своєчасного урахування змін в його інформаційній потребі.

3.2 Інформаційно-пошукові мови в системі інформаційного пошуку

Інформаційно-пошукові мови організовують знання та відіграють роль посередника в системі документальних комунікацій. К. В. Лобузіна запропонувала такі основні типи систем організації знань за ступенем семантичного узагальнення: лексикографічні (глосарії, словники, довідники), інформаційно-пошукові (авторитетні файли, предметні рубрики, системи класифікації, тезауруси) та концептуальні (семантичні мережі, фрейми, онтології). Дослідниця зазначила, – «людина, що здійснює пошук… має

забезпечувати можливість поєднати своє розуміння про світ з представленням його у системі» [334, с. 16].

Людина створює штучну ІПМ з метою уніфікації ПОД і ПОЗ, хоч в основі кожної ІПМ – природна мова. ІПМ виражається у вигляді лексичних одиниць. Як зазначив Е. Р. Сукіасян лексичними одиницями можуть бути «прийняті у природній мові слова, стійкі словосполучення, абревіатури, символи, дати, загальноприйняті скорочення, лексично значимі компоненти складних слів, а також еквівалентні їм кодові або символічні позначення штучної мови, наприклад, коди класів класифікаційної системи (класифікаційні індекси)» [550, с. 7].

Потреба у розробці ІПМ для бібліотек і архівів напряму пов’язана зі складністю використання природної мови як пошукової, незважаючи на те, що в первинних і вторинних документах, які є об’єктами інформаційного пошуку, інформація записана природною мовою. Природна мова має ряд властивостей, які не дозволяють їй виступати ефективною пошуковою мовою. До таких властивостей належать: явища синонімії (від грецьк. – однойменний), коли слова, близькі або тотожні за значенням, виражають одне й те ж саме поняття, але відрізняються або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або і тим, і іншим; явища омонімії (від грецьк. – однаковий та ім’я), коли одне й те ж саме слово означає різні поняття; явища полісемії (від грецьк. – численний та знак), коли назва одного предмета переноситься на інші, які мають з даним будь-які загальні ознаки або властивості; багатозначність; використання скорочених варіантів словосполучень, абревіатур; неформалізованість зв’язків між словами, яка виявляється у тому, що слова, які виражають взаємозв’язані поняття, не мають будь-яких формальних ознак, що вказують на наявність таких зв’язків. Наприклад, при написанні слів «меблі» і «стіл» відсутні будь-які формальні ознаки, які відображають їхні родо-видові зв’язки. Тому й виникла ідея розробки різних штучних мов, які б могли успішно функціонувати як в

традиційних, так і в автоматизованих ІПС. Маємо констатувати, що ІПМ – штучна мова, яка виникла з метою уніфікації ПОД та ПОЗ.

Потреба в розробці та використанні ІПМ виникає тоді, коли пошуковий документний масив досить великий. Для прискорення пошуку потрібних документів, його розбивають на класи. Такі класи поєднують документи з однією теми, і вони слугують пошуковим образом для відповідного масиву документів.

У рамках усталеної термінології ІПМ поділяються на класифікаційні і вербальні [225]. Класифікаційні ІПМ – ІПМ, призначені для індексування документів (частин документів) та інформаційних запитів за допомогою понять і кодів будь-якої класифікаційної системи [244, с. 24], [252, с. 4] (ББК, УДК, Рубрикатора НТІ, класифікаторів тощо). Вербальні ІПМ – це ІПМ, які використовують для представлення лексичних одиниць слова і вирази природної мови в їхній орфографічній формі [252, с. 3]. Вербальні ІПМ поділяються на предметизаційні і дескрипторні. Предметизаційні ІПМ (мова предметних рубрик) призначені для індексування документів (частин документів) та інформаційних запитів за допомогою предметних рубрик; дескрипторні ІПМ – для координатного індексування документів і інформаційних запитів засобами дескрипторів та/або ключових слів [244]. Мова ключових слів призначена для індексування документів та інформаційних запитів засобами ключових слів [244, с. 3].

ІПМ та їх основні елементи представлено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Види інформаційно-пошукових мов

Види ІПМ	**Види індексування**	**Практичні посібники для індексування**	**Результат індексу-вання**	**Засоби практичної реалізації**	**Характер пошуку документів**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Класифі-каційна	Системати-зування	Таблиці класифікацій, рубрикатори, класифікатори	Класифіка-ційні індекси	Система-тичні каталоги	За галузями знань і практичної діяльності суспільства

Продовження таблиці 3.2					
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Предмети-заційна	Предмети-зування	Словники (списки) предметних рубрик	Предметні рубрики	Предметні, тематичні, географічні, іменні каталоги	За абеткою окремих предметів
Дескрип-торна	Коорди-натне індексува-ння	Списки ключових слів, інформаційно-пошукові тезауруси	Ключові слова, дескрип-тори	АІПС	Багатоаспектний пошук
ІПМ інтернет	Автома-тичне індексу-вання	HTML-мова розмітки гіпертексту	Ключові слова	Пошукові каталоги, системи	За ключовими словами, пошуковими каталогами

Найдавнішою з ІПМ є класифікаційна, яка відповідає виду індексування – систематизуванню. Практичними посібниками для систематизування, її матеріальним втіленням є таблиці класифікацій, рубрикатори, класифікатори [201]. Результатом систематизування є класифікаційний індекс – пошуковий образ, побудований засобами класифікаційної ІПМ. Класифікаційні індекси розкривають зміст документа за допомогою літер, цифр, математичних знаків та інших позначок. Класифікаційну ІПМ реалізовано в систематичних каталогах. Пошук документів здійснюється за галузями знань і практичної діяльності суспільства.

Класифікаційна ІПМ розкриває зміст документів за допомогою понять і кодів певної класифікаційної системи [198]. Спочатку вона виконувала найпростіші функції обліку і впорядкування фондів за змістом, спираючись у структурі на концептуальні уявлення філософської класифікації наук. Остання знайшла детальне відображення у монографії О. О. Сербіна «Систематизація інформації в контексті розвитку класифікації наук» (Київ, 2015) [494], в якій досліджено основні аспекти створення, запровадження та використання бібліотечно-бібліографічних класифікаційних систем крізь призму еволюції класифікації наук. Класифікаційну ІПМ реалізовано в традиційному і автоматизованому режимах. Пошук документів в ній здійснюється за допомогою класифікаційних індексів.

Узагальнюючим терміном щодо наступних ІПМ можна назвати термін «вербальний». Виникнення вербальних ІПМ було частково пов'язано з утрудненням використання класифікаційних ІПМ через практичну неможливість повного та детального розроблення класифікаційної системи, складністю у внесенні змін та доповнень, відсутністю парадигматичних зв'язків між словами і словосполученнями. Все це зумовило створення вербальних ІПМ, які «використовують для представлення своїх лексичних одиниць слова і вирази природної мови в їхній орфографічній формі» [244, с. 3]. Вербальні ІПМ поділяються на предметизаційні та дескрипторні.

Предметизаційна ІПМ відповідає виду індексування – предметизуванню. Вперше ці мови з'явилися у другій половині XIX ст. і слугували для традиційного пошуку інформації. Практичними посібниками для предметизування, її матеріальним представленням є словники (списки) предметних рубрик. Словник (список) предметних рубрик – це сукупність предметних рубрик і пов'язаного з ними відсилково-довідкового апарату предметного каталогу або покажчика. Результатом предметизування є предметна рубрика – пошуковий образ, побудований засобами предметизаційної ІПМ.

Предметна рубрика (ПР) – елемент ІПМ, який є коротким формулюванням теми природною мовою [244, с. 12]. Предметні рубрики бувають: простими (складаються з однієї лексичної одиниці) і складними (складаються з декількох лексичних одиниць); адекватними (якнайточніше відповідають обсягу поняття про предмет документа) і узагальнюючими (виражають обсяг поняття суттєво ширший, ніж обсяг поняття про предмет документа) [244, с. 12].

Предметна рубрика складається із заголовка предметної рубрики – першого елемента багаточленної предметної рубрики, відокремленого від наступних розділовим знаком і підзаголовку предметної рубрики – другого і наступного елементів багаточленної предметної рубрики, відокремлених від інших розділовим знаком [244, с. 13]. Підзаголовки предметної рубрики,

залежно від змісту, можуть бути тематичними, географічними, хронологічними і формальними. Для уніфікованого розташування лексичних одиниць у предметній рубриці нами виведено наступну предметизаційну формулу: ЗПР – ТП – ГП – ХП – ФП, де ЗПР – заголовок предметної рубрики, ТП – тематичний підзаголовок, ГП – географічний підзаголовок, ХП – хронологічний підзаголовок, ФП – формальний підзаголовок [170, с. 121].

Сукупність ПР, об’єднаних тематикою, утворює комплекс предметних рубрик. У вузькому комплексі ПР документи про один предмет зібрані в одному місці каталогу, словника, покажчика. Широкий комплекс ПР відображає зібрання документів про тематично взаємопов’язані предмети, що розташовані в різних місцях предметного каталогу, словника, покажчика і об’єднані за допомогою відсилково-довідкового апарату [244, с. 13–14].

Предметизаційна ІПМ реалізована в предметних, тематичних, географічних та іменних каталогах. Пошук документів здійснюється за абеткою окремих предметів.

Наступною з вербальних ІПМ є дескрипторна, яка відповідає координатному індексуванню. Її виникненню в середині XX ст. сприяла поява комп’ютерної техніки. Практичними посібниками для координатного індексування, її матеріальним представленням є списки ключових слів або інформаційно-пошукові тезауруси.

Результатом координатного індексування є ключові слова – інформативні слова, зведені до стандартної лексикографічної форми та дескриптори – лексичні одиниці, виражені інформативним словом (вербально) або кодом і є ім’ям класу синонімічних або близьких за смислом ключових слів [244, с. 16]. Ключові слова без урахування всіх видозмін їхньої форми і відношень між ними, вилучаються безпосередньо з тексту документа. Такий вид координатного індексування називається вільним. Контрольоване координатне індексування, коли в пошуковий образ документа включаються тільки ті слова, котрі зафіксовані в ІПТ, де зазначені їхні синонімічні, морфологічні й асоціативні відношення. Існує кілька

визначень поняття «інформаційно-пошуковий тезаурус». Наведемо визначення, вироблене в результаті дискусії на Міжнародній конференції з принципів побудови тезаурусів (Варшава, 1970): «Тезаурус є лексичним інструментом інформаційно-пошукових систем». Він складається з контрольованого, змінюваного словника термінів, між якими зазначені смислові відношення. Такий словник, вичерпно покриває певну специфічну область знань і є переліком дескрипторів і аскрипторів (допоміжних термінів), які впорядковані за систематичним та абетковим принципами. Словник має вказівки на смислові відношення між ними як ієрархічного (родо-видового), так і неієрархічного типів» [654, с. 160]. У ДСТУ 2398-94. «Інформація та документація. Інформаційні мови. Терміни та визначення» на ІПТ сформульовано більш коротка дефініцію: «Тезаурус – це контрольований словник термінів із зафіксованими семантичними відношеннями, який охоплює одну чи більше спеціальних галузей знання» [252]. Проте найбільш вдалим є визначення ІПТ як нормативного словника дескрипторної ІПМ із зафіксованими в ньому парадигматичними відношеннями лексичних одиниць [244, с. 16]. Лексичними одиницями ІПМ є дескриптори. ІПТ враховує семантичні зв’язки між словами: антоніми, синоніми, омоніми, асоціації.

Повноцінна реалізація дескрипторних ІПМ можлива лише в автоматизованому режимі. Проте їх можна використовувати також для предметизування документів. За допомогою дескрипторної ІПМ здійснюється багатоаспектний пошук документів.

Найсучаснішими з ІПМ є ІПМ інтернету (семантичний Веб). Вони входять до складу будь-якої ІПС інтернету, є обов’язковим її компонентом, за їхньою допомогою здійснюється пошук потрібних документів у пошуковому масиві інтернету. Важливо зауважити, що ІПМ інтернету поєднали одночасно класифікаційні, предметизаційні та дескрипторні ІПМ. Сьогодні це все називають системи організації знань та технології семантичного Вебу. Реалізуються ІПМ інтернету в автоматизованому та

автоматичному режимах. Автоматичне індексування веб-сторінок інтернету здійснюється роботом-індексувальником, а засобами пошуку є каталоги або ключові слова з логічними операторами. Підґрунтям концепції семантичного Вебу «стала ідея того, що комп'ютер поки що не може розуміти людську мову, тому потрібно використовувати мову, що була б зрозумілою комп'ютерові». У семантичному Вебі «кожен ресурс людською мовою наділено описом, зрозумілим комп'ютерові» [334, с. 13].

Кожній з ІПМ відповідає певний вид індексування (табл. 3.2). *Індексування* – вираження центральної теми або предмета будь-якого тексту або опис будь-якого об'єкта на ІПМ. Предмет – об'єкт (матеріальна річ, поняття, властивість або відношення), який розглядається або згадується в документі/інформаційному запиті. Тема документа/інформаційного запиту – розділ науки або техніки, галузь практичної діяльності або проблема, якій присвячено документ / інформаційний запит.

Класифікаційна ІПМ використовується при *систематизуванні* – присвоєнні даним або документам класифікаційних індексів у відповідності з правилами будь-якої класифікаційної ІПМ; предметизаційна ІПМ – при *предметизуванні* – предметному індексуванні засобами мови предметних рубрик. Дескрипторна ІПМ використовується при *координатному індексуванні* – індексуванні, яке передбачає багатоаспектне вираження основного смислового змісту документа або смислового змісту інформаційного запиту множиною ключових слів і/або дескрипторів [244, с. 19]. Термінологію індексування представлено у ряді стандартів [239], [240], [252], [403].

Обов'язковим учасником процесу індексування є людина. Визначення центральної теми або предмета документів здійснюється на основі аналізу повного тексту, а не тільки використовується назва документа, анотація або реферат. Аналіз документа здійснюється за всіма елементами, які дозволяють визначити його зміст, тематику, форму і призначення [240].

Коли індексування документа здійснюється людиною, то виявлення центральної теми або предмета цього документа, як правило, відбувається

подумки. Тому ззовні індексування сприймається як цілісний (нероздільний) процес. Хоча, насправді індексування містить такі взаємопов'язані процеси:

– аналіз змісту документа як об'єкту індексування;

– виявлення і відбір смислових компонентів у змісті документа;

– прийняття рішення про склад ПОД;

– оформлення відібраних смислових компонентів як понять в термінах індексування у відповідності з системою граматичних засобів даної ІПМ;

– редагування термінів індексування у складі пошукового образу документів [240].

Термін індексування використовується також у керуванні документаційними процесами, і тлумачиться як процес встановлювання умовних познак для полегшення пошуку службових документів і (або) інформації [273, с. 3]. Тобто здійснюючи індексування працівник створює пошуковий образ документа, і тим самим, перетворює інформаційний зміст документа на ІПМ. Він проводить операцію максимального згортання інформації, що міститься в документі [187]. Вторинний документ опрацьовувати легше, ніж первинний. Згорнутість тексту документа спрощує і прискорює визначення предмета (теми) документа, аспектів вивчення предмета, його взаємозв'язків з іншими предметами. Індексатору як суб'єкту усіх операцій в процесі класифікування доводиться вирішувати стосовно одного документа багато задач, у кожній з яких так або інакше повинні бути пов'язані два чинники – документ та ІПС.

3.3 Інформаційний пошук як чинник документної евристики

Спонукальним терміном щодо появи документної евристики є термін – *«інформаційний пошук»*. Причиною інформаційного пошуку є інформаційна потреба, виражена у формі інформаційного запиту. На думку Ю. А. Шрейдера, положення про те, що користувач має чітку потребу в документах, яка може бути адекватно відображеною в інформаційному

запиті, було сформульовано вимушено, під впливом необхідності створення алгоритмів відбору документів на основі їх пошукових образів. Традиційні бібліографічні системи не передбачають відповідного логічного поділу масиву розкритих документів і, отже, не допускають остаточної алгоритмізації пошуку. Інформатики вважали це дефектом систем, непереборною перешкодою для їх автоматизації [624, с. 18]. Сьогодні з'ясувалося, що інформаційний пошук як такий – це неякісно структурована задача: поняття потрібного документа часто виникає в процесі його пошуку; стратегія пошуку за каталогом включає велику частку випадкових осяянь. Алогічність бібліографічної систематизації відповідає алогічності інтуїтивних прийомів пошуку документів. Занадто чітка система структурування знань, що зберігаються в бібліотечних фондах, позбавила б користувача ряду пошукових можливостей.

Бібліотечний каталог відображає організацію бібліотеки як культурної пам'яті людства; він нагадує скоріше людську свідомість, ніж механічну систему. У ньому закладені несподівані зв'язки, незвичні шляхи знаходження або «згадування» даних [624, с. 18]. Про це пише, зокрема, американський бібліограф Дж. Ла Рю [650], який розглядає бібліотекознавство як науку про «серендипність» [8].

Інформаційний пошук відбувається у певній *інформаційній системі*. Під інформаційною системою розуміють сукупність організаційних і технічних засобів для зберігання та опрацювання інформації з метою забезпечення інформаційних потреб споживачів. У ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» це комунікаційна система, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації [384, с. 5]. Натомість у ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» подано більш вдалу дефініцію інформаційної системи, яка крім зазначених

[8] Слово «серендипність» в психології означає людську здібність шляхом осяяння (інсайту) знайти рішення не дуже ясної проблеми не відомими раніше засобами

процесів, включає такі, як «передавання та зберігання інформації» [47, с. 5]. Таким чином, інформаційна система є різновидом комунікаційної системи, яка забезпечує керування процесами зв'язку, взаємодії та обміну даними.

Пояснюючи сутність інформаційного пошуку, Г. Г. Воробйов зазначив, що з усіх інформаційних процесів пошук – найзахоплюючий і найпідступніший процес. Захоплюючий, тому що шукати завжди романтично, навіть коли шукаєш, що загубив. Підступний – тому що він мститься тим, хто ігнорує науку пошуку [83, с. 163]. Пошук у неорганізованому масиві він назвав випадковим, а в організованому – фонді – пошуком не випадковим, а детермінованим – визначеним характером розміщення об'єктів пошуку. У цьому дослідженні ми маємо справу з організованими масивами, тому далі будемо розглядати детермінований пошук.

Вище ми з'ясували, що здійснення комунікаційного процесу в інформаційній діяльності можливе лише за умови виникнення у споживача інформаційної потреби. Далі відбувається формулювання ним інформаційного запиту, інформаційний працівник окреслює пошукові задачі, і приступає до реалізації інформаційного пошуку.

Тлумачення терміна «інформаційний пошук» містять довідкові видання. У «Тлумачному словнику з основ інформаційної діяльності» («Толковом словаре по основам информационной деятельности» (Київ, 1995) інформаційний пошук визначається як «процес знаходження і вибору (видачі) інформації… з окремого тексту, документа, сукупності документів або взагалі з запам'ятовуючого пристрою будь-якої фізичної природи» [556, с. 16]. Фактично можемо відшукувати інформацію у статті, однотомному, багатотомному виданні або іншому не друкованому виданні. У словнику-довіднику «Інтелектуальна власність» (Київ, 2000) зазначено, що «відповідно до засобів, що використовуються, розрізняють ручний (у фондах на паперовому носієві), механізований (із застосуванням перфокарт) та автоматизований (за допомогою комп'ютерної техніки) пошук документів

або відомостей, що відповідають інформаційному запиту, сформульованому відповідно до інформаційної потреби» [250, с. 124], і за видами пошуку розрізняють «предметний (тематичний), іменний, нумераційний, пошук за ключовими словами, пошук у повних текстах» [250, с. 125].

В Українській архівній енциклопедії (Київ, 2008) детальніше описано об'єкти пошуку: документи, відомості про них, документна інформація. Інформаційний пошук є процесом знаходження і видачі інформації «з окремого тексту, документа, сукупності документів або взагалі із запам'ятовуючого пристрою будь-якої фізичної природи» [556, с. 16].

В Україні вирішення питань стандартизації термінології в інформаційній, бібліотечній та архівній справі покладено на Технічний комітет стандартизації ТК 144 «Інформація і документація», який було створено відповідно до наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт України) від 10.12.2001 № 608. Виконання функцій секретаріату ТК 144 доручено УкрІНТЕІ. Метою створення ТК 144 є:

– визначення пріоритетних напрямів розвитку стандартизації в галузі інформаційних наук;

– розроблення, розгляд та погодження національних стандартів, гармонізованих із міжнародними і європейськими, у сфері діяльності ТК 144;

– розроблення національної науково-технічної термінології у сфері інформації, документознавства, бібліотечної та архівної справ.

Наказом Національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ» від 6 грудня 2016 року № 407 було внесено зміни до структури ТК 144 і створено підкомітети:

– інформаційна діяльність, обмін інформацією у галузі культурної спадщини, документація та видавнича справа;

– інформаційні технології в створенні та організації документації;

– архівна справа;

– бібліотечна діяльність [114].

Серед чинних національних термінологічних стандартів інформаційної сфери, було виявлено три, в яких зафіксовано терміни, пов'язані з інформаційним пошуком: ДСТУ ISO 5127-2007 «Інформація та документація. Словник термінів» [511], ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни і визначення понять» [384], ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять») [47]. Результати виявлених термінів зафіксовано у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Види пошуку, зафіксовані у стандартах

ВИДИ ПОШУКУ	**СТАНДАРТИ**		
	ДСТУ ISO 5127-2007 Інформація та документація. Словник термінів	ДСТУ 5034:2008 Науково-інформаційна діяльність	ДСТУ 7448:2013 Бібліотечно-інформаційна діяльність
1	**2**	**3**	**4**
Багатоаспектний пошук		+	
Бібліографічний пошук		+	+
Булевий (булів) пошук	+	+	
Варіативний пошук	+		
Вільнотекстовий пошук	+		
Діалоговий (інтерактивний) пошук		+	
Довідковий пошук	+		
Документальний пошук	+	+	+
Інтерактивний пошук	+		
Інформаційний пошук, пошук інформації	+	+	+
Ймовірний пошук	+		
Координатний пошук		+	
Меню-пошук	+		
Одноаспектний пошук		+	
Пакетний пошук	+		
Повнотекстовий пошук		+	
Пошук (шукання)	+		
Пошук на новизну	+		
Пошук перед замовленням	+		
Пошук природною мовою		+	
Ретроспективний пошук		+	
Тематичний пошук		+	
Фактографічний пошук		+	+

Визначення тільки двох термінів – «документальний пошук» та «інформаційний пошук» зустрічається в усіх трьох стандартах. Їхні дефініції наведено у табл. 3.4.

Аналіз дефініцій цих термінів, показав, що згідно з ДСТУ ISO 5127:2007 та ДСТУ 5034:2008 відбувається тільки пошук певної інформації, а у ДСТУ 7448:2013 у визначення додано процеси «відбирання та надання», що підсилює важливість шукання не будь-якої інформації, а саме тієї, яка відповідає запиту користувача.

Таблиця 3.4

Дефініції термінів «документальний пошук» та «інформаційний пошук», зафіксовані у стандартах

ВИДИ ПОШУКУ	**СТАНДАРТИ**		
	ДСТУ ISO 5127-2007 Інформація та документація. Словник термінів	ДСТУ 5034:2008 Науково-інформаційна діяльність	ДСТУ 7448:2013 Бібліотечно-інформаційна діяльність
Документальний пошук	Шукання спеціальних документів у машинній пам’яті	Інформаційний пошук, об’єктом якого є інформація, зазначена в документах	Шукання, відбирання та видавання документів, що відповідають інформаційному запиту
Інформаційний пошук, пошук інформації	Пошук певної інформації *(знання, що їх передають)* чи інформації (*повідомлення, яке використовують для подання інформації в процесі комунікації для підвищення рівня знань)* у машинній пам’яті	Пошук певної інформації, що відповідає інформаційним запитам користувачів	Шукання, відбирання та надання за певними критеріями інформації, яка відповідає заздалегідь заданим вимогам в інформаційному запиті

Згідно з ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» розрізняють такі види пошуків: документальний пошук, бібліографічний пошук, пошук інформації в повних текстах документів (повнотекстовий пошук), фактографічний пошук, ретроспективний пошук, координатний пошук, булевий пошук, одноаспектний пошук, багатоаспектний пошук. Пошук інформації може бути здійснений природною мовою або інформаційно-пошуковою мовою

(елементами якої можуть бути тезаурусні терміни, дескриптори, ключові слова, предметні рубрики, індекси класифікаторів та рубрикаторів) [47, с. 10]. Всі види пошуків тісно взаємопов'язані між собою. Наприклад, щоб знайти документ, треба знати певну сукупність бібліографічних даних – автора, назву, місце і рік видання тощо. Отже, потрібно спочатку здійснити бібліографічний пошук. І, навпаки, щоб провести фактографічний пошук в будь-якій галузі знань або практики, слід спочатку знайти документи, в яких можуть бути цікаві для нас факти. Тому спочатку треба провести бібліографічний і документальний пошук.

У ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» дається визначення терміносполучення «бібліографічний пошук» як «пошук інформації про документ або пошук документів за джерелами інформації» [47, с. 10].

Класифікаційна схема бібліографічного пошуку виглядає так:

1. Документальний пошук (знаходження документа за елементами його бібліографічного запису).

1.1. За авторською приналежністю індивідуальною або колективною;

1.2. За назвою;

1.3. За роком видання та ін.;

2. Семантичний пошук (тематичне розшукання).

2.1. Пошук релевантних ІПС;

2.2. Пошук релевантних документів в масивах бібліографічних ІПС ;

2.3. Пошук релевантних фрагментів документів.

3. Комбінований (документально-семантичний) пошук.

3.1. Бібліографічне уточнення (пошук «відсутньої ланки» бібліографічного запису).

Різні категорії користувачів виражають свої інформаційні потреби у формі запитів, на які інформаційні працівники надають відповіді у вигляді довідок та/або повних текстів документів. Бібліографічна довідка містить таку інформацію:

– про наявність і/або місцезнаходження документа (адресна довідка);

– бібліографічна інформація з конкретної тематики (тематична довідка);

– відомості про відсутні або викривлені в запиті елементи бібліографічного опису (уточнююча довідка) [245, с. 185].

Фактографічна довідка – відповідь на питання, що містить фактичні відомості. Фактографічна довідка, як і бібліографічна, переважно також містить бібліографічну інформацію у вигляді посилання на джерело отримання інформації [245, с. 185].

Бібліографічний пошук пов’язаний з документальним. У «Словнику термінів» ДСТУ ISO 5127:2007 документальний пошук подається як «шукання спеціальних документів у машинній пам’яті» [511, с. 10], у ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» це «шукання, відбирання та видавання документів, що відповідають інформаційному запиту» [47, с. 10].

Крім бібліографічного і документального існує фактографічний пошук – «інформаційний пошук, об’єктом якого є фактографічні дані» [47, с. 10].

Одноаспектний пошук можна представити у вигляді лінії, яка розділена на відрізки (ознаки), кожен відрізок, у свою чергу, розділено на менші відрізки (додаткові ознаки) і т. д. Прикладом може служити адресний довідник, побудований на відрізках: прізвище (ознака), ім’я (додаткова ознака), по батькові (додаткова ознака). Проте, більшість інформаційних фондів, де об’єктами пошуку є документи, потребує багатоаспектного пошуку. Необхідний документ можна знайти різними шляхами, питання в тому, який шлях виявиться найкоротшим.

У «Дескрипторному словнику з інформатики» («Дескрипторный словарь по информатике») (Москва, 1986) знайшли відображення такі терміносполучення: як «бібліографічний пошук», «документальний пошук», «інформаційний пошук», «фактографічний пошук» [119, с. 12, 19, 24, 62].

Збільшення кількості баз даних загострило проблему отримання користувачем потрібної йому інформації. Стовідсоткова повнота пошуку не може бути отримана при зверненні тільки до однієї бази даних, оскільки відповідно до закону розсіювання інформації документи спорідненої тематики можуть входити до складу різних баз даних. Особливої складності при цьому набуває пошук із проблем комплексного міждисциплінарного характеру. У зв'язку з цим особливої актуальною стає проблема вибору баз даних і раціональна адресація потоку запитів, що надходять до системи. Потрібні системи ефективного пошуку, організації і доступу до інформації у цих базах даних. Навіть автоматизація інформаційних процесів не тільки не вирішила проблему пошуку, а навпаки, загострила потребу вдосконалення методів наукового опрацювання документів.

Незважаючи на досить високий рівень розвитку сучасних інформаційних технологій, на даний момент все ж не існує універсальної методики побудови системи зберігання даних, яка була б прийнятною для більшості випадків. У кожному окремому випадку таке завдання вирішується індивідуально. Між тим існує перелік вимог, які мають враховуватися при зберіганні інформації:

– незалежність від програм, які використовують збережені дані;

– забезпечення повноти і мінімальної надмірності даних;

– можливість актуалізації даних (тобто поповнення або зміни значень даних, записаних в базі);

– можливість отримання даних, а також сортування та пошуку за заданими критеріями [538, с. 30].

Слід зазначити, що важливою вимогою до будь-якій системі зберігання даних є забезпечення резервного копіювання, архівування, структурованого зберігання і відновлення даних у потрібний термін [538, с. 30].

Розглянемо основні операції, які необхідні для функціонування ефективного пошукового сервісу. Першою і найважливішою операцією, пов'язаною з отриманням необхідної інформації, є відбирання документів,

що стосуються потрібної теми, – інформаційний пошук. Інформаційний пошук можна визначити як послідовність операцій, що виконуються з метою знаходження документів, які містять певну інформацію (з наступною видачею самих документів або їх копій), або з метою видачі фактичних даних, що містять відповідь на поставлені запитання. Пошук текстових документів зводиться до зіставлення двох текстів, з яких один відображає тему, що цікавить користувача, а другий – зміст документа. Перший текст називатимемо запитом, другий – пошуковим рефератом [633, с. 93].

О. А. Гречихін здійснив класифікацію видів інформаційного пошуку, виокремивши дев’ять критеріїв виділення: мета, предмет, метод, жанр, хронологічне охоплення, географічне охоплення, повнота, інтенсивність, категорія споживача інформації (табл. 3.5). Кожному критерію виділення відповідають певні різновиди пошуку.

На нашу думку, до названих критеріїв виділення можна додати ще два: засоби пошуку та виконавець пошуку. До критерію виділення «засоби пошуку» в різновидах пошуку зазначити: 1. Пошук в традиційних ІПС; 2. Пошук в автоматизованих ІПС; 3. Пошук в мережі Інтернет. До критерію виділення «виконавець пошуку» в різновидах пошуку зазначити: 1. Пошук, що здійснюється інформаційним працівником; 2. Пошук, що здійснюється користувачем.

Таблиця 3.5
Основні різновиди інформаційного пошуку (за О. А. Гречихіним) [103, с. 17–18]

Критерій виділення	**Різновиди пошуку**
I. Мета пошуку	1. Бібліографічний пошук 2. Документальний пошук 3. Фактографічний пошук
II. Предмет (зміст) пошуку	1. Універсальний пошук 2. Галузевий пошук 3. Тематичний пошук
III. Метод пошуку	1. Суцільний пошук 2. Вибірковий пошук 3. Інтуїтивний пошук 4. Індуктивний пошук (від часткового до загального) 5. Дедуктивний пошук 6. Рецептурний пошук (все різноманіття методів) 7. Пошук за бібліографічними посиланнями 8. Пошук шляхом сходження від абстрактного до конкретного
IV. Жанр літератури (вид видання)	1. Загальнолітературний пошук 2. Жанровий (видовий) пошук
V. Хронологічне охоплення	1. Поточний пошук 2. Ретроспективний пошук 3. Проспективний (перспективний) пошук
VI. Географічне охоплення	1. Загальносвітовий пошук 2. Країнознавчий пошук 3. Краєзнавчий пошук
VII. Повнота пошуку	1. Абсолютний (максимальний) пошук 2. Вибірковий пошук
VIII. Інтенсивність пошуку	1. Систематичний пошук 2. Разовий пошук
IX. Категорія споживача інформації	1. Масовий пошук 2. Спеціальний пошук 3. Індивідуальний пошук

Інформаційний пошук здійснюється за певними правилами, які визначають стратегію пошуку, тобто способи досягнення оптимального результату. Стратегія інформаційного пошуку залежить від типу пошукової завдання, критеріїв видачі та характеру діалогу між користувачами інформації і ІПС.

Існують два принципово різні підходи до розв’язання завдань інформаційного пошуку – емпіричний і семантичний. В основі першого лежить припущення про те, що інформаційний пошук по суті є простим процесом, моделювання й автоматизація якого потребує розв’язання лише

технічних завдань. Автоматизація зводиться переважно до створення словника термінів з певної галузі знань (словника дескрипторів) та відповідного устаткування для зберігання та пошуку інформації. Другий підхід передбачає, що інформаційний пошук – складний творчий процес, об’єктом якого є зміст. Автоматизація інформаційного пошуку відповідно включає моделювання інтелектуальної діяльності людини, зокрема розуміння нею змісту текстів [633, с. 93].

Вище зазначено, що традиційно розрізняють два основні види інформаційного пошуку: документальний і фактографічний. Відповідно документальна ІПС у відповідь на запит, у якому сформульовано вимоги до розшукуваної інформації (наприклад, подаються характеристики певного вузла або пристрою, який цікавить користувача), вказує на документи, що містять потрібну інформацію – опис вузла чи пристрою. Фактографічна ІПС видає користувачеві безпосередньо шукану інформацію – технічні дані пристрою тощо. У процесі інформаційного пошуку послідовно розв’язуються дві задачі. Спочатку треба з’ясувати, у яких власне документах міститься розшукувана інформація, а потім – одержати ці документи або їхні копії [633, с. 93].

В автоматизованих ІПС пошуковий образ є або перекладеним на формалізовану інформаційну мову бібліографічним приписом, анотацією чи рефератом, або спеціально побудованим виразом ІПМ, який стисло передає основний зміст документа (реферат) [633, с. 93].

Загалом процедура інформаційного пошуку складається з чотирьох етапів:

– уточнення інформаційної потреби і формулювання запиту;

– визначення сукупності власників інформаційних масивів;

– вилучення інформації з інформаційних масивів;

– ознайомлення користувача з отриманою інформацією і оцінка результатів пошуку.

У найзагальнішому вигляді процес інформаційного пошуку можна розділити на наступні етапи:

– формулювання завдання пошуку;

– розробка робочої програми пошуку;

– реалізація пошуку;

– оформлення результатів пошуку.

Формулювання завдання пошуку найчастіше виконується у вигляді тематичної рубрики (ключових слів). Формулювання завдання дозволяє визначити область і особливості використаних документів, полегшити складання програми пошуку.

Програма пошуку повинна максимально розгорнути і конкретизувати поставлену задачу, визначаючи: об’єкт, види і методи, можливі напрямки, необхідні обмеження пошуку – тематичні, хронологічні, мовні, жанрові тощо, можливі об’єктивні і суб’єктивні складності, ступінь повноти , форму представлення результатів пошуку.

Як приклад складемо план пошуку стосовно до теми «Атомні електростанції».

1. Знайти: визначаємо основні сфери суспільної діяльності (науки), об’єктом і результатом вивчення яких є ця тема: електроенергетика, ядерна технологія і т.п.

2. Види і методи пошуку: бібліографічний пошук, всі можливі методи інформаційного пошуку.

3. Основні напрямки пошуку: визначаємо основні бібліотеки, бібліографічні посібники, періодичні видання, інформаційні видання, повнотекстові бази даних, ресурси інтернету.

4. Необхідні обмеження пошуку – тільки статті та монографії українською мовою, видані від 1970 р. по теперішній час.

5. Форма представлення результатів – список джерел із заданої теми.

У процесі реалізації інформаційного пошуку слід керуватися рядом загальних методичних рекомендацій. Так, характер пошуку цілком визначається вмістом поставленого завдання. Тут важливо розрізняти, що спочатку пошук немов би прив’язаний до теми і мети детальної, всебічної

розробки її плану, коли особливо необхідним є широке охоплення інформаційних джерел.

Отже, спочатку більшою мірою використовується бібліографічний і документальний види пошуку. І лише потім інформаційний пошук конкретизується, обмежується безпосереднім змістом розв'язуваної задачі. На цьому етапі переважає фактографічний пошук. Водночас впродовж всього процесу інформаційного пошуку слід поєднувати різні види і методи пошуку в двох основних напрямках: з одного боку, від загальних бібліографічних посібників до окремих джерел і фактів, що містяться в них, а з іншого, – від окремих фактів і джерел до загальних бібліографічних посібників.

У кожному конкретному випадку важливо чітко визначити вихідну точку пошуку в системі інформаційного забезпечення. Наприклад, краще вести пошук у зворотному порядку, тобто від нових посібників і джерел, за необхідності послідовно заглиблюючись в історію. Або починати з того, що вже відомо, або є під руками, або легко доступно, тобто з каталогів однієї бібліотеки. І лише потім звертатися в інші бібліотеки, документно-інформаційні інституції.

Найефективніший метод пошуку документів, що містять наукову інформацію, – прочитати кожен документ окремої бібліотеки. Але такий спосіб практично неможливий, оскільки кількість документів зазвичай буває занадто великою, щоб всі їх можна було прочитати при кожному інформаційному запиті. Тому доводиться використовувати інший, менш ефективний метод, при якому інформаційний пошук проводиться не за самими текстами документів, а за короткими характеристиками змісту або певними зовнішніми ознаками документів. Для цього кожен документ забезпечується ПОД – характеристикою, в якій коротко виражається основний смисловий зміст документа. У вигляді такої ж короткої характеристики має бути сформульовано ПОЗ. Завдяки цьому процедура інформаційного пошуку може бути зведена до простого порівнянні ПОД із заданим ПОЗ. Таким чином, при інформаційному пошуку запит, як правило,

порівнюється не з повним текстом документа, а з його ПОД. Якщо ПОД в потрібною і достатньою мірою збігається з ПОЗ, вважається, що цей документ відповідає інформаційному запиту. Таке зіставлення є виправданим лише тоді, коли пошуковий образ і пошуковий припис формулюються в термінах однієї і тієї ж мови, і до того ж такої, в якій кожна фраза допускає одне і лише одне тлумачення.

У ПОД у стислій формі виражається лише основний смисловий зміст документа. Тому такий метод не може забезпечити відшукання в документно-інформаційних інституціях всіх документів, що містять потрібну інформацію. Крім того серед знайдених документів можуть бути такі, які фактично не відповідають на даний інформаційний запит. Ці документи утворюють так званий «пошуковий шум».

Найпростішим ПОДом є назва. За назвою книги або статті користувач у більшості випадків може судити про те, чи становить для нього інтерес ця книга або стаття і чи варто з нею знайомитися детальніше. Анотація і реферат документа також є його ПОДами. Зі збільшенням обсягу реферативних журналів, кількість розміщених у них анотацій і рефератів так зросла , що реферативні журнали довелося забезпечувати додатковим довідковим апаратом – системою покажчиків, які значно полегшують для користувачів вирішення інформаційно-пошукових завдань. Таким чином, реферативні журнали, а також реферативні журнали з системою покажчиків – це найпростіші документальні ІПС, розраховані на індивідуальне використання.

Важливо мати на увазі, що інформація, наявна в наукових документах, об’єктивно підпорядковується закону розсіювання. Повнота і точність пошуку є конкуруючими показниками: підвищення одного з них призводить до зниження іншого. Збільшуючи повноту пошуку, ми неминуче зменшуємо його точність і навпаки, збільшуючи точність пошуку, зменшуємо його повноту.

Ефективність інформаційного пошуку визначають показники, що характеризують знаходження релевантних документів. Вони діляться на семантичні (точність і повнота пошуку, коефіцієнт інформаційного шуму і коефіцієнт втрат) і техніко-економічні (оперативність пошуку, вартість і трудомісткість пошуку).

Зупинимося детальніше на таких характеристиках: релевантність, пертинентність, повнота пошуку, точність пошуку, оперативність пошуку.

Релевантність – «характеристика ступеня відповідності семантичного змісту документа, знайденого в результаті автоматизованого інформаційного пошуку, змістові інформаційного пошуку» [47, с. 11]. Відповідно, документ, семантичний зміст якого відповідає семантичному змістові інформаційного запиту, називають релевантним документом.

Пертинентність – «характеристика ступеня відповідності семантичного змісту документа, знайденого в результаті автоматизованого інформаційного пошуку, інформаційній потребі користувача інформації» [47, с. 11]. Відповідно, документ, семантичний зміст якого відповідає інформаційній потребі користувача інформації, називають пертинентним документом.

Повнота пошуку – «кількісна характеристика результату інформаційного пошуку, визначена як співвідношення між кількістю знайдених релевантних документів і загальною кількістю релевантних документів, що є у базі даних» [47, с. 11].

Точність пошуку – «кількісна характеристика результату інформаційного пошуку, визначена як співвідношення між кількістю виданих релевантних і нерелевантних документів у загальній видачі на разовий інформаційний запит» [47, с. 12].

Оперативність пошуку – «кількісна характеристика, яка визначає час, витрачений на виконання інформаційного пошуку, починаючи з моменту формування завдання та подання команди на його виконання до моменту отримання результату» [47, с. 12].

Сьогодні інформаційний пошук здійснюється переважно в АІПС. Свого часу Ю. А. Шрейдер виокремив такі переваги АІПС:

– компактність (щільність запису в автоматизованих каталогах набагато вище, ніж у виданнях);

– можливість використання на відстані;

– можливість одночасного доступу великої кількості користувачів;

– оперативність ведення і використання каталогів;

– багатофункціональність;

– можливість інтеграції;

– наочність [624, с. 16].

Про постійну актуальність проблеми свідчив аналіз змісту реферативних журналів, зокрема, результати такого аналізу висвітлено в публікації А. К. Щербатової. Так, за період з 1987–1991 рр. у реферативному журналі «Информатика» («Інформатика») в розділі «Информационный поиск» («Інформаційний пошук») під рубрикою «Информационно-поисковые языки» («Інформаційно-пошукові мови») (теорія ІПМ, бібліотечно-бібліографічні класифікації, дескрипторні мови, тезауруси та інші ІПМ) відображено 512 публікацій, а під рубрикою «Процессы информационного поиска» («Процеси інформаційного пошуку» (стратегії і режими пошуку, автоматичне індексування інформаційних запитів, видача результатів пошуку) – 513. Автор, А. К. Щербатова, приходить до висновку, що більш як половину обсягу потоку, відображеного в розділі «Информационный поиск», складають публікації, присвячені питанням розробки і функціонування інформаційних систем [626, с. 17].

В ІПС кожний документ представлений своїм ПОД, який характеризує зміст документа на ІПМ. Такою мовою може служити, зокрема, будь-яка предметна класифікація. У цьому випадку ПОД збігається з предметною рубрикою. Запит користувача формулюється як вказівка предметної рубрики, а у відповідь на нього система повинна видати все, що належить до цієї рубрики. Це можуть бути власне документи або описи, які дозволяють їх

ідентифікувати. Видача з пошукового масиву документів (або відомостей про них), відповідних інформаційному запиту, і є кінцевим результатом пошуку. Якщо результат не задовольняє користувача, він має скласти новий запит і т. д. [624, с. 17].

Порівняти з такою ІПС можна предметний каталог. Він також дозволяє отримати всі що стосуються даної предметної рубрики бібліографічні описи документів. Однак звернення до потрібної рубрики є лише початком роботи з каталогом. Наступний етап полягає в аналізі бібліографічних описів для виявлення потенційно корисних документів. Потім залежно від результатів пошуку визначається доцільність звернення до інших предметних рубрик, в тому числі на основі тих відсилань, що є в бібліографічному записі. Таким чином, бібліографічний опис тут не тільки результат пошуку, а і його важливий засіб. Як ІПМ при традиційній роботі з каталогом використовується і мова предметних рубрик, і мова бібліографічних описів [624, с. 17].

Разом із тим пошук за предметними рубриками передбачає, що користувач не тільки вміє визначити, яка предметна рубрика відповідає сфері його інтересів, а й правильно представляє, якого роду документи належать до цієї рубрики укладач каталогу. Однак навіть сам бібліограф, який займається предметизуванням, навряд чи зуміє сформулювати чіткі правила, за якими він привласнює документам предметні рубрики. Тому розробники ІПС намагалися створити ІПМ, що дозволяють формальними способами привласнювати документам пошукові образи. У результаті набули поширення так звані дескрипторні мови, засновані на виборі з заголовків, анотацій або рефератів ключових слів і заміні їх за допомогою ІПТ на стандартні дескриптори [624, с. 17].

Так, А. В. Соколов, використовуючи принцип історизму, виділив три історичні етапи розвитку теорії і практики механізації і автоматизації інформаційного пошуку: як в нашій країні, так і за кордоном:

– механічний етап (50-ті рр. XX ст.);

– логіко-лінгвістичний етап (60-ті рр. XX ст.);

– системний етап (70-ті рр. XX ст.) [524, с. 38]

На першому «механічному етапі» були теоретично обмірковані принципові особливості механізованих ІПС у порівнянні з традиційним довідково-бібліографічним апаратом і закладені основи дескрипторних ІПМ (насамперед, – праці К. Муерса та М. Таубе за кордоном і праці В. А. Череніна в СРСР). Зокрема, В. А. Черенін, вважається піонером в галузі автоматизації документального пошуку, який передбачив інформаційне обслуговування майбутнього. Різними авторами в різні роки багато разів повторювалися його передбачення. Так, 1970 р. у журналі «Библиотекарь» з'являється стаття «Путешествие в будущее? Возможно!», автором якої висловлено думку, що буде створено світовий «інформаторій», який миттєво надасть будь-яку довідку і на будь-які відстані та «домашній комп'ютер з екраном для відтворення зображень, під'єднаний до всесвітньої інформаційної мережі, з'явиться в кожній квартирі» [345].

Для «логіко-лінгвістичного етапу» характерні зацікавленість логіко-лінгвістичними проблемами і сприймання ІПС не як кібернетичної машини, а як семантичної системи. Підвищена увага до тезаурусів – особливість даного етапу.

«Системний етап», на нашу думку, можна назвати перехідним і підготовчим етапом до виникнення ІПМ інтернету. На цьому етапі: ІПС розглядаються не як автономно існуючі, а як підсистеми більш загальної системи інформаційного обслуговування; з'являються комплексні ІПМ (ІПМ класифікаційно-дескрипторного типу, тезаурофасети); інформаційна мережа розуміється як сукупність служб, які мають комп'ютери, з'єднані каналами дистанційного зв'язку, а діалог між користувачем і комп'ютером відбувається в реальному часі.

Одночасно з історичними етапами розвитку теорії і практики механізації і автоматизації інформаційного пошуку, А. В. Соколов,

виокремив три етапи розвитку ідей інформаційного пошуку в бібліотечно-бібліографічній науці:

– ознайомлення з проблемою (до середини 60-х рр.);

– осмислення проблеми (кінець 60-х – початок 70-х рр.);

– освоєння проблеми (наші дні) [524, с. 52].

Останній етап триває й сьогодні. Перехід до інформаційного суспільства, поява електронних каталогів, виникнення інтернет додали особливої актуальності вирішенню цієї проблеми.

3.4 Видовий поділ документної евристики: об'єктно-інституційно-галузевий підхід

Видовий поділ документної евристики знаходиться в стадії формування, оскільки має міждисциплінарний характер. Проте деякі з видів евристик вже заявили про своє існування. Так, М. П. Ковальський вважав, що в процесі історичних досліджень можна виокремити такі види евристик:

1) бібліографічна (пошук історичної літератури);

2) джерелознавча (виявлення досліджень з джерелознавства і довідкової літератури);

3) джерельна (пошуки в архівах та публікаціях джерел) [287, с. 6].

У науково-дослідній роботі кожен із цих видів евристичної діяльності є важливим. На думку О. В. Мельника, не всі вони можуть бути віднесені до самостійних видів евристики. Так, якщо бібліографічний пошук безпосередньо спрямований на виявлення історичної літератури, що є його основною метою, то джерелознавча евристика швидше виконує допоміжні функції [361, с. 82]. За спрямованістю вона ближче до джерельної евристики, оскільки допомагає в пошуку архівних матеріалів. Очевидно це мав на увазі М. П. Ковальський, коли писав: … «література, різного роду покажчики використовуються не в якості першоджерел, як це має місце при бібліографічному пошуку, а як допоміжні посібники і довідники, звідки

черпаються свідчення з бібліографії. Таким чином, література в процесі джерельного пошуку має лише допоміжне значення, а кінцева мета – виявлення джерела – друкованого (публікація) або рукописного» [289, с. 13].

У сучасному джерелознавстві думка про триєдиний поділ евристики підтримується деякими вченими. Зокрема, в довіднику «Джерелознавство історії України» подається гасло «евристика джерелознавча». Його автор – дослідниця архівної справи М. Г. Палієнко, зазначає, що бібліографічна, джерелознавча і джерельна евристики почали складатися у наукові дисципліни в 60–70-х рр. XX ст. [418, с. 43].

Такий поділ не відтворює загальної картини всіх наявних на сьогодні евристик, і поки не існує їх чіткої загальноприйнятої класифікації. Це пов’язано насамперед з тим, що документна евристика є новим науковим напрямом, який ще тільки формується. Проте класифікація дає можливість розв’язати низку проблем щодо розвитку та організації документального пошуку і на цій підставі удосконалювати інформаційне обслуговування користувачів. Пропонуємо класифікувати документну евристику за такими критеріями:

– об’єктом документального пошуку;

– інституціями, в яких здійснюється документальний пошук;

– галуззю знання, в якій здійснюється документальний пошук.

Перший критерій поділу документної евристики має вирішальне значення, адже саме об’єкт документального пошуку є визначальним при формуванні стратегії пошуку. Звичайно, це може бути не один об’єкт – їх може бути декілька. Але перший буде головним, оскільки приведене користувача до певної документно-інформаційної інституції, в якій зберігається потрібний документ.

Перший критерій поділу можна позначити як об’єктний підхід до документної евристики. Залежно від об’єкта документального пошуку, пропонуємо виокремити джерельну, бібліографічну, патентну евристики.

Джерелознавча та джерельна евристики. Витоки джерелознавчої евристики слід шукати в джерелознавстві, яке спочатку мало прикладний характер і визначало справжність документа та достовірність документної інформації, а згодом перетворилося на окрему галузь знань. На думку О. М. Медушевської, коли у науковий обіг було запроваджено нові види джерел і значно розширилась тематика історичних досліджень, тоді виникла потреба розроблення загальних основ їх наукової евристики, класифікації, формування засад критики тощо [359]. Аналізуючи дефініції поняття «джерелознавство», репрезентовані науковцями у період XIX– початку XX ст., В. В. Бездрабко звертає увагу на те, що «спочатку спостерігаємо еволюцію визначень статусу джерелознавства у напрямі від допоміжної (спеціальної) до самостійної історичної дисципліни, а згодом… про можливу перспективу його розгортання у метанауковому сенсі» [23, с. 28]. Різні за характером завдання поставали перед джерелознавством, проте конкретизувати їхній перелік вдалося І. А. Булигіну й Л. М. Пушкарьову у статті «Источниковедение» («Джерелознавство»), розміщеній в «Советской исторической энциклопедии» («Радянській історичній енциклопедії»). Перелік завдань виглядав так: виявлення джерел (евристика), з’ясування їх походження (автор, місце, час, оригінальність, обставини та мета створення); дослідження тексту джерел (прочитання тексту, з’ясування основного тексту та редакцій); аналіз джерел – герменевтика (встановлення повноти свідчень, достовірності і точності даних, визначення політичної, класової сутності джерела); джерелознавчий синтез (з’ясування генеалогічного зв’язку джерел, їх співставлення за ступенем достовірності і точності, зв’язки між ними з огляду на повноту висвітлення подій, фактів тощо) [59]. Науковці висловили ставлення до джерелознавства як дисципліни про письмові історичні джерела, і послуговується вона досягненнями інших спеціальних історичних дисциплін. С. О. Шмідт вважав, що джерелознавство є наукою про історичні джерела і прийоми їх виявлення, вивчення й використання задля продукування історичного знання [619].

Поставали питання про співвідношення археографії та джерелознавчої евристики. Зокрема, В. В. Фарсобін вважав, що археографія зосередилася на методиці публікації історичних джерел і підготовці їх до видання [576], а джерелознавча евристика – виконує описові функції, що мають пошукове значення [466; 575]. Представлення евристики як науки, що займається методикою пошуку інформації у первинних і вторинних документах, поєднувало її з архівознавством, бібліографознавством, джерелознавством тощо. Висловлювалися думки щодо появи нової узагальнюючої науки [232]. Окремі джерелознавці прагнули надати евристиці статусу фундаментальної історичної дисципліни, проте істориками цей термін був заперечений через неоднозначне його тлумачення [472]. Висловлювалися думки щодо існування однієї науки – інформатики, до якої б увійшли всі дисципліни, що вивчають інформацію, у т.ч. і джерелознавча евристика. Негативно до цього поставилися інформатики та історики. Проте, завдяки впливу інформатики на джерелознавчі пошуки спостерігалося формування «джерельної бази як закономірного процесу зміни одних типів, видів і груп історичних джерел іншими, дослідження структури і властивостей інформації в джерелі, історії й організації цієї інформації; розроблення принципів, правил, прийомів виявлення інформації» [467]. Основні риси розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства висвітлено В. В. Бездрабко [23].

1977 р. М. І. Ходаковським було захищено дисертацію з джерелознавчої евристики, яка висвітлювала проблеми пошуку письмових історичних джерел [588].

Особливу увагу на джерелознавчу та джерельну евристики звертав М. П. Ковальський. Він зауважив, що пошук історичних джерел, особливо архівних (архівна евристика), а також їх облік, реєстрація, систематизація, класифікація і типологія – це складний і важкий етап дослідження [293, с. 95]. Термін «архівне джерелознавство» побутує в архівному середовищі з 1970-х рр. у двох значеннях: джерелознавство історії архівів і як частини

теорії джерелознавства, особливо в архівознавчій експертизі цінності [4]. В. В. Кабанов запропонував замість терміна «архівне джерелознавство» [258; 259] запровадити термін «архівна евристика». Проти нового поняття виступили послідовники С. О. Шмідта, які, починаючи з початку 1960-х рр., вживали цей термін у значенні вивчення джерел, які стосуються архівної справи.

Форми писемних історичних джерел (публікації документів, архівні матеріали) визначають особливості елементів евристики. Вивчення конкретної історичної проблеми М. П. Ковальський радить починати з ознайомлення з публікаціями документів:

– по-перше, це допомагає уникати повторень (бувають випадки, коли через незнання попередніх, забутих публікацій чергове видання подається в якості першого);

– по-друге, це потребує в окремих випадках необхідності звірення з оригіналами, встановлення купюр, неправильного прочитання тексту і т.д.;

– по-третє, є важливою умовою оптимізації роботи над опублікованими матеріалами [287, с. 6].

Дослідник підкреслював: важливо, щоб публікації джерел було виконано на відповідному археографічному рівні. Опубліковані документи повинні супроводжуватися точними археографічними легендами, мотивованою системою їх відбору для публікації, типологією пам’яток, які вперше запроваджуються в науковий обіг, науковими коментарями і т.д. На його думку, цього явно не вистачало публікаціям джерел XVI–XVII ст., здійсненим до Першої світової війни, коли ще не було розроблено загальноприйнятих, уніфікованих правил видання середньовічних документів. Тому можливість їх пошуку ускладнювався [290, с. 8].

Варто наголосити, що розвиток евристичної діяльності М. П. Ковальський розглядав на конкретних прикладах. На його думку, особливе значення для істотного розширення джерельної бази з історії українських земель мала діяльність Петербурзької, Київської та Віленської

археографічних комісій, Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Діяльну участь у цьому процесі брав ряд архівних установ – Головний архів Міністерства закордонних справ, Московський архів Міністерства юстиції, учені архівні комісії українських губерній [286, с. 265]. В окремій брошурі, написаній разом з О. І. Журбою, М. П. Ковальський, беручи за основу архівні матеріали, детально прослідковував становлення і розвиток прийомів джерельної евристики на прикладі діяльності Київської археографічної комісії. В її пошуковій діяльності, на думку авторів, можна виділити два рівні:

1) Виявлення, збір значного архівного матеріалу насамперед Правобережної України і концентрація його в архіві Київської археографічної комісії. Через малу чисельність Комісія, використовуючи підтримку генерал-губернатора, залучала до роботи чиновників, місцеву владу, духовенство, які найчастіше не володіли відповідною кваліфікацією. При цьому головним для більшості з них критерієм була давність документів, а не їх конкретний зміст. Такий підхід до збору документів завдавав певних втрат. Хоч, разом з тим, значну роботу було проведено не тільки для виявлення, а й для порятунку багатьох історичних пам’яток.

2) Відбір із зібраного матеріалу джерел для публікацій. Ця робота вимагала від істориків високої кваліфікації і виконувалася в перші роки існування Комісії редакторами окремих частин «Памятников, изданных Временной Комиссией для разбора древних актов» («Пам’ятників, виданих Тимчасовою Комісією для розбору давніх актів») – професорами М. Д. Іванишевим, М. О. Максимовичем, В. Ф. Домбровським.

Комісія використовувала різноманітні прийоми і методи джерельної евристики (археографічні експедиції, встановлення тісних контактів з архівами), користувалась доступною довідковою літературою, свідченнями історичних джерел про давні архіви і документи [287, с. 23–24].

Джерелознавча евристика досліджує питання виявлення джерел, розглядає його як творчий процес, що приводить до несподіваних знахідок.

Сучасні історики розглядають джерелознавчу евристику, з одного боку, як частину джерелознавства, пов'язану з розробкою питань теорії і практики виявлення джерел та інформації про них; з другого (І. А. Булигін, В. В. Кабанов, Л. Є. Шепелев) – як пошуковий етап джерелознавчого дослідження, пов'язаний з виявленням джерел і створенням джерельно-інформаційної основи дослідження.

Питання джерелознавчої евристики пов'язані з іншими науковими дисциплінами, зокрема з бібліографією та архівознавством. Так, бібліографічна та архівна евристики є близькими до джерелознавчої евристики. Об'єктом бібліографічної евристики є опубліковані документи, які, переважно, зберігаються у бібліотеках; об'єктом архівної евристики – архівні документи, що зберігаються в архівах; об'єктом джерелознавчої евристики – будь-які історичні джерела, опубліковані й ті, що не підлягають опублікуванню та які можуть мати різні місця зберігання. Предмет всіх названих евристик спрямовано на виявлення носіїв інформації та запровадження їх до наукового обігу. На думку Н. Г. Георгієвої, «близькість їх об'єкта і схожість предмета свідчить про неправомірність виділення джерелознавчої евристики в окрему (спеціальну або допоміжну) історичну дисципліну» [91].

Дослідниця М. Г. Палієнко у довіднику «Джерелознавство історії України» (Київ, 1998) подає визначення джерелознавчої евристики як спеціальної історичної дисципліни, що розробляє теорію і методику пошуку джерельної інформації [121, с. 43]. Пошук джерельної інформації розглядається як комплексна проблема на стику суміжних з джерелознавством галузей науки – архівознавством, бібліотекознавством, документознавством та інформатикою. Основне завдання джерелознавчої евристики полягає у виявленні та взятті на облік всього необхідного джерельного матеріалу, в доборі джерел і визначенні кола тих, що підлягають вивченню для отримання оптимального обсягу джерельної інформації.

Виявленню архівних і опублікованих джерел, а також літератури допомагають бібліографічні довідково-інформаційні покажчики, путівники, реферативні збірники, предметні та тематичні каталоги. Пошуку необхідних архівних джерел допомагає знання закономірностей і принципів відкладення й зберігання архівних матеріалів, а також система довідкового апарату, яку складають путівники, покажчики, описи, каталоги та методичні посібники. Сучасний етап розвитку джерелознавчої евристики нерозривно пов'язаний з автоматизацією процесу пошуку і використання джерельної інформації. Створюються ІПС і бази даних з історії. Це дає дослідникові змогу в мінімальний термін отримати, зафіксувати й опрацювати джерельну інформацію [121, с. 43–44].

Бібліографічна евристика. Найбільший інтерес становить досвід бібліографознавчої розробки інформаційного пошуку. Саме в межах бібліографознавства набуто, теоретично і методично узагальнено великий історичний досвід пошуку та використання бібліографічних джерел. Проте найдискусійнішим все ще залишається термін «бібліографія».

П. Отле вважав, що бібліографія – «інвентар, описання виданих творів, незалежно від того, в яких зібраннях або бібліотеках вони знаходяться» і «слугує джерелом наших довідок відносно існуючих книг і основою всієї документації» [412, с. 68]. Він виокремив такі бібліографії: 1. Бібліографії національні: ретроспективні – розглядають праці, які вийшли раніше, і періодичні – розглядають поточні твори; 2. Бібліографії спеціальні (ретроспективні або поточні, національні або міжнародні). Такі бібліографії видаються для кожної науки окремими особами або організаціями; 3. Загальна бібліографія, зокрема, Загальний бібліографічний репертуар, започаткований Міжнародним бібліографічним інститутом з метою зосередження в одному інвентарі всієї інформації, опублікованої в окремих бібліографіях, і розподілу їх по картках у двох відділах: за авторами і за змістом; 4. Аналітичні і критичні бібліографії (звіти, критичні огляди, щорічники). Вони повідомляють про зміст і про цінність праць. Більшість

наук має свої спеціальні огляди; 5. Вибіркові бібліографії підібрані за відомими критеріями, які в них і зазначаються (друковані каталоги бібліотек, бібліографічні путівники); 6. Бібліографії, породжені книжковою торгівлею: видавничі каталоги, каталоги великих книжкових магазинів, каталоги книжкових аукціонів та антикварні каталоги [412, с. 68–69]. Фактично бібліографія у П. Отле вживається у розумінні бібліографічної продукції, і не претендує на статус наукового напряму, а навпаки, носить допоміжний характер щодо інших галузей знань. З цього приводу у О. М. Ловягіна є дуже цінне зауваження: «наука сама собою допоміжною бути не може; всяка наука, яка є допоміжною тільки у відношенні до якої-небудь другої, може й повинна мати і свою самостійну мету незалежно від мети інших наук» *(Цит за: [322, с. 12]).* М. М. Куфаєв зауважує, що «як літописи і хронографи для історії, так бібліографія цінна і пов'язана з книгознавством, є для нього «джерелознавством»» [322, с. 18]. Одночасно він наводить таке визначення бібліографії – це «наука, що дає документальне знання найважливіших внутрішніх і зовнішніх елементів книги як явища в цілому» [322, с. 24].

У 1931–1932 рр. Публічна бібліотека м. Варшави проводила для бібліотечних співробітників Вищі курси бібліотекознавства. Складалися вони із «45 двогодинних відчитів про наукову організацію праці, техніку праці умовної, книгознавство, бібліографію та бібліотекознавство» [37, с. 5]. У представлених Л. Ю. Биковським програмах до курсів, відобразилося його бачення книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства. Так, до терміна «книгознавство» він вжив синонім «бібліологія», бібліографію і бібліотекознавство вважає галузями книгознавства, а історичний розвиток науки про книжку поділяє на: добу бібліографії, добу бібліотекознавства та добу книгознавства [37, с. 7]. Історичний розвиток бібліографії розглядається з трьох позиції: бібліографія як уміння; бібліографія як загальна наука про книжку; бібліографія сучасна, як частина книгознавства [37, с. 7]. Зміст курсу бібліографії фактично зводиться до теорії та практики бібліографічного опису, і зовсім не йдеться про бібліографічну діяльність або бібліографічне

розшукання, хоч можна припустити, що «бібліографія як уміння» частково ці питання розглядала.

Першим термін «бібліографічна евристика» вжив М. Ю. Ульянінський. Ще на І Всеросійському бібліографічному з'їзді [580, с. 10], виступаючи з доповіддю «Основные предпосылки к построению науки библиографии» («Основні передумови побудови науки бібліографії») він зазначив, що «питанням теоретичного обґрунтування розшукання (евристики) до цього часу майже не займались. Однак значення його для бібліографії є таким великим, що заслуговує найсерйознішої уваги. Наша бібліографічна практика дає значний матеріал для таких теоретичних узагальнень» [572, с. 232].

Значний внесок у розроблення методики бібліографічного розшукання зробив О. Г. Фомін. Його точка зору принципово відрізнялася від позиції М. Ю. Ульянінського. Спираючись на власну практику, а також на результати діяльності довідково-бібліографічного відділу Публічної бібліотеки у Ленінграді, О. Г. Фомін під час занять («бібліографічних практикумів») навчав слухачів Вищих курсів бібліотекознавства прийомам розшукування, розглядаючи його як логічний процес, оснований на знанні джерел. Остаточні підсумки було зроблено ним у параграфі «Методи розшукання матеріалів для літературознавчої роботи» – зведенні конкретних вказівок із виявлення даних для вивчення життя і творчості письменників, дослідження літературних напрямів тощо. Основні теоретичні положення глави раніше увійшли до статті О. Г. Фоміна «Библиография литературы» («Бібліографія літератури») [331].

На думку М. П. Ковальського, об'єктом бібліографічної евристики, як сукупності теоретичних і практичних знань, що належать до прийомів знаходження будь-якого книжкового матеріалу або окремих його елементів, виступає пошук історичної літератури [287, с. 6]. Цим займається допоміжна наукова дисципліна – історична бібліографія, одним із найперших завдань якої М. П. Ковальський вважав пошук і виявлення історичної літератури. Бібліографія дає можливість орієнтуватись у великій кількості літератури з

історії, що видавалась у різних країнах світу. Важливі її функції полягають також у виявленні джерел бібліографічної інформації: друкованих видань, різноманітних бібліографічних покажчиків, каталогів і т.д. Визначаючи значення бібліографічних джерел в історичних дисциплінах, дослідник писав, що бібліографічні та біобібліографічні покажчики, каталоги дозволяють значно розширити можливості навчальної діяльності і наукового пошуку [287, с. 3, 7]. З метою прискорення процесу пошуку історичних джерел він опублікував дві частини «Методических указаний по исторической библиографии» («Методичних вказівок з історичної бібліографії») (Дніпропетровськ, 1979), в яких звів у систему свідчення про теорію, методологію, джерела бібліографії, бібліографічні установи того часу [287, с. 6].

Інший дослідник – П. Н. Берков визнавав важливе значення бібліографії для науки і вважав її допоміжною науковою дисципліною, яка «вивчає і вирішує питання збирання і уточнення потрібного для наукової роботи матеріалу» [29, с. 78]. Попри велике значення бібліографії для науки, у її визначенні змішувалися два моменти: статистичний (фактичний) та динамічний (методичний). З одного боку – це частина книгознавства, що вивчає покажчики (момент статистичний), з іншого – способи пошуку джерел (момент динамічний). Саме ці два моменти і охоплює евристика, задача якої полягає у тому, щоб виявити і взяти на облік все, що може служити джерелом.

Кінець 1950-х рр. став періодом перегляду традиційного розуміння бібліографії як науки, розмежування теорії та практики бібліографії. Те ж саме можна сказати і про бібліографознавство. У надрах бібліографознавства зароджувалася бібліографічна евристика, оскільки «у вчених накопичились спостереження над прийомами бібліографічного пошуку, і сукупність цих прийомів стали називати бібліографічною евристикою» [28, с. 132]. 1960 р. бібліографічна евристика набула самостійного статусу, завдяки монографії П. Н. Беркова «Библиографическая эвристика» («Бібліографічна

евристика») [27].

При цьому з'ясувалося, що спірним виявилося основне питання – якою є природа бібліографічних розшуків. У літературі з цього питання висловлювалися різні точки зору. Одні стверджували, що ніяких сталих принципів бібліографічного розшуку немає, що це – мистецтво, навіть більше того, якесь інтуїтивне почуття. Мистецтво розшукання вважали особливим мистецтвом, притаманним не кожному, хто займається бібліографією, а лише небагатьом обраним людям, які наділені винятковою широтою знань, особливою пам'яттю, а іноді й зовсім особливим знанням національних книжкових скарбів або книжкових зібрань конкретної бібліотеки [571]. Інші вважали, що на підставі вже існуючих конкретних спостережень про можливі випадки бібліографічного розшуку можна встановити кілька груп розвідок і вказати на рішення кожної з них [581]. Першу точку зору можна визначити як «інтуїтивну», другу – як «емпіричну» [28, с. 132]. І «інтуїтивному», і «емпіричному» принципам бібліографічного розшукання слід протиставити принцип «діалектико-логічний», заснований на діалектико-матеріалістичній логіці. Сутність цього методу розшуку полягає в тому, що, визначаючи розшукувану ланку (автора, назву твору, час його написання або видання, місце видання, літературу з будь-якого неопрацьованого питання і т. п.), ми шляхом діалектико-логічного аналізу визначаємо відносини «шуканого» до існуючих в друкованому, рукописному, а іноді і усному вигляді матеріалами. Найчастіше ми звертаємося до бібліографічних, і при цьому друкованих посібників.

Процес бібліографічного розшуку, заснований на діалектико-матеріалістичній логіці, виходить з наступних положень:

1) Бібліографічний довідник є більш-менш повним зібрання фактичного матеріалу, згрупованого за якимось характерними для нього ознаками; він представляє відбір матеріалу за різними принципами (тематичним, хронологічним, локальним, персональним і т. д.). У число бібліографічних джерел в ряді випадків увійдуть і не власне бібліографії, а історико-

літературні, історичні і т. д. праці, а також і художні твори [28, с. 133].

2) Розшукуючи відсутню ланку для роботи, вчений, звичайно, повинен, насамперед, знати, які існують бібліографічні джерела загального і спеціального характеру, які охоплюють літературу з питань його спеціальності. Не обов'язково знати напам'ять всю цю бібліографічну літературу, досить знати, де можна знайти її переліки (хоча б у власній картотеці чи зібранні бібліографічних карток). Знання бібліографічного джерелознавства є однією з необхідних передумов самостійної наукової роботи [28, с. 134].

3) Тримаючи в полі зору певні бібліографічні джерела, розуміючи, якими є принципи їх побудови, і чітко формулюючи, нарешті, що саме розшукується, вчений передовсім вирішує, до якого саме бібліографічного джерела доцільніше звернутися в першу чергу. Для цього він повинен встановити наявність зв'язку між його «розшукуваним» і бібліографічним джерелом [28, с. 134].

Аналізуючи своє «розшукуване», вчений виділяє в ньому якусь ознаку, яка представляється йому більш зручною в якості відправної точки для подальших пошуків, а потім встановлює, який саме з відомих йому бібліографічних довідників побудований за тим же принципом. Часто буває, що саме так встановлений зв'язок одразу ж виявляє потрібний матеріал. Але нерідко пошуки, вироблені на основі виділеної ознаки, не призводять до бажаного результату. Тоді доводиться послідовно виділяти другу, третю і т. д. ознаки, поки не буде знайдено бажаний зв'язок [28, с. 134].

4) Бібліографічне розшукання має справу з фактом або об'єктом, що є сукупністю зв'язків. Як відомо, з позицій діалектики будь-яке явище може бути зрозумілим і обґрунтованим тоді, коли воно розглядається в нерозривному зв'язку з оточуючими його іншими явищами. Тому, здійснюючи бібліографічне розшукання, дослідник мусить весь час мати на увазі зв'язки, які існують у «розшукуваного» з літературою, наукою, мистецтвом і т. д. Відштовхнувшись від різних зв'язків «розшукуваного»,

можна зрештою виявити такий, який приведе до правильного вирішення питання [28, с. 134–135].

5) Бібліографічне розшукання є не «інтуїцією», «осяянням», ретельно завченою «емпірикою», а діалектико-логічним процесом [28, с. 135].

Викладена в основних, загальних рисах, справжня точка зору може здатися абстрактною. Тому доцільно відзначити, що лише на практиці можна переконатися в її перевагах: вона вселяє віру в принципову можливість кожного вченого самостійно проводити розшукання, озброює його науково обґрунтованими способами відшукання наукового матеріалу і звільняє від необхідності запам’ятовувати безліч конкретних випадків розшукання й їх рішень. П. Н. Берков також зауважує, що О. Г. Фомін, який був прихильником і засновником емпіричного методу бібліографічної евристики, налічував 62 основних і ряд похідних типів і видів бібліографічного розшукання. Запам’ятати ці типи і види складніше, ніж проаналізувати кожен окремий, який зустрічається в нашій роботі випадок розшукання, виділити в ньому ознаки і встановити можливі зв’язки його з різними джерелами, друкованими, рукописними і усними (звернення до осіб, що розуміються), бібліографічними, історико- і теоретико-літературними, художньо-літературними та ін. [28, с. 135].

На думку П. Н. Беркова, діалектико-логічний метод бібліографічної евристики – єдиний точний і надійний шлях літературознавчого (та й будь-якого іншого) бібліографічного розшукання. Теорія бібліографічної евристики повинна будуватися, може будуватися і фактично будується на основі діалектико-матеріалістичної логіки [28, с. 135]. Проте, на нашу думку, роль «інтуїції» у процесі бібліографічного розшукання є незаперечною, оскільки розробити чіткий алгоритм знаходження потрібної інформації для кожної ситуації просто неможливо.

П. Н. Берков наводить ряд прикладів простого і складного бібліографічного розшукання, з позитивними, негативними і невизначеними результатами [28, с. 135–141]. Мета цих прикладів – показати, що, по-перше,

не слід думати, що все можна знайти в джерелах; по-друге, бібліографічне розшукання є діалектико-логічним процесом, який базується на діалектичному, багатоманітному зв'язку явищ життя; по-третє, що жодна «інтуїція» і «емпірика» не дають відповіді там, де потрібно розплутувати «клубки зв'язків» [28, с. 142].

На початку 1980-х рр. сформувалось уявлення про бібліографознавство як науку, проте не вирішеним залишалося розуміння терміна «бібліографія».

Термін «бібліографія» з'являється у «Дескрипторном словаре по информатике» («Дескрипторному словнику з інформатики») (Москва, 1986) з уточненням, що це область діяльності [119, с. 12]. Пізніше у «Толковом словаре по основам информационной деятельности» («Тлумачному словнику з основ інформаційної діяльності») (Київ, 1995) бібліографія подається у таких значеннях: 1) діяльність, пов'язана із забезпеченням функціонування бібліографічної інформації в суспільстві; 2) область науково-практичної діяльності з підготовки і доведення до споживачів бібліографічної інформації; 3) наука про книгу або описова частина книгознавства; 4) джерела бібліографічної інформації (конкретні бібліографічні посібники або їх сукупність) [556, с. 99]. Тут бібліографія розглядається як діяльність, пов'язана з поширенням бібліографічної інформації; як діяльність, пов'язана з підготовкою бібліографічної інформації; як наука про книгу; як бібліографічна продукція. Фактично перше значення – це бібліографічне обслуговування, друге – бібліографічна діяльність, третє – бібліографія і бібліографічний опис, четверте – бібліографічна продукція, бібліографічні посібники.

В «Англо-українському словнику з бібліотечної справи та інформатики» (Київ, 1999) бібліографія подається у вужчому значенні, це: 1) наука опису та історії книг (їх фізичного вигляду, авторства, накладу, друку, видання, тощо); 2) список робіт з даного предмета або робіт певного автора, література з предмета, теми [6, с. 9].

У чинному стандарті ДСТУ ISO 5127:2007 «Інформація та документація. Словник термінів» бібліографію представлено як «систему бібліографічного пошуку, що забезпечує доступ до даних, які описують і ототожнюють документи» [511, с. 66]. Запропоноване тлумачення терміна «бібліографія», практично зводить її до механізму пошуку документів в системі ще й тому, що система бібліографічного пошуку – «система пошуку, що забезпечує доступ до бібліографічних даних» [511, с. 65]. У ДСТУ 5034:2008 «Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» [384] та ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» [47] термін «бібліографія» взагалі не відображено. В останньому є «бібліографознавство» як наукова дисципліна, що «вивчає теорію, історію, методологію, технологію, методику, організацію бібліографування» [47, с. 7], а «бібліографування» як «вид аналітико-синтетичного опрацювання документа, спрямований на складання його бібліографічного опису» [47, с. 27], тобто зводиться до складання бібліографічного опису. Бібліографічна діяльність – сфера інформаційної діяльності, спрямована на задоволення потреб користувачів у бібліографічній інформації.

Із різним розумінням терміна «бібліографія» не встановилась і «вживана в ній термінологія», не сформульовано її задачі, не вирішено питання про її охоплення, не з’ясовано взаємозв’язки з іншими науками [580, с. 25–26].

Проте, на думку Є. М. Тодорової, саме в бібліографознавстві сформувалася і нині цілеспрямовано розвивається спеціальна наукова дисципліна – бібліографічна евристика [555]. Дослідниця розглядає бібліографічну евристику як наукову дисципліну, об’єктом якої є бібліографічний пошук як особливий вид професійної і непрофесійної діяльності. Вона водночас є і самостійною наукою, і розділом загального і спеціального бібліографознавства. Предмет бібліографічної евристики – теорія, історія, методика і технологія бібліографічного пошуку [555].

У працях російських дослідників О. А. Гречихіна та М. Ю. Нещерет, бібліографічна евристика розглядається як бібліографознавча дисципліна, що розробляє історію, теорію і методику бібліографічного пошуку [103], [394]. М. Ю. Нещерет вважає бібліографічний пошук частковим процесом бібліографічного обслуговування, бібліографування та як самостійного процесу бібліографічної діяльності. Бібліографічний пошук – логічний процес, підсилений інтуїцією. Інтуїція активізується за наявності конкретних якостей, властивих суб'єкту пошуку, а саме: професійного досвіду, схильності до передбачення та емоційного переживання процесу пошуку [394]. Саме з бібліографічного пошуку починається бібліографічна робота. В свою чергу, бібліографічний пошук має власну науку – бібліографічну евристику.

Поняття «бібліографічний пошук», «бібліографічне розшукання» та «бібліографічне виявлення» є близькими за значенням і співвідносяться так:

– бібліографічне розшукання – бібліографічний пошук, включений у науково-дослідну діяльність; його здійснення передбачає залучення широкого кола пошукових джерел, у тому числі бібліографічного характеру.

– бібліографічний пошук – основний процес бібліографічної діяльності, загальний для бібліографування та бібліографічного обслуговування.

– бібліографічне виявлення – один з видів бібліографічного пошуку, а саме – тематичний, який в бібліографії – має самостійне значення в якості одного з його основних процесів [393, с. 14].

На думку П. Н. Беркова, бібліографічне розшукання є елементарне і складне. Елементарне, наприклад, підбір основної літератури з конкретного питання, складне, наприклад, коли доводиться вирішувати питання про автора анонімного твору або доводиться встановлювати точну дату недатованого твору [28, с. 130].

З проблем автоматизації бібліографічного пошуку було захищено ряд дисертацій [525], [630] та видано навчальні посібники [88], [526].

Отже, бібліографічна евристика – це наука про бібліографічний пошук;

теорія і практика організації такого пошуку.

Сьогодні праць з бібліографічної евристики мало, а існуючі відрізняються багатоманітністю підходів, тому можна говорити про те, що цільної теорії до сьогодні не вироблено.

Оскільки інформаційні запити користувачів інформації можуть стосуватися будь-якої галузі знань і практичної діяльності, то й бібліографічна евристика повинна мати галузеве спрямування (суспільно-політична, філологічна, літературознавча, природнича, медична тощо).

Патентна евристика. До евристик, що розшукують конкретні види документів, слід віднести патентну евристику. Об'єктом патентної евристики є патентний пошук, який здійснюється із залученням джерел патентної, науково-технічної та рекламно-економічної інформації.

Для успішної та плідної професійної діяльності працівникам інтелектуальної праці треба мати деякі знання і різний за характером практичний досвід в галузі інформатики. З точки зору цієї науки в науково-технічній інформаційній діяльності виокремлюються дві категорії задач:

– довести до офіційних органів, колег і науково-технічної громадськості отримані в колективі або індивідуально результати досліджень і розробок (висхідний потік інформації);

– скористатися вже наявними в науковому середовищі результатами з проблеми, що стоїть перед виконавцем (низхідний потік інформації).

Для успішного оволодіння користувачем методами і навичками інформаційного пошуку, необхідно кілька умов:

1. Споживач повинен добре знати організаційну структуру системи науково-технічної інформації своєї країни та світу. Знання інформаційних зв'язків, призначення і можливостей інституцій науково-технічної інформації допомагає умоглядно уявити собі деяку схему накладання інформаційних каналів на науково-дослідні, технічні та інші центри інтелектуальної діяльності, які є генераторами різноманітної інформації [263, с. 92]. Ця інтегральна картина допомагає усвідомити оптимальний шлях отримання

необхідних відомостей з відомого своїми науково-технічними досягненнями регіону та ознайомитися з діяльністю невідомих до цього науково-технічних колективів, їх персональним складом. В уяві такої активно взаємодіючої з інформаційною системою людини виникає образ світу, детермінованого згідно з його професійним прагненням і наявними відомостями про науково-технічну та виробничу діяльність. Ця остання обставина має, на нашу думку, велике значення, оскільки дозволяє чітко уявити собі в світовому масштабі, де знаходяться найбільші наукові центри, які видання вони випускають, хто з персонально відомих вчених і дослідників в них працює. Ці відомості дають можливість розібратись в різних напрямах в науці, ознайомитися з науковими школами [263, с. 92].

2. Для безпосереднього проведення інформаційного пошуку споживач мусить добре знати види джерел науково-технічної інформації, оскільки кожне з них відображає певну частину всього інформаційного потоку. Треба намагатися не випустити зі всієї великої кількості вторинних джерел науково-технічної інформації ті з них, які містять важливу інформацію або можуть отримати її найбільш швидким шляхом [263, с. 93]. Іноді важливо знати ступінь оперативності підготовки того чи іншого інформаційного видання. Сигнальна інформація доходить до споживача в лічені тижні, а наукові документи, що в ній висвітлюються, можуть бути розписані в РЖ наприкінці року. Як правило, інформаційні інтереси споживача лежать у вузькотематичній області, тому орієнтуватися йому потрібно на профільні інформаційні видання та інтернет-ресурси. Розібравшись в цьому питанні, розробивши методику і обравши оптимальний – найкоротший та найшвидший шлях пошуку, споживач завжди без особливих затрат часу і зусиль зможе знайти всю необхідну інформацію [263, с. 93–94].

3. Нарешті, споживач повинен мати навички з технології проведення інформаційного пошуку, зокрема бути достатньо знайомим із системами класифікації документів. Більшість з них (хоча б УДК) є досить складними, але, маючи навички індексування, споживач (за допомогою інформаційного

працівника), по-перше, незрівнянно точніше класифікує власні праці, а по-друге, готує пошуковий припис або ПОЗ, що гарантує успішне проведення пошуку [263, с. 94].

На думку Т. І. Канчелі, саме ці три умови є важливими «для успішного оволодіння методикою проведення інформаційного пошуку [263, с. 94].

Патентний пошук здійснюється з різною метою, має свої цілі, інструменти проведення, форму подання інформації. Серед типів патентного пошуку слід виокремити тематичний патентний пошук, мета якого полягає у виявленні максимально можливого об’єму інформації щодо певного питання, сфери. Такий тип пошуку може здійснюватися як в межах однієї країни, так й інших країнах світу. Доповнює тематичний патентний пошук іменний патентний пошук, що здійснює пошук юридичних і фізичних осіб, пов’язаних із певним патентом.

Важливим є те, що для проведення патентного пошуку в конкретній сфері, потрібно дослідити її тематику, виявити синоніми, розглянути спеціальні терміни та їхні визначення саме в цій сфері.

Для пошуку патентної інформації необхідно сформувати стратегію пошуку, тобто шляхи навігації в патентних ресурсах, що потребує засвоєння основних пошукових навичок, знати основні правила, підходи й особливості проведення патентного пошуку в окремих ресурсах.

На думку авторів статті «Оцінка міжнародних патентних ресурсів для поліпшення патентно-інформаційного забезпечення наукової діяльності», при формуванні стратегії пошуку враховують деякі правила, серед яких вони виділять «такі:

– оптимальне використання можливостей кожного пошукового ресурсу (патентної БД);

– попереднє ознайомлення з інтерфейсом БД та інструкцією користувача,

– робота з пошуковим запитом з урахуванням особливостей кожної окремої БД та своєчасне корегування запиту;

– своєчасне вирішення проблем пошуку (результат містить багато інформації, або недостатньо інформації, або результат не відповідає зазначеній темі);

– оцінка якості пошуку (результати пошуку відображають процес прирощення нових знань; визначено «ядро» статей і авторів; підтверджують різні варіанти пошуку групи фахівців або провідного фахівця наукового напряму; вивчено усі посилання на наукові джерела і можливі синоніми пошукових термінів; впевненість в актуальності знайденої інформації тощо)» [415, с. 4].

В інтернеті налічується чимало інформаційних ресурсів, що надають достовірні відомості про патенти, опубліковані національними і міжнародними патентними відомствами. Кожна з цих БД має власну пошукову систему. Ці пошукові системи відрізняються можливостями, але всі вони побудовані на схожих принципах і прийомах пошукової роботи. Пошукове завдання для них записується у бланку пошуку, який містить поля для введення значень базових атрибутів патентного документа. Деякі з систем пропонують кілька варіантів бланків – для звичайного, швидкого, ускладненого пошуків, які відрізняються кількістю пошукових атрибутів та можливістю застосування нечітких запитів. Патентна інформація також надається вказаними відомствами на компакт-дисках, де вона записується у різних форматах і супроводжується програмами, які забезпечують доступ до неї і ті ж самі пошукові можливості. Деякі з таких програм «розуміють» формати кількох відомств, але їх можливості з розпізнавання форматів обмежені [415,с. 4].

Здійснивши аналіз сучасних можливостей патентних ресурсів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (PatentScope), Європейського патентного відомства (Espacenet) та Patent Lens, автори віддали перевагу PatentScope. Проте мінусом назвали те, що «коди МПК скорочено до класів, тоді як Patent Lens надає код МПК з усіма рівнями:

розділ, клас, підклас, група, підгрупа. Це дає можливість детальніше проаналізувати галузь знань за МПК» [415, с. 8].

Слід також зазначити, що всі безкоштовні інформаційні ресурси мають недоліки, серед яких:

– відсутня повнота патентної документації;

– збереження історії пошукових запитів компаніями, що надають доступ до безкоштовних баз;

– немає контролю імен винахідників і патентовласників;

– немає можливості зберігати знайдені документи у зручному форматі;

– відсутня можливість пошуку англійського еквівалента (синоніма);

– повністю відсутні повні тексти англійською мовою патентів Японії, Китаю, Кореї, Індії, Тайваню та інших країн [415, с. 8–9].

Другий критерій поділу можна позначити як інституційний підхід до документної евристики. Залежно від інституції, в якій здійснюється документальний пошук, пропонуємо виокремити архівну, музейну та документну інтернет-евристику.

Архівна евристика. Поруч з бібліографічною евристикою розвивається архівна евристика. Різниця між ними полягає у різних об’єктах пошуку. Об’єктом бібліографічної евристики є бібліографічний пошук опублікованих документів або їхніх пошукових образів, архівної евристики – пошук архівних документів, що не підлягають опублікуванню, як правило управлінських. Архівна евристика, з одного боку, – спеціальна історична дисципліна про шляхи і засоби пошуку архівної інформації, з іншого, – напрям архівознавства, що вивчає методику пошуку ретроспективної документної інформації.

Білоруська дослідниця О. В. Долотова зауважує – «евристика – наука, що вивчає методи отримання нового знання. Архівна евристика – напрям архівознавства, який вивчає прийоми і методи пошуку, відбору і використання документальних джерел ретроспективної інформації в інтересах суспільства та історичної науки» [138, с. 71].

Ідею розширення доступу до архівної інформації та схему періодизації архівної історії представлено у праці «Вступ до вивчення історії» («Introduction aux etudes historiques») французьких учених Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобоса [651]. Через рік після виходу в світ книгу було перекладено і видано російською мовою [327]. Виходячи з постулату, що «історія пишеться за документам, автори охарактеризували ролі архівіста та історика. Завданням архівіста є допомогти історикам знайти необхідну інформацію, а завданням історика – шукати документи в архівах. Відтак перша частина книги присвячувалася питанням евристики або методам пошуку документів. Як зазначає І. Б. Матяш, Ш.-В. Ланглуа «називав документи слідами, залишеними думками й діями людей минулого» [355, с. 193–194]. Правдиво реконструювати події минулого неможливо за відсутності документів. Значною перешкодою архівним пошукам він вважав відсутність належного комплексу довідників, і тому, неодноразово висловлював думку про створення ДА, збирання інвентарів, покажчиків, каталогів про зміст усіх архівосховищ з метою спрощення зусиль істориків. На жаль, сьогодні деякі вітчизняні архівісти недооцінюють роль ДА архівів і стосовно його удосконалення і детального розкриття фондів, висловлюються: «а тоді, що вони *(історики – О.З.)* будуть робити».

Після Французької революції кінця XVIII ст. «фізично об’єднані історичні документи зберігаються в публічних установах – архівах, бібліотеках і музеях – і доступні для науковців» [355, с. 194]. На думку Ш.-В. Ланглуа, архіви із «арсеналів влади» перетворилися на «лабораторії історії» [327].

Вітчизняний історик, архівіст В. О. Романовський у «Нарисах з архівознавства» рекомендує додержуватися кількох правил (у нього їх 22), вироблених європейською практикою. Наведемо кілька з них:

1. До архівного фонду належать всі писані, друковані та інші графічні акти та документи. Книжки, циркуляри, мапи, плани, знайдені при справах, відокремлювати з фонду не можна.

2. Різні фонди не можна змішувати [9].

3. Архівні фонди зберігаються в архівосховищі окремо один від одного [482, с. 129].

4. Якщо архівні фонди було перемішано попередніми класифікаторами, їх слід реставрувати кожен окремо.

5. Хронологічну, систематичну та топографічну класифікацію можна вживати вже в межах групування за фондами.

Інтереси історичних дослідів беруться архівістами до уваги лише в другу чергу – не можна групувати серії документів, порушуючи їхню природну цілісність та порядок, тільки для того, щоб полегшити дослідникові користування архіваціями. Але, коли фонд систематизовано у згоді з предметною класифікацією, яку встановила сама установа і природний з в'язок між паперами вже в межах фонду від того не руйнується – слід систематично згрупувати документи в тому чи іншому розділі фонду [482, с. 130].

Головною метою архівної евристики є віднайдення в архівах джерел з теми наукового дослідження, тобто здійснення архівного пошуку. Ідея так званого перехресного пошуку, вперше була сформульована В. М. Автократовим [3]. Перехресний пошук включає одночасний пошук за генетичною вертикаллю та логічною горизонталлю. Пошук за генетичною вертикаллю спирається на пофондове описання, тобто на систему архівних довідників конкретного архівного фонду, до яких належать описи, огляди, різні покажчики. Пошук за логічною горизонталлю будується на системі міжфондових архівних довідників, до яких належать різні каталоги, тематичні огляди, автоматизовані пошукові системи та інші довідники. Цей пошук дозволяє виходити безпосередньо на документи, що стосуються

[9] а) архів установи; б) архіви осіб та комісій, що підлягають цій установі; в)архів установи, до якої перейшли функції скасованої установи; г) архіви осіб, що підлягають контролю тої чи іншої установи; д) архіви, що потрапили до фонду установи в наслідок адміністративних заходів; е) архіви, що потрапили до сховища випадково. Подаровані, куповані тощо – всі ці архівні фонди треба розбирати і описувати окремо.

досліджуваної проблеми. Використовуючи обидва способи пошуку документів, користувач знаходить необхідну інформацію.

Дослідниця Н. М. Христова зазначила, що цей вид евристики поряд із складностями має свої переваги: «Архівна евристика є основою традиційного архівного пошуку, який має складний та різноплановий характер і потребує від користувача спеціальних знань. Такий пошук має певні переваги, оскільки безпосередній контакт з першоджерелом стає потужнім інтелектуальним «допінгом», порівняно із зображенням документа на моніторі. Окрім того, читальні зали архівів дозволяють дослідникам, які там працюють, відчути себе причетними до певної професійної спільноти» [593].

У працях М. П. Ковальського виділено низку прийомів, які можна віднести до елементів або стадій архівної евристики:

– ознайомлення з бібліографією і бібліографією бібліографії історичної літератури, особливо з досліджуваної теми, а також з археографії та архівознавства;

– ретельний археографічний і системний аналіз існуючих вітчизняних та зарубіжних публікацій документальних і наративних джерел з метою з’ясування за археографічними легендами і науково-довідковим апаратом стану запровадження в науковий обіг архівних джерел і потенційні можливості їх подальшого пошуку;

– вивчення історії фондоутворювачів, державних, адміністративних, громадських установ та їх діловодства;

– вивчення загальних і спеціальних досліджень з історії архівної справи, друкованих довідників (каталогів), присвячених окремим архівам і фондам, а також пофондових, видових, міжвидових і проблемно-тематичних довідників;

– знайомлення з науково-довідковим апаратом (описами і допоміжними путівниками) про документальні матеріали державних і відомчих архівних фондів.

Характерно, що в іншому дослідженні М. П. Ковальського наголошується, що до евристичної діяльності, окрім пошуку джерел належить відбір із них фактів, подій, явищ, які відбулися в минулому. В цьому розумінні евристика пов'язана з проблемою репрезентативності: «Встановлення ступеня репрезентативності джерел можливе лише за умов якнайповнішого виявлення їх наявного складу.

Тому джерельна евристика у двох її фазах (стадіях): 1) пошук джерел, 2) виявлення і отримання з джерел інформації про реальні факти, події, явища – тісно пов'язана з проблемою репрезентативності» [292, с. 3].

Такі прийоми можуть допомогти встановити коло неопублікованих джерел і, відповідно, визначити напрямки архівних пошуків з певної проблеми, теми або питання. Адже реалізація цих завдань, на переконання М. П. Ковальського, дозволяє отримати ретроспективну архівну інформацію, що розглядається як органічна система, яка включає складові компоненти архівного інформаційного середовища.

Підсумовуючи, маємо констатувати, що М. П. Ковальський бібліографічну, джерелознавчу та джерельну евристики вважає стадіями архівної евристики.

У практичному розумінні поступове використання описаних видів евристики (бібліографічної, джерелознавчої і джерельної) для виявлення якомога більшої кількості джерел з певної теми виглядає досить продуктивним. Так, у джерелознавчому дослідженні В. І. Мільчева «Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII–XVIII століття» вказується саме на таку послідовність виконання пошукових дій: «Проведення бібліографічної евристики та ретельне студіювання історіографічного доробку за темою дозволило визначити рівень вивчення даної проблеми дослідниками-попередниками, актуалізувати представницьке коло документальних та наративних джерел (у вигляді археографічних публікацій), визначити напрями подальшої евристичної роботи з неопублікованими джерелами. Наступний етап евристичного пошуку –

проведення архівної евристики, на початковому етапі було реалізовано шляхом опрацювання вторинної документної інформації, вміщеної у путівниках, предметних і тематичних каталогах та в описах фондів конкретних архівних установ. Використання отриманої із науково-довідкового апарату інформації було продовжено в процесі подальшої архівної евристики із документами конкретних архівних фондів» [370, с. 53].

Будь-який архів є комплексом взаємопов'язаних архівних фондів. При пошуку потрібних документальних матеріалів «входження» здійснюється на декількох рівнях: архів – фонд – справа [10] – документ [552, с. 18].

Архівні фонди часто переміщуються. Так, у тижневику «Тризуб» за 1927 р. було розміщено замітку про повернення з Москви до України архівних документів, що мають надзвичайно велике значення. Це, з одного боку, документи Катерининських установ, що виникли внаслідок заведення загально-російського устрою як, «палат гражданського суда, совесного суда, приказа общественного призрения, уездных судов, нижних и верхних расправ», і з другого, – документи передкатерининських установ Лівобережної і Слобідської України: «полкових канцелярій, полкових судів, матеріали вищих центральних установ, Лівобережної України, генерального військового суду, Малоросійської Колегії». На підставі цих документів можна досліджувати питання соціально-економічного характеру з історії державного устрою і побуту Лівобережної України і Слобожанщини [429, с. 18].

Великі надії в царині удосконалення пошуку архівних документів та архівної евристики покладалися на інформатизацію архівної справи – створення умов для заміни традиційних архівних технологій на нові інформаційні з метою забезпечення раціонального, повного і своєчасного використання інформаційного потенціалу архівних ресурсів. Заміна традиційних архівних технологій зумовлена потребою модернізації усталених процесів, впровадження новітніх форм роботи з документами і формування різнохарактерних електронних інформаційних ресурсів,

[10] Справа – єдиний комплект документів (аркушів), утворений за будь-якою однією ознакою.

розширення доступу до архівної інформації та її оперативного використання [48, с. 124].

Процес інформатизації складається з:

– розроблення взаємопов'язаних інформаційних технологій комплектування, експертизи документів, їх описування й обліку, каталогізації та використання документної інформації, створення страхового фонду копій;

– формування електронних архівних інформаційних ресурсів, створення локальних БД в архівних установах та централізованих БД галузі та національної архівної інформаційної системи;

– формування архівних веб-ресурсів, запровадження їх у міжнародний інформаційний простір через систему інтернет, використання архівних інформаційних ресурсів різних країн, міжнародних товариств та організацій [48, с. 125].

Інформатизація спрямована на розширення інтелектуального доступу до архівної інформації, отримання необхідної інформації, з фізичного контакту з документами завдяки формуванню баз електронних копій документів, забезпечення збереженості архівної інформації та захист національних інтересів в архівній справі через створення страхового фонду документів НАФ [48, с. 125].

Серйозним етапом у розробленні теоретико-методологічних засад інформатизації стала Державна програма «Національна архівна інформаційна система „Архівна та рукописна Україніка"» (НАІС). Г. В. Боряк є розробником НАІС та багато особистих зусиль доклав до інформатизації архівної справи в Україні, створення галузевого Центру новітніх технологій, репрезентації архівної інформації в Світовій мережі. Він виокремив три основні форми представлення архівних ресурсів в інтернеті: 1) бази даних з пошуковим апаратом: фондові каталоги і тематичні бази; 2) електронні довідники різноманітних жанрів і видів – путівники – за фондами і тематичні тощо; 3) цифрові зображення документів [57, с. 142].

НАІС розроблялася за безпосередньою участю Головного архівного управління, Міністерства культури України та інших відомств. Було виділено декілька напрямів діяльності:

– виявлення та облік архівної і рукописної Україніки в світі;

– створення національного комп'ютерного банку даних «Архівна Україніка»;

– створення національної зведеної комп'ютерної бази даних «Українська рукописна книга»;

– створення та поповнення національного депозитарію України копіями документів, що знаходяться поза її межами;

– видання довідників, каталогів, покажчиків Україніки у вигляді фундаментальних і спеціальних серій;

– відродження в Україні польової археографії з метою систематичного збирання та обліку державних, корпоративних і приватних колекцій та матеріалів;

– реєстрація архівів, колекцій та збірок документів, що були втрачені, загинули чи не віднайдені, а також складання зведеного реєстру «Втрачена Україніка» [533].

У ході реалізації програми було узагальнено зарубіжний і вітчизняний досвід, підготовлено технічне завдання проекту НАІС, опубліковано основну бібліографію з проблем дескриптивних стандартів, правил архівної каталогізації; проведено апробацію структури даних; розроблено кодикологічну модель і структуру опису східнослов'янської рукописної книги для інформаційної системи. При Головному архівному управлінні України було створено спеціальний міжвідомчий відділ архівної україніки і НАІС для методичного супроводу і практичної реалізації проекту (1993). Співвиконавці програми і Український науковий інститут Гарвардського університету (США) підписали угоду про розроблення міжнародного проекту «АрхеоБібліоБаза України (АББ)», що передбачав створення

зведеної архівно-бібліографічної бази даних інституційного рівня на архівні і рукописні фонди в Україні як першого етапу НАІС.

Його логічним завершенням стало розроблення концепції Археографічного реєстру національної архівної спадщини України (1996) та Основних положень концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні (1996–І998). Останні фактично склали методологічний фундамент для подальших розробок [147].

Опрацювання в першій половині 1990-х рр. теоретико-методологічних засад системної інформатизації галузі поєднувалося з енергійними кроками їхньої практичної реалізації. Успішним виявився пілотний проект – створення діючої моделі архівної інформаційної системи на базі Центрального фондового каталогу (1992–1994).

Поступово викристалізувався основний напрям робіт, широко розгорнутих уже на сучасному етапі – створення електронних версій фондових каталогів центральних і регіональних архівів силами самих архівів з подальшою інтеграцією їх у єдину інформаційну систему [427, с. 573].

На нарадах, семінарах і конференціях пропонувалося посилити увагу до створення і розвитку системи каталогів, здійснити підготовку існуючих БД до впровадження автоматизованих форм введення і пошуку документної інформації, налагодити співпрацю з питань розроблення єдиних форматів та здійснення класифікації документної інформації на підставі сучасної періодизації історії України [278, с. 12]. Із заснуванням 1994 р. Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) почався новий етап створення архівних ІПС. «Визначальним напрямом діяльності УНДІАСД необхідно визнати розроблення теоретичних основ створення централізованої комп'ютерної науково-довідкової системи НАФ» [278, с. 13].

Перші локальні бази даних у державних архівах було започатковано 1990 р. До них заносилися відомості про розкуркулених, репресованих, інформація генеалогічного характеру та облікові дані архівів на рівні фондів.

Крім того, у Головному архівному управлінні було започатковано програми «Фондовий каталог» та «Паспорт архіву» [346, с. 55–56]. Здійснення індексування документів в автоматизованому режимі привело до створення електронних каталогів – електронних інформаційних ресурсів. До електронних інформаційних ресурсів належать ресурси локального та віддаленого доступу (веб-сайти, БД, ІПС).

Сьогодні поширеним видом інформаційних ресурсів на сайтах українських архівів є електронні версії ДА: путівників, анотованих реєстрів фондів, описів, списків фондів тощо. Це важливий позитивний крок для поширення архівної інформації та доступності її для користувачів. 90-ті рр. XX ст. стали для українських архівів початковим періодом складного поступового засвоєння новітніх інформаційних технологій і завершилися створенням першого в Україні архівного веб-порталу «Архіви України» [17]. Саме він виконує функції генерального архівного електронного довідника в Україні.

Офіційний веб-портал «Архіви України» виник у результаті комплексу організаційно-правових заходів, пов’язаних з інформатизацією архівної галузі, і сьогодні є потужним профільним інформаційним ресурсом, який містить величезний масив різнопланових відомостей про документальну спадщину України. Інтегрований електронний ресурс архівної галузі України є надзвичайно потужним засобом доступу до документів НАФ. Змістовне наповнення розділів, що стосуються архівів України (та за потреби архівів світу), дає змогу користувачеві відшукати необхідну інформацію про місцезнаходження потрібних йому документів без звернення до архівної установи, що значно заощаджує його час та час працівників архівів. Окремою веб-сторінкою «Архіви в Україні» подано «Архівні установи»: Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; центральні, місцеві, галузеві державні архівні установи України; архівні установи Національної академії наук України, Міністерства культури

України, Міністерства освіти і науки України; музеї; громадські інституції пам'яті.

Веб-сторінка «Довідковий апарат» розкриває умови доступу та порядок користування документами НАФ України, а також представляє в електронному вигляді електронні путівники різних архівів.

Свідченням актуальності архівної евристики слугують також конкурси наукових праць. Так, наказом Міністерства юстиції України № 370/5 від 4 березня 2013 «Про затвердження Положення про конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства» затверджується «Положення про конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства», в якому зазначається, що щороку Державною архівною службою України проводиться Конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства. Його мета – «заохочення наукових досліджень у сфері архівознавства, археографії і документознавства, які сприяють подальшому розвитку і утверджують авторитет української архівної науки у світі» [452]. Однією з конкурсних номінацій є архівна евристика.

2014 р. у Росії видано, а 2015 р. перевидано підручник з архівної евристики (автори Т. І. Хорхордіна, А. В. Попов) [591], в якому архівну евристику представлено як одну з наймолодших дисциплін в освітньому циклі історико-архівознавчих знань, що стала затребуваною в сучасному науковому співтоваристві, яке не володіє повною мірою мистецтвом теорії і практики пошукової та аналітичної роботи з архівними першоджерелами. Масове звернення до архівів у 1990-ті рр., довело непродуктивність зусиль непідготовлених користувачів, які безуспішно блукали архівними фондами. У ці роки стало очевидним розуміння, що тільки документ і тільки в руках підготовленого дослідника набуває якості джерела об'єктивної інформації і визначає значимість створюваних ним наукових праць.

Автори підручника основне завдання архівної евристики визначають як творчу роботу суб'єкта пізнання з виявлення джерел за темою дослідження в архівах, рукописних відділах музеїв і бібліотек за допомогою системи пошукових засобів, і у такий спосіб запроваджують архівознавство в сферу прикладного науково-комунікативного міждисциплінарного спілкування за ланцюжком дослідник – архівіст – архіви.

Розкриттю архівних фондів сприяють класифікатори. Так, у Білоруському науково-дослідному інституті документознавства та архівної справи у 2013–2015 рр. підготовлено Єдиний класифікатор документної інформації Національного архівного фонду Республіки Білорусь, який є «базовим елементом в системі пошукових засобів архівів, універсальною системою, яка дає можливість всебічно дослідити інформацію, що міститься в архівних документах, аналізувати процеси, що вивчаються в їх історичному розвитку, класифікувати інформацію на основі внутрішніх визначальних ознак» [489, с. 6]. Також 2014 р. завершено розробку «Класифікатора видів і різновидів організацій, які є і не є джерелами комплектування державних архівів». Застосування класифікатора розширює пошукові та інформаційні можливості «програмного модуля «Комплектування» автоматизованої інформаційної системи державного архіву (АІС «Архів»), забезпечує користувачів комплексом даних, які дозволяють автоматизувати процес визначення джерел комплектування усіх державних архівів» [489, с. 7].

В Україні сьогодні всі державні архівні установи областей мають веб-сайти. Однак не всі сайти забезпечують швидкий і прозорий доступ до інформаційних ресурсів. Від структури сайтів і їх інформаційного наповнення залежить якість надання послуг користувачам. Більшість архівів надають інформацію трьома мовами (українська, англійська, російська), що значно збільшує можливості доступу до інформації. Проте «відсутність професійних перекладів описів фондів, каталогів, путівників значно знижує комунікативну функцію архівних установ» [562, с. 202].

Пошук необхідних документів в архіві полегшують інструменти доступу: наявність електронних путівників, реєстрів описів, каталогів, анотованих метричних книг, інформація про розсекречені матеріали. Інформацію про фонди і характер документів, які в них знаходяться, надають електронні путівники. Такі путівники розміщено на сайтах державних архівів областей. На жаль, деякі путівники мають тематичну направленість, висвітлюючи лише деякі фонди або носять довідковий характер. Реєстри описів фондів також розміщено на більшості сайтів державних архівів областей. Велике значення для дослідників, які цікавляться генеалогією, має публікація на сайтах каталогів метричних книг. У вільному доступі є також багатотомний архівний довідник зведеного каталогу метричних книг, що розширює можливості пошуку потрібної інформації [562, с. 202].

На веб-сайтах державних архівів областей також представлено тематичні розробки документів. Проте, на думку І. І. Тюрменко, «говорити про колекції документів, опублікованих на сайтах обласних архівів, поки рано, як і передчасно говорити про електронні/цифрові архіви». Дослідниця вважає, що першим етапом в цьому напрямі може стати створення колекцій цифрових документів. Але в відсотковому співвідношенні «станом на квітень 2015 р.: добірку унікальних документів розміщено на 14% сайтів, фотодокументів – 18% сайтів» [562, с. 203]. Актуальним залишається створення фондових і документальних баз даних.

Музейна евристика. Пошук інформації про музейний предмет, як і пошук самого предмета музейного значення має бути першочерговим завданням для керівника музейного закладу. У цьому і полягає важливість та актуальність проведення наукових досліджень у царині музейної евристики як складової частини загальної музеології.

Вміння грамотно і професійно шукати достовірну та актуальну для музею інформацію, робити висновки та ухвалювати правильні рішення спонукає фахівця-інтелектуала опановувати спеціальні евристичні методи наукового пізнання та пошуку, які в добу глобальних комунікацій

здебільшого пов’язують з інтернет-технологіями, проте не втрачають актуальності і традиційні джерела [267, с. 20–21].

Історіографія музейної евристики не надто представницька. Проте простежується сталий інтерес вчених і науковців до вивчення цього питання, його сутності та взаємозв’язків, а особливо впливів на практичну музейну діяльність. У цьому контексті звертаємо увагу на результати проведеної Дніпропетровським національним історичним музеєм імені Д. Яворницького наукової конференції «Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості» (2015) [376].

Дослідниця Н. М. Карамишева у навчальному посібнику «Евристика» (2013) репрезентує евристику як нову міждисциплінарну науку про творче мислення [264]. Вона вважає, що евристика є «інтегративною, міждисциплінарною наукою (теорією), яка формується на межі психології, логіки, когнітології, теорії штучного інтелекту та філософських теорій мислення і свідомості (феноменології, герменевтики, гносеології)» [264, с. 7]. Поступово, в історичному аспекті, термін «евристика» став полісемічним і набув специфічних значень у різних предметно-практичних та теоретико-пізнавальних контекстах.

В сучасних довідкових виданнях термін «евристика» переважно визначається як сукупність дослідницьких методів, прийомів, алгоритмів розв’язання творчих завдань або проблем, що ґрунтується на інтуїції, аналогіях, досвіді, винахідливості. Або як наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення людини. Присутність терміна в довідкових виданнях з культурології, лінгвістики, логіки, педагогіки, психології, філософії тощо, вказує на прикладний характер евристики.

У розумінні евристики як загального методу наукового пізнання та дослідження О. В. Гетманська вказує на існуючий в його межах навчальний метод і загальну властивість набуття нових знань. До функціональних характеристик евристичних методів дослідниця зараховує функцію «наведення» на правильне рішення; функцію скорочення варіантів при

виборі можливих шляхів завдання; метод відкритих питань – де чим більше невизначеними, загальними або нетрадиційними є питання, тим більш евристичним є їхній потенціал [92, с. 262].

На думку Т. Б. Шмигаліної, в широкому трактуванні евристика – це метод вирішення завдання на основі інформаційної складової, який може бути використаний як природними (живими), так і штучними (технічними) системами [620, с. 40]. Основне завдання евристики, як пише Н. П. Валькова, полягає у вивченні прийомів мислення, дослідження методів і правил, які приводять до відкриттів і винаходів у різних сферах діяльності [62, с. 166].

Застосування методів евристики у зв'язку з поняттями «пізнання» та «наукового пошуку» породжують феномен евристичної інтуїції, що, як вказує В. А. Шумаков, є «реалізацією спонтанного механізму розвитку системи знання, яка характеризується іманентним потенціалом саморозвитку, який добудовує і розширює систему знання» [625, с. 132].

В історико-джерелознавчому аспекті дослідники виокремлюють два трактування терміна «евристика»: як частину джерелознавства, пов'язану з розробкою питань теорії та практики виявлення джерел та інформації про них. При цьому «спеціалізовані евристики» (як-от: музейна, бібліографічна, архівна та ін.) є окремим видом евристики в цілому, оскільки вони орієнтовані на пошук та виявлення носіїв інформації. У прикладному аспекті евристика розуміється як пошуковий етап джерелознавчого походження, основною метою якого є виявлення джерел, створення джерельно-інформаційної основи дослідження [629].

У цьому аспекті особливу увагу привертає сфера об'єктів матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення та зосереджені в музеях, що репрезентують власні колекції для широкого загалу та наукового вивчення дослідниками [267, с. 21–22].

Нідерландський вчений Пітер ван Менш, досліджуючи структуру музеології, в якій він виокремлював загальну (має справу з принципами збереження, вивчення і комунікації матеріальних свідчень розвитку

людства), прикладну (вивчає застосування в музейній практиці загальних принципів музеології) та спеціальну (пов'язує загальну музеологію з конкретними профільними дисциплінами, й так само з окремими групами музеїв і колекцій, що об'єднуються за профільного ознакою), наголошував на сукупності напрямів досліджень в кожній з підсистем, що пов'язані як з теорією, так і з практикою, здійснення яких можливе в полі евристики. Посилаючись на класифікацію чеського музеолога І. Неуступного, він, зокрема, пропонував використовувати в поєднанні з евристикою теорії та методи, які стосуються: збирання джерел різних сфер науки; збереження і захисту музейних колекцій (консервація, облік); роботи з науковою інформацією (реєстрація, каталогізація, інвентаризація, машинні процеси освоєння інформації, наукові публікації джерел); дослідницька робота в музеї (атрибуція, класифікація, робота з колекціями, питання, пов'язані з участю музеїв в фундаментальних і прикладних дослідженнях) [362, с. 92].

Російська дослідниця А. О. Ніконова вважає, що «слід повернутися до дослідження музейного предмета як історичного джерела і детальніше визначити і розробити методи отримання нового знання в музейному просторі». На її думку, таке завдання може вирішити музейна евристика, як «окремий напрям музеологічних досліджень». Метою музейної евристики стане дослідження «системи логічних прийомів і методичних правил пошуку та збереження інформаційного поля музейного предмета з метою отримання нового знання і вивчення здатності музейного предмета впливати на емоції і увагу відвідувача, вивчення форми сприйняття репрезентативних і асоціативних характеристик предмета відвідувачем» [396].

Музейна евристика, на думку А. В. Лушникової, розширює поле джерелознавчого пошуку й саму процедуру документування історичних процесів та фіксації предметної інформації [343, с. 26]. Останнім часом у деяких російських вузах музейна евристика увійшла до програм навчальних дисциплін «Музейне джерелознавство» та «Історична евристика»; в Україні у

Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв до навчальної дисципліни – «Документна евристика» [132].

Серед напрямів і процесів музейної роботи, які можуть бути щільно поєднаними з евристичними методами, слід виокремити ті, що об'єктивуються, насамперед, довкола музейного предмета як основи музейного фонду і колекцій: це використання евристики музейниками щодо предметів музейного значення в ході проведення комплектування музейних фондів як напряму наукової діяльності музею; пошук комплексної інформації про предмет під час його атрибуції та наукового вивчення і опису в музеї; пошук інформації про музейні предмети і колекції науковцями, що займаються спеціалізованими науковими дослідженнями, яка залежить, насамперед, від рівня інформаційної репрезентації музеями власних колекцій в широкому доступі та може бути доповненою вузькопрофільними відомостями про предмет, складеними на основі вивчення теорії музейного предмета у вітчизняній і зарубіжній музеєзнавчій традиції у другій половині XX ст. присвятив працю П. С. Усенко [573].

Дослідницький і музеологічний пошук безпосередньо в музеях пов'язаний з процесом наукового комплектування фондів, що є одним з напрямів музейної діяльності. Це цільовий процес збору і наукової організації музейних предметів шляхом документування процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві і природі, в результаті якого створюється джерельна база, необхідна для роботи музею. Для сутнісного розуміння цієї діяльності варто наголосити на розрізненні основних понять: музейного предмета та предмета музейного значення, довкола яких, власне, і ведеться пошук. Предмет музейного значення (або музеалія) – це об'єкт, який володіє музейною цінністю і властивостями музейного предмета, а його особливі ознаки є підставою для внесення його до музейного фонду та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення та публічного представлення [374, с. 100]. Музейний предмет формується в процесі музейної діяльності, яка складається із системи послідовних операцій,

спрямованих на наукову і технічне опрацювання предмета музейного значення, його підготовку до довготривалого зберігання і багатопланового використання. Музейний предмет фіксує певний досвід людства і акумулює в собі всі відомості про явища, які визначили його появу і побутування. Таким чином, у контексті музеології він є носієм ширших і узагальнюючих відношень, ніж просто виступаючи як історичное джерело.

Одне з основних завдань музеїв – документування, виявлення музейних об'єктів, що можуть слугувати своєрідним документом, свідченням реальності і виступати носієм історичної пам'яті [309, с. 105]. На думку Г. Г. Воробйова, музейні експонати – це «типові документи, зафіксована в них інформація може бути одночасно естетичною, функціональною, історичною» [83, с. 61].

У ході здійснення евристичного пошуку предметів музейного значення їх необхідно розглядати в єдності загальних властивостей: інформативності – здатності виступати як джерела інформації; репрезентативності – здатності з найбільшою повнотою відображати епоху, явище, середовище; атрактивності – здатності привертати увагу за рахунок своїх зовнішніх характеристик та естетичного вигляду; експресивності – здатності викликати асоціації та здійснювати емоційний вплив [267, с. 23].

«Музеї, які мають книжкові колекції, також здійснюють їх опрацювання. Бібліографічні записи широко використовуються в етикетажі виставок. Етикетаж – короткі супроводжуючі тексти, які містять основні характеристики і атрибуційні дані представлених в експозиції музейних матеріалів. Етикетаж відображає короткий бібліографічний опис і анотацію, яка уточнює, чому дана книга включена до того або іншого розділу експозиції» [236, с. 19-20]. Музеї, також як і архіви, за допомогою бібліографічного запису відображають свої колекції в каталогах.

У процесі атрибуції та вивчення предмета музейного значення застосування музейної евристики відбувається при вирішенні дослідницьких завдань, пов'язаних зі спеціальними історичними дисциплінами,

бібліографічним і музеєзнавчим пошуком, розробкою науково-довідкового апарату для виявлення джерел в бібліографії, архівознавстві та археографії, а також вирішення проблем інформаційного характеру шляхом складання оглядів і описів джерел, путівників, каталогів, покажчиків, словників, при створенні інформаційно-пошукового апарату [267, с. 23].

Неодмінною умовою формування дослідницької культури науковця є оволодіння ним базовими принципами музеєзнавства та розуміння правових аспектів доступу до музейних предметів, наукових основ музейних фондів, принципів їх комплектування, системи фондово-облікової документації й допоміжних описів і картотек [267, с. 23].

Правові аспекти доступу до Музейного фонду України та його використання музеями чітко окреслені та закріплені в Положенні про Музейний фонд України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України та Законі України «Про музеї та музейну справу», який передбачає використання музейних предметів для «розвитку освіти, науки та культури, поширення інформації про національне культурне надбання та світову історико-культурну спадщину шляхом:

– створення експозицій, виставок і проведення на їх основі науково-дослідницької й культурно-освітньої роботи;

– підготовки та видання каталогів, збірок наукових праць, монографій, буклетів, путівників тощо;

– надання юридичним та фізичним особам наукових консультацій щодо складу і змісту музейних колекцій, з питань створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем обліку музейних зібрань, приєднання до міжнародних інформаційних систем і забезпечення доступу до них широких верств населення» [457].

Обмежується доступ до музейних предметів у зв’язку з незадовільним станом їх збереженості, проведенням реставраційних та консерваційних робіт, перебуванням у постійно діючій експозиції чи на виставці.

Таким чином, музейна евристика пов’язується безпосередньо з

науковими напрямами музейної діяльності, спрямованими на пошук предметів музейного значення, достовірних наукових відомостей про них, що здійснюється в ході комплектування музейних зібрань, а також в процесі інформаційно-музейної діяльності, спрямованій на задоволення інформаційних потреб громадян. Музейний пошук – логічний процес, підсилений інтуїцією, що активізується за наявності конкретних якостей, властивих суб'єкту пошуку, а саме: професійного досвіду, здібності до передбачення та емоційного переживання процесу пошуку [267, с. 23].

Поняття «музейний пошук», «музейне розшукання» та «музейне виявлення» є близькими за значенням і співвідносяться так:

– музейне розшукання або збирання – музейний пошук, включений у науково-дослідну діяльність, а його здійснення передбачає залучення широкого кола пошукових джерел;

– музейний пошук – основний процес інформаційно-музейної діяльності, загальний для музейного обслуговування.

– музейне виявлення – один з видів музейного пошуку [267, с. 23–24].

Ще 1927 р. О. С. Федоровський розробив «Інструкції та програми для розвідок і реєстрації пам'яток археологічних» [414], де одним з підпунктів було вивчення зібраних матеріалів. В ньому зазначалося, що «вже під час монтування речей доводиться їх класифікувати. Дальше вивчення може складатися з каталогізації, описування і наукового дослідження матеріалу. До каталогу треба вносити всі речі, що вміщаються до музею. Тут зазначається число таблиці, місце походження, категорію пам'ятки, прізвище особи, якою знайдені речі, і час знахідки. В опису кожної речі треба зазначати її число, призначення, або назву, матеріал, розміри або вагу, форму, особливості» [414, с. 141].

Опис колекції містить ті самі відомості, приведені в систему та з більшими деталями. Опис знахідки з'єднаний з ретельним і систематичним описом усіх знайдених речей. Подальший ступінь вивчення – це визначення доби й культури, до якої належать знайдені речі. Воно потребує вже

спеціальних знань і знайомства з літературою. «Особи, що бажають продовжувати працю в цьому напрямі, повинні звертатися до наукових установ, а саме до Археологічного Комітету Української Академії Наук, або до наукових археологічних музеїв: Київ. Державний Історичний Музей імені Т. Г. Шевченка; Харків. Археологічний Музей; Дніпропетровськ. Державний Музей; Одеса. Історико-Археологічний Музей» [414, с. 141].

«Йдучи за прийнятою термінологією, пам'ятки розподіляють (хоча це є дуже штучно) на музейні, що можуть бути взяті на перехования до музеїв, та позамузейні, що по самій своїй природі є речі нерухомі. Що до першої категорії справа їх охорони власне зводиться до звичайних заходів по збиранню, інвентаризації, описуванню, біжучому догляду і в разі потреби консервації їх (консервацією умовимося звати ті маніпуляції, що зберігають речі в їх первісному стані від змін, а реставрацією – відновлення їх первісного вигляду після яких небудь попсовань; звичайно в практиці є можливі ріжні нюанси цієї термінології)» [414, с. 11].

Класифікування музейних предметів здійснюється за класифікаційними схемами, які часто розробляються самими музеями з урахуванням їхніх фондів. Як приклад, можна навести класифікаційну схему радянського періоду – «Классификационная схема систематического каталога документальных материалов советского периода, хранящихся в Центральном музее революции СССР» («Класифікаційна схема систематичного каталогу документальних матеріалів радянського періоду, що зберігаються в Центральному музеї революції СРСР») (Москва, 1975) [280].

Інший приклад – друге видання довідника «Система научного оисания музейного предмета: классификация, методика, терминология» («Система наукового описання музейного предмета: класифікація, методика, термінологія») (Санкт-Петербург, 2017) у 2-х кн. Довідник містить методичну базу системного уніфікованого описання музейного предмета у рамках цілісної концепції і є результатом наукових досліджень і розробок

спеціалістів музею. Видання передбачає використання опублікованих матеріалів і наповнення даними АІПС при роботі з музейними колекціями. До першої книги увійшли стандарти наукового описання етнографічного предмета у форматі єдиного структурованого паспорта і правила внесення інформації в кожне з його полів [498]. Книга також містить класифікатори музейних предметів для їх групування за тематичною ознакою, приналежності до різних етнічних культур, класифікатори і понятійні словники матеріалів та технічних прийомів виготовлення предметів традиційно-побутової культури. Друга книга присвячена системному опису музейних колекцій, містить науково-методичні розробки з атрибуції різних груп пам'яток, кожна з яких об'єднана спільною тематикою: землеробські знаряддя, засоби пересування, упряж, зброя, тканини, ювелірні прикраси. Ці матеріали доповнюють і розвивають загальну концепцію і методику описання музейного предмета, опубліковані в першій книзі, пропонують уніфіковані підходи до атрибуції та документування різних категорій музейних предметів [499].

Для європейських музеїв традиційним явищем стало створення поряд з постійною експозицією віртуального музейного простору, що сприяє процесу комунікації між відвідувачами та експонатами. В останні роки XX ст. набули поширення віртуальні виставки, що з'явилися на сайтах вітчизняних музеїв.

Робота над віртуальною виставкою проходить в декілька етапів: створення концепції та сценарію, збір і підготовка матеріалу, тобто написання текстів, підбір ілюстрацій, аудіо-, відео матеріалу, створення художнього проекту (макету) та програмне забезпечення [478]. Як приклад можна навести комплексне програмне забезпечення «Хронозум», призначене для створення, упорядкування, візуалізації та аналізу ілюстративно-хронологічних матеріалів, що дозволяє інтегрувати в єдине ціле різноманітні інформаційні джерела на основі хронологічних взаємозв'язків. Дана програма була розроблена командою Microsoft Research Connections, до якої входять науковці Каліфорнійського університету в Берклі та Московського

державного університету імені М. В. Ломоносова. Російською стороною бета-версія програми була презентована на конференції Асоціації «Історик та комп'ютер» 2014 р. У повідомленні анонсувалося, що це унікальна візуалізована хронологія, яка дозволяє отримати наочне уявлення про всі історичні епохи і події від Великого Вибуху до наших днів. Розробники підкреслюють: «Завдяки логічному і систематизованому розподілу контенту відповідно до фіксованих часових шкалам користувачі Chrono Zoom можуть легко звести воєдино всі накопичені людством знання про минуле, а також простежити взаємозв'язки між різними історичними подіями, тобто стати енциклопедією всесвітньої історії» [653].

Унікальність проекту Chrono Zoom полягає в тому, що він дозволяє охопити значні часові масиви, розтягнуті на роки, століття і навіть тисячоліття, і в той же час з мікроскопічною точністю дозволяє розглядати окремі епізоди людської історії. Завдяки зумуванню (наближенню-віддаленню зображення) користувач може подорожувати в часі і просторі, вплітаючи розрізнені події в єдину історичну канву [309, с. 107]. Сутність програми полягає у створенні певної лінії часу з встановленими хронологічними межами та нанизуванням на неї окремих подій. Для оформлення кожної події надається, умовно кажучи, «віртуальна хмара», в яку завантажуються медіафайли.

Етапи створення віртуальної виставки: реєстрація на офіційному сайті бета-версії «Хронозума»; визначення хронологічних меж; для кожного з обраних об'єктів створюється «віртуальна хмара» на певному місці лінії. «Віртуальна хмара» представляє собою експозиційну поверхню на зразок стенд, лайтбокс або шафи для показу [309, с. 107]. У центрі кожної «віртуальної хмари» розміщується центральний об'єкт, а по боках – додаткові експонати, які розкривають його сутність. До додаткових експонатів належать pdf-документи, електронні копії реальних експонатів, фотографії та відеофайли. Для кожного експоната створюються електрона картка з інформацією про файл його характеристики (тип файлу,

оригінал/копія, вихідні дані), додаткові тексти та список використаних джерел. Створюється уявлення про окремий об'єкт, яке відображається в поєднані інформації та візуального ряду. Таким чином через поєднання різних видів джерел – речових, писемних, зображувальних і фонічних, забезпечується інваріативність інформації.

Сучасне наукове пізнання, пов'язане з вивченням властивостей музейного предмета, які виражають складні взаємозв'язки матеріального і духовного, соціального та психологічного, культурного і природного складників як в людині, так і в результатах її діяльності, актуалізує осмислення та розробку методики музейної евристики, що обумовлюється зібранням цілісних відомостей про музейний предмет, які б відповідали новітнім науковим поглядам. Відтак музейна евристика може розглядатися й як метод музеологічного пошуку, що дозволяє вивчати музейні предмети як цілісну сукупність матеріальних і духовних об'єктів, створених в ході історичного розвитку [267, с. 24].

Отже, можемо зробити логічний висновок, що евристика в контексті музейної діяльності або музейна евристика – це науковий напрям, що досліджує музейний пошук, теорію і практику організації такого пошуку. Сьогодні музейна евристика ще не ставала об'єктом самостійного наукового дослідження, праці з музейної евристики відсутні, тому можна говорити про те, що цілісної теорії з цього нового наукового напряму ще не вироблено, що відкриває широкі можливості для наукових досліджень.

Документна інтернет-евристика або документна е-евристика. Центральним явищем сучасного етапу процесу побудови інформаційного суспільства є виникнення та розвиток глобальних інформаційних мереж. Об'єднання великого масиву різних документів у цифровій формі за допомогою децентралізованої системи гіпертекстових посилань призвело до створення нових систем інформаційного пошуку, які орієнтовані на роботу в цих глобальних мережах. Перехід до інформаційного суспільства XXI ст. породив безпрецедентне зростання обсягів і концентрації інформації в

глобальних комп'ютерних мережах. Це різко загострило проблему створення ІПС і їх ефективного використання [166, с. 8].

У сучасному міжнародному інформаційному співтоваристві формуються загальні тенденції щодо розвитку електронних інформаційних ресурсів та інтегрування інформаційних ресурсів документно-інформаційних інституцій (архівів, бібліотек, музеїв тощо) з метою надання ефективних можливостей користування ними для дистанційних користувачів через інтернет-комунікації.

Історія АІПС обчислюється півстоліттям. Типова ІПС перших років – це людино-машинна система, де аналіз і опис змісту документів (індексування) виконується вручну, а пошуки проводяться машиною. Спочатку основу ІПС становили ІПМ, основним елементом яких є дескрипторні словники та тезауруси. Сьогодні, однак, більшість працюючих ІПС належить до класу вербальних систем безтезаурусного типу, коли терміни, що індексуються, вибираються безпосередньо з текстів документів. Лавиноподібне зростання обсягів електронної документальної інформації, її видове, тематичне та мовне розмаїття є як причиною кризи сучасного інформаційного пошуку, так і стимулом його вдосконалення [166, с. 8].

Сучасний стан інформаційних ресурсів інтернету дозволяє задовольнити практично будь-який запит. Однак перед тим як починати пошук треба вирішити як проводити пошук інформації (що й де шукати). Проблема пошуку ресурсів в мережі інтернет була усвідомлена досить швидко, і у відповідь з'явилися різні системи і програмні інструменти для пошуку, серед яких слід назвати системи Gopher, Archie, Veronica, WAIS, WHOIS і ін. [166, с. 8–9]. На початку XX ст. на зміну цим інструментам прийшли «клієнти» і «сервери» всесвітньої павутини WWW.

Якщо спробувати дати класифікацію ІПС мережі інтернет, то можна виділити основні типи:

1. ІПС вербального типу (пошукові системи – search engines);
2. Класифікаційні ІПС (каталоги – directories);

3. Електронні довідники («жовті» сторінки і т.п.);

4. Спеціалізовані ІПС за окремими видами ресурсів;

5. Інтелектуальні агенти [166, с. 9].

Глобальний облік всіх ресурсів інтернету забезпечується вербальними і частково класифікаційними системами [166, с. 9].

Класифікаційні ІПС реалізують навігацію в веб-просторі на основі спеціальних покажчиків, що представляють собою тематичні «дерева», які будуються на основі класифікацій. Схеми класифікації ресурсів в інтернеті – це, як правило, деревоподібні структури, вузли яких названі словами природної мови. Різні класифікаційні схеми відрізняються одна від одної за обсягом і методологією складання. Одним з недоліків універсальних ієрархічних класифікацій є те, що вони консервативні і відстають від розвитку науки, техніки і життя взагалі. Головна проблема класифікаційних пошукових служб – це автоматизація класифікації. Досі завдання автоматичної класифікації не знайшла задовільного рішення. Реєстрація веб-сайтів і веб-сторінок у каталогах, як правило, здійснюється людьми – індексаторами та модераторами даної системи. І тому обсяг бази даних систем класифікаційного типу невеликий порівняно з інформаційною ємністю всього інтернету [166, с. 9].

Для вирішення проблеми максимального охоплення ресурсів інтернету створюються системи, названі метапошуковими (metasearch engines). Вони не мають власних пошукових баз даних, не містять ніяких індексів і при пошуку використовують ресурси інших пошукових систем. За рахунок цього ймовірність знаходження потрібної інформації збільшується. Для передачі запиту до пошукової системи використовується спеціальний метапошуковий агент, який відповідає за процес ретрансляції запиту в інші системи. Після опрацювання отриманого запиту кожна система повертає метапошуковому агенту безліч описів і посилань на документи, які вважає релевантними даному запиту. При всій привабливості метапошукових систем слід пам’ятати і про їхні мінуси і недоліки. Насамперед, відсутність єдиного стандарту мови

запитів не дозволяє метасистемам добиватися від пошукових систем, що виконують запити метапошукових систем, такого ж результату, якого може досягти досвідчений користувач при роботі з кожною машиною окремо [166, с. 9–10].

В Інтернеті існує величезна кількість інформації, більша частина якої організована невпорядковано та розподілена між багатьма сайтами. Значна кількість організацій (в тому числі й офіційних) розміщає нормативну інформацію на своїх сайтах. Тому для ефективного пошуку інформації в інтернеті існують спеціальні сайти, які називають пошуковими системами. Вони використовують пошукових роботів для збору інформації з сайтів [408, с. 94].

На сьогодні основними пошуковими системами є: http://www.google.com [646], http://www.yahoo.com [661], серед українських – http://meta-ukraine.com/ua/ [363].

Особливість сучасних систем – повнотекстовий пошук. Багато вербальних ІПС мережі інтернет обчислюють релевантність документів запитам шляхом зіставлення елементів запиту з повними текстами документів, розміщених в мережі. Що стосується ІПМ, то, як правило, в якості пошукових елементів виступають звичайні слова природних мов. Запити формулюються через спеціальний інтерфейс, який реалізується у вигляді екранних форм в програмах-браузерах [166, с. 10]. Щоразу, коли здійснюється запит веб-сторінки, браузер встановлює зв’язок з відповідним веб-сервером, запитує копію цієї сторінки, і коли інформація надходить, автоматично її відображає.

У складі будь-якої пошукової системи можна виділити три основні частини [166, с. 10].

Робот – підсистема, що забезпечує перегляд (сканування) інтернету і підтримку інвертованого файлу (індексної бази даних) в актуальному стані. Цей програмний комплекс є основним засобом збору інформації про наявність та стан інформаційних ресурсів мережі [166, с. 10].

Пошукова база даних – так званий індекс – спеціальним чином організована база (англ. Index database), що включає, насамперед, інвертований файл, який складається з лексичних одиниць, взятих з проіндексованих веб-документів, і містить різноманітну інформацію про них (зокрема, їхні позиції в документах), а також про самі документи і сайти в цілому [166, с. 10–11].

Пошукова система – підсистема пошуку, що забезпечує опрацювання запиту (пошукового припису) користувача, пошук в базі даних і видачу результатів пошуку користувачу. Пошукова система спілкується з користувачем через інтерфейси – екранні форми програм-браузерів: інтерфейс формування запитів і інтерфейс перегляду результатів пошуку [166, с. 11].

Індексний файл (або просто індекс) є набором пов’язаних між собою файлів, орієнтованих на швидкий пошук даних за запитом. В основі індексу завжди лежить інвертований файл. Інвертована (інверсна) схема організації пошукового масиву заснована на принципі забезпечення доступу до документів через їхні ідентифікатори змісту (пошукові ознаки: дескриптори, ключові слова, терміни, інші ознаки). Таку схему отримують шляхом опрацювання послідовного масиву документів з метою створення спеціальних допоміжних інвертованих файлів – точок доступу [166, с. 11].

Кожен запис такого допоміжного масиву ідентифікований відповідним ідентифікатором змісту (дескриптор, ключове слово, просто термін, ім’я автора, назва організації і т.п.) і містить імена (адреси зберігання) всіх документів, в пошукових образах яких він присутній. Для кожного ідентифікатора вмісту (пошукового елемента даних) в інвертованому масиві разом з адресою (номером, ім’ям) документа може зберігатися (і зазвичай зберігається) додаткова інформація, як-то: ім’я поля, номер речення, в складі яких даний елемент зустрівся в даному документі, номер слова в реченні і т.д. Фіксація положення слова в тексті з точністю до номера речення і номера цього слова в реченні дозволяє побудувати гнучку мову запитів, що дає

можливість задавати відстань між словами і реченнями в документі. Позиційні характеристики також використовуються при обчисленні коефіцієнта релевантності та ранжируванні документів у видачі [166, с. 11].

Знаходження необхідних документів через інвертований файл здійснюється не суцільним переглядом всього масиву, а переглядом лише тих ідентифікаторів вмісту в інвертованому файлі, які задано в пошуковому приписі, тобто число операцій порівняння слів при пошуку пропорційно числу термінів пошукового припису Такий спосіб роботи систем знижує час на пошук і дозволяє обслуговувати споживачів інформації в масштабі реального часу [166, с. 11–12].

Пошук в індексі – це операції над списками ідентифікаторів пошукових елементів відповідно до моделі пошуку і критерію відповідності. Результуючий список релевантних документів (в сучасній термінології «відгук»), який перетворюється в ранжований список коротких описів документів, забезпечених гіпертекстовими посиланнями та іншими характеристиками, повертається користувачеві в його клієнтську програму-браузер. Клік по назві документа в його короткому описі за гіперпосиланням запитує цей документ або безпосередньо з того сервера, на якому він знаходиться, або через базу даних пошукової системи [166, с. 12].

Важливим компонентом сучасних ІПС є так звані інтерфейсні веб-сторінки, тобто екранні форми, через які користувач спілкується з пошуковою системою. Розрізняють два основних типи інтерфейсних сторінок: сторінки запитів і сторінки результатів пошуку [166, с. 12].

Змістовна проблема при індексуванні веб-сайтів полягає в тому, які терміни приписуються документам, звідки вони беруться. Особливості побудови та структура індексу безпосередньо пов’язані з мовою запитів і можливостями пошукових систем. Найважливішими з точки зору користувача є такі особливості ІПС:

– індексування повних текстів можливо більшого числа сайтів;

– кваліфікована робота зі словоформами – здатність ІПС ототожнювати різні словоформи однієї і тієї ж лексеми, по-іншому, породжувати канонічну форму – лемму, і можливість виділяти серед безлічі словоформ конкретну форму;

– пошук слів із заданим або довільним урізанням, як правим, так і лівим;

– робота зі словосполученнями – облік відстані між словами в словосполученнях і порядку їх слідування;

– ефективні алгоритми обчислення коефіцієнта смислової релевантності та ранжирування результатів пошуку [166, с. 12].

Також важливо, яку інформацію і в якому вигляді можна отримати з вихідних інтерфейсів ІПС. Інтерфейс видачі (форма представлення результатів) у різних систем включає такі параметри: статистика слів із запиту, кількість знайдених документів, кількість сайтів, засоби управління сортуванням документів у видачі, короткий опис документів та ін. Опис кожного документа, в свою чергу, може містити: назву документа, URL (адресу в мережі), обсяг документа, дату створення, назву кодування, анотацію, шрифтове виділення в анотації слів із запиту, вказівку на інші релевантні веб-сторінки того ж сайту, посилання на рубрику каталогу, до якої належить знайдений документ або сайт, коефіцієнт релевантності, інші можливості пошуку (пошук схожих документів, пошук в знайденому). Великий інтерес становлять також частотні характеристики – відомості про кількість знайдених документів і ототожнених мовних одиниць. Деякі системи ведуть журнал запитів з можливістю повторних пошуків і видачею статистики за запитами. Корисною та цікавою можливістю є також віднесення документів до тематичних класів [166, с. 12–13].

Кожна з пошукових систем має власні переваги та недоліки. Перевагами пошукової системи Google вважають точність пошуку визначених фраз, великий обсяг проіндексованої інформації (декілька мільярдів проіндексованих сторінок), можливість перекладу запитів

користувачів на іншу мову за допомогою супровідного сервісу: http://translate.google.com/. В останні десятиліття перед розробниками постало багато нових проблем, пов'язаних із забезпеченням доступності бібліографічної інформації світовому багатомовному користувачеві глобального інфосередовища. З метою ідентифікації документа у машинозчитувальні бібліографічні записи включається багато нових додаткових відомостей, які збільшують її обсяг у кілька разів» [236, с. 20]. Під час пошуку можна налаштувати додаткові базові фільтри, наприклад: сторінки українською мовою, сторінки з України [408, с. 94]. На сайті Google розміщено поради і підказки, які допоможуть легко знаходити інформацію.

Google також пропонує розширені технології пошуку. Для уточнення результатів пошуку можна використовувати спеціальні символи та слова. Можна шукати за зображенням та зображення. Щоб уточнити результати пошуку можна скористатися фільтрами.

Для проведення розширеного пошуку на головній сторінці в налаштуваннях можна натиснути посилання «Розширений пошук». Користувач може обрати певні критерії для фільтрації результатів пошуку. За допомогою такого інструмента можна віднайти найпотрібнішу інформацію.

У кожної пошукової системи свої правила пошуку. Значно скорочується час на знаходження потрібної інформації користувачем, коли він знає, де шукати.

Для отримання (перегляду) самих документів (веб-сторінок) і їх перегляду необхідно відправитися за http-адресою. Як правило, системи надають можливість подивитися контекст – фрагменти документів з виділеними ключовими словами запиту [166, с. 15].

В процесі пошуку користувачеві, як правило, дається можливість повернутися до старого запиту і або просто уточнити, звузити його, або перейти в інший режим пошуку, надає складніші пошукові засоби. Значно також поширений ще один спосіб пошуку – пошук за зразком (search similar pages). При цьому стратегія пошуку вибирається самою системою [166, с. 15].

Висока комерційна ефективність застосування мережевих можливостей стала причиною прискореного широкого впровадження різних пошукових механізмів. Але як результат наукові дослідження часто відстають від потреб практики. Наслідком цього є впровадження розробок, які не цілком адекватні поставленим завданням. Аналізуючи роботу сучасних пошукових систем, можна зробити висновок, що головне їх завдання обмежується тільки видаванням посилань на ті документи, у тексті яких зустрічаються слова з тексту запиту. Але користувача цікавить не це. Йому потрібні не тільки релевантні документи з точки зору співвідношень слів у текстах запиту й у текстах документів, йому цікава сама суть документів, їх смислове значення [633, с. 92].

Інформаційні ресурси суспільства постійно збільшуються. Вільний доступ до них, що проголошується в інтернеті, є ілюзією: фахівцями відзначається низька якість пошуку інформації в мережі [402, с. 2]; немає успіхів в розробці ефективних інформаційних систем з автоматизованою класифікацією інформації [69, с. 65], що залишається актуальною проблемою сьогодення.

Можна визначити основні причини зниження ефективності пошукових сервісів. Одна з головних задач пошукового сервісу – індексування. Але за індексування відповідає сам сервіс, а не ресурс, якому необхідно індексування. У більшості випадків індексуються окремі сторінки по черзі, а не дані всього ресурсу в цілому. Сучасні пошукові системи не сприймають запити користувача як питання, а вважають, що запити – це сукупність слів, які необхідно знайти в індексі і видати посилання на сайти, де ці слова зустрічаються. Пошукові сервіси видають у відповідь на запити перелік посилань на сайти, але вони не аналізують предметну область цих сайтів, у результаті чого більшість сайтів (інформації на сайтах) просто не відповідають темі запиту [633, с. 92].

Велика, як лінгвістична, так і програмна проблема – багатомовність інформаційного простору інтернету і різноманіття форматів представлення

даних. Проте, основні глобальні системи з цими проблемами справляються [166, с. 10]. Частково таке положення пов'язане з великим обсягом інформації різними мовами, зі зростаючою складністю завдань і рівнем вимог до їх виконання. Зокрема, зазначається існуючий розрив між первинним семантичним опрацюванням документів і формуванням пошукових запитів [167, с. 64–65]. Крім того, здавна відомими є види і методи свідомого спотворення інформації [480], до яких додаються сучасні ризики прихованого управління/маніпулювання суспільством.

З іншого боку, в будь-яких розроблених документних класифікаціях проявляється недосконалість людського мислення [484, с. 218–219], тому існує постійний запит на їх розвиток, на дедалі точніший опис інформації і, відповідно, пошукові можливості. В цьому проявляється «закон зростаючих потреб» [50, с. 5].

У всіх пошукових сервісах не передбачений засіб, який дозволяв би за запитом користувача видавати необхідну інформацію у вигляді реферату. Сучасні пошукові системи не відслідковують статистику запитів користувачів, у них немає засобів, які б дозволяли аналізувати попередні запити користувачів і на основі цього аналізу видавали б результат [633, с. 92].

З позицій гіпертекстового підходу інтернет є особливою формою організації текстового матеріалу, коли його смислові одиниці (слова, фрази, розділи, абзаци) представляються не в лінійній послідовності, а як система можливих переходів і зв'язків між ними. Цей створюваний людиною простір складається з локалізованих текстових масивів і має властивість самоорганізовуватися. Технологія гіпертексту дозволяє зробити зв'язок одночасно між окремими і множиною текстів, створює єдиний віртуальний текстовий потік, який зрештою інституалізується і починає функціонувати подібно автономним соціальним об'єктам. Людина, оперуючи засобами і змістом цього потоку, здійснює комунікаційну взаємодію.

Крім того, як зауважують Ю. І. Шокін, А. М. Федотов, В. Б. Барахнін – «*слабоструктурований* електронний документ (тобто документ,

забезпечений *метаданими* [11], але при цьому має неструктуровані елементи) може не містити явно заповнених відповідних полів метаданих, причому класифікаційні ознаки документа часто взагалі відсутні» [622, с. 20]. Опрацювання слабоструктурованих документів не може бути повністю автоматизованим, і основним завданням розробників відповідних програмних засобів є зменшення необхідної участі людини в процесі контролю за якістю опрацювання інформації.

Інгрід Перент, співробітник Національної бібліотеки Канади, керівник Секції каталогізації ІФЛА, поділилась своєю «каталогізаційною мрією». Вона сказала: «Я мрію про справді міжнародні бібліографічні записи, які легко і просто розповсюджуються і інтегруються з каталогами бібліотек будь-якої країни. Будь-який дослідник при цьому міг би «пройти по всьому світу», зрозуміло включаючи інтернет, і знайти будь-який потрібний матеріал, відповідно оброблений в будь-якому каталозі. До того ж така стандартизація полегшила б зміну бібліографічних даних, приводячи до економії коштів при каталогізації. До моєї мрії також належить постачання покажчиками авторитетних форм імен (найменувань), що є ключовою частиною бібліографічного запису при ідентифікації. І, зрозуміло, при цьому – прозорість для користувача всіх варіантних форм». Її думку поділяють всі фахівці світу в області опрацювання документа *[за джерелом:* [236, с. 20]*]*.

Інтернет як інформаційне середовище має особливості передавання, опрацювання, сприйняття та зберігання інформації. Вони виходять з його природи електронного інформаційного середовища. Звідси можна зробити висновок, що вся інформація, яка циркулює в ньому, має свої особливості сприйняття та інтерпретації її людиною [538, с. 86].

Людина сприймає інформацію через чотири канали: візуальний, аудіальний, тактильний та смаковий. У середовищі інтернет вона може сприйматися через візуальний, аудіальний, тактильний (брайлівський

[11] Під метаданими розуміються структуровані дані, які представляють собою характеристики сутностей, що описуються, для їх ідентифікації, пошуку, оцінки, управління ними.

дисплей) канали, оскільки досі не винайдено технологій передавання смаків або запахів через інтернет [538, с. 86].

В контексті інтернету комунікацію можна розуміти не лише як спілкування між людьми в форматі бесіди, а й як опосередковане донесення інформації від джерела до кінцевого користувача. Прикладом таких технологій є технології так званого Web 1.0, коли користувач не може редагувати тексти, що розміщуються на сайті. У технологіях Web 2.0 користувач вже сам наповнює сайт інформацією, як і адміністратор, хоча він, користувач, позбавлений адміністраторських функцій [538, с. 88]. На часі технологія Web 3.0, коли контент генерується і модернізується користувачами сайту.

Сайти новинних агентств можна вважати свого роду Web 1.5, коли користувач вже може залишати коментарі до опублікованого тексту, але ще не може наповнювати сайт своєю інформацією. Звичайно, від якості тексту буде залежати його сприйняття. Але, якщо в Web 2.0 вже можна змінити ситуацію, якщо автор відчуває, що інформація сприймається невірно, то в Web 1.0 такий привілей має лише адміністратор [538, с. 88].

На відміну від пошуку документів у сталих документних системах бібліотек та архівів, пошук документів в інтернет має певну специфіку. Основна властивість інтернету – динамічність. У будь-який момент, виходячи на знайому адресу, можна побачити зовсім іншу картинку, відмінну від тієї, що спостерігали вчора або місяць назад.

Сучасні методи пошуку інформації, отримання консультацій та довідок, різних копій дозволяють значно скоротити час пошуку й знизити його трудомісткість.

Із розвитком комп’ютерної техніки і засобів зберігання інформації з’явилася можливість економічно виправданого накопичення і зберігання великих машинних інформаційних масивів (баз даних). У зв’язку з їх поширенням, розвитком методів і засобів переробки даних в інформаційні продукти почала розвиватися індустрія інформації, активізувався перехід до

«безпаперової інформатики» [1, с. 78].

БД можна поділити на бібліографічні та фактографічні. Бібліографічні БД містять так звану «вторинну» інформацію, тобто відомості про публікації. Відповідна «первинна» інформація (тобто власне публікації: книги, статті, патенти тощо) зберігаються в іншому контурі інформаційної системи. Фактографічні БД містять відомості фактичного характеру і являють собою кінцевий користувацький продукт [1, с. 78].

БД можуть бути галузевими, політематичними, «внутрішніми» (тобто створюваними у рамках певної організації) або «зовнішніми» (тобто створюваними за межами даної організації). Іноді БД створюються за ознаками належності документів до того або іншого виду (за патентами, дисертаціями і т.д.) або за конкретною направленістю тематики [1, с. 78].

БД у вигляді бібліографій створюються «електронними бібліофілами». Прикладом є сайт «Библиотека Якова Кротова»» («Бібліотека Якова Кротова») [36], яка має пошуковий апарат у вигляді покажчиків: іменного, предметного, систематичного, хронологічного, географічного, книг з назвами латиною, книг, з назви яких починаються з цифр (рис. 3.2).

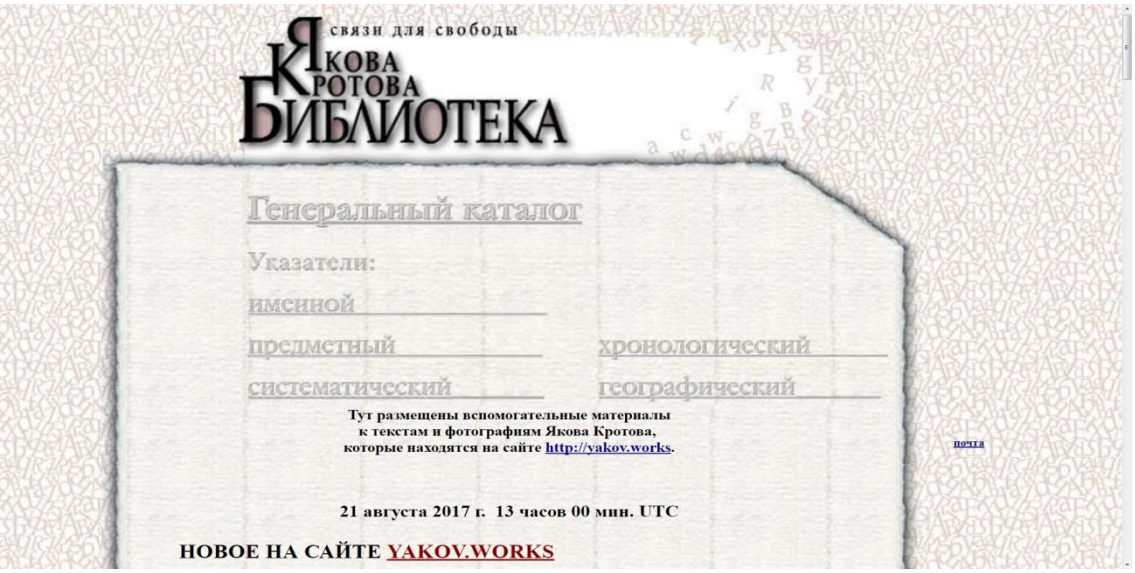

Рис. 3.2. Сайт «Библиотека Якова Кротова»

Автор створює власні описи. Приміром якщо текст позначено «в описі А», то на зазначеному сайті він відсутній, але у форматі pdf – є на різноманітних «торентах» і «трекерах». Головна задача сайту – бібліографія,

систематизування, а не роздавання інформації, хоча, зазначає автор сайту «не завжди знайти книгу в мережі легко». Сайти з колекціями pdf додаються. В «описі А» перераховані книги, які у той або інший час з'явилися в мережі у форматі pdf. «Зазвичай їх неважко знайти в мережі, якщо знаєш про їхнє існування» – і мета автора сайту лише повідомити про їхнє існування, не більше. «Опис А» містить:

Інвентарний опис книг, виданих до 1917 р.;

Інвентарний опис книг, виданих у 1917–1990 рр.;

Інвентарний опис книг, виданих після 1991 р.;

Інвентарний опис іноземних книг, виданих до 1917 р.;

Інвентарний опис іноземних книг, виданих після 1917 р.

Ця бібліографічна БД містить понад 40 тисяч бібліографічних описів, переважно з психології, логіки, антропології, філософії, теології, релігії.

З 2007 р. з'явився потужний необмежений інтернет і кількість книг у форматі pdf почала стрімко збільшуватися, проте довідковий апарат до таких колекцій практично не розроблявся.

Частково завдання уявлення і пошуку інформації, в тому числі повних текстів документів, вирішують документно-інформаційні інституції (архіви, музеї, бібліотеки тощо), на сайтах яких виставлено повні тексти і/або графічні образи документів. Тут же представлено засоби їх пошуку – електронні каталоги.

Для підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері інформаційної діяльності розробляються нові навчальні дисципліни та видаються підручники [233], [12]. Так, у виданні О. Б. Антопольського та Т. В. Майстрович «Электронные библиотеки: принципы создания» («Електронні бібліотеки: принципи створення») (Москва, 2007) відображено питання координації діяльності електронних бібліотек, поширення прогресивних рішень, уніфікацію методологічних підходів, а також детально розглянуто теоретичні, правові, документознавчі, фондознавчі, лінгвістичні аспекти творення електронних бібліотек.

Професійний пошук в інтернеті неможливий без сучасних інструментів автоматизації. Одним з таких інструментів для професіоналів є інформаційно-аналітична система «Семантичний архів», розробник якої – компанія «Аналітичні бізнес рішення». Періодично компанія проводить семінари, на яких розглядаються актуальні питання з технології пошуку і збирання інформації з різних джерел в мережі інтернет (блоги, форуми, соціальні мережі, новинні сайти та ін.). На прикладі «Семантичного архіву» викладаються сучасні методи пошуку інформації в інтернеті, її збір, аналіз і візуалізація. Такі семінари цікаві, насамперед, тим, для кого пошук інформації в інтернеті – це одна з основних кваліфікаційних навичок. Адже наявність в арсеналі будь-якої компанії засобів бізнес розвідки і аналітики дозволяє отримати з відкритих джерел інформацію для якісного оцінювання ризиків.

Соціальні мережі, серед яких Facebook є унікальним фіксатором історичних джерел, у якому опублікування користувачами спогадів, створення дописів, залишення коментарів, публікування фото-, відео-, фотодокументів про факт чи явище, становлять історичний потенціал та визначають особливу інформаційну цінність для спеціалістів з інформаційної діяльності. Водночас опублікування будь-якої інформації у соціальних медіа має і певні недоліки, такі як: поширення недостовірних фактів, навмисна дезінформація та (відсутність прямого авторства поширених матеріалів. У межах наукових досліджень потенціал віртуальних соціальних мереж як архівно-джерелознавчого осередка для формування консолідованого інформаційного ресурсу історичних фактів вивчають А. М. Пелещишин та Т. М. Білущак. Вони створили алгоритм пошуку та ідентифікації інтернет-джерела з історичної події [48, с. 50].

Також вони розглянули програмні сервіси для виявлення достовірності фотодокументів у пошуку інформації у таких соціальних мережах: *Google Search by Image, TinEye* – зворотний пошук зображень, де можна завантажувати фото, щоб знайти його оригінальне джерело та подивитись, де

воно ще опубліковане. Одним із результатів пошуку первинного джерела зображення чи зіставлення зображення з тим, що вказане у дописі, є з'ясування того, чи редагувалося фото до публікації. Для цієї частини верифікації придатним є використання такого сервісу, як *Image Edited?* Крім того, якщо у фото були внесено найменші правки – змінені контраст, яскравість тощо, – *Image Edited?* це покаже разом із метаданими фотографії. Пошук фотографій у соціальних мережах також є доступним завдяки *Yomapic* – інструменту, який шукає фото за заданою геолокацією у соцмережах. Серед фільтрів – радіус пошуку, дата публікації та соцмережа, у межах якої *Yomapic* здійснюватиме пошук. Наприклад, обравши пошук по центру Львова та обмеживши радіус, можна бачити лише світлини, опубліковані з центру міста Львова. *Yomapic* може як допомогти перевірити за світлинами різних користувачів, чи насправді були вони в тому чи іншому місці у зазначений день, так і знайти безпосередніх очевидців події. У пошукових розвідках соціальної мережі Facebook історик-дослідник може віднайти користувача невідомого фотодокумента за допомогою цифрового коду, який генерує Facebook для зображень. Якщо є зображення, але не відомо, хто його опублікував, потрібно скопіювати другу частину коду в URL та пропустити через пошук на *Facebook Creep,* який перенаправить до галереї, в якій було опубліковане фото. Звідти ж можна перейти на профіль користувача, який завантажив зображення. Для перевірки інформації про самого автора, який поширює інформацію, є багато різних ресурсів, серед яких: *Pipl. com* – призначений для пошуку «інтернет-сліду» користувача, допомагає його ідентифікувати, знайти фотографії. Особливість програми полягає у тому, що вона веде пошук по «глибокому інтернету» (deep Web), який ігнорується звичайними пошуковими системами та малодоступний для користувачів. *WebMii* шукає посилання з ім'ям людини, дає рейтинг «веб-відомості», за допомогою якого можна встановити фейкові акаунти [48, с. 50–51].

На жаль, документна інтернет-евристика не забезпечена відповідними документами і матеріалами, що містять загальні для всіх стандарти,

регламенти, норми. Тому для розробки такого роду документів потрібно було б створити відповідний комітет або групу у межах світової мережі.

Третій критерій поділу можна позначити як галузевий підхід до документної евристики. Залежно від галузі знання, в якій здійснюється документальний пошук, пропонуємо виокремити літературознавчу, медичну, педагогічну та інші евристики.

Літературознавча евристика. Серед найпоширеніших галузевих евристик можна виокремити літературознавчу евристику, яка тісно пов'язана з літературним джерелознавством [90]. Бібліографічна евристика узагальнює теорію і методику бібліографічних розшуків літератури з будь-якого конкретного питання чи за певною темою, здійснює історіографічні огляди літературознавчих проблем [90]. Також «порушує історіографічну проблематику, широко використовується в архівознавстві». Евристичні способи дослідження української літератури наявні у працях Ю. О. Меженка, І. Я. Айзенштока, П. М. Попова, М. Є. Сиваченка, С. А. Гальченка та ін. [333, с. 216].

Питанням техніки пошуку творів художньої літератури присвячено працю П. Н. Беркова «Введение в технику литературоведческого исследования: источниковедение, библиография, разыскание» («Введення в техніку літературознавчого дослідження: джерелознавство, бібліографія, розвідки») (Ленінград, 1955). У передмові до видання зазначено, що задача книги – «показати де знаходяться і як відшукуються матеріали для роботи, яким попереднім операціям потрібно піддати їх для подальшого використання» [28, с. 3]. Висвітлюючи особливості наукових досліджень видатних літературознавців, П. Н. Берков виокремив спільні риси, характерні для них – «зосередженість в роботі, цілеспрямованість, ціленаправленість», а наукові манери – «спостережливість і здібність до узагальнення» [28, с. 41]. Спостережливість є у будь-якого представника науки. Розвивається вона особливими прийомами, виробляється в процесі тривалих занять, або є «природженою» властивістю, сказати важко. Але безсумнівним є те, що без

справжньої, відточеної, гострої спостережливості справжньої літературознавчої праці створити неможливо [28, с. 41].

Перше питання, яке постає перед молодим дослідником – де і як відшукати потрібні йому документи. І, чим більше буде їх зібрано дослідником для роботи, тим глибше і всебічно проаналізує він ці документи, тим ширшою буде джерельна база. Тому перше питання – де шукати потрібні документи? Друге питання – чи можна довіряти знайденим документам, наскільки вони є достовірними, і чи можна на них будувати дослідження? Наступне питання – як витлумачити (інтерпретувати, аналізувати) знайдені документи, Як і де знайти відповіді на питання, які виникли під час ознайомлення з ними.

Допомагають знайти відповіді на поставлені питання допоміжні науки. Так, В. М. Перетц включав до числа «допоміжних наук», які потрібні історику давньоруської літератури: І. бібліографію; ІІ. історію; біографію; ІІІ. історію слов'янських та західноєвропейських літератур; IV. історію мови; V. палеографію; VI. історію церкви; VII. історію мистецтва; VIII. хронологію [424]. Крім цих «допоміжних наук», В. М. Перетц характеризував, не даючи визначення, ще такі дисципліни: евристику, опис рукописів, видання (editio et emendatio), критику тексту, датування пам'ятника і визначення його автора [424]. Навіть у цьому переліку «допоміжних наук», розрахованому тільки на істориків давньоруської літератури, серед інших дисциплін було виокремлено евристику.

Підсумовуючи розвідки попередників, П. Н. Берков запропонував такий перелік допоміжних літературознавчих дисциплін:

1. літературознавче архівознавство;
2. літературознавче бібліотекознавство;
3. літературознавче музеєзнавство;
4. літературознавча бібліографія з бібліографічною евристикою;
5. літературознавча археографія з археографічною евристикою;
6. палеографія;

7. текстологія;

8. критична інтерпретація (коментування тексту, тлумачення пам’ятника);

9. едиційна техніка (техніка підготовки до друку наукового видання текстів);

10. хронологія і синхроністика;

11. літературознавча історіографія [28, с. 49].

Перші три дисципліни П. Н. Берков відносив до джерелознавчого циклу, оскільки вони дають нам відомості про місця знаходження і зберігання джерел. «Четверта і п’ята дисципліни можуть бути визначені як евристичний цикл (з розділом бібліографічного і археографічного джерелознавства). Шоста, сьома, восьма і дев’ята дисципліни мають справу з текстами джерел, рукописними і друкованими, які потрібно прочитати, зрозуміти і правильно використати; їх можна об’єднати в текстологічний цикл. Десята і одинадцята дисципліни, на перший погляд, мають мало спільного між собою, однак об’єднує їх те, що вони допомагають зрозуміти літературний і літературознавчий процеси. Напевне, для загального позначення їх правильно буде застосувати рубрику – історіографічний цикл» [28, с. 49–50]. П. Н. Берков також підкреслив, що першу групу дисциплін він назвав умовно джерелознавчими, оскільки бібліотеки, архіви і музеї є тільки зберігачами джерел, а не самими джерелами. Однак знайти джерела, не знаючи характеру і особливостей місця їх зберігання, неможливо. І зазначив, «на наш погляд, доцільно відокремити дисципліни про сховища джерел від дисциплін про пошук джерел» [28, с. 50]. Це висловлювання варте особливої увагу, оскільки П. Н. Берков припустив, що мають бути дисципліни про пошук джерел.

Всі матеріали, що підлягають вивченню літературознавця, в основному мають форму творів друкованих та письмових (рукописних). Перші зазвичай зберігаються в бібліотеках, другі – в архівах і рукописних відділах бібліотек і літературознавчих науково-дослідних установах. Предмети матеріального

характеру, що стосуються життя і творчості письменників, зосереджено в літературних музеях.

1934 р. вийшла одна з кращих бібліографічних праць О. Г. Фоміна – його відомий літературознавчий путівник [581], що відіграв значну роль у розвитку цього типу посібників [580, с. 10]. Значення вступної частини в цілому, її важливість для логічної структури «Путівника» полягає в тому, що вона не тільки орієнтує в рекомендованих довідниках, а й показує основні методи роботи з ними [580, с. 11].

Приділивши основну увагу методам бібліографічного пошуку, О. Г. Фомін зробив також спробу намітити і деякі етапи літературознавчого пошуку. Якщо в першому випадку він називав основним джерелом безпосередньо покажчики, то в другому – рекомендував виходити з біографічних відомостей («відомості про те, де письменник навчався, в тому чи іншому навчальному закладі, спрямовують до історії цього навчального закладу, до біобібліографічних словників його вихованців і його архіву; відомості про службу письменника – до історії тієї установи, де він служив, до його архіву») [580, с. 11]. Це була перша спроба вивести бібліографічний пошук з області здогадок і припущень в сферу методики.

О. Г. Фомін вважав, що при розшукуванні інформації для літературознавчої праці насамперед потрібно звернутися до бібліографічних і біобібліографічних праць [580, с. 130–131]. Йдучи зазвичай від бібліографічного посібника до літературознавчої праці, літературознавець у процесі подальшої роботи часто звертається знову до бібліографічного посібника за додатковими даними: так, наприклад., розшукавши в бібліографічному посібнику монографію про письменника і зустрівши в ній відомості про вплив на досліджуваного письменника іншого, літературознавець звертається за відомостями про цього іншого письменника до бібліографічних посібників [580, с. 131].

Щоб розшукати потрібну інформацію іноді буває достатньо звернутися до однієї бібліографічної або біобібліографічної праці, але часто доводиться

переглянути кілька таких праць у певній послідовності. Швидкість розшукування потрібної інформації залежить від уміння одразу ж обрати ту працю, в якій зібрано потрібну інформацію. Вибір же тої чи іншої бібліографічної або біобібліографічної праці залежить від типу бібліографічного пошуку, характеру розшукуваної інформації: при пошуку одних відомостей слід звернутися до праць одного типу, при пошуку інших відомостей – до праць іншого типу. Тому для швидкого і успішного знаходження інформації для літературознавчої роботи необхідно:

1) усвідомити основні типи бібліографічного пошуку;

2) добре ознайомитися з існуючими бібліографічними і біобібліографічними працями з літератури, закріпивши в пам’яті: а) завдання праці, б) зміст, в) склад і хронологічні межі перерахованого матеріалу і г) особливо тип праці. При розшукуванні раціонально йти насамперед до спеціальної праці з бібліографії або біобібліографії літератури, а потім вже, не знайшовши потрібної інформації, йти до праці з бібліографії іншої області знання, в якій упорядковано документи з літератури, або до праці, присвяченій кільком областям, в тому числі і літературі: так, наприклад, не знайшовши розшукуваних відомостей про літературний твір в спеціальній праці з бібліографії літератури, звернутися до загальних бібліографічних покажчиків з різних галузей. У деяких же випадках доводиться міняти шлях розшукування – спочатку йти до останніх праць, оскільки вони іноді містять матеріал, який не дають спеціальні праці з бібліографії або біобібліографії літератури [580, с. 131].

Бібліографічні розшукування, потреба в яких може виникнути при літературознавчій роботі, різноманітні. О. Г. Фомін зазначив основні їх типи і окреслив найраціональніші шляхи кожного з цих типів розшуків [580, с. 131–136].

Для вивчення творчості окремого письменника або цілої літературної школи, літературного та громадсько-політичного руху тощо, недостатньо користуватися лише книгами, рукописами письменників і літературою про них. Велике значення для літературознавця має ознайомлення з портретами

письменників і їхніх сучасників, з середовищем, що їх оточувало, видами місцевостей, з якими пов'язані окремі моменти їхнього життя, з їх власними картинами і малюнка, і з ілюстраціями до їхніх творів, що належать іншим особам, – з усім тим, що дозволяє наочніше уявити письменника як особистість, і його оточення [28, с. 72].

Цій меті слугують спеціальні літературні музеї чи літературні відділи в краєзнавчих музеях. Звісно, вони розраховані не лише на літературознавців, а й на широке коло відвідувачів, які люблять літературу й цікавляться нею. Літературні музеї організують постійні і тимчасові тематичні виставки, що характеризують життя і творчість письменників і розвиток національної літератури. Екскурсоводи-фахівці знайомлять відвідувачів з експозицією музею в цілому або окремими експонатами. Тому роль літературних музеїв у справі пропаганди літератури і літературних знань суттєва.

При вивченні групи письменників, які друкувалися тією чи іншою мовою, належали до тієї чи іншої країни, епохи, літературного напряму, які писали твори того чи іншого жанру, виду, може виникнути потреба розшукування тих же відомостей, що і при вивченні окремого письменника [580, с. 136–137].

Крім розшукування відомостей: про окремий твір; групу творів; окремого письменника; групи письменників, при літературознавчій роботі дуже часто розшукуються відомості:

– про будь-яку епоху в розвитку літератури (слід звернутися насамперед до спеціального бібліографічного покажчика, присвяченого історії літератури даної епохи, що містить книги та статті незалежно від їх цінності, призначеного для літературознавців-дослідників),

– про будь-який напрям в літературі та критиці,

– про будь-яке угруповання письменників,

– про будь-який літературний стиль,

– про будь-який літературний жанр,

– про будь-яке питання з літературознавства (слід звернутися

насамперед до спеціального бібліографічного покажчика з даних областей і питань, потім до спеціальних бібліографічних покажчиків з теорії літератури, методології літературознавства та історії літератури, які містять книги і статті незалежно від їх цінності, систематичним і тематичним, призначеним для літературознавців-дослідників) [580, с. 137].

Вивчаючи ту чи іншу область або питання літературознавства, ми можемо розшукувати:

– всі наявні роботи в даній області або з даного;

– роботи, що з’явилися в певний час, наприклад, найновіші;

– роботи найцінніші;

– роботи, призначені для того чи іншого кола осіб [580, с. 137–138].

Серед загальних правил бібліографічного розшукання слід виокремити такі: 1) кожній групі осіб звертатися насамперед до посібників, розрахованих саме на їхню категорію споживачів, а потім вже до інших, 2) особам, недостатньо підготовленим, завжди віддавати перевагу бібліографічним покажчикам, забезпечених анотаціями, вступними замітками до окремих розділів та підрозділів, а також критико-бібліографічним оглядам, оскільки ці посібники краще орієнтують у перерахованих в них відомостях [580, с. 138].

Шукаючи інформацію для літературознавчої роботи наміченими вище шляхами, потрібно не упускати з виду, що ці шляхи можуть змінюватися в окремих випадках залежно від наявності посібників з літературознавства, цілей розвідки і т. п. [580, с. 138].

Розшукуючи інформацію для літературознавчої роботи і звертаючись до того чи іншого бібліографічного покажчика, насамперед слід встановити, чи можна знайти в ньому потрібний матеріал, тобто класти уявлення про тип покажчика, його завдання, зміст, склад та хронологічні межі матеріалу, що він містить, і коло осіб, на які він розрахований. Тому, попередньо слід прочитати передмову до покажчика; звернути увагу на конструкцію покажчика та наявні в ньому допоміжні покажчики-ключі. Якщо розшукуються відомості про окремий твір, групу творів, окремого

письменника, групу письменників, слід звернутися до допоміжних алфавітних покажчиків-ключів: авторів, назв творів, імен, що зустрічаються в тексті покажчика. Якщо ж розшукуються роботи з будь-якої епохи в розвитку літератури, про будь-який напрям в літературі і критиці, про будь-яке угруповання письменників, про будь-який літературний стиль, жанр, питання, слід звернутися до змісту покажчика, познайомитися з тим, як він побудований, з яких частин, розділів і підрозділів складається, а потім уважно переглянути той підрозділ, в якому можна знайти потрібні відомості, причому слід обов'язково прочитати вступні замітки до розділів і підрозділів покажчика, якщо вони в ньому є. Якщо в покажчику не розміщено всіх необхідних допоміжних покажчиків-ключів або вони взагалі відсутні і немає змісту, доводиться безпосередньо звернутися до тексту покажчика, ретельно переглянувши його [580, с. 138–139].

Допомагають у здійсненні літературознавчого розшукання літературознавчі інститути – науково-дослідні установи на базі великих книжкових, архівних та музейних зібрань, а також театрознавчі установи – бібліотеки, музеї та інститути.

Незважаючи на те, що розшукування відіграє значну роль в літературознавстві, методи його абсолютно не розроблені, з цього питання не було жодної спеціальної праці. Робота О. Г. Фоміна стала першим досвідом в цій галузі. «Уміння знайти потрібний для літературознавчої роботи матеріал досі є результатом бібліографічного чуття, тривалого особистого досвіду. У такому ж становищі перебувають і методи опису художніх творів і робіт з літературознавства і складання спеціальних праць з бібліографії літератури. За відсутністю спеціальної роботи в цій області доводиться звертатися до загальних посібників з бібліографічної техніки» [580, с. 139].

Медична документна евристика. За галузевою ознакою можна виокремити медичну документну евристику, коли користувач розшукує документи з медичної тематики. Комунікаційне середовище медичної документної евристики є доволі репрезентативним, проте «відсутність будь-

яких даних при вивчення властивостей і особливостей інформаційного потоку з цієї тематики, а також значне розсіювання публікацій з даної проблеми в багатьох журналах як загальномедичного, так і спеціального спрямування» [247, с. 40], значно ускладнюють пошук документів медичної тематики. Фахівці не мають будь-яких орієнтирів, що дозволяють їм йти правильним шляхом і не випустити з поля зору ті джерела, в яких міститься важлива для них інформація.

Більшість медичних працівників є одночасно і споживачами, і створювачами наукової медичної інформації. При пошуку, крім книг і журналів з традиційних вузьких спеціальностей, використовують також вторинні джерела інформації: бібліографічні покажчики, реферативні збірник і журнали, оглядову інформацію, звіти про науково-дослідні роботи в галузі медицини і інших галузей, депоновані статті, монографії, дисертації тощо.

У деяких виданнях можна знайти приклади розшукання інформації з конкретної проблеми. Так, у виданні «Информационный поиск в деятельности врача, занятого пропагандой медицинских и гигиенических знаний» («Інформаційний пошук в діяльності лікаря, що займається пропагандою медичних і гігієнічних знань» (Москва, 1983) [415], розглядається пошук інформації з проблеми «Санітарна просвіта», називаються джерела, до яких можуть звернутися фахівці з даної тематики.

Проведені анкетування онкологів і вчених ряду інститутів встановили, що не тільки практичні лікарі і молоді наукові співробітники, а й спеціалісти з великим стажем незадовільно орієнтуються в джерелах первинної і вторинної інформації, як зі своєї вузької спеціальності, так і з медико-біологічних наук в цілому [340, с. 18]. Багато з них не мають чіткого уявлення про те, звідки і як можна отримати документи. Покращенню цієї ситуації сприяла поява довідкових, методичних та бібліографічних видань.

Так, довідкове видання Г. О. Лоогни та Х. Г. Талвої «Методика поиска информации по онкологии и смежным дисциплинам» («Методика пошуку інформації з онкології і суміжних дисциплін» (Таллінн, 1981) [340] стало

своєрідним путівником, методичний характер якого виражався не тільки в текстуальних рекомендаціях, а в самому принципі підбору документів. У ньому представлено систему джерел первинної і вторинної інформації з усіх медичних, деяких біологічних і технічних дисциплін, з урахуванням онкологічного аспекту.

Окремі аспекти теорії інформаційного пошуку, особливості медичної інформації та медичних ресурсів висвітлено в навчально-методичному посібнику І. В. Киричок, Т. Б. Павленко, С. А. Кравченко «Основи інформаційного пошуку. Медичні ресурси Інтернет» (Харків, 2013) [277]. Представлено огляд інтернет-ресурсів з медицини та найавторитетніші джерела з доказової медицини.

Важливим джерелом для розшукання документів медичної тематики є бібліографічні видання, такі як «Інформаційні та бібліографічні видання медичних бібліотек України (1934–1999 рр.)» [253] та «Медична книга України у фондах Державної наукової медичної бібліотеки, 1841–1920» [358].

Серед інших видів евристик в ІПС документно-інформаційних інституцій зустрічаються розробки з ***педагогічної евристики***. У міждисциплінарному «Словаре по педагогике» («Словнику з педагогіки») (Москва, Ростов-на-Дону, 2005) Г. М. Коджаспірової поняття «педагогічна евристика» трактується як методологія освіти, за допомогою якої розкривається і реалізується в ході пошукової діяльності творчий потенціал всіх учасників освітнього процесу; дидактичний та методичний напрями евристики, що вивчає принципові закономірності побудови нових для учня дій і спеціально створених нових навчальних ситуаціях для цілеспрямованого розвитку на їх основі продуктивно-пізнавальних якостей мислення. Педагогічна евристика переважно імітує евристичну діяльність на навчальному матеріалі, ніж готує учня до реального творчості. Відмітна особливість евристичної навчальної діяльності – отримання нового для його учасників освітнього продукту: ідеї, питання, тексту, правила і т.п. Навчання

носить супроводжуючий характер, тобто вчитель допомагає учневі прийти до нових ідей і довести їх до реального продукту. Основною одиничною формою педагогічної евристики є не урок, а освітня ситуація. Ситуативна педагогіка передбачає безперервну участь учня і вчителя в постановці і перевизначенні цілей, відборі змісту освіти, плануванні, проведенні та оцінці занять [296]. Педагогічна евристика стала об'єктом вивчення і викладання В. І. Андрєєва [7], Ю. О. Лукіна [342], О. В. Тарасової та ін. [422].

Фонди бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій містять документи з різних галузей знання, а відтак можна виокремити ***архітектурну*** [491], ***художню*** [635], ***технічну*** [430], ***транспортну*** [380], ***хімічну*** [432] та інші евристики. Для формування кожної з галузевих евристик важливим є застосування системного підходу, оскільки у кожній галузі створюються свої первинні документи, на їхній основі – вторинні. І перші, і другі потрапляють до фондів універсальних або галузевих документно-інформаційних інституцій; на їхній основі формуються відповідні бази даних. Такі «галузеві документи» мають свою категорію користувачів. Проте, сьогодні частіше вони досліджують хід пошукової діяльності у вирішенні певного питання із залученням творчих особливостей особистості, ніж розшукування документів або їхніх ПОД.

Висновки до Розділу 3

1. Комунікаційні потреби суспільства пов'язані з інформаційними потребами особистості. Якщо суспільство задовольняє їх на вищому державному рівні, і в комунікаційному процесі беруть участь переважно групи людей, то особистість задовольняє їх в індивідуальному порядку і залучає для їхнього задоволення бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції.

Поняття «інформаційної потреби» є одним із центральних понять інформаційної науки і практики. Під інформаційною потребою розуміється потреба в отриманні інформації, що вимагає задоволення і зазвичай

виражається в інформаційному запиті користувача. Різновидом інформаційної потреби є потреба в отриманні документа, який опиняється в центрі комунікаційного процесу.

2. Провідну роль у здійсненні комунікаційного процесу відіграють ІПМ, які побутують у певних ІПС. Сутність ІПМ полягає у створенні ПОД у вигляді бібліографічних описів, класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, АФ на імена осіб та найменування установ. Кожен із цих елементів створюється за певними правилами, і відіграє ключову пошукову роль при здійсненні документального пошуку.

ІПМ є об’єктами вивчення різних наук: інформатики, лінгвістики, архівознавства, бібліотекознавства тощо, тому і класифікація ІПМ у різних галузях є специфічною. Теоретиками і практиками документно-інформаційної сфери було запропоновано власні класифікації ІПМ. Найпоширенішими є класифікаційні, предметизаційні, дескрипторні ІПМ та ІПМ інтернету.

3. Підґрунтям документної евристики є термін «інформаційний пошук». У бібліотечній сфері інформаційний пошук означає шукання, відбирання та надання інформації; в архівній – пошук документів, відомостей про них або фактів, відображених у документах; в інформаційній сфері – пошук інформації і процес знаходження інформації; у сфері соціальних комунікацій – сукупність дій з відбору (знаходження) інформації.

Термін «інформаційний пошук» є родовим щодо «документального пошуку», а відповідно «інформаційна евристика» є родовим поняттям до «документної евристики». Термін «інформаційний пошук» став спонукальним щодо появи інформаційної евристики, «документальний пошук» – документної евристики. Інформаційний пошук здійснюється за певними правилами, які визначають стратегію пошуку і сприяють покращенню комунікаційного процесу в системі соціальних комунікацій.

2. Документальний пошук досліджує документна евристика. Оскільки документальний пошук здійснюється як за загальними правилами, так і має

специфічні особливості, то, відповідно документну евристику можна поділити на загальну та спеціальну.

Серед існуючих на сьогодні евристик можна назвати джерелознавчу, джерельну, бібліографічну, архівну. Питання джерелознавчої та джерельної евристики досліджували І. А. Булигін, Н. Г. Георгієва, В. Ф. Домбровський, О. І. Журба, М. Д. Іванишев, В. В. Кабанов, М. П. Ковальський, М. О. Максимович, М. Г. Палієнко, В. В. Фарсобін, М. І. Ходаковський, Л. Є. Шепелев, С. О. Шмідт; бібліографічної евристики – П. Н. Берков, О. А. Гречихін, М. Ю. Нещерет, Є. М. Тодорова М. Ю. Ульянінський, О. Г. Фомін та ін.; архівної евристики – Г. В. Боряк, О. В. Долотова, В. В. Кабанов, М. П. Ковальський, А. В. Попов, В. О. Романовський, Н. М. Христова та ін.; музейної евристики – Ж. З. Денисюк, О. М. Збанацька, В. В. Карпов, А. В. Лушникова, І. Неуступний, А. О. Ніконова, П. С. Усенко, О. С. Федоровський та ін.; документної евристики в інтернеті (документної е-евристики) – О. Б. Антопольський, В. Б. Барахнін, Т. І. Євтухова, В. П. Захаров, Т. В. Майстрович, А. М. Федотов, Ю. І. Шокін, А. В. Яковішак та ін.

Серед найпоширеніших галузевих евристик можна виокремити літературознавчу, патентну та інші евристики.

У третьому розділі дисертації подано основні результати з наукових праць, включених до Списку публікацій здобувача за темою дисертації і представлених у Списку використаних джерел: №№ 1 [203], 10 [190], 11 [267], 15 [197], 16 [222], 20 [189], 21 [663], 23 [210], 24 [212], 25 [172], 38 [38], 39 [444], 41[170], 42 [226], 45 [201], 51 [224].

РОЗДІЛ 4
ДОКУМЕНТНА ЕВРИСТИКА В КОМУНІКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ БІБЛІОТЕКИ

4.1 Документ як основа комунікаційного середовища бібліотеки

Комунікаційне середовище бібліотеки забезпечує соціальну комунікацію користувачів та інформаційних працівників. Необхідною передумовою становлення системи соціальних комунікацій є комунікаційний процес. Оскільки соціальні комунікації забезпечують передачу інформації в просторі та часі, а інформація передається не тільки в усній, але й в документованій формі, то й комунікація, опосередкована документом називається документною. Центральним об'єктом документної комунікації є документ. Документи у великій кількості побутують у різних соціальних інституціях, і їхнє відшукання потребує від інформаційного посередника багато часу, певних знань, умінь, навичок та евристичного чуття. Усі ці компоненти соціальної комунікації тісно пов'язані між собою теоретичними і практичними питаннями, які є складовою документної евристики.

Проблема типології соціальних комунікацій не обділена увагою фахівців різних наукових дисциплін. У загальному вигляді виділяють типи комунікацій: за формою використання мови – вербальна і невербальна; за ступенем охоплення аудиторії – комунікація в малих групах, комунікація всередині організації, масова; за характером взаємодії – монолог, діалог, полілог; за галуззю реалізації – релігійна, політична, музична комунікація та ін.; за умовою звернення – безпосередня і опосередкована; за характером мовної ситуації – офіційна, побутова та ін. [326,с. 40]. Хоча цю типологію можна розширити, деталізувати.

Залежно від каналу передавання повідомлень соціальні комунікації поділяються на неформальні і формальні. ***Неформальні*** комунікації встановлюються між комунікантом і реципієнтом безпосередньо шляхом

особистих контактів, бесід. ***Формальні*** комунікації – через спеціально створені суспільством організації і заклади: систему друкованих видань, бібліотеки, інформаційні служби. Уся документна інформація поширюється через формальні канали комунікації. До основних офіційних каналів документної комунікації належать: видавнича, книготорговельна, бібліографічна та інформаційна діяльність, бібліотечна, архівна, музейна справа. Кожна із цих сфер як об'єкт своєї діяльності розглядає документи в різних аспектах і розрізняється різними формами й методами їх опрацювання для представлення користувачеві [323, с. 123].

Залежно від кількості учасників соціальної комунікації виділяють такі типи: ***двостороння*** комунікація (учасники виступають почергово – то комунікантом, то реципієнтом); ***групова*** комунікація (охоплює порівняно невелику кількість людей, коли комунікант може враховувати особливості і реакцію кожного із реципієнтів); ***масова*** комунікація (офіційні структури поширення інформації на великі аудиторії: преса, радіо, телебачення, кіно-, звуко-, відеозапис) [234, с. 79]. Матеріальною основою виникнення масових комунікацій в першій половині XX ст. стало створення відповідних технічних засобів. Вони дали змогу здійснювати швидке передавання і масове тиражування великих обсягів словесної, образної і музичної інформації. Інтернет – масовий інформаційний засіб. Комунікації через цю міжнародну систему використовують письмо в інтерактивному режимі, гіпертекст (пошук зв'язних текстів за словами вихідного тексту), звук мови, музики, а також анімацію (рухомі образи). Документ в масовій комунікації виконує дуже важливу функцію як засіб соціального спілкування, кумулювання знань, соціального досвіду, а також регламентування суспільного життя [323, с. 124–125; 301, с. 72].

За формою подання соціальні комунікації поділяються на ***документні*** і ***недокументні.*** У людському суспільстві спочатку виникли недокументні комунікації, під час яких використовувалися жести, звуки, знаки [234, с. 80]. У недокументній комунікації інформація передається шляхом усного

мовлення, радіо-, телевізійної передачі. Недоліком є те, що така інформація не може зберігатися і використовуватися в майбутньому.

Цей недолік відсутній у документних комунікаціях, які використовують спосіб фіксування інформації на різних матеріальних носіях і передають її реципієнту у вигляді тексту. Документні комунікації різняться орієнтацією на різні види документів, форми і методи їх опрацювання і наданні користувачеві. Таким чином, документна комунікація є однією з основних підсистем соціальної комунікації і побудована на обміні між двома або більше учасниками комунікаційного процесу документами. Вона виникла на певному етапі соціального прогресу людства і нині охоплює всі сфери суспільного життя [531, с. 5].

Документна комунікація існує паралельно із недокументною. Одне й те саме повідомлення може бути передане різними каналами – телебаченням, під час особистої зустрічі, публічного виступу, в газеті, журналі. Тому, одна й та сама інформація може бути представлена в документній і недокументні формах.

Отже, документна комунікація – це процес руху в суспільстві документованої інформації, закріпленої на матеріальних носіях, вона породжує взаємодію інших видів соціальних комунікацій. Створювані документи відображають реалії сьогодення й одночасно творять історію. Так реалізується одна з головних функцій документа – передавання інформації в просторі та часі [179, с. 26].

Документна комунікація є багатоцільовою та багатофункціональною системою, яка має забезпечити комунікаційний процес та задовольнити комунікаційні потреби суспільства [528]. Важливою особливістю комунікації є стабільність, достатня для функціонування надійність, можливість удосконалення й розвитку. І навпаки – збій у роботі комунікацій, зниження їх надійності, згортання системи в процесі соціальної еволюції – все це стає причиною і свідченням припинення розвитку, занепаду системи, яку вони обслуговують [100, с. 22].

Характерною особливістю комунікацій у складних системах є також те, що вони орієнтовані на передавання конкретного виду матеріального ресурсу всередині даної системи, необхідного для неї в її функціонуванні, і не можуть використовуватись за межами призначення. При застосуванні поняття «інформаційні комунікації» до людини, як соціально-біологічної, а в процесі суспільного розвитку – соціальної істоти, під об'єктом передачі в даних механізмах виступає інформація. Поступово, впродовж століть вона стає дедалі важливішим фактором суспільного життя і в системі соціальних комунікацій набуває самостійності, особливої значущості як комунікацій соціально-інформаційних [100, с. 23].

У сучасній системі соціальних комунікацій документ може передаватися у цифровій, звуковій, відео формах. Документ і інформація, інформація і знання набувають функціонального значення в комунікаційних системах, що і зумовило розмежування документних інформаційних і когнітивних структур системи соціальних комунікацій. Підсистемний склад системи соціальних комунікацій – музейна комунікація, архівна, книжково-документальна, маскомунікативна, інформаційна, художня, їх інституційні процеси і структури, технології розглядаються у відповідних наукових дисциплінах [534, с. 284]. Глобалізація стимулювала інтеграцію в діяльності раніше розрізнених соціальних комунікацій організацій, які мають одну або кілька функцій в реалізації глобального інформаційного процесу і його операцій: бібліотеки – збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження; ЗМК – збирання, розповсюдження; музеї – збирання, опрацювання, зберігання; архіви – збирання, опрацювання, зберігання; системи НТІ – опрацювання, розповсюдження, використання; центри аналізу інформації – переробка, використання, управління [534, с. 285]. Це стимулювало пошук загальних підстав організації і методів інформаційної діяльності в різних соціальних сферах.

Система документних комунікацій – це підсистема соціальної комунікації, що забезпечує створення, опрацювання, збереження і поширення

документної інформації в суспільстві. Документна комунікація – комунікація, опосередкована документом, що ґрунтується на обміні документами між людьми. У системі документних комунікацій виділяють три історично сформовані підсистеми: атрибутивну, функціональну, управлінську. Між всіма підсистемами системи документних комунікацій існує тісний взаємозв'язок. Системи документних комунікацій обслуговують усі сфери людської діяльності.

На думку Н. М. Кушнаренко *система документних комунікацій* – це сукупність усіх документів, відправників документної інформації (автор, видавництво), її споживачів (користувач, слухач, глядач), професійних посередників (бібліотекарів, бібліографів, фахівців в області інформації і документації, архівістів тощо); видів документної діяльності (документування, опрацювання, поширення, зберігання, використання, утилізації документів), спеціально створених суспільних інститутів (редакційно-видавничої справи, науково-інформаційної і бібліографічної діяльності), документно-інформаційних інституцій (бібліотек, архівів, музеїв, інформцентрів, редакцій газет і журналів, видавництв, книжкових палат) і взаємовідносин між ними, обумовлених як внутрішніми властивостями системи, так і зовнішнім середовищем її суспільного функціонування. Відсутність хоча б одного з елементів системи документних комунікацій призводить до руйнування системи [323, с. 131].

Отже, в систему документних комунікацій входять:

– власне документи, які функціонують у суспільстві;

– засоби доведення цих документів до користувачів;

– документно-інформаційні інституції, які здійснюють комунікаційні процеси (видавництва, ЗМК, інтернет, бібліотеки, архіви, музеї, інформаційно-аналітичні центри);

– користувачі, які є кінцевими одержувачами документа.

Комунікаційний процес забезпечує зв'язок між людьми, налагоджує зв'язок між поколіннями для передачі накопиченого досвіду. На думку,

А. В. Соколова, «інституйоване духовне виробництво – генератор головних духовних цінностей і основний комунікант спеціальної та масової комунікації» [527, с. 86]. Однак творці духовних цінностей залежать від посередницьких соціально-комунікаційних інститутів книговидання, преси, телебачення, які, в свою чергу, контролюються державою або монополіями (за винятком нечисленних незалежних приватних організацій). Тому суб'єкти духовного виробництва – це Автор, постачальник пропозицій (текстів рукописів), долю яких вирішує Видавець (комунікаційний посередник), в свою чергу залежить від Попечителя (власника власності і капіталу).

Функціонування документної комунікації передбачає постійний рух документів комунікаційними каналами від комуніканта (створювача документованої інформації) до реципієнта (споживача документованої інформації). Процес комунікації може бути представлений у вигляді наступної моделі:

Комунікант – Кодування інформації – Комунікат – Декодування інформації – Реципієнт

або

Автор – Кодування інформації – Документ – Декодування інформації – Користувач

У документній комунікації як засіб комунікації виступає документ. Він слугує посередником у спілкуванні людей. Документи накопичуються у документно-інформаційних інституціях. Кожен документ має внутрішню і зовнішню структуру, що піддається об'єктивному вивченню, але, крім того, він має вихід на інші документи, набуває метадокументного характеру, а відтак, потрібно вивчати і позадокументні фактори: інформаційну діяльність, документно-інформаційні інституції, ІПС, ІПМ, документні фонди, документальний пошук, інформаційних працівників, користувачів. Саме такий підхід дає можливість здійснити повноцінний аналіз: документа як ключової ланки системи документної комунікації; документального пошуку

як комунікаційного процесу, що охоплює всі названі фактори; документної евристики як науки, що вивчає документальний пошук і стає засобом активізації комунікаційного процесу.

У процесі соціальної документної комунікації присутні три основних елементи: комунікант, комунікат і реципієнт.

Відношення «комунікат – реципієнт» (книга – читач, документ – користувач) є джерелом виникнення документних інформації і комунікації. У процесі комунікації здійснюється кодування і декодування інформації, що утримується в документі. Інформація «як і вода, сама по собі не тече» [83, с. 109], її відправляє комунікант, і лише тоді вона набуває сенсу, коли її отримав реципієнт.

Комунікант – відправник документного повідомлення, що починає акт комунікації (автор повідомлення). Комунікант, створюючи комунікат, завжди подумки уявляє собі реципієнта і адресує повідомлення саме йому. Так, у книжкових анотаціях зазначається категорія споживачів, на яку розраховане видання. ***Реципієнт*** повідомлення – його одержувач, приймач (читач, слухач, глядач). Між комунікантом і реципієнтом установлюється канал комунікації, без якого зв’язок не може відбутися. Цим каналом від комуніканта до реципієнта передається ***комунікат*** – документне повідомлення. Документну комунікацію можна вважати такою, що відбулася тільки в тому випадку, коли реципієнт (споживач) одержав закодовану на матеріальному носії інформацію, відправлену комунікантом, і декодував її. При чому, один і той самий документ вченому-ерудиту і творчому вченому дає різне. Перший примножує тим самим свій розумовий багаж і виступає у ролі експерта, опонента консультанта. Другий звертає увагу тільки на те, що цікаво і може «живити нове джерело – новацій, сам будучи при цьому новатором» [83, с. 72].

В основі документної комунікації лежить комунікаційний акт, у якому виділяються наступні складові частини: той, хто передає документну інформацію, – комунікант – особа або організація, що генерують

повідомлення (автор документу, документної інформації, повідомлення); той, кому призначена документна інформація, – реципієнт – це особа або група осіб, що приймають повідомлення (споживач документної інформації, читач, слухач, глядач); спосіб або канал передачі інформації – комунікант – це документ у формі книги, журналу, газети, фільму, дискети і т.п.; зміст переданої інформації, зафіксований на матеріальному носії; код – правила мови, якою зафіксовано повідомлення; контекст – у ньому повідомлення знаходить усю повноту свого змісту [323, с. 121].

Як правило, комунікант має уявлення про те, як повідомлення може інтерпретуватися реципієнтом. Однак результат інтерпретації, тобто тлумачення повідомлення одержувачем, визначається рядом чинників – насамперед, кодуванням.

Відомо, що кодування – це представлення ідеї, що прагне донести до одержувача комунікант, у кодах або символах, тобто в знаках, що переводять ідею на мову, зрозумілу реципієнтові.

Згідно з класифікацією Ч. С. Пірса, знаки поділяються на три групи:

– знаки-ікони – образотворчі знаки, в яких те, що означається та те, що означає, пов’язані між собою за формою;

– знаки-індекси, в яких те, що означається, та те, що означає, пов’язані між собою належністю до часу або простору;

– знаки-символи, в яких те, що означається, та те, що означає, пов’язані в межах певної конвенції, тобто ніби за попередньою домовленістю.

Значний внесок у дослідження функцій знаків зробив А. Б. Соломоник. Серед загальних функцій знаків як комунікативних феноменів він зазначив такі: інформаційна, удосконалення людського розуму, соціалізація окремих індивідуумів і суспільних колективів, представницька й узагальнююча функція знаків, попереджувальна, виокремлення (ідентифікуюча), збереження [530].

Кодування повинно забезпечити інтерпретацію повідомлення одержувачем відповідно до мети комунікації, поставленої відправником. Як

коди, про що вже відзначалося, можуть використовуватися слова, звуки, колір і т.п. Процес кодування значною мірою суб'єктивний, оскільки залежить від особистості, що кодує.

Декодування повідомлення – це переклад його на мову одержувача. Воно визначається особистим сприйняттям одержувача, його здатністю розпізнавати й інтерпретувати коди, використані для передачі ідеї. Адекватність сприйняття повідомлення носить деякою мірою суб'єктивний характер і може варіювати від нуля до ста відсотків. Так, незнання іноземної мови зводить можливість декодування іншомовного повідомлення до нуля. А наявність подібного професійного, життєвого досвіду у відправника й одержувача збільшує адекватність сприйняття. Приймаючий повідомлення – реципієнт – невід'ємний елемент зв'язку, без нього комунікації немає. Реакція одержувача визначає результативність, тобто ступінь досягнення мети з урахуванням витрачених зусиль. Зворотній зв'язок, що дозволяє оцінити результативність повідомлення, є неодмінною умовою керування (регулювання) документною комунікацією [323, с. 122].

Тезаурусний аналіз системи передачі інформації від комуніканта до реципієнта дозволяє розібратися, яка частина незадоволених потреб є такою, що її не можна було задовольнити, а яка могла бути задоволена, чому вона не задоволена – з вини комуніканта або реципієнта. Г. Г. Воробйов вважає найпростішим способом оцінки цифрової складової інформативності – скласти два списки дескрипторів – в перший помістити всі дескриптори документа, в другий – дескриптори, що відображають інтереси реципієнта. Кількість дескрипторів, що повторюються в обох списках, буде слугувати показником інформативності. І ще, якщо обидва списки перетворити на формалізовані тезауруси – проранжувавши дескриптори за важливістю, то сума усереднених рангів значимості загальних для двох тезаурусів дескрипторів і буде інформативність [83, с. 72].

Документна комунікація є односторонньою, оскільки інформація йде в одну сторону – від джерела до приймача. Інформативність знижується, і щоб

джерело інформації було ефективним, потрібен зворотній зв'язок – реакція приймача, яку повинно знати джерело, щоб у наступних передачах підвищити інформативність [83, с. 110].

Насправді від автора до споживача веде набагато складніший шлях, на якому відбувається процес створення, поширення, збереження і використання документа, доступу приймаючого до документного повідомлення.

Місце документа в соціальній документній комунікації обумовлено його функцією передачі повідомлення від комуніканта до реципієнта. Будь-який документ як елемент документної комунікації можна охарактеризувати за формулою: «хто, що, за яким каналом, кому, з яким ефектом повідомляє». Цей перелік питань одержав популярність як «формула Ласвелла». Часто її скорочують до мінімуму: «хто, про що, кому». Ці питання у сукупності повинні охарактеризувати процес комунікації: хто є комунікантом; у чому полягає суть повідомлення; за яким каналом воно передається (тобто особливості матеріального носія і знакової системи); якому реципієнтові призначене повідомлення; яка мета комунікації й умови її здійснення (де, коли відправлене повідомлення). Нарешті, заключне питання – з яким ефектом – повинен показати, чи відбулася насправді комунікація, тобто чи отримана споживачем інформація. Таким чином, документ є засобом (каналом) передачі інформації, якщо його розглядати як елемент комунікаційного процесу в цілому, або джерелом інформації (комунікатом), якщо розглядати його з позиції реципієнта [323, с. 123].

Документна комунікація є основним чинником будь-якої людської діяльності, оскільки саме документ дає можливість не лише найефективнішо транслювати значення та смисли реципієнту, а й впливати на сприйняття та розуміння ним документної інформації, «змінюючи таким чином не лише когнітивні, а й емоційно-смислові структури його свідомості» [601, с. 4]. Останнім часом дедалі більшого поширення набуває психологічний підхід до тексту документа, який розглядає питання міжособистісної взаємодії автора і

реципієнта, діалог двох суб'єктів стосовно різних проблем. Представники психологічного підходу вважають, що в текст документа закладають, з одного боку, мету та комунікативний намір автора повідомлення, з іншого – програму роботи реципієнта з ним [601, с. 5].

Комунікаційне середовище документної евристики є відкритою складною динамічною системою, яка здійснює кумуляцію і розповсюдження знання про документальний пошук. В. В. Добровольська зазначає, що комунікаційне середовище «складається з двох основних складових – інфраструктурної та змістової» [128, с. 28]. Інфраструктурна складова – це документно-інформаційні інституції (бібліотеки, архіви, музеї, інформаційні агенції); технічні засоби і канали комунікацій, що забезпечують реалізацію документального пошуку. Змістова складова включає, насамперед, бібліографічну та документальну інформацію і знання, які є базовими для інформаційних працівників та споживачів.

Провідна роль у здійсненні комунікаційних процесів належить документно-інформаційним інституціям. Ю. М. Столяров називає їх «інститути документної комунікації» і поділяє на: генералізаційні, транзитні та термінальні [542, с. 47–72].

Організаційна інфраструктура документної комунікації може мати виробничі (видавнича, поліграфічна, книготорговельна справи; засоби зв'язку; засоби передання інформації) та невиробничі (система підготовки кадрів; система адміністративного керівництва; система наукового й технологічного забезпечення; сукупність систем збору, зберігання, опрацювання, пошуку та надання користувачам документованої інформації) компоненти [416, с. 156].

Відсутність або недостатній розвиток будь-якої складової інфраструктури документної комунікації знижує ефективність та темпи доведення інформації до користувачів, сповільнює розвиток науки, економіки, виробництва, управлінської сфери.

Документи є основною складовою документного фонду і основним компонентом комунікаційного середовища документної евристики. Усі документи – матеріальні носії із зафіксованою на них інформацією, можуть бути об'єктами документального пошуку. Оскільки світ документів є надзвичайно різноманітним, доводиться здійснювати їхню класифікацію. Поняття «класифікація» (від лат. classis – розряд, клас и facere – роблю, розкладаю) використовується переважно одночасно для визначення процесу і результату. Для розмежування процесу класифікації і його результату пропонуємо використовувати такі терміни: «класифікування» і «класифікація».

Класифікування документів – це процес упорядкування або розподілу документів за класами з метою відображення відношень між ними і складання класифікаційної схеми (таблиці). Класифікація документів – це система підпорядкування, що використовується як засіб встановлення зв'язків між класами документів, а також для орієнтації у їх різноманітті. Структура класифікації представлена у формі таблиці або схеми. Класифікація – один з методів пізнання, що дозволяє вивчати різноманіття документів, які розподіляються за багатьма ознаками. Класифікація відображає закономірності розвитку документів, розкриває зв'язки між ними, дає можливість зорієнтуватися у їх множині та здійснити їх упорядкування [328, с. 260]. Класифікація потрібна для: упорядкування знання про документи, побудувати ієрархію документів у суспільстві, тобто створити відповідну модель; вирішення багатьох практичних задач роботи з документами, для їх ефективного пошуку, використання, зберігання і т.п.

Класифікувати документи можна за інформаційною або матеріальною складовою, способом документування, обставинами існування в зовнішньому середовищі. ***Класифікація*** документів створює основу подальшої диференціації документів, дозволяє встановити специфіку кожного виду і типу документа, допомагає орієнтуватися у документній інформації та ефективно її використовувати [301, с. 103]. Основні види видань наведено у

«ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види. Терміни та визначення» (Київ, 2016) [71].

У наукових дослідженнях усі існуючі джерела (документи) поділяються за змістом і характером подання інформації на дві групи: документальні, які дають інформацію за суттю теми (питання); бібліографічні покажчики, списки, огляди монографій, підручників, наукових статей та інших документальних джерел [408, с. 85].

У контексті аналітико-синтетичного опрацювання документів розрізняють первинний і вторинний документ, та, відповідно первинну і вторинну інформацію. Первинний документ відображає безпосередні результати наукової, технічної та інших видів діяльності (стаття, монографія, підручник, енциклопедія, довідник, наказ, розпорядження, постанова тощо) і містить первинну інформацію. Первинну інформацію – інформацію за суттю теми – «складають факти, ідеї, концепції, проблеми в різних поєднаннях і формах викладу» [408, с. 85]. Разом із тим, існує така інформація, яку іноді неможливо знайти у книгах чи журналах. Вона міститься у стандартах, описах винаходів, патентах тощо.

Вторинний документ є результатом аналітико-синтетичного опрацювання одного чи кількох первинних документів (бібліографічний опис, анотація, реферат, рецензія, огляд). До джерел вторинної інформації належать бібліографічні джерела – покажчики, списки, огляди літератури, бібліотечні каталоги. Бібліографічні джерела «не дають безпосередньої інформації щодо суті питання, теми, але вказують документальне джерело, де ця інформація міститься» [408, с. 85]. Вторинні документи публікуються в інформаційних виданнях, використовуються в бібліотечних і бібліографічних каталогах і картотеках, в банках і базах даних тощо. В сучасному науковому спілкуванні важко переоцінити роль «згорнутої» інформації – вторинних документів, складених на основі аналітико-синтетичного опрацювання інформації, що міститься в первинних документах (статтях, монографіях, звітах та ін.) [109, с. 91]. У подальшому відомості, подані у вторинних

документах, порівнюють з інформаційними запитами користувачів і у такий спосіб виявляють потрібні документи, тобто забезпечують інформування користувачів про відповідні первинні документи.

Ступінь аналітико-синтетичного опрацювання первинних джерел покладений в основу класифікації вторинних документів. За цією ознакою документи діляться на *бібліографічні, реферативні й оглядові*. Інформація у таких документах може бути відмінною за мовними особливостями (а також за обсягом) залежно від характеру публікованого матеріалу, читацького призначення, його завдань, виду видання та ін. Основні вимоги до інформаційної літератури – актуальність і достовірність відомостей, повнота охоплення джерел, стислість викладу й оперативність видання – виявляються спільними для матеріалів усіх ступенів згортання [109, с. 91–92].

З огляду на те, що наукова література нині перестала бути єдиним носієм наукової інформації, С. Г. Кулешов пропонує розглядати не твори літератури, а ***документальні джерела наукової інформації***. Суттєвою ознакою у його класифікації виступає «зовнішня форма документа», яка об’єднує підпорядковані ознаки документа: *вид документа, матеріал носія інформації* (книжкова, журнальна або аркушева форма видань, у яких можуть бути втілені твори різних жанрів), *спосіб фіксації інформації* [109, с. 92].

За ознакою «вид документа» дослідник виділяє три групи документальних джерел наукової інформації:

1. видання – випущені за планами видавництв або позапланово поліграфічним або іншим способом – засобами оперативної поліграфії, копіювально-множильної техніки, друку на принтері;

2. рукописи – документи, одержані в результаті роздруку на принтері: дисертації, звіти про НДР, переклади, депоновані праці;

3. нетрадиційні види документів, при користуванні якими потрібне застосування спеціальних технічних засобів: фотографічні матеріали (мікрофільми, слайди), магніто- та відеозаписи, електронні носії інформації –

ком пакт-диски та ін. До нетрадиційних наукових документів сьогодні зараховують електронні ресурси (локальні і віддалені) [109, с. 92].

Для організації роботи з документами важливим є їхній поділ на опубліковані, неопубліковані та ті, що не підлягають опублікуванню. Опубліковані документи призначені для поширення інформації, що міститься в них, доступні для широкого загалу, незалежно від способу тиражування, мають встановлені вихідні відомості, пройшли офіційну реєстрацію. До них належать неперіодичні видання (книги, брошури), періодичні та продовжувані видання (газети, журнали, збірники), нормативно-технічні документи (стандарти, каталоги), аудіовізуальні документи тощо. Їх переважна більшість зосереджена у бібліотеках. Неопубліковані документи не призначені для широкого розповсюдження і використання інформації, що міститься в них (патенти; дисертації; автореферати; креслярсько-конструкторські документи; звіти про науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, неопубліковані переклади). Вони зосереджені переважно в органах науково-технічної інформації. Документи, що не підлягають опублікуванню (управлінські документи) призначені для виконання управлінської функції. Після виконання зазначеної функції, вони зосереджуються в архівах. Документи є одним з універсальних засобів комунікації, що забезпечують спадкоємність знання, відтворення теоретичного світу. Користувачі мають орієнтуватися в різноманітті документів, оскільки кожен із них має свої специфічні риси і осередки побутування.

Інформаційна складова документа залежить від пріоритету тієї або іншої функціонально-цільової ознаки (політичні, управлінські, мистецькі, технічні тощо). Так, наукові документи пов’язані з дослідженнями закономірностей розвитку природи і суспільства. Вони є найважливішим джерелом наукової інформації і засобом її передачі в просторі та часі. В інформатиці документом називається матеріальний носій наукової інформації. Під інформацією тут розуміють наукові знання, закріплені в

документі за допомогою певної системи знаків і включені в комунікаційний процес – процес соціального спілкування [109, с. 91].

Користувач може розшукувати документи різного характеру.

Найпоширенішим джерелом, видом видання і об'єктом документального пошуку є ***книга*** – «книжкове видання, обсягом понад 48 сторінок» [71, с. 18]. Вона є каналом соціальної комунікації і перебуває у фондах бібліотек, архівів, музеїв, інтернеті та інших документно-інформаційних інституціях. Користувач може шукати рукописну, друковану або електронну книгу. Рукописна зосереджена в архівах, музеях та рукописних відділах бібліотек, друкована – у фондах бібліотек, електронна – в інтернеті. Користувач може шукати наукову, наукову-популярну або навчальну книгу; текстову, нотну, картографічну, образотворчу; монографію або збірник. Також фахівці різних галузей знання здійснюють пошук книг своєї галузі (медицина, архітектура, сільське господарство тощо), що в свою чергу спонукає звернутися не тільки до універсальної, а й до галузевої бібліотеки. На пошук впливає місцезнаходження користувача – місто, селище, село; є доступ до інтернету, або він відсутній.

Проблеми бібліографічного розшукання носили як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Яскравим проявом суб'єктивізму є період XIX ст. – період царської цензури. В історії друку відсутні точні дані про загальну кількість заборонених видань. Для окремих періодів опубліковані підсумкові цифри, які, однак, не можна перевірити, так як вони не підкріплені списками книг. Л. М. Добровольський наводить такі дані: за першу половину XIX ст. було заборонено 69 книг, у тому числі 45 – за першу чверть століття; з 1865 по 1905 рр. за одним джерелом цензура знищила 129 книг та 4 журнали, за іншим – 188 назв [129, с. 3]. Його монографія – «Запрещёння книга в России, 1825–1904» («Заборонена книга в Росії, 1835–1904») (Москва, 1962) [129] – перша спроба зібрати матеріали з історії забороненої книги за 80 років. Насамперед він використав неопубліковані документи державних та приватних архівів, а також все те, що було на той момент враховано у

публікаціях архівних матеріалів і друковані праці, присвячені даній темі. У покажчику подано анотовані описи 248 книг. Це ті видання, які спочатку були легально надруковані, але потім були або арештовані в типографії і повністю заборонені до виходу у світ, або тираж їхній було конфісковано після виходу книги на книжковий ринок. Поза увагою залишились видання:

– затримані цензурою, але потім випущені в продаж із передруком ряду сторінок;

– заборонені не абсолютно, а тільки до обігу в публічних бібліотеках і громадських читальнях;

– заборона яких, що згадуються в літературі, не підтверджена документально;

– видані нелегально і за кордоном;

– твори, «супротивні моральності і благопристойності» [129, с. 3–4].

Велику групу об’єктів документального пошуку складають ***періодичні та продовжувані видання***. Періодичне видання є «серіальним виданням, що виходить через певні, рівні проміжки часу та має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість нумерованих (датованих) випусків й однакову назву» [71, с. 5]. Найпоширенішими з них є газети, журнали, календарі, які переважно зосереджуються у фондах бібліотек. Найдавніші з них – у фондах архівів та музеїв, найсучасніші – електронні – в інтернеті. Частина з них має друкований і електронний аналог. Критеріями пошуку для користувача можуть бути: місце випуску, сфера поширення, галузь, мова, цільове призначення.

Об’єктом пошуку можуть бути періодичні видання, які видавалися раніше. Так, фундаментальну роботу щодо збирання інформації про найдавніші російські періодичні видання, видані в Росії з 1703 р. по 1900 р., було проведено М. М. Лісовським. Результатом цієї праці стала поява 1915 р. видання «Русская периодическая печать, 1703–1900 гг.» («Російський періодичний друк, 1703–1900 рр.») [487]. Цією роботою передбачалося, хоча б частково, поповнити давніші прогалини у бібліографічній літературі й, по

можливості, полегшити виконання довідок про видання минулих років. Зміст видання структурно поділяється на два відділи. Перший охоплює бібліографію російського періодичного друку, другий являє собою графічну таблицю російського періодичного друку. Наявний у виданні список мали пристосувати для полегшення статистичного огляду розвитку російських періодичних видань. З такою метою навпроти кожної назви, на полях, для наочності, позначався час існування видання.

Вражають наявні таблиці, в яких представлено матеріал для наочного перегляданння видань стосовно часу їх існування. Так, найдавнішими виданнями є:

Ведомости (первопеч.) 1703–1727

Крат. Опис. Коммент. Ак. Наук 1728

Санкт-Петербургские ведомости 1728–1894.

Періодичні видання, що видавалися в українських містах – Києві, Харкові, Одесі, Білій Церкві, Феодосії та ін., – подано у розділі «Изданія провинціальныя». Фрагмент цього видання представлено на рис. 4.1.

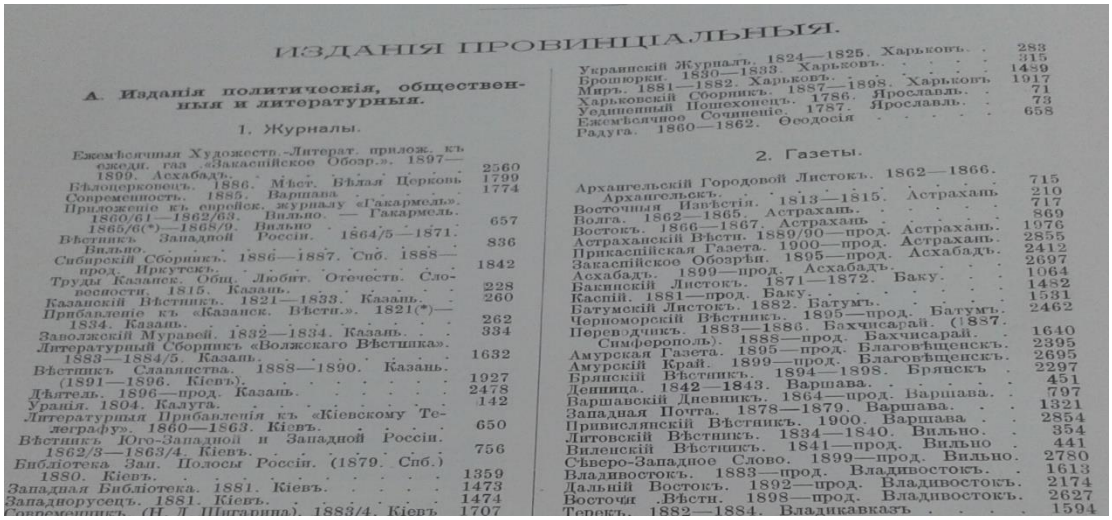
ИЗДАНІЯ ПРОВИНЦІАЛЬНЫЯ.

А. Изданія политическія, общественныя и литературныя.

1. Журналы.

Ежемѣсячная Художеств.-Литерат. прилож. къ еженед. газ. «Закаспійское Обозр.». 1897—1899. Асхабадъ. 2560
Бѣлоцерковецъ. 1886. Мѣст. Бѣлая Церковь 1799
Современность. 1885. Варшава 1774
Приложеніе къ еврейск. журналу «Гакармель». 1860/61—1862/63. Вильно. — Гакармель. 1865/6(*)—1868/9. Вильно 657
Вѣстникъ Западной Россіи. 1864/5—1871. Вильно. 836
Сибирскій Сборникъ. 1886—1887. Спб. 1888—прод. Иркутскъ. 1842
Труды Казанск. Общ. Любит. Отечеств. Словесности. 1815. Казань. 228
Казанскій Вѣстникъ. 1821—1833. Казань. . 260
Прибавленіе къ «Казанск. Вѣстн.». 1821(*)—1834. Казань. 262
Заволжскій Муравей. 1832—1834. Казань. . . 334
Литературный Сборникъ «Волжскаго Вѣстника». 1883—1884/5. Казань. 1632
Вѣстникъ Славянства. 1888—1890. Казань. (1891—1896. Кіевъ). 1927
Дѣятель. 1896—прод. Казань. 2478
Урания. 1804. Калуга. 142
Литературныя Прибавленія къ «Кіевскому Телеграфу». 1860—1863. Кіевъ. 650
Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи. 1862/3—1863/4. Кіевъ. 756
Библіотека Зап. Полосы Россіи. (1879. Спб.) 1880. Кіевъ. 1359
Западная Библіотека. 1881. Кіевъ. 1473
Западнорусецъ. 1881. Кіевъ. 1474
Современникъ. (Н. Л. Шигаринъ). 1883/4. Кіевъ 1707
Украинскій Журналъ. 1824—1825. Харьковъ. . 283
Брошюрки. 1830—1833. Харьковъ. 315
Миръ. 1881—1882. Харьковъ. 1489
Харьковскій Сборникъ. 1887—1898. Харьковъ 1917
Уединенный Пошехонецъ. 1786. Ярославль. . 71
Ежемѣсячное Сочиненіе. 1757. Ярославль. . 73
Радуга. 1860—1862. Феодосія 658

2. Газеты.

Архангельскій Городовой Листокъ. 1862—1866. Архангельскъ. 715
Восточная Изслѣдія. 1813—1815. Астрахань 210
Волга. 1862—1865. Астрахань. 717
Востокъ. 1866—1867. Астрахань 869
Астраханскій Вѣстн. 1889/90—прод. Астрахань. 1976
Прикаспійская Газета. 1900—прод. Астрахань. 2855
Закаспійское Обозрѣн. 1895—прод. Асхабадъ. 2412
Асхабадъ. 1899—прод. Асхабадъ. . . . 2697
Бакинскій Листокъ. 1871—1872. Баку. . . 1064
Каспій. 1881—прод. Баку. 1482
Батумскій Листокъ. 1882. Батумъ. . . . 1531
Черноморскій Вѣстникъ. 1895—прод. Батумъ. 2462
Переводчикъ. 1883—1886. Бахчисарай. (1887. Симферополь). 1888—прод. Бахчисарай. . 1640
Амурская Газета. 1895—прод. Благовѣщенскъ. 2395
Амурскій Край. 1899—прод. Благовѣщенскъ. 2695
Брянскій Вѣстникъ. 1894—1898. Брянскъ . 2297
Денница. 1842—1843. Варшава. 451
Варшавскій Дневникъ. 1864—прод. Варшава. . 797
Западная Почта. 1878—1879. Варшава. . . 1321
Привислянскій Вѣстникъ. 1900. Варшава . . 2854
Литовскій Вѣстникъ. 1834—1840. Вильно. . . 354
Виленскій Вѣстникъ. 1841—прод. Вильно . 441
Сѣверо-Западное Слово. 1899—прод. Вильно. 2780
Владивостокъ. 1883—прод. Владивостокъ. . 1613
Дальній Востокъ. 1892—прод. Владивостокъ. 2174
Восточн. Вѣстн. 1898—прод. Владивостокъ. 2627
Терекъ. 1882—1884. Владикавказъ 1594

Рис. 4.1. Фрагмент видання «Русская периодическая печать, 1703–1900 гг.»

Інформативним джерелом також може слугувати «Список указателей к русским периодическим изданиям XVIII–XIX ст.» («Список покажчиків до російських періодичних видань XVIII–XIX ст.»), укладеного М. М. Лісовським (Санкт-Петербург, 1903) [537]. Список складено переважно за примірниками, зібраними редакцією журналу «Библиограф»

(«Бібліограф») і доповнено за бібліографіями праць В. І. Межова, П. П. та Б. П. Ламбіних, Г. М. Геннаді, М. Ф. Бокачева та ін.

Ще одним прикладом може слугувати літературний журнал, що видавався в Москві у 1794–1798 рр. «Пріятное и полезное препровожденіе времени», бібліографічний опис номерів якого зроблено О. М. Нєустроєвим і видано у Санкт-Петербурзі у 1874 р. [447].

Хоч у вступній частині і разом з прізвищем наводилися псевдоніми і криптоніми (рис. 4.2), все ж сприймати таку бібліографічну інформацію для непідготовленого користувача дуже складно.

двадцать частей. Цѣна ему была—на простой бумагѣ 5 руб., а на бѣлой 6 руб. за годъ. Въ немъ принимали дѣятельное участіе, кромѣ начинающихъ талантовъ, почти всѣ извѣстные въ то время писатели, но всѣ—болѣе подъ псевдонимами, рѣдко подписывая свою фамилію, другіе же и вовсе не подписывались. Такъ: *Карамзинъ* помѣстилъ свои труды вовсе безъ подписи, *И. И. Дмитріевъ* ставилъ подъ своими статьями однѣ только буквы (А., Б., И., М., въ., ъ.), *В. С. Подшиваловъ* (В., П.), *Г. Р. Державинъ* (Д-нъ, или и вовсе безъ подписи), *Смирновъ* (Даурецъ Номохонъ), *В. В. Измайловъ* (2—8), *Дмитрій Вельяшевъ-Волынцовъ* (—й.—въ.—въ), *Е. П. Люценко* (Николецъ, Элцюконъ, Цкнлеою, Л. Ц., Л. Э., Эв. и Лцы),

Рис. 4.2. Фрагмент журналу «Пріятное и полезное препровожденіе времени». Вступ

На відміну від періодичного видання, продовжуване видання – «серіальне видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, з накопиченням матеріалу, нумерованими випусками, які мають спільну назву» [71, с. 5]. Продовжувані видання містять матеріали установи, товариства, навчального закладу, об’єднання різних наукових організацій і т.п., або є науковим збірником певного спеціалізованого видавництва. Часто назва починається зі слів «Учені записки», «Праці» тощо, хоча бібліографічний опис складають на назву організації.

Головною пошуковою ознакою продовжуваного видання є найменування установи, що його видає.

Об’єктом документального пошуку може стати ***патентна*** та ***нормативно-технічна документація***.

Патентна система в Україні почала функціонувати з 1992 р., після запровадження в дію «Тимчасового положення про правову охорону об’єктів

промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні». Було створено Державне патентне відомство України (Держпатент України). 2000 р. на його базі створено державне підприємство «Український інститут промислової власності». Перші патенти України на винаходи було видано 1992 р., а з 1994 р. розпочалося видання охоронних документів на промислові зразки, знаки для товарів і послуг.

Забезпечення потреб користувачів патентної інформації реалізується шляхом вільного доступу до неї, а саме:

1. З жовтня 1999 р. функціонує Фонд патентної документації громадського користування, який з серпня 2015 р. входить до структури Відділення інновацій Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент). Комплектується фонд національною та зарубіжною патентною документацією переважно на оптичних носіях. Інформація про склад та про його щоквартальні поповнення наводиться на веб-сайтах Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [12] та Укрпатенту. Станом на 30 листопада 2017 р. загальний обсяг колекцій CD-ROM та DVD становить 33 440 дисків.

2. Забезпечується безоплатне комплектування патентних фондів органів національної системи НТІ національною патентною документацією:

● офіційним бюлетенем «Промислова власність»: на паперовому носієві (1993–2014), на оптичних дисках – з 2005 р.;

● описами до патентів України на винаходи (корисні моделі) на паперовому носієві (1993–2011);

● національним CD-ROM «Винаходи в Україні», який містить описи до патентів України на винаходи (корисні моделі) (з 2005 р.)

3. Укрпатент здійснює випуск наступних патентно-інформаційних продуктів на оптичних дисках:

● Офіційний бюлетень «Промислова власність» на CD-ROM;

● Національний CD-ROM «Винаходи в Україні»;

[12] До 18 травня 2017 р. – на веб-сайті Державної служби інтелектуальної власності, яку було ліквідовано.

● CD-ROM «Зареєстровані в Україні знаки для товарів та послуг»;

● акумулятивний DVD «Знаки для товарів та послуг, зареєстровані в Україні» (містить відомості з січня 1993 р. станом на дату останньої державної реєстрації);

● CD-ROM «Промислові зразки, зареєстровані в Україні»;

● акумулятивний DVD «Промислові зразки, зареєстровані в Україні» (містить відомості з січня 1993 р. станом на дату останньої державної реєстрації).

4. Створені та постійно актуалізуються Інтернет-ресурси державної системи правової охорони інтелектуальної власності, які доступні на безоплатній основі. Відповідні бази даних розміщені на веб-сайті Укрпатенту: цифрова патентна бібліотека; БД «Електронна версія акумулятивного офіційного бюлетеня «Промислова власність»; БД «Перспективні винаходи України»; спеціалізована БД «Винаходи (корисні моделі) в Україні»; БД колективного користування «Відомості про заявки на винаходи, які прийняті до розгляду»; БД «Зареєстровані в Україні знаки для товарів і послуг»; БД «Відомості про добре відомі знаки в Україні»; інтерактивна БД «Промислові зразки, зареєстровані в Україні»; відомості про зареєстровані в Україні кваліфіковані значення походження товарів; автоматизована БД інтелектуальної власності Уньйон де Ассосіасьйон Европен де Футболь (УЕФА). БД розраховані на винахідників, інженерно-технічних працівників, наукових працівників, службовців, аспірантів, студентів. БД відбивають стан інформаційних ресурсів України у сфері науково-технічної, економічної та патентної інформації. Збирання інформації про БД НТІ країни вперше здійснено в 1992 р. на основі інформації власників БД.

5. З метою сприяння доступу широкого загалу користувачів до безоплатних Інтернет-ресурсів створено та постійно актуалізуються:

● «Перелік зарубіжних баз даних об’єктів промислової власності, до яких надається безоплатний доступ в Інтернеті»;

● «Перелік науково-технічних баз даних та довідкових ресурсів, до яких надається безоплатний доступ в Інтернеті» [116].

Як один із основних елементів довідково-пошукового апарату до фондів патентної документації застосовуються міжнародні класифікації об’єктів промислової власності. Україна приєдналася до міжнародних угод стосовно міжнародних класифікацій об’єктів промислової власності, зокрема до:

● Ніццької угоди про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків, ратифікованої Законом України від 01.06.2000 №1762-III. Угода набула чинності для України 29 грудня 2000 р.

● Локарнської угоди про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків, ратифікованої Законом України від 17.12.08 №684-VI. Угода набула чинності для України 7 липня 2009 р.

● Віденської угоди про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків, ратифікованої Законом України від 18.02.09 №1000-VI. Угода набула чинності для України 29 липня 2009 р.

● Страсбурзької угоди про Міжнародну патентну класифікацію, ратифікованої Законом України від 17.12.08 № 683-VI. Угода набула чинності для України 7 квітня 2010 р. [369].

Із поточними версіями/редакціями міжнародних класифікацій у перекладі українською мовою в державній системі правової охорони інтелектуальної власності можна ознайомитися на веб-сайті Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності (Укрпатент)» [369].

До нормативних документів із стандартизації належать: стандарт і технічні умови. ***Стандарт*** – нормативне видання, що містить комплекс норм, правил, вимог до об’єкта стандартизації, встановлених на основі узагальнених досягнень науки, техніки й практичного досвіду, ухвалене уповноваженим органом [71, с. 11]. Розрізняють такі види стандартів: міжнародний, міждержавний, національний. В Україні створено систему стандартів. За масштабами розповсюдження стандарти поділяються на такі

категорії: державний стандарт України, галузевий стандарт, стандарт підприємства. ***Технічні умови*** – нормативне видання, що містить технічні вимоги, яким мають відповідати продукція, процеси чи послуги [71, с. 11]. Технічні умови регулюють відносини між поставником (розробником, винахідником) і споживачем (замовником) продукції, на яку відсутні державні, галузеві стандарти або у випадку необхідності їхньої конкретизації. ***Промисловий каталог*** містить систематизований перелік промислової продукції, відомості про серійні вироби або про вироби, які рекомендують для серійного виробництва, а також відомості про зміни технічних, експлуатаційних характеристик, що виникли під час виробництва виробу. ***Прейскурант*** містить систематизований перелік матеріалів, виробів, обладнання, послуг і цін (тарифів) на них.

Сферою стандартизації на національному, міжнародному та європейському рівні в Україні опікується Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ)» [567]. Деякі стандарти виставлено у вільному доступі.

На сайті Українського агентства стандартизації розміщено національний банк стандартизованих науково-технічних термінів. При пошуку в цьому банку потрібного терміна користувач може з’ясувати, в якому зі стандартів він міститься і яке тлумачення має [389].

Зібранням, збереженням і наданням у користування патентних і нормативно-технічних документів займається Державна науково-технічна бібліотека України, яка формує відповідні фонди: патентних і нормативно-технічних документів (ДНТБ України) [115].

Патентний фонд ДНТБ України є центром патентної інформації, найбільшим фондом патентної документації в Україні за всіма промислово розвинутими країнами світу та призначений для задоволення інформаційних потреб різних категорій користувачів при проведенні всіх видів патентних досліджень, депозитарного збереження патентної документації та широкого

публічного її використання. Патентний фонд бібліотеки налічує більш як 16 млн. документів 60-ти країн світу, п’яти міжнародних організацій (ВОІВ, ЄПО, ЄАПО, OAPI, ARIPO) а також провідних інформаційних фірм, представлених на різних видах носіїв. Патентний фонд є сукупністю систематизованих і забезпечених довідково-пошуковим апаратом джерел інформації, що належать до об’єктів промислової власності: винаходам, корисним моделям, промисловим зразкам, товарним знакам, топологіям інтегральних мікросхем, а також зареєстрованим програмам для комп’ютерної техніки, базам даних і включає патентну документацію, патентно-асоційовану, патентно-правову, нормативно-методичну та довідкову літературу [115].

Патентний пошук здійснюється при проведенні патентних досліджень. Проведення пошуку за науково-технічною, патентною та кон’юнктурною інформацією надасть користувачеві можливість захистити інтелектуальну власність, прискорити процес отримання правового захисту, забезпечити дотримання прав та інтересів. ДНТБ України, в рамках виконання платних патентно-інформаційних послуг, проводить тематичні, іменні/фірмові та нумераційні пошуки охоронних документів різних країн на всіх видах носіїв інформації за фондами бібліотек і базами даних мережі Інтернет на основі договорів з організаціями та приватними особами. За результатами проведеного пошуку (тематичного, іменного/фірмового), на основі розробленого регламенту замовнику надається відібрана патентна інформація у вигляді повних описів, рефератів та/або бібліографічних даних, копії відібраних документів (на вимогу замовника), а також довідка про пошук згідно з ДСТУ 3575-97 «Патентні дослідження» [115].

Фонд нормативно технічних документів ДНТБ України налічує майже 200 тис. примірників. Мета створення фонду – забезпечити максимальну доступність нормативних документів для широких кіл користувачів, забезпечити суб’єктів господарської діяльності, науково-технічних об’єднань

та окремих громадян різнобічною актуалізованою інформацією щодо нормативних документів. Основна частина становить:

– державні стандарти України та міждержавні стандарти;

– нормативні документи в галузі будівництва та архітектури;

– нормативно-технічні документи галузевих міністерств і відомств, науково-технічних об’єднань;

– інформаційні та довідкові видання з питань стандартизації, метрології, сертифікації;

– ТУ. ОСТ затверджених до 1993 р. [115].

Створення страхового фонду документації покладено на Департамент страхового фонду документації, який є самостійним структурним підрозділом Державної архівної служби України. Департамент здійснює адміністративні послуги з надання дозволу на виготовлення документів страхового фонду, виробництво технічних засобів оброблення інформації і технологічного оснащення, що має відповідати вимогам технічного захисту інформації з обмеженим доступом [544].

Об’єктом пошуку користувача може стати нотне видання. ***Нотне видання*** (музичне видання) – видання, більшу частину обсягу якого займає нотний запис музичного твору (-ів) [71, с. 3]. Воно призначено для виконання або вивчення музичних творів. На відмінну від текстових видань, нотні – передають інформацію за допомогою спеціальних знаків – нот. Основну частину нотних видань складає запис музичних творів з текстом або без нього [301, с. 200].

Нотні видання або музичні документи, як їх визначає Л. Г. Тупчієнко-Кадирова «зберігаються у багатьох архівах, бібліотеках, музеях – як приватних, так і державних» [561, с. 148]. Фонди і колекції музичних і нотних видань зосереджено в таких бібліотеках: НБУВ [582], НБУ ім. Ярослава Мудрого [388], ДНПБУ ім. В. О. Сухомлинського [337], ХДНБ ім. В. Г. Короленка [570] та ін.

Об’єктом пошуку користувача може стати картографічне видання. ***Картографічне видання*** – видання, більшу частину обсягу якого займає картографічне зображення [71, с. 3]. Його виділяють з масиву видань за ознакою знакової природи інформації або за формою інформаційних знаків, за допомогою яких фіксується інформація. Основною частиною такого видання є зображення, постійне в картографічній проекції – зменшене зображення поверхні Землі, поверхні небесного тіла або позаземного простору в визначеній системі умовних знаків. Різновидами картографічних видань є атласи, карти (мапи).

Картографічні видання зберігаються у фондах НБУВ [387], НБУ ім. Ярослава Мудрого [388], Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника [344], ХДНБ ім. В. Г. Короленка [587], Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України) [600], Галузевому державному архіві Державного комітету по гідрометеорології, Галузевому державному архіві – Державній установі «Державний картографо-геодезичний фонд України» Міністерства охорони навколишнього середовища України тощо.

Об’єктом пошуку користувача може стати образотворче видання. ***Образотворче видання*** (образотворча продукція, графічне видання, друкована графіка) – видання, більшу частину якого займає зображення, що є відтворенням живописних, графічних, скульптурних, архітектурних творів, фотографій, креслень, діаграм, схем тощо [71, с. 4]. Різновидами образотворчих видань є альбоми, образотворчі картки, плакати, художня репродукція, естампи тощо. М. Б. Шатрова розглядає також «зображувальне» видання, яке застосовується щодо видань науково-технічного змісту, і «образотворче» видання, – до видань, основною складовою яких є образотворче мистецтво [612, с. 98].

Образотворчі видання зберігаються у фондах НБУВ [387], НБУ ім. Ярослава Мудрого [388], Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного [112], Бібліотеки Національної академії

образотворчого мистецтва і архітектури [45], ЦДНТА України [600], Національного військово-історичного музею України [390] та частково у фондах інших бібліотек, архівів, музеїв.

У наш час не можна обмежуватися лише опублікованими документами (тобто опубліковані витвори науки, літератури або мистецтва – повідомлення нього певному колу осіб будь-яким способом видання, публічне виконання, публічний показ, передача по телебаченню, відеозапис і т.д.). За оцінками, які містяться в науковій літературі, у пресі публікується тільки 20% відомостей, отриманих у процесі досліджень. До того ж ці дані, що надходять звичайно до редакцій після повного завершення досліджень, проходять ще тривалий процес публікації [303, с. 18–19]. Тому об'єктом пошуку користувача може стати й неопублікований документ. ***Неопублікований документ*** – це документ, який не пройшов редакційно-видавничого опрацювання і існує на правах рукопису. Основне призначення цієї групи документів – підтвердження пріоритету їх авторів. Основними видами цих документів є депоновані рукописи, наукові звіти, дисертації, препринти, наукові переклади тощо.

Неопубліковані документи зосереджено переважно у ДНТБ України, яка має фонди неопублікованих документів та депонованих наукових робіт [115] та Державній науковій установі «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (УкрІНТЕІ), яка здійснює державну реєстрацію та облік науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій України [114].

Видання брайлівським шрифтом – видання, виготовлене з використанням особливого рельєфно-крапкового шрифту (шрифт Брайля), призначене для самостійного читання особами з вадами зору [71, с. 5].

Обслуговує користувачів з вадами зору Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих ім. М. Островського [598]. Також книги шрифтом Брайля можна знайти у фондах інших бібліотек.

Об’єктом пошуку користувача може стати аудіовізуальний документ. ***Аудіовізуальний документ*** – документ, що містить зображувальну і (або) звукову інформацію, яку фіксують і відтворюють відповідними технічними засобами [131, с. 2]. Зображувальна і звукова інформація є головною, а текст є додатковим. Аудіовізуальні документи також називають «кіно-, фото-, фонодокументи» [324, с. 207]. У ДСТУ 4419:2005 «Документи аудіовізуальні. Терміни та визначення понять «аудіовізуальні документи» поділені на:

– документи, що містять звукову інформацію (аудіодокументи), та їхні носії;

– документи, що містять зображувальну інформацію (фотодокументи), та їхні носії;

– документи, що містять зображувальну інформацію, супроводжувану звуковою інформацією (кінодокументи), та їхні носії [131].

Аудіодокумент (звуковий документ, фонодокумент) – документ, який містить звукову інформацію, зафіксовану будь-якою системою звукозапису [131, с. 2]. До аудіодокументів належать грамплатівки та магнітні фонограми. Фонограма – документ із записом звуків (мови або музики) [348, с. 161]. Матеріальним носієм фонограми може бути магнітна стрічка, касета з магнітною відеофонограммою, оптичний диск. Аудіодокументи пов’язані з нотними документами.

Об’єднуючим для двох наступних груп документів є узагальнююче поняття *«візуальний документ»* – створений будь-яким способом документ, який сприймається органами зору [131, с. 2]. Візуальні документи, пов’язані з образотворчими документами. Різновидом візуального документа є фотодокумент, зображення на якому передано способом фотографування [131, с. 2]. Результат фотографування – *фотографія* (*фотовідбиток; фотографічне зображення; фотозображення; фото) – зображення, зафіксоване на світлочутливій поверхні під впливом електромагнітного опромінювання (світло, рентгенівські промені*

тощо) [131, с. 4]. Основними видами візуальних документів є діапозитив, стереослайд та мікроформа [131, с. 4–5].

Кінодокумент – документ, створений засобами кінематографічної техніки [131, с. 2] теж є різновидом візуальних документів. Основними видами кінодокументів є кінематографічний фільм та відеофільм [131, с. 6–7]. Аудіовізуальні документи зберігаються в єдиному в Україні – Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного [599] та окремі зібрання мають бібліотеки і музеї різного підпорядкування та значення.

Об'єктом пошуку користувача може стати службовий документ. ***Службовий документ*** – офіційний документ, який юридична особа створила або отримала в процесі діяльності, і який відповідно зареєстрований чи засвідчений нею. Документ у вигляді заяви, скарги чи пропозиції може надати установі фізична особа (це документ особистий), а у разі його реєстрації він набуває статус службового і має виконуватись відповідно до строків, встановлених законодавством [319]. Службовий документ слід шукати в тій установі, яка його створила або отримала. Після виконаної ними управлінської функції – в архівній установі або державному архіві.

Об'єктом пошуку користувача може стати ***електронний документ*** – документ, інформація в якому подана у формі електронних даних і для використовування якого потрібні засоби обчислювальної техніки [74, с. 2] або ***електронне видання*** – електронний документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження в незмінному вигляді [74, с. 2]. Електронний документ – документ, створений за допомогою комп'ютерного опрацювання інформації, підписаний електронним цифровим підписом й збережений на машинному носії у вигляді файлу відповідного формату. На відміну від документів на паперових носіях з їхніми статичною матеріальною формою й обмеженими можливостями перехід до динамічних цифрових електронних документів

забезпечує особливі переваги при створенні, спільному використанні, поширенні і зберіганні інформації. Доступ до них здійснюється за кілька секунд, а не хвилин, годин, днів, а іноді й тижнів, що трапляється при використанні документів на паперових носіях [105, с. 14]. Такі документи можуть доповнюватися зображеннями, звуком, відео і графікою. Електронне видання – широке поняття, яке стосується різних форм видання або засобів поширення інформації, що з'явилися з розвитком новітніх технологій. Приклади електронного видання охоплюють значний спектр – від різноманітних способів комп'ютерного друку до публікації баз даних, кабельного телебачення, відеотекстів і телетекстів на відеодисках, інтернет-видань [6, с. 25].

4.2 Бібліотечні фонди – ресурсна база документної евристики

До інфраструктурної складової комунікаційного середовища бібліотеки належить бібліотечний фонд, який є ресурсною базою документної евристики. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає *бібліотечний фонд* як «упорядковане зібрання документів, що зберігається в бібліотеці» [448]. Всі бібліотечні фонди мають багато спільного і водночас час кожен із них є своєрідним, індивідуалізованим за функціями, завданнями, складом. Фонд кожної окремої бібліотеки є системою взаємопов'язаних документів, які доповнюють один одного, складаючи єдине ціле. Це так звана «мікросистема». Але фонд кожної окремої бібліотеки входить складовою частиною в так звану «макросистему» бібліотечних фондів – регіональну або галузеву [552, с. 7]. Саме тут виявляються як загальні, так і специфічні завдання і функції фонду, що ріднять його з фондами інших бібліотек і відрізняють від них. Фонди бібліотек різних типів і видів утворюють ***Державний бібліотечний фонд України***, який «складається з ресурсів бібліотек, що є у державній і комунальній власності, фондів бібліотек самоврядних організацій, взаємопов'язаних скооперованим

комплектуванням, єдиним довідково-пошуковим апаратом, системою депозитарного зберігання, перерозподілу та взаємовикористання фондів, і відображає науковий, культурний, інформаційний потенціал суспільства» [47, с. 15; 448].

Ширшим поняттям по відношенню до бібліотечного фонду є ***документний фонд*** **–** частина багатосистемного світу і елемент більш великих систем, таких як: система документно-інформаційної інституції, до якої він належить; система документних комунікацій; система соціальних комунікацій; світовий інформаційний простір [373, с. 44]. Також документний фонд є складовою інформаційного фонду. Інформаційний фонд є основою суспільства і включає систему знань різної спільності, накопичених в процесі спільної діяльності людей з освоєння навколишнього середовища, пізнання законів об’єктивної дійсності. Інформаційний фонд суспільства – поняття, що в спеціальній літературі практично не розглядається. На думку Н. Б. Зіновьєвої інформаційний фонд має власну структуру, що складається з:

– документованої інформації у вигляді текстів, предметів матеріальної культури та інших форм існування фіксованої соціальної інформації;

– нефіксованих структурованих частинок знання, що передаються вербально;

– нефіксованого знання у вигляді глибинного рівня колективної свідомості, що включає і несвідоме, яке передається невербально і проявляється як сукупність установок, схильностей соціальних груп діяти, мислити, відчувати і сприймати світ, що в літературі називається ментальністю [234, с. 81]. Інформаційний фонд кожного соціуму формується історично і має «національні, релігійні, регіональні риси» [234, с. 82]. Його обсяг, структура, специфічні особливості залежать від: соціально-економічного розвитку суспільства; ступеня замкненості соціуму; типу державного устрою; ступеня свободи розповсюдження інформації; ступеня її доступності для всіх членів суспільства.

В. І. Терешин, віддаючи перевагу терміну «інформаційні матеріали», а не терміну «документ», під інформаційним фондом розуміє систематизоване зібрання (масив) різних документів (опублікованих, неопублікованих, аудіовізуальних тощо), підібраних і організованих відповідно до визначених цілей, які зберігаються тривалий час (або вічно) для повного, якісного і оперативного задоволення інформаційних потреб суспільства. Такими фондами володіють бібліотеки, органи наукової інформації, архіви, музеї, книжкові магазини, окремі сім'ї, особи [552, с. 3]. На нашу думку, фонди зазначених інституцій краще назвати документними, а не інформаційними, оскільки будь-яка інформація з метою зберігання має бути закріплена на матеріальному носієві, що називається документом. А звідси і фонди – документні.

Загальна сукупність документних фондів становить інформаційний потенціал, національне надбання. Однак виконати таку роль вони можуть тільки в умовах загальнодоступності, тісному взаємозв'язку, взаємодоповненню і активному використанню всім суспільством в цілому і кожним користувачем окремо. Кожен документний фонд викликаний до життя певною потребою суспільства. Саме різноманіття інформаційних потреб привело до диференціації, спеціалізації документних фондів, які створювались протягом багатьох століть. До них направлялись для зберігання і використання всі документи, створені суспільством.

Документний фонд складається з підсистем: бібліотечні фонди, архівні фонди, музейні фонди, фонди національної системи науково-технічної інформації.

Бібліотечні фонди пов'язані з архівними, оскільки окремі бібліотеки у своїй структурі мають відділи, що виконують функції архіву. У ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» зазначено, що *архівний фонд* – це «сукупність архівних документів, сформована архівною установою на підставі зв'язку між документами і (або) їх створювачами» [123, с. 12]. Після проходження експертизи цінності

документів та передачі їх на державне зберігання архівний фонд стає складовою Національного архівного фонду. В Законі України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» зазначено «Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації» [459].

У діловодстві послуговуються терміносполученням «документаційний (документальний) фонд установи» – фонд службових документів (сукупність службових документів), який установа накопичила внаслідок діяльності, склад і процес формування якого визначають нормативні документи» [123, с. 4; 440].

Архіви мають багато спільного з бібліотеками та органами наукової інформації: в процесах пошуку документів, їх збору, зберігання і видачі за запитами. Однак є і принципова різниця. Основна з них полягає в тому, що бібліотеки і органи наукової інформації ведуть пошук інформації за профілем, домагаючись повноти її відображення в фонді і широкого поширення. Архіви основну увагу приділяють збору цінних документів для їх вічного зберігання і надання за запитами. У деяких бібліотеках створено відділи рукописів, які є архівами. Так, в Республіці Вірменія знаходиться найбільше у світі сховище давніх рукописів Матенадаран, яке одночасно є бібліотекою, архівом і музеєм [552, с. 15–16]. Однак в цілому бібліотек, що мають архівні функції, у нас небагато[13].

На думку В. І. Терешина «бібліотека збирає копії документів – книги журнали, газети, описи винаходів і так далі, випущені визначеними масовими тиражами. Архів має справу переважно з оригінальними документами» [552, с. 16]. Автор припустився явних неточностей щодо того, що бібліотека збирає копії документів, адже копія документа – це «документ, що містить точне знакове відтворення змісту чи документної інформації іншого

[13] При кожній бібліотеці є свій архів як зібрання документів, що утворилися в результаті її діяльності. Функції бібліотеки як архівної установи і архів самої бібліотеки – різні речі.

документа….» [123, с. 3], а монографії, навчальні посібники тощо хоча змістовно і спираються на інші праці, але не є їх копією.

Архіви містять письмові пам’ятники історії, науки, мистецтва, літератури і побуту народів; аудіовізуальні документи та ін. Копії надходять в архів тільки у разі відсутності оригіналу або для збереження оригіналів, на які є інтенсивний попит у певний період. Основними критеріями, за якими проводиться відбір документів до архівного фонду, є: ступінь значущості змісту документа, значення установи (особи), в діяльності якої вони створилися, автографічність, час і місце виникнення документів; їх юридична сила, справжність, копійність, дублетність; зовнішні особливості документів (художні особливості, матеріал, на якому написані тощо), палеографічні і мовні особливості, ступінь повноти архівних фондів, фізичний стан документів та інші [552, с. 16–17].

Архівний фонд є сукупністю документів, створених в результаті діяльності певної установи або особи. Складається здебільшого з текстових документів, які містять ретроспективну інформацію, історично і (або) логічно пов’язані між собою. Архівний фонд має певні відмінності від бібліотечного фонду, як за характером документів, що до них включаються, так і за їх підбором. Якщо бібліотечний фонд утворюється шляхом концентрації документів, які несуть інформацію за профілем незалежно від установи або особи, що їх створила, то архівний фонд формується документами тільки в залежності від фондоутворювача. Фондоутворювачем архівного фонду є заклад, організація, особа, в процесі діяльності якого утворюється сукупність документів. В Україні існує широка мережа державних і відомчих спеціальних архівів.

У радянському архівознавстві були повністю відкинуті «провенієнц-принцип» і тематичні схеми класифікації, тобто ідеї про розміщення документів в архівосховищах за темами та іншими ознаками, крім історичного. В бібліотечних же фондах, як відомо, тематико-галузева

класифікація є однією з провідних. Основне для організації архівного фонду – збереження історичності процесу створення документів.

Відмінності у сутності і характері підбору і організації архівного і бібліотечного фондів ведуть до появи різних показників якості їх формування. Так, змінюється поняття повноти: для бібліотечного фонду важлива повнота інформації за профілем, для архівного фонду – подання всіх документів, створених фондоутворювачем за певний період [552, с. 17].

Зміст архівних фондів часто розкривається у збірниках документів, у тематичних оглядах, описах окремих фондів, які публікуються і надходять до бібліотечних фондів. Таким чином, відомості про профіль архівів, склад їхніх фондів можна отримати в бібліотеках, а бібліотечний фонд дозволяє користуватися опублікованими архівними фондами.

Архів, як і будь-який соціальний інститут, не може обійтися без бібліотеки і, відповідно бібліотечного фонду у своєму складі. У структурі кожного архіву виокремлюється науково-довідкова бібліотека, у фонді якої концентрується теоретична і довідкова література, потрібна співробітникам і відвідувачам архіву [541, с. 59].

Критерієм добре організованого архівного фонду є принцип неподільності: усі документи, створені однією установою, особою, мають бути разом – в одному архівному фонді. Доступ до архівних матеріалів обмежений. Для отримання дозволу користуватися архівними документами необхідно подати лист-рекомендацію відповідної організації. Архівні документи додому не видаються [301, с. 80].

Документи, незалежно від їхнього виду, місця створення і форми власності на них, які зберігаються на території України, відображають історію духовного і матеріального життя народу, мають історично-культурну цінність і визнані такими експертизою з реєстрацією у встановленому порядку, складають ***Національний архівний фонд*** України [301, с. 81].

Бібліотечні фонди пов’язані з *музейними*, оскільки спочатку соціальні функції музею та бібліотеки зливались. Багато великих бібліотек світу з

унікальними книжковими колекціями походять саме від музеїв, де ці колекції виконували роль експонатів. Коли колекція починає виконувати не стільки експозиційну функцію, а семантично-інформаційну, вона поступово перетворюється в бібліотечний фонд.

Ю. М. Столяров виокремлює чотири види функціонування бібліотечного фонду у рамках музеїв. Перший – коли документи бібліотечного характеру продовжують виконувати в музеях переважно функцію експонатів. Другий – коли бібліотеки створюють музеї рідкісної і цінної книги. Третій – музеї, які мають у складі службово-допоміжні наукові бібліотеки з відповідним бібліотечним фондом. Четвертий – коли фонди бібліотеки і музею співіснують між собою як цілісне утворення [541, с. 60–61].

В Законі України «Про музеї та музейну справу» зазначено «Музейний фонд України – сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності. А також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну» [457]. Це впорядкований масив документів у музеях-організаціях, які займаються збиранням, зберіганням, дослідженням та експозицією документів наукового і культурного змісту.

В «Інструкції з організації обліку музейних предметів» зазначено, що фонд музею – «сукупність основного і науково-допоміжного фондів музею» [249]. На відміну від бібліотечних і архівних фондів, де одиницею зберігання є документ, музейні фонди зберігають «музейні предмети». Предмет фонду музею – «музейний предмет Музейного фонду України, предмет музейного значення, предмет або матеріал науково-допоміжного фонду» [249].

В Україні існують природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історично-побутові,

археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомузеї), галузеві тощо [457].

У фондах музеїв зберігаються документи, створені природою (зразки флори і фауни) і документи, створені людиною, тобто ті, що містять соціальну інформацію (картини, книги, предмети побуту). Серед документів другої групи виділяють три види: речові, образотворчі, письмові [301, с. 81]. Речові джерела – це археологічні, етнографічні, історично-побутові, технічні і нумізматичні колекції, також деякі предмети декоративно-прикладного мистецтва. Образотворчі джерела – твори живопису, графіки, скульптури, плакати, гравюри, ікони, фотомеханічні відтворення. До письмових належать: законодавчі акти, рукописні і стародруковані книги, мемуари, приватні листи, щоденники, твори художньої або технічної, природничої літератури (в тому числі рукописи) з позначками, правками або автографами письменників; листівки, прокламації, наукові та політичні праці, пам’ятники звукозапису і кінодокументи тощо. Книги та інші письмові документи зберігаються в музеї як елементи матеріальної культури, частина культурного спадку.

Основне призначення фондів музеїв – збереження історичних цінностей, поширення знань та сприяння науковій роботі, проведення історичних досліджень. У зв’язку з цим будь-який музейний фонд розподіляється на дві частини: основну і науково-допоміжну. У основній збираються музейні предмети, що є першоджерелами відомостей, інформації. У науково-допоміжної частини концентруються матеріали, що дають додаткові знання про першоджерела. До них належать діаграми, схеми, карти, картограми, картосхеми, креслення, технічні малюнки, репродукції і перемальовування оригінальних матеріалів, зразки реклами, вирізки з газет, журналів, діафільми, мікрофільми, фотографії масового виготовлення, фотокопії та інші [552, с. 22].

По суті, музейні фонди за змістом, видами документів, функціями зберігання, використання і технологією роботи з ними є близькими до бібліотек-допезитаріїв і архівів, суттєво доповнюють їх. Саме ця єдність спонукає ці фонди до інтеграції, взаємодії в інформаційному обслуговуванні користувачів.

Усі колекції музеїв, незалежно від походження та форм власності, становлять ***Музейний фонд України.***

Разом із тим для багатьох музеїв характерна неповнота окремих колекцій, певна стихійність їхнього поповнення. Значна частина музейних предметів не експонується – знаходиться в запасниках, вхід до яких обмежено. Відсутні необхідні умови і зручності для використання фондів – читальні зали, абонементи, а у ряді місць довідкові апарати. Усе це негативно відбивається на використанні музейних фондів науковцями в процесі проведення досліджень. Багато предметів та історичних джерел, особливо в галузі техніки, природознавства тощо, знаходяться поза полем зору ученого. Через це суттєво страждають якість і повнота, достовірність наукових досліджень [552, с. 23].

Взаємозв'язки бібліотечного фонду з *фондами національної системи науково-технічної інформації* у теоретичному відношенні були складними, оскільки існувала думка, що вони виконують однакові задачі з науковими і спеціальними бібліотеками, є частиною національної системи НТІ, і потреба в їхньому існуванні відпаде [541, с. 55]. До фондів системи НТІ відносили масив документів спеціалізованих державних підприємств, установ, організацій, державних органів науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек тощо.

Українська система НТІ сформувалася на початку 70-х рр. XX ст. На початку XXI ст. була підпорядкована Міністерству освіти і науки України і включала: Український інститут науково-технічної і економічної

інформації[14], 13 регіональних центрів науково-технічної і економічної інформації (ЦНТЕІ), чотири підрозділи з питань науково-технічної інформації у складі вищих навчальних закладів (на базі колишніх ЦНТЕІ Вінниці, Луганська, Кіровограда та Херсона) [532, с. 69]. Повноправними учасниками системи НТІ виступали провідні універсальні та спеціальні бібліотеки України. Їхнє основне завдання полягало у збиранні, зберіганні, опрацюванні різних видів документної і недокументної інформації, оперативному задоволенні інформаційних потреб працівників науково-дослідних, дослідно-конструкторських закладів, комерційних структур [301, с. 79]. У цих фондах було зосереджено первинні і вторинні документи. Первинні мали фактографічний і концептуальний характер. До них належали опубліковані й неопубліковані документи. Вторинні – подавали назву, адресу джерела, що містило потрібну інформацію, допомагали відшукати первинні.

Сьогодні у такому вигляді система фактично припинила існування. Залишилися функціонувати регіональні центри НТІ – установи недержавної форми власності: Одеський інноваційно-інформаційний центр «ІНВАЦ» (http://www.invaz.com.ua) та ЗАТ «Харківський ЦНТЕІ» Харківський центр науково-технічної та економічної інформації (http://cntei.com.ua). Натомість Україна має національну систему науково-технічної інформації – організаційно-правову структуру, за допомогою якої формується державна інформаційна політика, а також здійснюється координація робіт із створення, користування, зберігання та поширення національних ресурсів НТІ з урахуванням інтересів національної безпеки [458]. На відміну від бібліотечних і архівних фондів, де зберігають документи, музейних фондів, де зберігають музейні предмети, національна система НТІ оперує поняттям «інформаційні ресурси». Інформаційні ресурси НТІ – систематизоване

[14] Сьогодні це державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (УкрІНТЕІ) Міністерства освіти і науки України, яку було утворено відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1027 та Наказу МОН України від 21.12.2015 р. шляхом злиття державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» (код ЄДРПОУ 20590746) та Українського інституту науково-технічної і економічної інформації (код ЄДРПОУ 16308272).

зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях [458]. Існують також інформаційні ресурси спільного користування, які становлять сукупність інформаційних ресурсів державних органів НТІ, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які займаються науково-технічною діяльністю і з власниками яких укладено договори про їхнє спільне використання.

Поширення НТІ з галузевих проблем здійснює галузева система НТІ – «сукупність служб НТІ (або інших підрозділів чи установ, що виконують їхні функції), діяльність яких спрямована на інформаційне забезпечення виконання завдань певної галузі чи сфери діяльності» [89, с. 8]. Так, в архівній сфері її складовою є служби НТІ архівних установ. Служба НТІ організовує роботу на базі довідково-інформаційного фонду архіву. Основними напрямами роботи служби НТІ архіву є:

– довідково-інформаційне обслуговування користувачів;

– комплектування, облік, опрацювання та зберігання, організація користування довідково-інформаційним фондом, ведення його довідково-пошукового апарату;

– сприяння впровадженню в практику роботи архівних установ результатів науково-дослідної та методичної роботи вітчизняного та зарубіжного досвіду [515, с. 9].

Національна система науково-технічної інформації України складається з: спеціалізованих державних підприємств, установ, організацій, державних органів науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, об’єднаних загальносистемними зв’язками та обов’язками; підприємств будь-яких організаційно-правових форм, заснованих на приватній чи колективній

власності, предметом діяльності яких є інформаційне забезпечення галузей економіки і громадян України [458].

У системі документних комунікацій Державний бібліотечний фонд України, Національний архівний фонд, Музейний фонд України та фонд національної системи науково-технічної інформації доповнюють один одного і мають становити ***Національний документний фонд України.*** Проте ні цього терміна, ні навіть уніфікації в позначенні інших документних фондів країни не існує. Так, у бібліотечній справі – «державний» фонд, в архівній – «національний» фонд, в музейній – просто фонд.

Фонди постійно діючих виставок також зосереджують величезну кількість речових, художніх та письмових документів, що відображають досягнення в галузі науки, техніки, культури, передовий досвід народу. З письмових документів на виставках збираються промислові, виставкові каталоги, звіти і довідки про роботу передових виробництв і наукових колективів, матеріали (тези доповідей, повідомлень) наукових конференцій, нарад, проведених на виставках. Тематичні експозиції виставок узагальнюють сучасний стан і розвиток науки і виробництва в галузях. Завдяки цьому виставки стали важливим засобом обміну досвідом роботи, джерелом інформації [552, с. 24].

Фонди книжкових магазинів зосереджують літературу для широкого розповсюдження серед населення та забезпечення інформаційних служб – бібліотек, органів інформації та інших. Основна особливість їх полягає в тому, що література в них потрапляє на короткочасне зберігання, до моменту придбання її покупцем, коли вона назавжди покидає стіни магазину. Звідси виняткова рухливість, нестабільність і, як наслідок, вкрай слабка надійність фонду. Від книгарні не можна очікувати повноти підбору книг за темою. Приміщення магазину не пристосоване для тривалої роботи з книгою [552, с. 24].

Усі фонди книжкових магазинів можна диференціювати за рядом ознак. Назвемо основні з них:

– за часом виходу книг у світ: фонди найновіших видань і фонди старої книги («Букіністичні магазини»);

– за тематикою: фонди універсальні і галузеві;

– за видами видань: книжкові магазини, магазини стандартів, картографічних видань тощо [552, с. 24].

Крім того, є спеціалізовані магазини іноземної літератури. Окремі магазини створюються видавництвами («Наукова думка»).

Раніше мережа книжкових магазинів була різноманітною. Разом з тим їхня класифікація була близькою до класифікації бібліотек (наявність універсальних і спеціалізованих за тематикою та видами видань фондів). Завдяки цьому створювалися особливі однорівневі ланцюжки співвідношень:

- універсальні бібліотеки – універсальні книжкові магазини;
- технічні бібліотеки – магазини технічної книги;
- медичні бібліотеки – магазини медичної книги;
- бібліотечні фонди НТД – магазини стандартів [552, с. 25].

Подібна спеціалізація і співвідношення значно впорядковували комплектування бібліотечних фондів. Так, основна частина літератури в універсальні фонди масових бібліотек надходила з універсальних книжкових магазинів; до фондів технічних бібліотек – зі спеціалізованих магазинів технічної книги [552, с. 25]. Сьогодні переважна більшість користувачів інформації звертаються до книжкових інтернет-магазинів.

Утворення співвідношень «бібліотека – книжковий магазин» сприяло їхній взаємозалежній співдружності, об’єднанню зусиль в поширенні інформації, взаємодопомоги. Книжкові магазини постійно інформували бібліотеки про зміни в складі своїх фондів, забезпечували їх бібліографічними матеріалами (планами видань літератури, бланками для замовлень, проспектами), допомагали їм зробити відбір книг та інших видань для придбання. Бібліотекарі ж допомагали магазинам визначити потребу регіону галузі і свого фонду в книгах, скласти оптимальне замовлення на нові видання [552, с. 25].

Своєрідність складу і характеру зберігання і використання фондів книготорговельних установ істотно позначається на їх організації. Тут застосовується особлива класифікаційна схема раді представлення літератури, відмінна від бібліотечних, створюється комплекс настінних стелажів [552, с. 26].

Книжкові магазини є основними джерелами поповнення фондів не тільки громадських, а й особистих бібліотек [552, с. 26].

Бібліотечний фонд тісно пов'язаний з *фондами особистих бібліотек*. Якщо в минулому колекціями творів друку володіли переважно працівники розумової праці, діячі науки, техніки, культури і мистецтва, то сьогодні поширення особистих бібліотек отримало масовий характер [552, с. 27]. Ю. М. Столяров відзначає велике суспільне значення таких бібліотек, оскільки: по-перше, готують нові покоління до користування публічними та спеціальними бібліотеками; по-друге, є важливим резервом створення, постійного поповнення фондів суспільного користування; по-третє, є суттєвою підмогою для фондів суспільного користування [541, с. 52–54]. Особиста бібліотека, якою б повною вона не була, не зможе замінити систему суспільних інформаційних фондів. Вона формується як додаток до цих фондів, як колекція документів, до яких потрібно постійно звертатися у зв'язку з науковою роботою, навчанням, самоосвітою, для відпочинку, розваг тощо [552, с. 27].

Виявлено, що на підбір літератури для особистих бібліотек впливають:

а) професійні інтереси читачів. Виявилося, що більшість особистих бібліотек має чітко виражену професійну спрямованість. При цьому насиченість їх літературою зі спеціальності зростає в міру підвищення рівня кваліфікації, спеціальної підготовки;

б) навчальні інтереси читачів. В особистих бібліотеках школяра, студента переважають підручники, методичні вказівки, посібники та інші документи;

в) непрофесійні (побутові, аматорські) заняття. У родині підбирається невеликий комплект літератури з господарських питань (домоводства), фото-радіо-автосправи тощо [552, с. 29].

Аналіз документних фондів показує, що у них є як загальні, так і індивідуальні особливості. При цьому загальне не виступає, так би мовити, в «чистому вигляді», в ньому закладені і специфічні характеристики, які визначаються індивідуальними особливостями. Так, всі документні фонди мають єдині цілі: збирання документів, їх опрацювання, зберігання і організація використання, які по-різному – за допомогою специфічних критеріїв – реалізуються в різних фондах. Наприклад, збирання документів до бібліотечного фонду здійснюється відповідно до дійсних та потенційних запитів користувачів; збирання документів в архівні та музейні фонди – на основі державної експертизи оригіналів. Всі документні фонди можуть одночасно містити одну і ту ж інформацію, але на різних носіях, з різною документальною цінністю і ставленням до оригіналу. Звідси різні способи їх комплектування та організації. Іншими словами, загальне та індивідуальне в документних фондах країни знаходиться в діалектичній єдності [552, с. 30].

Відмінності є в усіх напрямах. Найтиповіші з них представлено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Спільне і відмінне у документних фондах

Ознаки документ-ного фонду	**Бібліотечний фонд**	**Фонди національної системи НТІ**	**Фонди архівів**	**Фонди музеїв**	**Фонди книжк. магазинів**	**Фонди особистих б-к**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Основні задачі фондів	Забезпечити повноту різноманітною поточною та ретро-спективною інформацією з метою формування інформаційної культури користувача	Забезпечити повноту професійною поточною та ретроспектив-ною інформацією з метою розвитку науки, техніки, різних галузей економіки	Забезпечити вічне зберігання цінних оригінатори з метою проведе про історичних досліджень та довідково-інформаційної роботи	Забезпечити вічне зберігання і використання в культурно-освітній, науковій роботі музейних предметів, експонатів	Забезпечити реалізацію книжкової продукції в суспільних інтересах	Забезпечи-ти інформа-цією особисті духовні інтереси

						Продовження таблиці 4.1
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Підбір документів у фонд	Виявлення і підбір документів за критеріями смислової та формальної відповідності, цінності, новизни, інформативності		Виявлення і відбір архівних документів та музейних предметів на основі ретельної державної наукової експертизи за специфічними критеріями		Відбір видань за профілем магазину з усієї книжкової продукції по мірі виходу книг у світ	Відбір за критерієм частоти звертання до книги і її доступності в суспільних фондах
Джерела постачання фондів документами	Книжкові магазини, видавництва тощо	Інформцентри, НДІ, КБ, підприємства, виставки, книжкові магазини	Фондоутворювачі	Наукові установи, особи, відомства тощо	Видавництва	Книжкові магазини, наради, конференції тощо
Характер документів	Тиражні копії		Оригінали		Тиражні копії	Тиражні копії і оригінали (в особистому архіві)
Розставляння документів в фондах	Семантичні (за схемами УДК, Рубрикатором НТІ та ін.) та формальні		За фондоутворювачем – всередині хронології	За групами предметів	За особливою схемою книготорговельної класифікації	За темами, абеткою

У 1960-ті рр. – з інтенсивним розвитком органів НТІ – серед інформаційних працівників була популярною інша думка – про зосередження в фондах НТІ всіх можливих документів, про поглинання ними бібліотечних фондів. Практика показала неспроможність і цієї ідеї, затвердивши самостійний розвиток бібліотек і органів НТІ та їх зближення без будь-якої асиміляції. Органічне злиття на базі якого-небудь одного фонду (бібліотеки або органу НТІ, або архіву і т.п.) всіх функцій і документів фондів країни призвело б до створення громіздкого некерованого утворення, що не сприяє, а ускладнює формування і використання такого фонду [552, с. 34].

У цих умовах найперспективнішим був другий напрям – зближення інформаційних фондів у рамках Державної системи НТІ в умовах їх самостійного функціонування [552, с. 34]. В Україні така система могла б називатися *Національний інформаційний фонд України.*

Ідея взаємодії, в першу чергу, торкнулася фондів бібліотек та органів НТІ, але потім поступово сферу її впливу було розширено. Було поставлено питання про створення в містах спеціальних об’єднань, які включали

бібліотеки, книжкові магазини, музеї, особисті бібліотеки та ін. [516, с. 57]. Поступово розроблялися цілі, принципи, форми і методи взаємодії.

Сьогодні можна назвати такі основні цілі:

– об'єднати інформаційні ресурси всіх документних фондів країни для забезпечення повноти обслуговування користувачів;

– оптимально побудувати систему документних фондів, узгодити дії в їх комплектуванні і організації, ліквідувати зайве дублювання, паралелізм;

– зміцнити співдружність документно-інформаційних інституцій, сприяти їх інтеграції і зрештою створенню Національного документного фонду України.

Від ступеня інтеграції документних фондів залежить вся постановка кооперованої роботи самих документно-інформаційних інституцій – фондоутримувачів. Нерідко такі інституції намагаються координувати свою роботу в різних сферах діяльності без попереднього організаційного об'єднання фондів. Координація виявляється короткочасною, малоефективною. І тільки кооперування фондів створює фундамент, на якому міцно стоїть будівля взаємодії.

Основними принципами побудови системи документних фондів є ієрархічність, координованість, централізація [552, с. 35].

Ієрархічність. Ми вже бачили, що певна ієрархічність властива кожній окремій мережі фондів, а рівні їх збігаються. Так, на основних рівнях формуються такі групи документних фондів [552, с. 36] (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Ієрархічність документних фондів

Рівні	Бібліотечні фонди	Фонди архівів	Фонди музеїв
Національний, державний	НБУВ, НБУ ім. Ярослава Мудрого,	Центральні державні архіви	Національні, державні музеї
Обласний	Обласні універсальні бібліотеки	Обласні архіви	Краєзнавчі музеї, картинні галереї
Місцевий (міський, районний, у межах установи)	Бібліотеки міські, районні, сільські, підприємств, вузів тощо	Архіви підприємств, закладів. Міський архів	Громадські музеї на підприємствах, установах тощо

Взаємодія між документними фондами може відбуватися як по горизонталі, так і по вертикалі. На кожному рівні може здійснюватися взаємний обмін інформацією про їх склад і перспективи розвитку, напрям потоків користувачів один до одного для повнішого задоволення запитів, проведення спільних заходів [552, с. 36].

Однак при побудові комплексної ієрархічної системи слід мати на увазі одну обставину: якщо у фондах бібліотек одного або різних рівнів певна частина документів неминуче повторюється, дублюється в силу того, що вони містять копії, то в фондах архівів і музеїв такого дублювання немає: тут збираються оригінальні документи, існуючі переважно в єдиних екземплярах. Тому, якщо бібліотека, наприклад, вищого рівня може задовольнити потреби в інформації шляхом взаємного обміну, не вдаючись до допомоги бібліотек низових рівнів (в них, як правило, містяться документи, що є в повнішому обсязі в бібліотеках вищого рівня), то при взаємодії з архівами та музеями їм доводиться орієнтуватися на всю систему архівних і музейних фондів країни [552, с. 37].

4.3 Бібліотечні інформаційно-пошукові системи в забезпеченні доступу до документів

Доступ до документів забезпечують ІПС – логічні системи, призначені для знаходження та видачі інформації. Велике значення мають ІПС у сфері документних комунікацій. Щорічно в Україні видається понад 8 тис. назв книжок, накладом понад 50 млн. примірників, десятки тисяч статей друкуються в журналах, часописах. І тільки за допомогою ІПС у цьому величезному потоці документів можна знайти необхідні для роботи чи дозвілля документи. На думку В. В. Сєдих, Г. П. Терентьєвої, В. К. Удалової, ІПС, які інформують про документи, називаються документними. Вони представляють собою «сукупність методів і засобів, що призначені для зберігання та пошуку відомостей про документи, факти тощо» [496, с. 4].

Автори оперують поняттям «документна ІПС», хоча у фахових стандартах подається термін «документальна ІПС». Згідно ДСТУ 5034:2008 документальні ІПС призначені для пошуку інформації, зазначеної в документах, бібліографічні – бібліографічної інформації в документах, фактографічні – фактографічної інформації [384]. Тому, маємо певну лакуну у поняттєвому апараті, адже жодна з ІПС не призначена для пошуку самих документів, а тільки зафіксованої в них інформації.

Залежно від технічних засобів, за допомогою яких вони організовані, документальні ІПС поділяються на ті, що орієнтовані на ручні способи опрацювання й пошуку інформації (традиційні) та автоматизовані. Ручні будуються на звичайних довготривалих принципах упорядкування масиву документів: абетковому, галузевому, предметному та ін. Вони виникли разом із бібліотеками й набули поширення в усіх документно-інформаційних інституціях, забезпечуючи зберігання інформації про документи та її пошук. Автоматизовані ІПС виникли значно пізніше, в середині XX ст. Вони організовуються дещо за іншими принципами, які одночасно об’єднують різні ознаки документів: галузеві, предметні, авторські тощо; до того ж вони глибше розкривають зміст документів, оскільки їх ІПМ мають більшу семантичну силу. Наприклад, книга у традиційному систематичному каталозі щонайбільше може бути відображена у двох-трьох галузевих діленнях, тоді як в автоматизованій ІПС вона відбивається у 8–10 діленнях [496, с. 5]. Такі ІПС ширше використовують технічні можливості, через що й виникає феномен багатоаспектності. Автоматизовані ІПС, започатковані у службах та органах НТІ, сьогодні поширені в усіх документно-інформацйних інституціях.

За призначенням документальні ІПС можуть бути бібліотечними, бібліографічними, архівними тощо. Бібліотечні інформують про бібліотечний фонд; бібліографічні – про документопотоки, архівні – про архівний фонд [496, с. 5]. Переважну частину складають бібліотечні ІПС (каталоги, бібліографічні картотеки).

Бібліотечні ІПС цілеспрямовано розкривають фонд бібліотеки, надають допомогу користувачам у пошуку та доборі потрібних документів, і слугують універсальним ключем до знань, сконцентрованих у документах. Складовою частиною ІПС є довідково-пошуковий та довідково-бібліографічний апарат бібліотеки. ДПА формується для «пошуку і видавання фактографічної і/або бібліографічної інформації та документів», у той час як довідково-бібліографічний апарат призначений для «розкриття складу та змісту бібліотечних фондів документів», і становить сукупність довідкових і бібліографічних видань, каталогів і картотек [47, с. 17]. На думку Т. В. Добко, без повноцінного ДПА, що відповідає таким вимогам, як надійність, систематичність, гнучкість, динамічність, актуалізація, неможлива висока якість довідково-бібліографічного обслуговування [127, с. 176]. Для більш повного і якісного обслуговування користувачів та надання їм додаткової інформації про об’єкт пошуку, бібліотеки формують власні бази і банки даних.

Слід зазначити, що об’єкти документального пошуку – документи, зосереджено у фондах бібліотек, архівів, музеїв, інтернеті, а їхні пошукові образи – в ІПС документно-інформаційних інституцій.

До бібліотечних ІПС належать бібліотечні каталоги, бібліографічні картотеки, бібліографічні покажчики з відмітками про наявність документів у бібліотеці [127, с. 5–6].

Бібліотечний каталог – упорядкована сукупність каталогових бібліографічних записів про документи, що є у фондах однієї бібліотеки, її частини чи кількох бібліотек, яка розкриває склад бібліотечних фондів за формальними ознаками документів (автором, назвою, місцем видання) та/чи їхнім змістом (за галузями знань або предметами) [47, с. 17]. В інформаційній діяльності бібліотечним каталогом називається перелік документів, які є у фонді бібліотеки або групи бібліотек, складений за конкретним принципом і розкриваючий склад або зміст бібліотечних фондів.

Функції бібліотечних каталогів: фондовідображаюча, інформаційно-пошукова, пізнавальна. Залежно від виду каталогу йому притаманна та чи інша функція більшою мірою, ніж іншим каталогам. Так, в абетковому каталозі дещо повніше, ніж в інших; реалізується інформаційно-пошукова функція, у систематичному – пізнавальна. Основними вимогами до бібліотечних каталогів є науковість, доступність, точність, багатоаспектність, оперативність.

Бібліотечні каталоги призначено не тільки для задоволення різних інформаційних запитів користувачів інформації, а й для бібліотечних працівників з метою уточнення певної інформації й покращення упорядкування бібліотечних фондів. Класифікувати бібліотечні каталоги можна за різними ознаками. В навчальному посібнику В. В. Сєдих, В. К. Удалової та Г. П. Терентьєвої «Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи» (Харків, 2003) бібліотечні каталоги класифіковано за фасетно-блочною схемою.

Фасет 1. За способом групування бібліографічних записів: абеткові (абеткові), систематичні, предметні, нумераційні, регіональні, комплексно-системні, словникові, хронологічні.

Фасет 2. За призначенням: службові, читацькі, читацько-службові.

Фасет 3. За обсягом відображення фонду: зведені, центральні, генеральні, підфондів.

Фасет 4. За видами документів, що в них відображені: книг, періодичних видань, нотних, картографічних документів, нормативно-технічних, патентних [496].

На нашу думку, можна також додати Фасет 5 – за матеріальною формою: карткові, друковані (у вигляді книжкового видання), на мікроносіях, електронні (машинозчитувальні). Друковані каталоги або бібліотеки, як їх часто називали, готували не тільки бібліотеки, книгарні, а й різні галузеві комітети. Так, геологічним комітетом видавалася «Русская геологическая библиотека», матеріал для якої збирався у вигляді карткового каталогу статей

з їх рефератами. У передмові до 14-го випуску зазначалося, що підготовка до друку і видання була «слишкомъ медленнымъ и затруднительнымъ при невозможной тѣснотѣ тогдашней библіотеки, когда книги стояли и лежали въ шкафахъ въ 23 ряда, шкафы были раскиданы по всѣмъ комнатамъ, лѣстницамъ и подваламъ помѣщенія Комитета, и когда каждая литературная справка требовала массу времени и представляла подчасъ столько затрудненій, что дѣло почти не двигалось вперед» [486, с. I]. Довідковий апарат до видання містив покажчики предметів, місцевостей, нових імен, авторів.

У 20-х рр. XX ст. почали друкуватися зведені каталоги. Перші з них створювалися переважно на іноземні періодичні видання медичної тематики та суміжних дисциплін [584].

У ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» розрізняють такі бібліотечні каталоги: генеральний, систематичний, предметний, абетковий, нумераційний, словниковий, службовий, топографічний, географічний, тематичний, місцевих видань, читацький, електронний, хронологічний, центральний, зведений. Проте у деяких довідкових виданнях можна знайти такі різновиди каталогів як інвентарний, бібліографічний та спеціальний [47].

Каталоги будь-якої бібліотеки можуть виконувати свої функції лише за умови, якщо ними користуватимуться споживачі. Тому важливим завданням бібліотекарів є створення належних умов для користування каталогами, навчання користувачів роботі з ними, їхня реклама [496, с. 173]. Якісний каталог приносить користь і тоді, коли користувач не має точно виробленої і до кінця усвідомленої стратегії пошуку. Робота з каталогом має стимулювати роздуми користувача над потребами у знанні і способами отримати знання, якого недостає.

Наступним елементом довідкового апарату є картотеки, які детальніше розкривають зміст самих документів. ***Бібліографічна картотека*** – упорядкована сукупність бібліографічних записів про документи певного виду, типу чи змісту, зокрема про ті, що входять до складу інших, багато

частинних документів (періодичних видань, збірок), підібрана за певною ознакою [47, с. 19–20].

Їх класифікують за тематикою, видами відображуваних документів, способом групування, читацьким призначенням та формою подання. Бібліографічні картотеки можуть бути розміщені на паперових каталогових картках і на електронних носіях. Останні, в автоматизованих ІПС, перетворюються на бази даних.

Також елементом довідкового апарату є бібліографічні покажчики. ***Бібліографічний покажчик*** – бібліографічний посібник, що містить значну кількість бібліографічних записів зі складною структурою та науково-довідковим апаратом [47, с. 22]. Покажчики розрізняють:

– за функціональним призначенням – національні, державні, науково-допоміжні, рекомендаційні;

– за змістом – універсальні, багатогалузеві, тематичні;

– за часом видання – поточні, сигнальні, ретроспективні;

– за повнотою охоплення – реєстраційні, вибіркові;

– за видами бібліографічного групування – предметні, систематичні, хронологічні, словникові;

– за способом бібліографічної характеристики – анотовані, реферативні [47, с. 22].

Наприкінці XX ст. вітчизняний науковець Л. Я. Філіпова зазначила, що перспективні напрями розвитку бібліографічних БД пов’язують: по-перше, з впровадженням мережевих технологій, гіпертехнологій, що дозволяють здійснити багатозадачний пошук за будь-якими пошуковими ознаками, що є в документі; по-друге, з орієнтацією на використання природної мови, на психологію і звички користувачів, на створення БД, наближених до баз знань експертних систем, що розвивають їх інтелектуальність в процесі пошуку [578, с. 133].

Сьогодні дослідження у цих напрямах актуалізувалися, зокрема у частині лінгвістичного забезпечення ІПС. Так, у НБУ ім. Ярослава Мудрого в

жовтні 2017 р. створено відділ лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем, діяльність якого спрямована на підтримку двох напрямів: 1) розроблення та ведення ІПТ; 2) створення АФ на імена осіб та найменування організацій [274, с. 91].

Як зазначає О. Г. Кириленко, в напрямі практичної реалізації технології формування АФ основну увагу співробітників зосереджено на: розробці робочих листів на створення АФ імен осіб та найменувань організацій; формування АФ; модифікації авторитетних записів, конвертованих з ІПТ; редагування авторитетних записів і приєднання їх до бібліографічних записів електронного каталогу; розробці технологічних рішень щодо створення АФ; перевірці можливостей імпортування записів з інших ресурсів [274, с. 92].

АФ надають можливість уніфікації і контролю точок доступу в бібліографічних записах. Це, у свою чергу, дозволяє підвищити ефективність пошуку бібліографічної інформації про документи [9, с. 94].

З метою лінгвістичної підтримки бібліотек України, ІПТ НБУ ім. Ярослава Мудрого представлено на сайті бібліотеки (http://catalogue.nplu.org/ipt/) (рис. 4.3).

Рис.4.3. Інформаційно-пошуковий тезаурус онлайн (НБУ ім. Ярослава Мудрого)

Прикладом забезпечення тематичного доступу до електронних ресурсів є онлайновий «Тематичний навігатор» – «дерево знань» фонду НБУВ (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/subject) (рис. 4.4).

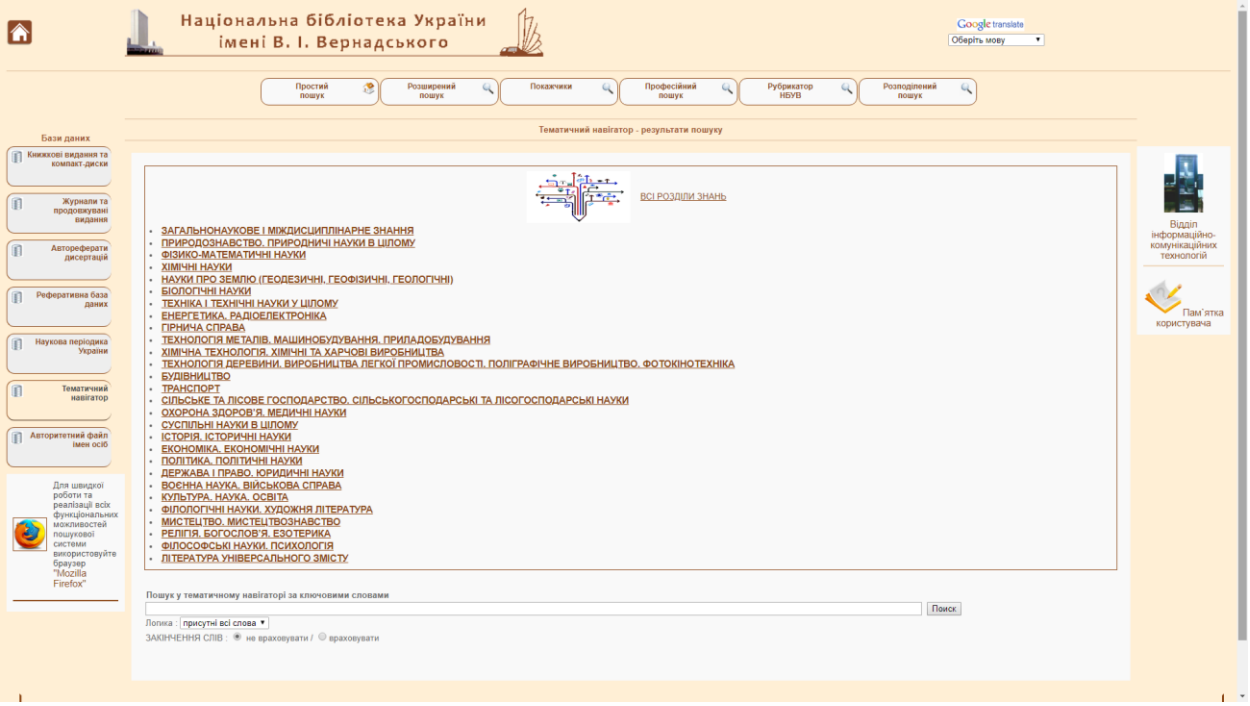

Рис.4.4. «Тематичний навігатор» онлайн (НБУВ)

За допомогою тематичного навігатора можна здійснювати пошук одночасно в електронному каталозі та реферативній БД. Він надає можливість переглядати рубрики у вигляді тематичного дерева та шукати їх за заданим терміном або термінологічним сполученням.

Для розкриття змісту архівних фондів існує комплекс ***архівних довідників***. Кожен з архівних довідників пройшов історичний шлях формування і посів місце в системі ДА НАФ. Значну увагу дослідженню проблем ДА архівів приділяє Н. М. Христова. Дослідниця вважає, що «евристичним недоліком» традиційних архівних путівників є вкрай рідка оновлюваність. Вони містять статичну інформацію на момент видання і не відбивають останніх змін у складі фондів [592, с. 284]. Оскільки ДА архіву це «сукупність архівних описань у вигляді взаємопов'язаних архівних довідників, у тому числі електронних, і баз даних, призначених для пошуку документів і архівної інформації» [409], то виправити цей недолік можна за умови використання комп'ютерних технологій.

В «Основних правилах роботи державних архівів України» зазначено, що основними типами архівних довідників відповідно до їхнього цільового призначення є архівний опис, архівний каталог, путівник, огляд, покажчик.

Кожний тип архівного довідника має свої види і різновиди [409]. На думку Н. М. Христової, саме архівні описи «мають найбільше евристичне навантаження» [504, с. 7]. Пов'язано це з тим, що «архівний опис є базовим для створення інших типів довідників» [409, с. 182–183] і, власне, без нього існування всіх інших довідників стає неможливим. ***Архівний опис*** як довідник забезпечує повну інформацію про склад і зміст документів певного документального комплексу (фонду, його структурної частини, об'єднаного архівного фонду, колекції) на рівні одиниці зберігання.

Архівний каталог – архівний довідник, в якому інформацію систематизовано відповідно до обраної схеми класифікації [123, с. 17]. Архівний каталог складається незалежно від фондової належності на будь-який комплекс документів. В архівних каталогах представлено вторинну документну інформацію у вигляді описових статей на одиниці описування. У підготовлених Н. М. Христової методичних рекомендаціях «Створення та ведення каталогів у державних архівах України» (Київ, 2014) зазначено такі види архівних каталогів – систематичний, тематичний, з історії установ, з історії адміністративно-територіального поділу, хронологічний, предметний, іменний, географічний, документів з особового складу [539, с. 13–15].

Найпоширенішим серед архівних довідників є ***путівник***, який подає характеристики фондів (документів) залежно від об'єкта описування (архіви, архів, група фондів, фонд, частина фонду/колекції, документ) [130].

Систематизовані відомості про склад і зміст окремих комплексів документів з їх джерелознавчим аналізом містять ***огляди***, в яких розкривається характер і значення цих документів.

Також як тип архівного довідника розглядають ***покажчик***. Покажчик містить перелік назв і предметів чи явищ, які згадуються в архівних документах, із зазначенням пошукових даних цих документів, проте, переважно, покажчик є складовою частиною допоміжного апарату інших архівних довідників.

У музеях також здійснюється каталогізування з метою взяття на облік музейних предметів, систематизації колекцій, підготовки до експонування, для використання їх у науковій і освітній роботі. ***Музейний облік*** – один з основних напрямів роботи музею, що здійснюється шляхом ведення фондово-облікової документації (у тому числі в електронному вигляді), яка містить назву предмета (прізвище автора твору), датування, місце створення, дату надходження до музею, матеріал, техніку виготовлення, короткий опис, наукову атрибуцію, стан збереження, облікові позначення та забезпечує можливість їх ідентифікації, правовий статус музейних предметів і музейних колекцій [457].

Фондово-облікова документація – документи, необхідні для ведення музейного обліку [434]. Вона складається з основних і допоміжних облікових документів. До основних облікових документів належать:

– акти приймання і передачі музейних предметів на постійне або тимчасове зберігання;

– книга надходжень основного фонду і колекційні описи до неї;

– інвентарні книги з шифром, що відповідають структурі основного фонду;

– архівні описи, описи археологічних і природничо-наукових колекцій;

– спеціальні інвентарні книги для обліку музейних предметів, що містять дорогоцінні метали і коштовне каміння;

– книга надходжень науково-допоміжного фонду;

– науково уніфікований паспорт музейного предмета;

– реставраційний паспорт музейного предмета [434].

Для наукової роботи з колекціями самих лише даних інвентаризаційного обліку недостатньо, тому передбачено створення системи різноманітних ***картотек:*** зведені (відображають фонд у цілому); локальні (відображають частину колекції).

Найпоширеніші серед картотек: топографічна (назва пам’ятки, її розташування (в експозиції чи у фондах); інвентарна (містить повні відомості про предмети, записані в інвентарній книзі, їхню фотографію або малюнок);

систематична (опис музейних предметів і їхня систематизація за певним принципом**;** предметно-тематична (відомості про музейні експонати з різних джерел, які доповнюються); хронологічна (систематизує предмети за датами подій у хронологічному порядку); іменна (складають на видатних діячів науки, культури, мистецтва, полководців, героїв та інших уславлених або визначних людей); географічна та ін. [32, с. 31].

Ведеться також ***комп'ютерний облік*** – створення та використання автоматизованих каталогів музейних предметів. Кожному музейному предмету при першій реєстрації в інформаційній системі музею присвоюється унікальний ідентифікаційний номер, який включає:

– унікальний код музею (п'ять знаків);

– дату першої реєстрації в інформаційній системі музею (вісім знаків у форматі «РРРРММДД», де РРРР – календарний рік, ММ – порядковий номер місяця, ДД – число місяця);

– унікальний порядковий номер в інформаційній системі музею [437].

Унікальний ідентифікаційний номер музейного предмета в інформаційній системі музею зміні не підлягає. Усі записи про музейні предмети в інформаційній системі музею підлягають довічному зберіганню з метою збереження інформації про музейний предмет з урахуванням історії редагувань [437].

До комунікаційного середовища бібліотеки належать ***користувачі*** та ***бібліотечні працівники,*** оскільки саме вони є основною рушійною силою комунікаційного процесу.

Інформаційні та комунікаційні потреби людини, як з'ясували вище, є різноманітними. У користувачів документально-зафіксованої інформації їх три: потреба у відшуканні (встановленні місцезнаходження) відомого користувачеві документа; потреба в інформуванні користувача про існування документа, що відповідає його документальній потребі; потреба в оцінці документів за різними критеріями [304, с. 103]. У полі нашого зору є саме перша потреба, яка пов'язана з психічними особливостями користувача

інформації. Всі користувачі тою чи іншою мірою мають бути бібліографами. Ще 1929 р. М. А. Годкевич зазначив, що бібліографічну роботу здійснює кожен, хто працює для книги, з книгою і над книгою: «і автор, що в умі або на папері складав список того, що вже було написане на тему, за яку він береться, і редактор-видавець, що складав план свого видавництва, пильно стежачи, щоб не видати того, що є вже на ринку в достатній кількості, і бібліотекар, що комплектує свою бібліотеку, погоджуючи пропозиції книжкового ринку з попитом свого читача, і, нарешті, сам читач, що з наявної маси бібліотечних книжок певну частину ув'язує з планом своєї (читацької) роботи – всі вони тою чи іншою мірою бібліографи» [97, с. 6].

У документно-інформаційній сфері оперують поняттями «читач», «користувач», «споживач». У «Словнику книгознавчих термінів» («Словаре книговедческих терминов») (Москва, 1958) Є. І. Шамуріна читач визначається як «1) особа, що відвідує бібліотеку або користується бібліотечним абонементом; 2) коло осіб, до яких звернено твір, для яких він видається, напр..: у виразі: «Видання для кваліфікованого читача» [607, с. 326]. Аналіз останніх термінологічних стандартів засвідчив, відсутність у них терміну «читач» і наявність термінів «користувач» та «споживач». У ДСТУ 5034:2008 та ДСТУ 7448:2013 однаково тлумачиться користувач або споживач інформації як «особа чи організація, що отримує інформацію, яку надає бібліотека, інформаційний орган, інформаційний центр, будь-яка інформаційна система» [384, с. 4], [47, с. 3]. Дещо інші, різні визначення користувача і споживача інформації знаходимо у В. О. Ільганаєвої. Користувач – «особа, яка користується послугами інформаційних систем для отримання інформації і знань, рішення різних задач; людина, що використовує комп'ютерні, а також мережеві комунікаційні ресурси» [534, с. 252]. Споживач інформації – «суб'єкт комунікаційного процесу, який отримує інформацію з носія або з лінії зв'язку для зберігання, опрацювання або передавання» [534, с. 254]. Споживачем інформації може бути людина або колектив, які користуються різними джерелами інформації з науковою,

виробничою, творчою, навчальною та будь-якою іншою метою.

ДСТУ 7448:2013 у термінологічному апараті містить терміни «користувач бібліотеки», який визначається як «фізична чи юридична особа, яка користується послугами бібліотеки» [47, с. 3] та «абонент (бібліотеки) – фізична або юридична особа, зареєстрована як постійний користувач бібліотек [47, с. 28].

Здатність до самоосвіти і саморозвитку, підвищення інформаційної компетентності, оволодіння різними методами пошуку інформації є невід'ємною складовою інформаційної культури користувача. Інформаційна компетентність є інтегративним формуванням особистості, яке віддзеркалює її здатність до визначення інформаційних потреб, пошуку інформації в ІПС та ефективною роботою з нею.

1933 р. Л. Ю. Биковський у курсі «Вступ до книгознавства» (1933 р.) у розділі «бібліологія нефізикальна (ідеологічна)» на перше місце ставив бібліопсихологію, яка у практичній площині розглядала психологію автора, читача [37, с. 8], а у курсі «Вступ до бібліотекознавства» у розділі «новіші течії в бібліотекознавстві» ним виокремлено: «досліджування читачівства» та «розвиток бібліотечної педагогіки» [37, с. 20]. Це свідчить про те, що психофізіологічні особливості користувача стали об'єктом вивчення і викладання доволі давно.

Не мало б жодного сенсу створювати правила, таблиці класифікації, каталоги, якби за всім цим не стояла необхідність обслужити користувача, виконати його запит. Праця систематизатора, каталогізатора, будь-якого бібліотекаря, що має відношення до каталогу, зрештою виправдовує себе, якщо користувач до цього каталогу звернувся. Будь-яка внутрішня бібліотечна робота так чи інакше пов'язана з користувачами. Часом буває важко побачити цей зв'язок, усвідомити справжню сутність роботи, на перший погляд пов'язаної тільки з книгами і картками. Переважна більшість співробітників бібліотек, відповідаючи на питання про кінцеву мету їхньої роботи, називають, на жаль, не користувача, а, як правило, проміжні етапи:

вчасно опрацювати документи, правильно розставити картки і т. д. Додаткове питання про те, для чого вони це роблять, ставить їх в глухий кут, змушує відповідати, що так прийнято, що є графік, норми, правила, традиції. Про користувачів частіше за все не згадують [500, с. 162].

Розвиток бібліотечної справи привів до диференціації єдиної області практичної діяльності. Сталося виділення самостійних навчальних дисциплін: «Робота з читачами» від'єдналася від «Бібліотечних каталогів». Свого часу ніхто не помітив, що в першій дисципліні не виявилося каталогів, а в другій – ані слова про читачів. Було б не небезпечно, якби поділ не просунувся і в сферу практиків-бібліотекарів. Нерідко можна зустріти співробітників відділу абонемента або читального залу, які не володіють практичними навичками роботи з каталогами [500, с. 162–163]. У свою чергу, каталогізатори далеко не завжди добре знають категорії користувачів своєї бібліотеки, їхні потреби і запити, не бувають готові проконсультувати користувача, поговорити з ним, допомогти в підборі потрібних документів.

Для того щоб допомогти користувачеві, треба уявляти його проблеми, навчити роботі з традиційними та електронними каталогами, методам пошуку, способам добування інформації з каталогу. Забезпечити зворотний зв'язок – від користувачів до каталогізаторів.

Суть бібліотечних каталогів полягає насамперед у тому, що вони співвідносять фізичну структуру зберігання документів зі структурою організації думок людини. При цьому принципово важливим є питання: чи існує об'єктивна «структура організації думок», однаково обов'язкова для всіх, або вона розвивається разом з появою або засвоєнням нових думок? Теоретики інформаційного пошуку фактично дотримувалися першої точки зору, в той час як практики бібліотечної справи і бібліографії, по суті, наполягають на другій. Їм добре відомо, як важливо уважно ставитися до незручних запитань творчо активних користувачів, які шукають в каталозі ті смислові зв'язки, які в ньому не відображені. Задача полягає в тому, щоб

організувати каталоги, здатні поєднати досвід і інтуїцію користувачів, що виявляють нетрадиційні, але важливі зв'язки між знаннями [624, с. 19].

Користувачі бібліотек мають володіти певними бібліотечно-бібліографічними знаннями і навичками інформаційної культури, проте рівень їхніх знань різниться, а деякі й зовсім не підготовлені до роботи в бібліотеці. Тому в роботі бібліотекарів важливе місце має маркетингова діяльність щодо каталогів, тобто створення потреби в каталогах. З цією метою серед користувачів пропагуються бібліотечно-бібліографічні знання, зокрема використання бібліотечних каталогів і картотек, здійснюється їхня реклама. Основні умови, що забезпечують успіх цієї роботи, – систематичність, послідовність, диференційований підхід до різних груп користувачів. Залежно від рівня підготовки користувачів діяльність бібліотекарів щодо залучення їх до користування каталогами має інформаційний або навчальний характер. У першому випадку головне завдання – надати користувачам інформацію про систему каталогів і картотек бібліотеки, у другому – навчити користувача методиці пошуку інформації за допомогою каталогів і картотек. Проте інколи буває складно відокремити інформаційні форми і методи від навчальних [496, с. 174]. Форми пропаганди каталогів залежно від засобів впливу на користувачів поділяють на масові й індивідуальні. Методи впливу можуть бути усними, наочними й друкованими.

На жаль, більшість користувачів не орієнтуються в системі каталогів і БД документно-інформаційної інституції. Отже, важливо зосередити увагу на тому, щоб користувачі набули навичок вільної орієнтації у складній структурі системи каталогів і БД, розуміли основні принципи її організації, опанували основні прийоми стратегії і тактики бібліографічного пошуку. Система каталогів і БД надає багато «входів» до фонду бібліотеки і користувач має знати, яким із них доцільно користуватися в кожному конкретному випадку [496, с. 175].

Навчаючи користувача роботі з каталогом, слід мати на увазі, що кожна

з цих стадій потребує певних знань і навичок. Користувач має вільно орієнтуватися в ІПС, розрізняючи різні види каталогів. Інформаційна підготовленість користувача має три рівні: первинний, розвинений та професійний. Первинний рівень передбачає знання щодо можливості отримання необхідного документа в бібліотеці та будь-якої інформації в інтернеті. Розвинений рівень визначає розуміння, що для пошуку інформації є ІПС – система каталогів і БД, завдяки якій можна знайти необхідну інформацію, але користування ними потребує певних навичок. Професійний рівень дозволяє безперешкодно звертатися до каталогів і БД, вести пошук потрібної інформації, відбирати її, аналізувати і подавати відповідно до поставлених завдань [104, с. 19–20]. Відомо, що у так званих «старих працях» іноді містяться дуже цінні відомості, а повторне відкриття давно відомих істин є результатом недбалої роботи з літературними джерелами [340, с. 18].

Опанування методики роботи з каталогами полегшується уніфікацією побудови каталогів у різних бібліотеках, системою єдиних принципових теоретичних й методичних каталогізаційних положень. Обов’язковість систематичних і абеткових каталогів у більшості бібліотек країни, використання єдиних правил складання бібліографічних описів, тотожних класифікаційних систем тощо сприяє тому, що знання і навички, отримані користувачем в одній бібліотеці, стають у нагоді в інших [496, с. 178].

Маркетингова діяльність передбачає встановлення зворотного зв’язку між користувачами каталогів та каталогізаторами. Каталогізаторам важливо постійно стежити за тим, наскільки каталоги задовольняють вимоги користувачів, які складнощі виникають при роботі. Основою такого зворотного зв’язку є журнал обліку запитів користувачів, у якому ретельно фіксуються всі звернення до чергового консультанта. Такий журнал дає цінний матеріал для аналізу причин звернень – не зрозуміла користувачам структура каталогу, незадовільне його оформлення, незадоволеність комплектуванням документів із певних питань і т. ін. Каталоги можна цілеспрямовано вдосконалювати з урахуванням результатів такого

аналізу [496, с. 180].

Користувач далеко не завжди має усвідомлену потребу в інформації, він може прагнути отримати інформацію про те, як добути потрібне йому знання [611, с. 1]. Консультуючись з бібліографом, користувач опосередковано дізнається про «задум» каталогу, а робота з ним допомагає побачити в каталозі неформальну структуру організації знань. Хороший каталог приносить користь і тоді, коли споживач працює з ним, не маючи точно виробленої і до кінця усвідомленої стратегії пошуку [624, с. 19–20].

Робота з каталогом мусить стимулювати роздуми користувача над потребами в знанні і способами отримати знання, яких недостає. Електронні каталоги дозволяють користувачеві варіювати стратегії пошуку документів [624, с. 20].

В основі будь-якого діалогу – між людьми або між людиною і комп’ютером – лежить здатність людини до побудови уявної моделі свідомості співрозмовника. Не можна вести діалог з «чорним ящиком» «свідомістю» такого далекого типу, що його структуру неможливо уявити. Тому важливим досягненням стало зберігання інформації в електронному каталозі, структура якого доступна розумінню користувача [624, с. 20].

Найпростішу модель такої БД Ю. А. Шрейдер сформулював так. Документи описуються через відносини між атрибутами «автор», «назва», «джерело» (вихідні дані або – при аналітичному описі – відомості про документ, в якому розміщено статтю, главу, параграф тощо), «рубрика». Відносини задаються у вигляді таблиць [624, с. 20]. Найважливішим є бібліографічний опис. Він пов’язує четвірки зазначених атрибутів, що відповідають реальним документам, які є в фондах бібліотеки. Одна така четвірка утворює немов рядок таблиці «бібліографічних описів», причому кожен атрибут вміщається у відповідному стовпці. У п’ятому стовпці зазначається «шифр зберігання». Таблиця забезпечує вибір рядків за автором, назвою, джерелом і рубриками, тобто дає можливість здійснювати різні види каталогового пошуку [624, с. 20].

Запити до БД формулюють, використовуючи зазначені в ній відносини і деякі стандартні операції між ними. Взаємодія користувача з електронним каталогом будується так, що опис структури каталогу та інструкції для виконання тих чи інших операцій користувач отримує на екрані монітора як відповідь на свої запити, тобто навчається роботі з каталогом в процесі бібліографічного пошуку.

При здійсненні інформаційного пошуку застосовуються експертні системи. Принцип дії експертної системи полягає в тому, що вона вибирає варіанти рішень будь-якої задачі (в тому числі і пошукової) не на основі моделювання закономірностей деякої існуючої області реальності, а на основі аналізу знань фахівців у даній галузі [624, с. 20]. Експертна система не пропонує ні універсальної моделі оптимальної поведінки при бібліографічному пошуку, ні тим більше стрункої теорії. Ґрунтуючись на досвіді і знаннях бібліографа, традиціях бібліографічного пошуку, вона визначає стратегію вирішення конкретної пошукової задачі. Необхідно зауважити, що експертна система стимулює розвиток творчих здібностей та уяви користувача, без яких робота з цією системою виявляється неефективною [624, с. 21].

Перші наукові ідеї зі створення експертних систем в бібліотечній сфері з’явилися наприкінці 1960-х рр., коли фахівцями, що займалися проблемами створення штучного інтелекту, був уже накопичений певний досвід використання прикладних розробок у таких сферах, як медицина, управління виробництвом, геологія, фармакологія, хімія, банківська та фінансова діяльність, освіта. Успішне їх застосування саме в цих областях було пов’язано з тим, що накопичені в них предметні знання на період створення експертних систем були достатньо класифіковані і систематизовані. Перші ж спроби створення і використання їх в бібліотечній практиці належать до середини 1970-х рр. Спочатку серед розмаїття практичних видів бібліотечної діяльності були обрані ті напрями, які представлялися найбільш придатними для впровадження елементів штучного інтелекту. Враховувалися глибина

розробки предметної області, можливість виділення в структурі предметної області окремих чітко обмежених підобластей, наявність ієрархічних або лінійних зв'язків (взаємовідносин) між інформаційними блоками, а також можливість побудови прототипних моделей. Це, передовсім, технологічні процеси: комплектування, каталогізування, управління фондами, МБА, бібліотечне планування [161, с. 51–52].

Найпоширенішими були розробки в області описового каталогізування (вибір точок доступу для авторів і назв при складанні бібліографічного запису, визначення класифікаційних індексів і предметних рубрик в якості пошукових характеристик для пошуку в OPAC електронних каталогів бібліотек). На практиці було доведено можливість автоматизованого створення бібліографічних каталожних записів за допомогою конвертування каталожних карток в записі в MARC-форматі з наступним їх індексуванням для введення в гіпертекстові ІПС [659]. У каталогізаційній сфері було також створено прототипні моделі експертних систем для авторитетного і серіального контролю. У фаховій літературі зустрічається інформація про створення експертних систем, що використовувалися в процесах комплектування: для пошуку інформації про книги і періодичні видання в каталогах видавництв і бібліотек, тематичних планах; для відбору видань відповідно до профілю комплектування конкретної бібліотеки; для вибору потенційних партнерів, тобто видавництв, підписних організацій і агентств, а також замовлення видань [662].

Експертна система ніби концентрує в собі професійне знання експертів, роблячи його доступним для кожного користувача. У професійному знанні істотну роль відіграють досвід і інтуїція, які не можна перевести в алгоритмічні правила. Спеціаліст-бібліограф часто не усвідомлює свого досвіду, не може висловити його в словесній формі. Професійне знання значною мірою є «невербалізованим», тому перетворення його в дані, що зберігаються в базі знань експертної системи, вимагає спеціальних методів [624, с. 21].

Питаннями розробки експертних систем і баз знань займається інженерія знань – область штучного інтелекту. Інженерія знань – розділ інженерії, спрямований на впровадження знань в комп'ютерні системи для вирішення комплексів завдань, що зазвичай вимагають участі людського досвіду. Спеціаліст в цій області має навички вести з експертами інтерв'ю, в результаті яких стають явними ті правила, які експерт використовує інтуїтивно, а також з'ясовується, наскільки повно ці правила описують логіку дій експерта. При цьому від експерта не вимагається обґрунтування правил. Більш того, якщо досліджується позиція кількох експертів, то не ставиться завдання узгодити різні думки, усунути суперечності між ними. Усереднюючи логіку дій кількох спеціалістів високого класу, можна нівелювати індивідуальні особливості їхнього мислення, що роблять рішення особливо ефективними. Спеціаліст з інженерії знань повинен записати правила, які пропонує експерт, і продемонструвати йому процедуру застосування цих правил, щоб експерт міг переконатися в її відповідності тому, як він сам діяв би в такій самій ситуації [624, с. 21].

Інформаційні потреби є мотивацією для перетворення інформаційного потоку і проявляються на психофізіологічному рівні. Вони є певним джерелом інформаційної активності на рівні сприйняття інформації про документи. Сприйняття характеризується тим, що в ПОД користувач може виокремити частини документа ще до моменту його використання. Сприйняття інформації, зафіксованої в ПОД, залежить від одиниць сприйняття; мети отримання інформації; індивідуальних здібностей, інтересів, досвіду користувача інформації. На думку З. А. Сафіулліної, якщо користувач «не володіє конкретною абеткою» інформація про документ може бути ним сприйнята, але не зрозуміла, або ж сприйнята неадекватно [492, с. 5]. Мова інформації, особливо складно організованої, може виявитися для користувача незнайомою і сприймається ним як набір сигналів, що не мають сенсу. Якщо інформація відповідає значенням, які містяться у свідомості користувача, то у процесі сприйняття відбувається розуміння. Тому

пізнавальний процес розуміння інформації потребує загальних і спеціальних знань. Також дослідження показали, що користувач з рухливим типом нервової діяльності швидше розрізняє, диференціює документи в масиві інших, натомість врівноважений користувач робить це повільніше, але точніше. Також користувач з розвинутими інформаційними потребами відрізняється від користувача того ж типу нервової діяльності без відповідних потреб.

З метою вивчення та навчання сучасного користувача інформації регулярно проводяться різні заходи. Так, в Російській національній бібліотеці впродовж 1997–2007 рр. було проведено вісім науково-практичних конференцій «Сучасні користувачі автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем: проблеми обслуговування, вивчення і навчання» («Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения») [126; 519; 520; 521; 522; 523]. Вироблення триєдиної стратегії й тактики, що полягала в одночасному вирішенні завдання обслуговування, навчання і вивчення користувачів, сприяло покращенню задоволення інформаційних потреб усіх категорій користувачів. Головним принципом була орієнтація на конкретні, а не абстрактні потреби.

Однією з основних характеристик користувача, яка зумовлює ефективність роботи з документом, є читацька компетентність. Український психолог Н. В. Чепелєва виокремлює три основні блоки якостей, які дозволять користувачеві ефективно вступати у взаємодію з будь-яким документом. Перша складова читацької компетентності – когнітивна компетентність, яка полягає у знанні мови, якою написано текст документа; розумінні тексту документа на основі попереднього знання; розумінні прихованих натяків, асоціацій тощо. Друга складова – комунікативна компетентність, яка передбачає діалог з автором тексту, висування гіпотез, оцінювання тексту тощо. Третя складова – операціональна компетентність, яка включає техніку читання, наявність читацької навички та володіння

основними прийомами читання [601, с. 64–66]. Маємо констатувати, що відсутність читацької компетентності у користувача призводить до унеможливлення здійснення комунікаційного процесу взагалі.

Сучасні користувачі повинні знати основні джерела інформації, орієнтуватися в ІПС різних документно-інформаційних інституцій, володіти методикою пошуку інформації. Самостійна робота користувача з документами у відкритому доступі дозволяє йому бути більш незалежним від спеціаліста-посередника. Пріоритетним є подальший розвиток функціональних можливостей ОРАС бібліотек з точки зору удосконалення лінгвістичного забезпечення; збільшення кількості електронних бібліотек і колекцій, що забезпечують можливості отримання повних текстів документів в режимі самостійного доступу; автоматизоване замовлення і продовження користування документами, замовленими з фондів бібліотек на основі об’єднаних пошукових функцій інтегрованих систем [245, с. 10].

У теорії комунікації дослідники визначають поняття «комунікативна особистість». Комунікативна особистість – одночасно людина, що спілкувалася в минулому, – суб’єкт і продукт попередньої комунікації, людина, що спілкується реально, – у теперішньому, і людина, що спілкується потенційно, готова до спілкування в майбутньому. У будь-якої комунікативної особистості завжди є і нерозривно пов’язані усі ці три темпоральних (часових) зрізи – минула, теперішня і майбутня/потенційна комунікація тощо [326, с. 39].

У користувачів має формуватися інформаційна культура – творча здібність активно і оперативно працювати з інформацією в процесі свого професійного та повсякденного життя [326, с. 63]. Поняття «інформаційна культура» передбачає, що людина не просто орієнтується у потоці інформації, знаходячи потрібні їй дані і використовуючи їх у своїх цілях, а, насамперед, характеризує загальний рівень компетентності, виражений у здатності до аналізу, опрацювання інформації, постановки цілей і задач для адекватної орієнтації в інформаційному просторі. Необхідно «вміти

розрізняти головне і другорядне в інформації, володіти навиками її класифікації і систематизації, бачити внутрішні зв'язки різних її фрагментів, навчитися переводити візуальну інформацію в вербальну або в будь-яку іншу знакову і навпаки» [102, с. 90]. Інформаційна культура – це рівень знань, які дозволяють людині вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, брати участь у його формуванні і сприяти інформаційній взаємодії.

Крім того, сучасний користувач виступає і в якості видавця. Документи (контент), створені користувачами (user generated content), – такі інструменти web.2 як wiki та blogs, дають можливість користувачеві дуже швидко перетворитися у видавця. Мережевий книжковий магазин Amazon і приєднана до нього система колективної (суспільної) каталогізації «Library Thing» дозволяють створювати і публікувати огляди прочитаних книжок [107, с. 5].

Політика підвищення рівня інформаційної культури користувача, розширення меж його інформаційного самообслуговування, дозволить стати незалежним від фахівця-посередника, а останній, в свою чергу, зможе зосередити зусилля і час на інтелектуальних процесах, пов'язаних з удосконаленням доступу до документа.

Результативність документального пошуку залежить від інформаційного працівника. Інформаційними працівниками сьогодні називають фахівців, які здійснюють інформаційну діяльність, і праця яких спрямована на задоволення інформаційних потреб користувачів інформації. Фактично архівісти, бібліотекарі, бібліографи, інформаційні аналітики, музейники є інформаційними працівниками. Образ кожного з них формувався впродовж тривалого часу, і разом з цим формувалися певні кваліфікаційні характеристики.

Впровадження інформаційних технологій в процеси обслуговування користувачів поставило професійне співтовариство перед необхідністю переосмислення ролі і місця інформаційного працівника в електронному середовищі.

Образ бібліотекаря доволі часто описується у творах художньої літератури. Кожна епоха створює свої образи ідеального бібліотекаря. М. Ю. Матвєєв дослідив еволюцію образів бібліотек і бібліотекарів XX – початку XXI ст. і дійшов висновку, що їхні образи визначалися історичними умовами і особливостями розвитку країни у різні роки, існуючою літературною традицією. Професія бібліотекаря в якості гідного життєвого вибору висвітлювалася письменниками дуже рідко, а «образ бібліотекаря як проникливого психолога, непоганого сищика, принципової людини, здатної протистояти злу, надійного друга» взагалі не розглядався [352, с. 267–268].

У «Словнику книгознавчих термінів» («Словаре книговедческих терминов») (Москва, 1958) Є. І. Шамуріна зазначено, що бібліотекар – це «1) фах, професія; працівник бібліотеки; 2) найменування посади в бібліотечних установах» [607, с. 32]. Бібліотекознавець тлумачиться як «учений-спеціаліст з бібліотекознавства» [607, с. 32]. За ДСТУ 7448:2013 «Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять» бібліотекар – «фахівець, який виконує комплекс операцій, пов’язаних з комплектуванням, формуванням та веденням бібліотечних фондів, обслуговування користувачів бібліотеки, вивченням і задоволенням їхніх інформаційних потреб» [47, с. 4–5], а бібліотекознавець – «фахівець, що займається науково-дослідною роботою в галузі бібліотекознавства» [47, с. 4].

Сукупність вмінь, якими мусить володіти бібліотекар, можна поділити на дві групи:

1) вміння створювати ПОД;

2) вміння здійснювати інформаційний пошук.

ПОД може створюватися різними інформаційними працівниками: систематизаторами, предметизаторами, індексаторами, класифікаторами каталогізаторами тощо. І саме від того, на скільки якісно створено ПОД залежатиме результат інформаційного пошуку.

Здійснення інформаційного пошуку – друга група вмінь бібліотекаря. Як зауважив М. А. Годкевич, – хорошим бібліотекарем може бути той, хто

самостійно розбирається в документному потоці, систематично стежить за «книжковими новинами, може об'єднати в одному бібліографічному плані: 1) попит читача, 2) план поповнення, 3) книжкову наявність,… знає книгу, знає, як її вивчати, знає, де її шукати» [97, с. 37].

В умовах бурхливого розвитку інформаційних ресурсів, мережі інтернет, а також використання сучасних інформаційних технологій зростає роль бібліотеки не тільки як освітнього, а й інформаційного центру. У зв'язку з цим висуваються більш високі вимоги до бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів та до професійних якостей бібліотечно-інформаційних спеціалістів.

Раніше формуванню поглядів бібліотекарів сприяли бібліотечні курси. Перші бібліотечні курси в Росії виникли 1913 р. у Москві в Університеті Шанявського. У наступні роки, навесні, Університет Шанявського влаштовував короткострокові (4–6 тижнів) курси з бібліотечної справи. 1917 та 1918 рр. бібліотечні курси було організовано також в Одесі та Харкові [585, с. 147]. Сьогодні бібліотечні курси трансформувалися у центри культурно-мистецької освіти, де підвищують кваліфікацію працівники різних документно-інформаційних інституцій.

Навряд чи можна погодитися з висловлювання про бібліотекарів і гуманітарну освіту Г. Г. Воробйова, який писав, – «біда бібліотекарів полягала в тому, що вони занадто увірували в могутність каталогу, який вони винайшли і значимість якого не могли довести математично, оскільки мали гуманітарну освіту» [83, с. 147]. І попри те, що комп'ютерна техніка ставала дедалі досконалішою, при розробці автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем та створенні електронного каталогу без бібліотекаря з його гуманітарною освітою не обійтися.

Ю. П. Мелентьєва зазначила, що «бібліотекар нашого часу – людина сучасної інформаційної культури, де технічна складова тісно пов'язана з гуманітарною» [360, с. 98]. У нове поняття професіоналізму включається сьогодні серед інших й інноваційний компонент – освоєння, використання,

пошук, оцінювання інформації і т. д. Бібліотекарі – одна з груп інформаційних спеціалістів, яких цілеспрямовано навчають систематизувати інформацію.

Дослідники В. Г. Дригайло та С. Г. Дригайло вважають, що сучасні бібліотекарі мають стати «інформаційними педагогами, кваліфікованими помічниками і працівниками у справі доставки інформації користувачеві», а бібліотечний штат – «терплячим, тямущим, гнучким, енергійним, наповненим ентузіазмом, допитливим, відданим роботі і готовим взаємодіяти з різною публікою у складних ситуаціях» [143, с. 57].

Бібліографи. Бібліографічну роботу робить кожен, хто «працює для книги, з книгою і над книгою» [97, с. 6]: автори, редактори-видавці, бібліотекарі, користувачі. Від них залежить доля документа, зв'язок між автором і користувачем. Свого часу М. А. Годкевич зауважив, що «добрий книгар і добрий бібліотекар повинні бути свідомими бібліографами» [97, с. 7].

У «Словнику книгознавчих термінів» («Словаре книговедческих терминов») (Москва, 1958) Є. І. Шамуріна зазначено, що бібліограф – це «1) учений-спеціаліст з бібліографії; 2) найменування посади у радянських бібліографічних та бібліотечних установах; 3) укладач бібліографії» [607, с. 24]. У сучасному розумінні бібліограф – фахівець, який готує бібліографічну інформацію та надає її користувачам бібліотеки [47, с. 5].

Перевагою є те, що бібліограф поєднує в собі індексатора, який створює ПОД, і консультанта за запитами – посередника в бібліографічному пошуку [624, с. 19]. На думку М. Г. Вохришевої, відбувається бібліографічне спілкування – «взаємодія людей, змістом якої є обмін бібліографічною інформацією» [86, с. 58]. Триває цілеспрямований комунікаційний процес, який полягає в тому, що одна зі сторін прагне отримати інформацію про документ, інша – передати її. При цьому передавання бібліографічної інформації може здійснюватися або від бібліографа до бібліографа, або від бібліографа до користувача, або від користувача до бібліографа, або від користувача до користувача.

Сьогодні відбувається зміна парадигм професії бібліографа і зміна статусу бібліографії. Основними типами бібліографічної трансформації знань є: бібліографічна реконструкція біографії особистості; бібліографічна атрибуція текстів; бібліографічна реконструкція історичного середовища; бібліографічна трансформація бібліографії [329].

Спеціалісту слід виробити правильний світогляд, а для цього потрібно знайомство із співвідношенням явищ та знайомство зі співвідношеннями вчень про ці явища, тобто науки.

При створенні бібліографічної продукції велике значення має мислення. З. А. Сафіулліна зазначає, що «багатьом бібліографам властиве мислення, що базується на відображенні результатів бібліографічної діяльності, в якій вони самі беруть безпосередню участь» [492, с. 8]. Мислення може бути образним і абстрактним. Інформаційна продукція цікавіша у фахівців з образним мисленням. Найвищий рівень мислення – абстрактно-теоретичний. Він «виражається у бібліографічних поняттях, судженнях, умовиводах, і… не обов’язково є відображенням практичних дій» [492, с. 9].

Російська дослідниця О. Д. Жабко зазначає, що висококваліфіковані бібліографи можуть розвивати і потім виконувати нові функції, поява яких обумовлена впровадженням інформаційних технологій:

– проводити систематичний аналіз інформаційних потреб користувачів з метою їх повного задоволення;

– обробляти, створювати і поширювати інформаційні ресурси, включаючи їх комерційне поширення;

– сприяти проектуванню поліпшених засобів доступу до широко поширених джерел інформації, що надаються в електронній формі;

– навчати користувачів на рівні як бібліотечної орієнтації, так і поглибленого адаптаційного інформаційного навчання;

– на основі систематичного моніторингу виявляти і в подальшому використовувати нові види ресурсів і послуг, що пропонуються іншими бібліотеками та інформаційними центрами;

– виконувати складні запити дослідницького характеру з використанням онлайнових ресурсів;

– приділяти більше часу підвищенню кваліфікації, тобто послідовно набувати навичок з відбору та оцінки електронних джерел інформації як на фізичних носіях, так і в мережевій формі подання [161, с. 69].

Питання розвитку уявлень про роль особистісних знань і професійних якостей бібліографа при здійсненні бібліографічного пошуку розглядаються в монографії В. П. Леонова «Бібліографія як фах» («Библиография как профессия») (Москва, 2005) [329].

ДСТУ ISO 5127:2007 «Інформація та документація. Словник термінів» подає окрему спеціалізацію – бібліограф-предметизатор. *Бібліограф-предметизатор* – «штатний працівник координаційного органу з питань інформації та документування, який відповідає, за професійною освітою у певній сфері та достатніх знань, за каталогізування нових надходжень у відповідних предметних сферах і за інформаційні послуги» [511, с. 13]. Таким чином, стандарт зафіксував обов’язкову галузеву або предметну спеціалізацію бібліографа.

У наш час бібліотекар-бібліограф повинен грамотно використовувати не тільки традиційні довідкові матеріали, а й мати практичні знання та навички роботи з новими джерелами інформації, як на фізичних носіях, так і в режимі онлайн. Все це стало сигналом до формування нового іміджу бібліотекаря-бібліографа як інформаційного працівника. Зараз вже недостатньо бути просто грамотним спеціалістом, який знає основи бібліотекознавства і бібліографознавства, володіє методикою роботи з усім арсеналом традиційних довідкових матеріалів, які є у бібліотеці. Він повинен знати термінологію нового інформаційного пошуку, вміти аналізувати і вибирати ефективні стратегії пошуку, володіти великою ерудицією з усіх

галузей знань і постійно підвищувати свій професіональний рівень, максимально використовувати дослідницькі якості в мережі інтернет, вільно орієнтуватися в його інформаційному просторі.

Існує кілька позицій щодо подальшого існування бібліографів. Сенс першої позиції полягає в тому, що на зміну довідковому обслуговуванню незабаром прийдуть повністю автоматизовані засоби доступу до інформації (зокрема експертні системи), які дозволять виключити бібліографів з системи обслуговування користувачів в традиційному її розумінні як системи міжособистісної взаємодії користувач – бібліограф. Якщо бібліотеки, трансформувавшись з соціального інституту в програмно-технічні комплекси, поставлять бібліотечних спеціалістів перед необхідністю стати персоналом, який обслуговує техніку, організовує мережеві ресурси, здійснює зв'язок з спільнотами (місцевими, навчальними, науковими, професійними), займається інформаційним брокерством, то бібліографи природно стануть виконувати ряд нових функцій. Це визначить нову назву професійної спеціалізації – «інженер з доступу» (knowledge engineer), «інформаційний гуру» (information guru), «фахівець з електронної інформації» (digital librarian), «спеціаліст з інформаційного доступу»(information access specialist) [161, с. 75].

Індексатори. Фахівців, що здійснюють класифікування документів за інформаційною складовою та створюють ПОД, називають індексаторами. Сьогодні при створенні ПОД важливо не пропустити нові напрями в науці і на виробництві, які ще не набули популярності. Тому важливо, щоб індексатор був спеціалістом в галузі тієї науки, для якої розробляється ІПМ. При цьому він також має розуміти принципи і логіку інформаційного пошуку, щоб визначити, виокремити поняття, які будуть важливими при здійсненні інформаційному пошуку. Створення ПОД базується на професійних знаннях і уміннях інформаційного працівника. Воно складається з відображення самих документів і організованої вторинної інформації. Створенню нової вторинної інформації передують відпрацьовані

прийоми і вміння працювати з документальним масивом. Спочатку інформаційний працівник формує образ майбутнього результату своєї діяльності. Цей образ водночас є відбиттям попереднього досвіду інформаційної діяльності і спрямований на створення інформації, нової за змістом, видом і формою. При цьому завдання інформаційного працівника – домогтися адекватності у відображенні споживачем, створеної ним на основі власного образу інформації. Це вимагає знання особливостей споживчого відображення, але не завжди у інформаційного працівника достатньо знань про це.

Приступаючи до опрацювання документа, індексатор має установку на конкретний підхід до різних типів і видів документів, знає специфіку ІПС. Щодо кожного етапу існують численні методичні рекомендації, які мають допомогти індексатору якісно здійснити відповідну операцію, щоб складений ПОД відповідав задачам і вимогам даної ІПС. Індексатор володіє правилами, інструкціями, досвідом (своїм або старших товаришів), традицією даної інформаційної установи.

Разом із тим, змістовне опрацювання документів для будь-якої ІПС процес деякою мірою суб’єктивний і проявляється у відсутності стійкої однозначності щодо здійснення процесу класифікування різними особами. Можна також спостерігати непослідовність індексування не тільки у різних індексаторів, а й у одного й того ж індексатора щодо аналогічних документів.

Суб’єктивізм спостерігається на різних стадіях класифікування, насамперед, коли аналізується документ і визначається його предмет (тема). Суб’єктивізм закладено уже у самому сприйнятті документа індексатором, яке залежить від багатьох чинників, починаючи з індивідуального складу мислення, кваліфікації, ерудиції, досвіду і т.п. Теоретик УДК Ж. Перро зауважив, що «зміст документа розкривається за допомогою умовиводу». ПОДи – це «еквіваленти умовиводів» [425, с. 28].

Ступінь глибини і детальності індексування – важливе питання, яке доводиться вирішувати при опрацюванні документа. Глибина і детальність

систематизування, предметизування одного й того ж документа не обов'язково збігаються.

Процес класифікування поки погано піддається алгоритмізації. Звичайно, коли йдеться про стереотипні документи, то «існуюча методика індексування може вважатись алгоритмом їх обробки» [160]. Але навіть при детально розробленій методиці за найідеальнішої організації роботи елементи суб'єктивізму в роботі індексатора залишаються.

Залежно від виду індексування, індексатори поділяються на систематизаторів і предметизаторів.

Систематизатори. Робота систематизатора полягає у визначенні класифікаційних індексів на документи і веденні систематичного каталога. У роботі з каталогом успіх досягається не одразу. Саме тому об'єктивно оцінити роботу систематизатора керівник бібліотеки часто не може. Хороший систематичний каталог – це результат багаторічних зусиль, постійної, практично безперервної, щоденної інтелектуальної праці. Зовні все може виглядати цілком задовільно: книги будуть опрацьовуватися в установлений термін, картки розставлятися в каталог, буде і абетково-предметний покажчик. Цілком можливо, що не виникне і скарг користувачів, оскільки до каталогу вони майже не стануть звертатися. На жаль, саме так відбувається найчастіше. Якщо систематизатор не впевнений в своєму каталозі, то він не дуже зацікавлений в його популяризації [500, с. 145].

Розглянемо професійно-психологічну характеристику систематизатора. У 1990-х рр. в нашій країні були відсутні єдині, стандартизовані кваліфікаційні вимоги до бібліотечних працівників, оскільки потреби у бібліотечних кадрах були занадто великими, і не існувало навіть обов'язкових вимог до професійної бібліотечної підготовки: в бібліотеках нарівні з особами, які мали середню спеціальну або вищу професійну бібліотечну освіту, працювали педагоги і історики, філологи та юристи, випускники різних навчальних закладів. Для більшості зарубіжних країн таке є неприпустимим, оскільки систематизатор там повинен в обов'язковому

порядку *мати професійну бібліотечну підготовку*. Варто підкреслити, що йшлося не про спеціальні знання, пов'язані з процесами систематизування, організації, ведення і редагування каталогів [500, с. 145–146].

Систематизатор повинен *знати основи бібліотечної справи* в цілому, розуміти, яке місце займають бібліотеки в системі інших установ і організацій, яка їхня роль в суспільстві і т. д. Також це питання, пов'язані з бібліотечними фондами, роботою з користувачами, широким комплексом бібліографічних знань [500, с. 146].

У будь-якому випадку систематизатор мусить *бути людиною широкої культури*, яка отримала базову вищу освіту, яка включила не тільки загальнонаукову і спеціальну, але також і суспільно-політичну підготовку. Відповідальність систематизатора перед користувачами каталогом, надзвичайно висока. Звідси випливає і необхідність *постійного вдосконалення, поповнення своїх знань* з суспільних наук [500, с. 146].

Ні в якому разі систематизатор не повинен обмежувати самоосвіту певною галуззю, адже документи надходять до бібліотечних фондів з усіх галузей знань, і вміння в них розібратися має бути професійним. Штучне обмеження себе, наприклад, гуманітарними галузями може зашкодити і каталогам, і користувачам бібліотеки [500, с. 146]. Тому найважливішою рисою можна назвати *допитливість*: систематизатору все має бути професійно цікаво.

Під спеціальними для систематизатора знаннями розуміється сукупність знань, пов'язаних із класифікацією взагалі (загальною філософською класифікацією наук, систематикою різних наукових дисциплін, логікою і т. д.), бібліотечною класифікацією (книжковою систематикою), методикою систематизування, а також знання з каталогізування, предметизування тощо. «Систематизатор повинен *мати хорошу бібліографічну і книгознавчу підготовку, достатні навички пошуку літератури* (в першу чергу – довідкової) і фактографічного пошуку з використанням всього арсеналу засобів і можливостей бібліотеки» [500,

с. 147]. Систематизатор-професіонал обов'язково має звернутися до праць Є. І. Шамуріна [605; 606] та М. В. Русинова [485], які називають «класифікаційною біблією» [500, с. 147].

До професійної, політичної та спеціальної культури систематизатора треба додати ще й *мовну культуру*, в яку можна включити знання української, російської, англійської та інших мов. Постійне вдосконалення мовної культури істотно розширює можливості систематизатора, оскільки знання тільки однієї мови штучно обмежує опрацювання документного потоку різними мовами.

Знання і ступінь інформованості про стан справ в тій чи іншій галузі науки або практичної діяльності – ось що гарантує успіх роботи систематизатора, становить його інформаційний потенціал. Дуже важливо, що цей потенціал не вимірюється і не визначається наявністю того чи іншого диплома, свідоцтва, досвіду роботи. Саме тому об'єктивну його оцінку для систематизатора дати дуже важко [500, с. 148].

Для забезпечення постійного високого рівня професійних, спеціальних, мовних, галузевих знань існує тільки один шлях – це шлях самоосвіти, повсякденний, систематичний, який має перетворитися на життєву потребу. Кожен систематизатор повинен бути заздалегідь готовий зустрітися з документом невідомого йому змісту, який, можливо, не має адекватного розподілу в таблицях класифікації. Інформаційний режим систематизатора полягає в тому, що будь-яку отриману інформацію систематизатор переробляє в певному ключі, ставлячи прості класифікаційні запитання: до якої галузі знання це відноситься; що представляє в даному випадку предмет, а що аспект розгляду предмета; чи є в таблицях класифікації відповідні ділення; кому потрібні документи з даного питання, як їх систематизувати, відображати в абетково-предметному покажчику до каталогу та ін. [500, с. 149].

Предметизатори. Робота предметизатора полягає у визначенні предметних рубрик на документи і веденні предметного каталогу. Предметизатор, як і систематизатор, повинен мати професійну бібліотечну

підготовку, знати основи бібліотечної справи, бути людиною широкої культури. Враховуючи специфіку його роботи – предметне розкриття змісту документа, – він постійно поповнює і вдосконалює свої знання в різних предметних сферах.

Під спеціальними для предметизатора знаннями розуміється сукупність знань, пов'язаних із предметизуванням, методикою предметизування, а також знання з каталогізування, систематизування тощо. Предметизатор-професіонал обов'язково має звернутися до праць Б. О. Боровича [54], В. П. Круглікової [314; 315; 316], Е. Л. Прізмента [445; 446].

Надаючи великого значення підвищенню кваліфікації предметизаторів, Бібліотека Комуністичної Академії регулярно скликала наради спеціалістів з предметизування – представників бібліотек, які мали предметні каталоги. У Москві у 1940-ві рр. нараховувалося не більше 30–40 спеціалістів-предметизаторів. В. П. Круглікова писала в той час: «…слід особливо підкреслити абсолютно катастрофічне становище питання про кадри працівників предметного каталогу. Не буде перебільшенням сказати, що їх майже немає…» [313]. Така тенденція є характерною й нині.

Інформаційні брокери, інформаційні координатори. Достатньо нова посередницька спеціальність – інформаційний брокер. Інформаційний брокер – особа, яка на комерційній основі бере на себе функцію розміщувати, шукати та забезпечувати інформацією щодо будь-якого предмета [511, с. 12]. Інформаційний координатор – особа, яка відповідає за управління інформацією [511, с. 12].

Задля виконання ролі інформаційного посередника, бібліотекар має розуміти особливості інформаційної поведінки як професіонала. За Г. Б. Паршуковою, інформаційна поведінка характеризується такими основними чинниками: 1. Мотиваційний чинник – наявність мотиву, що спонукає до пошуку інформації. 2. Аналітичний чинник – рівень знань про предмет інформаційного пошуку. 3. Освітній чинник – рівень інформаційної підготовки користувача. 4. Технологічний чинник – знання та вміння,

пов'язані з технологією інформаційного пошуку [419, с. 13]. Бібліотекар повинен мати аналітичне мислення, щоб вміти вірно оцінити ситуацію при виконанні замовлення читачів і в короткий термін правильно обрати стратегію пошуку. Має бути комунікабельним. На інформаційну поведінку бібліотекаря впливають його вміння, знання й навички в інформаційно-комунікаційних технологіях, комп'ютерна підготовка, тобто інформаційна компетентність.

Останні дослідження свідчать про неготовність бібліотекарів виконувати функції посередника у новому інформаційному середовищі. Причиною цього є як традиційність бібліотечних технологій, так і система вищої професійної бібліотечної освіти. Хоча, певні напрацювання у даному напрямі є. Так, у Санкт-Петербурзькому державному університеті культури було створено кафедру «Соціологія і психологія читання», яка проіснувала понад десять років. Там вивчалася дисципліна «Інформаційно-психологічний консалтинг», яка базувалась на концептуальному підході до системи: людина – знакові системи – людина. Закономірно, що цей підхід лежав у площині семіотики, психології і комунікації. Семіотика допомогла зрозуміти всю складність інформаційних ресурсів бібліотеки, архіву. Психологія – сприйняття інформації, знакових систем, що осіли в інформаційних ресурсах, а комунікації і комунікаційні складові – галузь спілкування бібліотекаря і користувача для сприйняття знакових систем.

Особливі ключові знання, уміння і навички висуваються до персоналу цифрових довідково-інформаційних служб. Це:

– поліфункціональність;

– висока комунікабельність, особливо у письмовому спілкуванні;

– навички пошуку у базах даних та в інтернет;

– вміння задавати користувачеві додаткові питання у випадку нестачі отриманої від нього інформації;

– знання довідково-інформаційних ресурсів;

– вільне володіння стандартним набором програмних пакетів [436, с. 248].

Цікаве бачення діяльності майбутнього інформаційного працівника представлено в навчальному посібнику для середньої школи В. П. Костюкова та Є. В. Мотурнака, які запропонували учням виконати шість проектів, що стосуються таких галузей, як видавнича справа, фільмотворення, веб-дизайн, моделювання процесів, статистичні розрахунки. Тим самим учням надали можливість відчути себе письменником, режисером, оператором, науковцем та програмістом [306]. Автори стверджують, що створивши запропоновані проекти і захистивши їх учні:

– стануть конкурентоспроможними на ринку праці, оскільки отримають досвід застосування різних інформаційних технологій для виконання практичних завдань;

– опанують принципи роботи з документами різних типів;

– отримають неоціненний досвід командної роботи над проектами;

– набудуть навичок публічних виступів і захисту результатів власноруч виконаної роботи;

– навчаться пропонувати свої послуги;

– отримають можливість пройти державну підсумкову атестацію шляхом захисту одного з проектів курсу;

– підвищать загальну ерудицію, навчаться комплексного бачення інформаційних технологій та системного використання знань із різних навчальних дисциплін [306, с. 10–11].

Розуміння професійної інформаційної поведінки вимагає особливої уваги до системи підвищення кваліфікації. Сьогодні є важливим не тільки описання компетентностей інформаційних працівників, а й подальше їх дослідження, що слугуватиме коригуванню освітніх програм.

Важливого значення при створенні ПОД набуває логічне мислення інформаційного працівника. Вправи з логіки мають бути запроваджені при їхній підготовці, що сприятиме критичному ставленню до власного та чужого мислення. Оскільки внаслідок «неминучої невідповідності між словом і думкою логічний аналіз чужих суджень (особливо якщо зміст їх доводиться

вгадувати шляхом читання книги, а не за допомогою безпосередньої бесіди) являє великі труднощі» [341, с. VI].

Інтенсивна інформатизація суспільства, що супроводжується стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, затребувала на ринку праці конкурентоспроможного та перспективного фахівця, який знає сучасні технології у сфері інформаційного пошуку, технології документних комунікацій у соціальних системах, управлінні інформацією, аналітико-синтетичне опрацювання інформації тощо.

Започаткування в Україні нової спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» спонукала до оновлення професійних якостей та компетентностей фахівців, яких готують за вказаною спеціальністю. Так, у проекті нового стандарту вищої освіти України для бакалаврів до загальних компетентностей віднесено «здатність до пошуку…інформації з різних джерел», до спеціальних компетентностей – «здатність використовувати методи …пошуку… інформації для різних типів контенту та носіїв», «здатність… підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів бібліотек та архівів» [462]. У результаті навчання бакалавр має «володіти культурою мислення, вміти узагальнювати, аналізувати і синтезувати інформацію в діяльності, пов’язаній із її пошуком, накопиченням, зберіганням і використанням» та «здійснювати пошук інформації в різних джерелах для розв’язання завдань спеціальності». У проекті нового стандарту вищої освіти України для магістрів до загальних компетентностей віднесено «здатність до абстрактного мислення, пошуку… інформації в науках соціокомунікаційного циклу». Магістр, у результаті навчання, має «володіти культурою мислення, вміти узагальнювати, аналізувати і синтезувати інформацію в діяльності, пов’язаній із її пошуком, накопиченням, зберіганням і використанням» [462]. Отже, здатність до пошуку інформації з різних джерел є однією з компетентностей, яких мають набути майбутні бакалаври, а магістри, крім цього, мають набути здатності до абстрактного мислення.

Підготовка фахівців бакалаврського та магістерського рівнів спеціальності ґрунтується на трьох актуальних професійних напрямах: інформаційно-комп'ютерному, гуманітарному та управлінському. Головні акценти зроблено на управлінні інформацією у сфері бізнесу, в бібліотечних та архівних установах; методах організації електронного документообігу; технологіях документних комунікацій у соціальних системах; інформаційній діяльності в органах влади та управління; інформаційному пошуку та розвідці; методах створення і використання інформаційних ресурсів. Значну увагу надають лінгвістичним, комунікаційним та правовим аспектам. Усі дисципліни орієнтовані на виконання практичних завдань з використанням сучасних технологій інтернету та соціальних мереж [48, с. 61]. На здійснення пошуку інформації спрямовано навчальні програми з різних дисциплін, зокрема дисципліна «Теорія документно-інформаційних потоків» [464].

Документно-інформаційні інституції активно популяризують свої фонди за допомогою мережі інтернет, і відповідно «збільшується потреба у фахівцях цього сегмента діяльності» [48, с. 62]. Завдяки інтернету відкриваються принципово нові можливості мережевої взаємодії створення єдиного бібліотеко-архівно-музейного інформаційного простору, що сприятиме вдосконаленню обслуговування користувачів. Тому потреба у фахівцях, які уміють застосувати соціальні технологій у стратегії інноваційного розвитку бібліотек, архівів і музеїв зростає.

Формування професійної культури зумовлене суспільною потребою у фахівцях високого культурного рівня, які б володіли уміннями ефективно розв'язувати професійні та життєві завдання, сприяти в такий спосіб прогресу в межах власного професіогенезу, певної професійної галузі та суспільства в цілому [68, с. 6]. Оволодіння професійною культурою стає можливим за умови інтенсивного розвитку особистості, в ході якого відбувається вдосконалення її інтелектуальної та моральної сфер, прийняття системи цінностей (передусім духовних), вироблених певною професійною групою, утворення соціальної картини світу, в якій визначено місце обраної

професійної діяльності [68, с. 7]. *Професійна культура* відображає перебіг процесу професійної діяльності і характеризує рівень професійного становлення фахівця.

Таким чином, професійне середовище інформаційного працівника є неоднорідним, так як і споживача інформації. Проникнення до кола внутрішніх психічних процесів як суб'єктів, так і об'єктів інформаційної діяльності приховує в собі резерви підвищення ефективності інформаційного обслуговування.

4.4 Удосконалення механізмів документального пошуку в системі соціальних комунікацій

Звернемося тепер до виявлення основних шляхів пошуку інформації в системі документного фонду в цілому і в кожному фонді окремо. Основну увагу звернемо на те, як (за допомогою яких джерел) слід шукати потрібні фонди і інформацію в них. Ці відомості потрібні як інформаційному працівнику, так і користувачеві. Кожна людина в своєму житті у різних випадках і з різною метою здійснює інформаційний пошук. Одній потрібно підібрати всі наявні документи з певного питання; друга – шукає лише кращі і найбільш рекомендовані праці; третій – потрібна оцінка якогось документа.

Стратегія пошуку – послідовність логічних операцій, виконуваних у процесі документального пошуку, що забезпечують точність і/або повноту видачі документів, релевантних інформаційному запиту [384, с. 15]. Щоб документальний пошук був ефективним, слід насамперед чітко визначити тему, за якою добираються документи, а також хронологічні, мовні, географічні межі, за якими вестиметься пошук інформації. Хронологічні межі передбачають чітке уявлення про те, джерела яких років видання необхідні (це хронологічна глибина пошуку). Мовні межі виникають при пошуку документів іноземними мовами (книги невідомою мовою виявляються недоступними, і в такому разі кажуть про мовний бар'єр

пошуку). Географічні межі визначають за місцем, в якому видано чи якому присвячено книгу [408, с. 84–85].

Треба одразу зазначити, що єдиного покажчика всіх документних фондів країни, регіону, галузі у нас немає. Видано лише окремі випуски по фондам бібліотек, державних архівів, книгарень. Що стосується безпосереднього входження в конкретні документні фонди (за допомогою внутрішніх довідкових апаратів і т.п.), то тут становище ще складніше: єдиних зведених каталогів немає, алгоритм (тобто набір правил) пошуку в кожному виді документного фонду свій. Пошукові апарати документних фондів, розставляння документів у фондосховищах різні. Однаковість відсутня навіть в мережі бібліотек: тут для розставляння документів на полицях, розміщення їх в сховищах, відображення в каталогах застосовуються різні класифікаційні схеми (УДК, ББК та інші), які не мають сполучення між собою. Користувач, переходячи з бібліотеки з УДК в бібліотеку з ББК, змушений міняти ІПМ, через що втрачаються і оперативність пошуку, і сама інформація [552, с. 41]. Різні документи в бібліотеках і органах НТІ також вимагають спеціальних способів систематизування, розставляння: для патентних документів – міжнародна класифікація винаходів, для стандартів – класифікація стандартів і т. п. У книжкових магазинах використовується особлива книготорговельна класифікація і розставляння книжок на полицях. В архівних фондах всі документи розподілено за фондоутворювачами, а всередині – структурно-хронологічним групуванням документів.

Розробка єдиної ІПМ для всіх документних фондів країни була і залишається актуальною проблемою, до вирішення якої необхідно залучити науковців і практиків, що працюють в різних документно-інформаційних інституціях. Тому здійснювати інформаційний пошук потрібно окремо в кожній установі.

Масив документів будь-якої інформаційної установи, в якій здійснюється пошук, складається з двох частин: документного фонду та

довідково-пошукового апарату до нього.

Документний фонд містить джерела первинної інформації – книги, періодичні та продовжувані видання, видання брайлівським шрифтом, патентну, нормативно-технічну документацію, нотні, картографічні, образотворчі, аудіовізуальні, неопубліковані, службові, електронні документи. Пошук інформації в самому фонді здійснюється за допомогою довідково-пошукового апарату, що містить джерела вторинної інформації: каталоги, картотеки, бази даних, номенклатури, бібліографічні посібники.

З огляду на недостатню розробку загального алгоритму пошуку інформації в системі документних фондів, розглянемо шляхи, що ведуть користувача в окремі фонди системи. На думку В. І. Терешина, весь пошук може бути розбитий на два етапи: 1. виявлення самих фондів, визначення їх профілів і рівнів наповнення документами; 2. пошуки інформації всередині виявлених фондів [552, с. 42]. Ці етапи будуть застосовані і в подальшому викладенні матеріалу.

Цілеспрямовано підібрані фонди документальних і бібліографічних джерел мають бібліотеки, служби науково-технічної інформації, архіви, музеї. Останніми десятиліттями набуло поширення таке глобальне джерело інформації як інтернет, в якому сучасні користувачі активно здійснюють документальний пошук.

Серед величезної кількості бібліотек країни, крім так званих масових, що обслуговують широке коло користувачів, є ряд таких книгосховищ, які називаються науковими, і призначено їх переважно для наукових працівників, інженерів, лікарів, письменників. Наукові бібліотеки бувають спеціальні та загальні, що відрізняються підбором збережених в них книг, журналів, збірників і газет, і категорією користувачів, яких вони обслуговують. Документи, що зберігаються в бібліотеці, утворюють її «фонд». Ці фонди складаються з раніше виданих книг і з книг, що виходять в наш час.

При здійсненні документального пошуку потрібно знати, як

організовані і працюють бібліотеки, чим вони відрізняються одна від одної, як поповнюються (комплектуються) і т. д.

Найбільші українські бібліотеки є сховищами світового значення за кількістю і характером книжкових зібрань. Вони поповнювалися впродовж кількох століть і мають майже повні комплекти книг, журналів і газет, а також багаті фондами книг іноземними мовами. При великих бібліотеках є рукописні відділи, в яких зберігаються рукописи стародавніх, нових і сучасних письменників. У таких бібліотеках є відкриті для широкого користування карткові каталоги, що дозволяють користувачам наводити необхідні довідки; при деяких бібліотеках існують відділи зовнішнього обслуговування.

Бібліотеки видають друковані звіти про свою діяльність.

Разом із тим у кожної такої бібліотеки, залежно від часу її заснування та того, які первинні фонди покладено в її основу, способів комплектування, є свої відмінні риси.

Знання характерних особливостей тієї чи іншої бібліотеки, наприклад, того, які приватні бібліотеки увійшли до її складу, допомагає досліднику швидше відшукувати потрібні йому книги на місці або замовляти їх з інших бібліотек по міжбібліотечному абонементу.

Для пошуку інформації можна використовувати такі загальнодержавні бібліотеки:

1. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського;
2. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого;
3. Національна історична бібліотека України;
4. Державна науково-технічна бібліотека України;
5. Бібліотека імені М.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крім вище означених, також можна використовувати фонди інших бібліотек України, а саме, спеціальних, публічних, універсальних наукових.

Необхідно зауважити, що пошук документів у фондах має, на наш

погляд, починатися в бібліотеках, а вже потім – у всіх інших документно-інформаційних інституціях. Такий порядок необхідний тому, що вивчення документів, в яких використано архівні або музейні предмети (а саме вони зосереджуються в фондах бібліотек та службах НТІ), по-перше, підводить дослідника до самих документів, по-друге, застерігає користувача від повторних «відкриттів» документів, вже запроваджених у науковий обіг. Використання архівного та музейного фондів може відбуватися на заключному етапі роботи дослідника. Саме цей підхід В. І. Терешин покладає в основу діяльності бібліотекаря в роботі з користувачами, які вимагають різноманітної інформації [552, с. 42]. Роль бібліотекаря в даному випадку полягає в тому, щоб знайти для користувача потрібний фонд, допомогти йому цей фонд використати: тобто або взяти для нього потрібний документ за міжбібліотечним абонементом, або направити користувача в конкретну інформаційну установу для безпосереднього звернення до потрібного фонду.

Вирішити таку задачу можливо лише на основі глибокого знання бібліотекарем всієї системи документних фондів, їх типів і видів, рівнів наповнення документами. Тоді він може легко «входити» в фонд будь-якої інформаційної установи. Так, в системі бібліотек він мусить знати основні відмінності між фондами масової і наукової бібліотеки. Якщо, наприклад, бібліотека масова, то фонд її універсальний, має найдоступніші документи, орієнтований на всебічну допомогу користувачам у естетичному вихованні, в підвищенні загальноосвітнього та професійного рівня. Фонд наукової бібліотеки прагне до вичерпно повного представлення профільної інформації, розрахований насамперед на організацію професійного читання в цілях розвитку науки, виробництва, техніки.

Той же принцип може бути застосований при аналізі фондів національної системи НТІ: найповніший комплект профільних документів мають центральні служби, тоді як низові інформаційні ланки – обмежені добірки матеріалів.

Іншими словами, широка професійна ерудиція бібліотекаря дозволить

йому вільно орієнтуватися самому і орієнтувати користувача в системі документних фондів країни і світу.

Однак це загальний підхід, тоді як бібліотекарю часто доводиться шукати конкретні документні фонді – для МБА, для направлення користувачів до них. Для цього є спеціальні довідники з документних фондів.

У 1980-х рр. було прийнято державний стандарт ГОСТ 7.17-79 «Справочники по библиотекам и органам научно-технической информации» («Довідники по бібліотеках і органах науково-технічної інформації»). Відповідно до нього довідник повинен містити систематизований перелік бібліотек і органів НТІ та впорядковані відомості про їх назву, адресу, структуру фонду, довідково-пошуковий апарат, форми бібліотечного та інформаційного обслуговування. За типами довідники поділяли на територіальні, відомчі, галузеві, спеціалізовані, міжнародні. Сьогодні цю інформацію зосереджено в електронних довідниках або на сайтах установ.

Пошук бібліотечних фондів та інформації в них здійснюється за допомогою системи довідників про бібліотеки. За радянських часів було визначено, що до довідників включають інформацію про бібліотеки, обсяг фонду яких не менше 100 тис. одиниць зберігання (національні, державні бібліотеки), 30 тис. (обласні, районні, міські). Виняток становили бібліотеки, що мали унікальний або вузькоспеціалізований фонд. В нормативних документах України така інформація відсутня. Наведемо перелік довідників бібліотек України, виданих за роки незалежності, що були виявлені у фондах НБУ ім. Ярослава Мудрого.

Загальнодержавне значення мають такі довідники (рис. 4.5):

1) ***Бібліотечна Україна*** : довідник / [уклад. О. Ф. Артемюк, Т. М. Слєпцова ; редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Абрис, 1996. 381, [1] с.

2) ***Провідні бібліотеки України*** : довідник, 2006/2007 / [уклад.: Дригайло В. Г., Шмельов Є. М.]. Київ : Шмельов, 2006. – 152 с.

3) ***Наукові бібліотеки України*** : довідник / НАН України. Нац. б-ка

України ім. В. І. Вернадського, Координац. бюро ЕСУ ; [уклад. Свобода А. А. та ін. ; редкол.: Онищенко О. С. (відп. ред.) та ін.]. Київ, 2004. 470, [1] с.

4) ***Бібліотеки вищих навчальних закладів України*** : [інформ. кат.-довід.] / Наук. б-ка ім. М. Максимовича Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка ; [уклад.: Федорова І. М. та ін. ; ред. Нестеренко В. Г.]. Київ : [Київ. правда], 1998. 197 с.

5) ***Медичні бібліотеки України*** : довідник / [уклад.: Згурська О. С. та ін.]. Київ : Шмельов В. Є., 2009. 87 с., [3] арк. кольор. іл.

Крім таких загальнодержавних путівників по фондам бібліотек, здійснено випуски по бібліотекам окремих регіонів країни. Серед них виділяються:

6) ***Публічні бібліотеки Києва*** : довідник / Голов. упр. культури, мистец. та охорони культ. спадщини Київ. міськ. держадмін., Публіч. б-ка ім. Лесі Українки ; [уклад. М. П. Талалаєвська ; редкол.: Л. І. Ковальчук (відп. ред.) та ін. ; пер. Бондар А. А.]. 2-е вид., допов. Київ : Журналіст України, 2004. – 94 с., [8] арк. іл.

7) ***Публічні бібліотеки Дніпропетровської області*** : довідник / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; [уклад.: І. Є. Луньова, Т. Ж. Чопова]. Донецьк : ДОУНБ : ЕНЕМ, 2008. 191 с.

8) ***Публічні бібліотеки Запорізької області*** : довідник / Комун. закл. «Запоріз. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького» Запоріз. обл. ради ; [упоряд. Т. М. Палівода ; під ред. І. П. Степаненко]. Запоріжжя : Тандем, 2010. 175 с. : іл.

9) ***Публічні бібліотеки Запорізької області*** : довідник / Комун. закл. «Запоріз. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького» Запоріз. облради ; [упоряд.: О. В. Літвак ; під ред. І. П. Степаненко]. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 233 с. : іл.

10) ***Бібліотеки Житомирщини*** : (довідник) / Обл. універс. наук. б-ка ім. О. Ольжича Житомир. обл. Ради, Наук.-метод. від. Житомир : ОУНБ ім. О. Ольжича, 2014. 8 с., включ. обкл.

11) ***Бібліотеки Одеси*** : довідник / Одес. держ. наук. б-ка

ім. М. Горького ; [упоряд. О. Г. Нуньєс]. Одеса, 2005. 84 с.

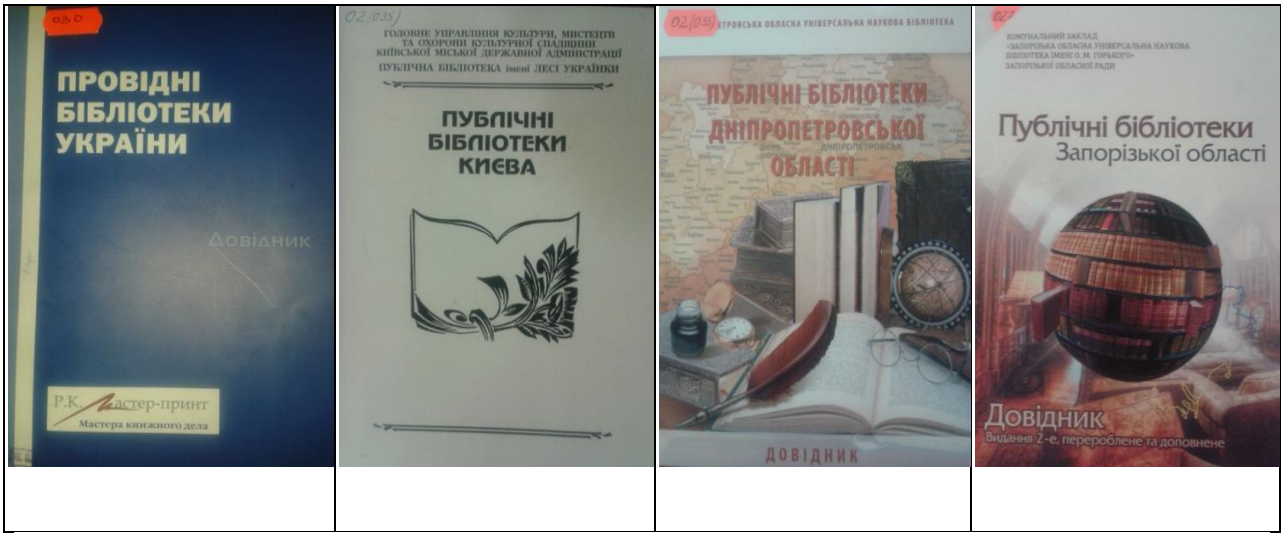

Рис. 4.5. Довідники бібліотек

Для орієнтування в бібліотечному інтернет-середовищі існує видання:

12) ***Електронні бібліотеки*** : веб-довідник / Одес. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Грушевського, Від. електрон. бібл.-бібліогр. інформації ; [підгот. О. А. Булгакова, С. О. Чернявська]. Одеса : [б. в.], 2011. 31 с., включ. обкл. : іл.

Кількісний і тематичний аналіз виданих за роки незалежності довідників засвідчує, що тільки мізерна частина бібліотечної мережі України охоплена такими виданнями. Так, з галузевих бібліотек представлена тільки медична галузь, з регіональних – тільки Запорізька, Житомирська та Дніпропетровська області, міських – Київ та Одеса. Таким чином, користувач ще на першому етапі – виявленні фондів та потрібної бібліотеки, зазнає значних складностей і змушений звернутися за допомогою до бібліотекаря.

Після виявлення потрібного фонду, користувач приступає до здійснення пошуку інформації всередині цього фонду.

Процес ознайомлення з досліджуваним об’єктом слід починати з довідкових видань (універсальних і галузевих енциклопедій, словників, довідників), а вже потім переходити до знайомства з бібліотечним каталогом.

Здійснити інформаційний пошук допомагає наочна інформація: плакати, табло, об’яви тощо. Вони містять інформацію про склад системи каталогів і картотек у цілому та її складові частини, зокрема назви окремих каталогів, анотації до них (хронологічне охоплення, видовий склад відбитих

документів, фонди яких структурних підрозділів бібліотеки представлені та інші відомості, корисні для користувачів), а також відомості про місце їх знаходження (поверх, номер кімнати тощо). Таку ж інформацію містять друковані матеріали (пам'ятки, путівники). Практика свідчить, що недоцільно надавати користувачам такі відомості в усній формі, оскільки вони їх не запам'ятовують [496, с. 174–175].

При навчанні користуванню каталогами в бібліотеках застосовують різні форми і методи, зумовлені природою бібліографічного пошуку. Бібліографічний пошук – досить складний вид діяльності, який реалізується під час діалогу між користувачем і каталогом. Послідовність дій користувача у процесі пошуку схематично можна подати так: 1) попереднє формулювання запиту й орієнтування в системі каталогів і картотек; 2) орієнтування в конкретному каталозі, що відповідає змістові запиту, уточнення цього запиту; 3) переклад змісту запиту на мову каталогу, тобто формулювання пошукового образу запиту; 4) пошук відповідного ділення каталогу; 5) перегляд пошукових образів документів, їх зіставлення з пошуковим образом запиту і відбір бібліографічних записів, заповнення форм-вимог на вибрані документи або електронного замовлення; 6) оцінка ефективності пошуку після перегляду документів [496, с. 175]. Розглядаючи студента як потенційного користувача бібліотеки, С. Н. Грипич та Л. М. Буравкова зазначають, що студентам «достатньо знати алгоритм і технологію інформаційного пошуку, який складається з чотирьох стадій: формулювання запиту (початок пошуку), дія (пошук), огляд результатів (результат, який студенти отримують після пошуку), процес задоволення інформацією (інформація потрібна чи ні) або процес удосконалення (повернення до повторного пошуку з іншим формулюванням запиту)» [104, с. 18].

Відтак, бібліотечний каталог стає першим бібліографічним джерелом. Роль чергового бібліотекаря – допомогти знайти в каталозі відповідний розділ, де з'ясовується, які документи має бібліотека з потрібної теми [631, с. 6].

Бібліотечні каталоги й картотеки можуть існувати як у традиційному

(картковому), так і в електронному (комп'ютерному) вигляді. Традиційний бібліотечний каталог являє собою сукупність каталожних карток з розміщеними на них бібліографічними записами книг, статей тощо. Передусім важливо навчити користувача правильно розуміти інформацію, що міститься на каталожній картці. Для цього часто користувалися плакатом із зображенням картки і відомостями про елементи бібліографічного запису. Поширеними були плакати, присвячені окремим каталогам [496, с. 175]. Так, на плакаті «Як користуватися алфавітним каталогом» було наведено алфавіт, відомості про авторські комплекси колективного автора, порядок розміщення карток в авторському комплексі індивідуального автора тощо. На плакаті до систематичного каталогу наводили основний ряд класифікації, повідомляли про його ієрархічну структуру, відомості щодо оформлення роздільників, розташування карток у діленнях тощо. Зазвичай, окремий плакат складався до абетково-предметного покажчика.

Зважаючи на те, що каталоги бувають різні: алфавітний, систематичний, предметний, електронний; каталоги на окремі види документів – нормативні документи, стандарти, описи винаходів та ін., кожен із них в певній системі розкриває склад бібліотечних фондів, полегшує підбір потрібних документів [632, с. 3].

Якщо потрібно довідатись, чи є в бібліотеці книга, автор і заголовок якої користувачеві відомі, слід звернутись до алфавітного каталогу. В ньому картки розставлено за алфавітом прізвищ авторів або за назв книг, якщо книга без автора [632, с. 3]. З цього каталогу можна також довідатись, які твори того чи іншого автора є в бібліотеці, наприклад: І. Я. Франка, Т. Г Шевченка та ін. [632, с. 3].

Картки на книги з однаковими прізвищами авторів розставляються за алфавітом їх ініціалів в такому порядку:

Коваленко А. Б.

Коваленко Г. Д.

Коваленко Л. А.

Твори одного автора стоять в такому порядку: повні збірки творів, збірки вибраних творів, потім окремі твори в порядку алфавіту їх назв, наприклад:

Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів

Вибрані твори

Гайдамаки

Катерина

Сон [632, с. 3].

Щоб швидко знайти в алфавітному каталозі потрібні користувачеві книги, треба добре знати алфавіт.

Конкретну і стислу інформацію про методику використання каталогів містять плакати, на яких відтворено шлях пошуку, так званий алгоритм пошуку. Алгоритм пошуку за абетковим каталогом подано на рис. 4.6 [496, с. 176].

Рис. 4.6. Алгоритм бібліографічного пошуку за алфавітним каталогом [496, с. 176].

Якщо потрібно знайти документи з електротехніки, живопису, літературознавства, звертаються до систематичного каталогу. З систематичного каталогу можна встановити, які книги є в бібліотеці з тієї чи іншої галузі знання, питання науки, техніки, мистецтва, літератури тощо [632, с. 4].

У систематичному каталозі картки розставлено залежно від змісту книг

і розподіляються за галузями знань з використанням певної класифікаційної таблиці (УДК, ББК) [632, с. 4].

Серед частини бібліотекарів поширена думка про те, що користувачі часто бояться звертатися до систематичного каталога, вважаючи, що він складний в роботі. Звичайно, логічний пошук, при якому користувач відчуває велику інтелектуальну напругу, не можна порівняти з пошуком в алфавітному і предметному каталогах. Разом із тим, опитування користувачів переконливо показали, що ступінь задоволення при роботі з систематичним каталогом дуже високий. Дійсно, з алфавітних каталогів у більшості випадків при одиничному зверненні можна виписати одну-дві назви або визначити шифр зберігання. Звернення до систематичних каталогів дозволяє виписати, при необхідності, десятки назв з певної теми. Досвідчені користувачі використовують власні зошити, блокноти, ноутбуки, планшети адже до одного і того ж поділу каталогу їм доводиться іноді звертатися неодноразово, із року в рік. Хороший фахівець краще бібліотекаря знає структуру потрібного йому тематичного комплексу в таблицях УДК, ББК. Саме тому, говорячи про наукову організацію праці користувача, який звернувся до систематичного каталогу, потрібно підкреслити, що, приступаючи до розробки будь-якої теми, слід насамперед вивчити таблиці класифікації, а не каталог. І тут без допомоги кваліфікованого бібліотекаря не обійтися [500, с. 167–168].

Відомі два способи пошуку в систематичному каталозі – перший з них називається логічним або ступінчастим, другий назви не має, але його можна було б визначити як пошук з предметним входом (через АПП до каталогу). Користувач, який володіє і тим, і іншим способом, отримує значні переваги перед багатьма бібліотекарями, які вважають за краще, як правило, в кожному випадку звертатися до АПП [500, с. 168].

Логічний або ступінчастий пошук спочатку виключає звернення до АПП, і читач працює безпосередньо з каталогом. На першому етапі вивчається перелік основних ділень і вибирається одне-два найближчих до

теми запиту. Систематичний каталог – єдиний каталог бібліотеки, що дозволяє розвинути самоосвітні інтереси користувачів, підказати теми для читання. Після вибору перших поділів користувач звертається до плакатів на каталожних шафах, знайомиться з наступними поділами. Потрібний ящик знайти не складно, оскільки на етикетці зазначається поділ ступені. Допомагають в цьому індексаційні позначення, з якими користувач зустрівся при ознайомленні з переліком основних поділів. З кожною наступною сходинкою нарощується індекс, поглиблюється пошук, користувач опановує принципи побудови каталогу. Ієрархія поділів йому зрозуміла. Тепер, відкривши каталожний ящик, він зустрінеться з ієрархією роздільників: центральні діляться, як правило, на ліві, ті, в свою чергу, – на праві. На центральному роздільнику знову буде перелік основних ділень. Таким чином, йде подальше поглиблення пошуку [500, с. 168].

Основна небезпека логічного способу пошуку полягає в тому, що користувач, не завершивши його, зупиняється на одній з вищих ступенів. Тут він знаходить літературу з теми і починає її виписувати. З часом виявляється, що в каталозі немає більш конкретних видань, у будь-якому випадку, на роздільниках цього ящика відсутні більш точні, близькі до теми формулювання. Дійсно, вони можуть бути в наступному ящику, але бібліотекарі не помістили переліку чергової сходинки поділів на ньому і користувач їх не побачив. Друга небезпека полягає в тому, що користувач може просто втомитися, адже було витрачено час, а конкретних результатів не отримано [500, с. 168–169].

Разом із тим, безсумнівні переваги цього пошуку полягають в тому, що вдруге проходити той самий шлях користувач не буде, структура каталогу стала йому зрозумілою, багато ділень просто запам’яталися, зустрівшись попутно. Та й сам каталог немов розкривається, демонструє свої можливості [500, с. 169].

Пошук за допомогою АПП оперативніший і простіший. Правда, він вимагає від користувача попереднього формулювання предмета пошуку.

Мова користувача і мова таблиць класифікації далеко не завжди збігаються. Треба йти вперед методом спроб і помилок, перевіряючи одне формулювання за одним. Спочатку вибираються предметні рубрики, що мають «горизонтальний зв'язок» (того ж рівня, синоніми, суміжні та ін.), потім – «вертикальні» (вищі, родові по відношенню до предмета пошуку). Щось обов'язково буде знайдено, індекс приведене користувача до каталожного ящику, і вже тут від нього вимагатиметься особлива увага. Це може бути зовсім не той предмет або не той аспект його розгляду (галузь знання). Можливо, що саме тут користувач зустрінеться із загальним посиланням, що направляє пошук на правильний шлях [500, с. 169].

Роботу користувача з каталогом бібліотекар направляє або в активну форму – за допомогою консультації, або в пасивну – за допомогою наочних схем «алгоритмів пошуку». Свого часу значного поширення набули алгоритми пошуку, розроблені Е. Л. Шапіро [610]. Багато бібліотек доповнили і розвинули цей алгоритм, забезпечили його різними рекомендаціями. Перший спосіб – логічний пошук, – хоча по суті є ланцюжком взаємозалежних операцій, проте так і не вдалося алгоритмізувати. Найважче вирішити перше питання про те, в яких випадках слід рекомендувати користувачеві перший, а в яких – другий спосіб пошуку. Тому потрібно просто знайомити користувачів з обома способами, пропонуючи їм самим зробити вибір, не приховуючи переваг і недоліків кожного [500, с. 169–170].

Користувачі не зможуть знайти в систематичному каталозі всю наявну в бібліотеці інформацію, що стосується їхнього запиту, адже багато публікацій зосереджено у періодичних і продовжуваних виданнях, збірниках статей, матеріалах конференцій тощо. Не забуваючи про місце систематичного каталога в системі інших інструментів пошуку, можна продовжити пошук скориставшись бібліографічними посібниками або продовжувати пошук за іншими елементами довідково-пошукового апарату бібліотеки [500, с. 170].

Систематичний каталог – один з елементів системи каталогів і картотек бібліотеки. Остання, в свою чергу, входить в іншу систему – довідково-пошуковий апарат, взаємодіючи з довідково-бібліографічним фондом і архівом виконаних довідок. Кожен користувач повинен уявляти собі зв'язок між зазначеними елементами. Починати пошук найкраще з систематичного каталогу. Потім, озброївшись знаннями про авторів – фахівців з певного питання, що складає предмет пошуку, можна рухатися до алфавітного каталогу. Тут, без сумніву, будуть виявлені нові автори, представлені як співавтори або редактори вже відомих фахівців, а повний індекс на картках алфавітного каталогу дозволить продовжити пошук в систематичному каталозі. Принагідно слід звертати увагу на згадувані в тексті бібліографічного опису установи та організації. Їх також необхідно перевірити в алфавітному каталозі, як колективних авторів не тільки монографій, а й продовжуваних видань. Подальші витки спіралі бібліографічного пошуку приведуть до реферативних журналів (оскільки відомі прізвища фахівців, пошук розділу можна вести за іменним покажчиком), від них – до періодичних видань і т.д. Докладно методику і техніку бібліографічного пошуку висвітлено в довідковому посібнику-путівнику О. В. Ієніш [237]. Від того як добре бібліотекарі і користувачі уявляють собі можливості систематичного каталогу, залежить ефективність його використання [500, с. 171].

Щоб самостійно користуватись систематичним каталогом, треба зрозуміти принцип його побудови.

Як знайти потрібну книгу? Наприклад, якщо потрібні книги про життя і творчість художника Миколи Петровича Бідняка (1930–2000). Ви визначаєте, до якого основного відділу відноситься ця тема. У картковому каталозі знаходите ящик, на якому написано «мистецтво» цифрове позначення цього відділу за таблицями УДК – 7. За переліком підрозділів в цьому відділі визначаєте, що живопис має цифрове позначення 75. Потім за роздільником 75 Живопис відшукуєте потрібну вам книгу [632, с. 5].

Щоб одержати вибрану за каталогом книгу, слід заповнити бланк вимоги і передати бібліотекареві. В бланку вимоги на книгу вказати:

а) шифр книги (вміщується в лівому верхньому кутку каталожної картки);

б) прізвище автора книги;

в) заголовок книги;

г) рік видання;

д) том або частину (якщо це не книга, а журнал – номер журналу) [632, с. 5].

Якщо в книгах питання, яке вас цікавить, висвітлено недостатньо, слід звернутися до існуючих у бібліотеці картотек, які можуть бути побудовані як за алфавітним, так і за систематичним принципом. У них містяться аналітичні бібліографічні описи, складені на статті, опубліковані в газетах, журналах, збірниках.

Щоб одержати журнал, газету або збірник, в яких вміщена потрібна вам стаття, в бланку вимоги необхідно вказати:

а) назву збірника, журналу або газети;

б) рік видання збірника, журналу або газети;

в) порядковий номер журналу або дату виходу газети [632, с. 6].

Чим точніше заповните вимогу, тим швидше одержите книгу, журнал, газету [632, с. 6].

Більшість користувачів, незважаючи на ступінь їх обізнаності щодо каталогів, час від часу звертаються до консультантів за допомогою. Консультаційна діяльність із каталогами потребує спеціальної підготовки, її здійснюють найдосвідченіші співробітники бібліотеки. Консультант має володіти стратегією пошуку, знати особливості кожного елемента довідково-пошукового апарату бібліотеки, організацію каталогізаційної роботи, психологічні та педагогічні аспекти спілкування з користувачами, норми часу тощо.

У процесі консультації слід намагатися не так виконати бібліографічний пошук замість користувача, як здійснити його разом із ним,

пояснюючи кожен етап, оскільки знання й навички, здобуті під час спільної роботи, запам'ятовуються значно краще [496, с. 177].

Чим багатший фонд бібліотеки, розгалуженіша система обслуговування користувачів і складніша структура системи каталогів і картотек, тим більшою є залежність ефективності використання каталогів від стану та організації консультаційної допомоги. Консультування – складний технологічний процес, який складається з декількох послідовних операцій: попередня бесіда з користувачем; аналіз відомостей, одержаних від нього; пошук оптимального рішення; прийняття рішення; відповідь користувачеві [496, с. 177].

Під час попередньої бесіди консультант установлює ділові контакти з користувачем і одержує відомості про читацький запит також про самого користувача, оскільки це необхідно для задоволення запиту. Водночас консультант пояснює користувачеві, що він має знати для здійснення пошуку по каталогах. Знаючи ознаки документа, склад і можливості системи каталогів та картотек бібліотеки, консультант може швидко прийняти рішення про те, до якого довідкового апарату слід звернутися, і пояснює користувачеві, чому саме. Здійснюючи пошук безпосередньо за конкретним каталогом, консультант одночасно має також пояснювати користувачеві кожну свою дію, доки не буде знайдено відповіді на запит користувача [496, с. 178].

Очевидно, правильний шлях організації роботи консультантів полягає в тому, що консультації з каталогів повинні бути об'єднані з консультаціями, які ведуть чергові бібліографи. Так, деякі документи можуть бути відсутні в бібліотеці, або дане питання висвітлено лише в журнальних та газетних статтях. У таких випадках доводиться звертатися до інших бібліографічних документів. Треба з'ясувати, чи немає спеціального покажчика літератури з цієї теми. Якщо такого покажчика немає, треба звернутися до матеріалів більш широкої тематики – до бібліографії галузевої або загальної. Звичайно, насамперед треба використати ретроспективні бібліографії, що охоплюють всю літературу за минулий час, а також бібліографії поточні, які дають

найновішу літературу [631, с. 6].

Отже, каталоги і картотеки у комплексі складають єдиний довідково-пошуковий апарат, за яким можна визначити, які джерела первинної інформації наявні в бібліотеці. Користувач шукає потрібні документи спочатку за каталогами (встановлює їх наявність у конкретній бібліотеці), а потім звертається до документного фонду, звідки отримує ці документи [408, с. 90].

Такою є в загальних рисах схема пошуку первинної інформації у фонді конкретної бібліотеки. Проте фонд будь-якої бібліотеки комплектується, як правило, вибірково, містить не всі документи, а лише ті, що відповідають її профілю. Значну частину потрібних документів збирають і зберігають інші бібліотеки, архіви, музеї. Інакше кажучи каталоги і картотеки відбивають лише частину існуючих документів в цілому і за окремими темами. Відносно повні відомості надають ***бібліографічні посібники*** [408, с. 90].

У процесі бібліографічного пошуку слід виділити три групи видів бібліографічних посібників:

– *державні бібліографічні посібники*. Вони відображають твори друку, що випускаються на території певної країни на основі їх державної реєстрації. Систематичне ознайомлення з такими покажчиками (літературу про них розташовано за галузями знання) дозволяє мати повне уявлення про нові видання у країні. В Україні таким покажчиком є «Літопис книг», який видається Книжковою палатою України;

– *науково-допоміжні бібліографічні посібники* (списки, огляди) включають твори друку на допомогу наукові й професійній діяльності. Вони складаються за певними темами;

– *рекомендаційні бібліографічні посібники* (списки, огляди) відтворюють твори друку на допомогу освіті, самоосвіті, вихованню; створюються на основі відбору кращих, найактуальніших видань. Окремим книгам, статтям дається коротка або розгорнута характеристика у формі анотації чи реферату. Існують також інші бібліографічні покажчики – універсальні, галузеві, тематичні, країнознавчі, краєзнавчі, персональні,

видавничі тощо [408, с. 91].

Основними джерелами інформації є:

– загальні бібліографії;

– галузеві та тематичні бібліографії.

Із видань загального характеру, що дають ретроспективну бібліографію основної рекомендованої літератури з усіх галузей знання, найважливішою є ***«Енциклопедія сучасної України»*** **–** перша багатотомна енциклопедія, що всебічно подає цілісний багатогранний образ України XX–XXI століть у особах, інституціях, поняттях. Сьогодні видання охоплює літери А–М. Планується видати 30 томів. В кінці багатьох статей є списки літератури. Енциклопедія доступна в режимі онлайн [158].

Базою даних для літератури з проблем бібліографії є бібліографічні покажчики Ю. І. Масанова «Теорія і практика бібліографії» («Теория и практика библиографии» (Москва, 1960) [351], Г. Л. Левіна «Бібліографія. Бібліографознавство» («Библиография. Библиографоведение») (Москва, 1993–1997, Ч. 1–8) [34], журнал «Бібліографія» («Библиография» [15]) [35] та покажчики до нього; «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» [163], науково-допоміжні бібліографічні покажчики «Бібліографознавство України (1981–1990)» [41], «Бібліографознавство України (1991–1995)» [42], «Бібліографознавство України» (2006–2010) [43], «Бібліографознавство України» (2011–2015) [44].

З поточних бібліографій загального характеру головнішими є такі [113]:

«Літопис книг» – державний бібліографічний покажчик України (ISSN 0130-9196). Містить поточну інформацію про книги і брошури, що виходять в Україні. Видається з 1924 р. двічі на місяць.

«Літопис авторефератів дисертацій» **–** державний бібліографічний покажчик України. Містить бібліографічну інформацію про автореферати

[15] Попередні назви: «Бібліотекознавство і бібліографія» («Библиотековедение и библиография»), «Збірник статей з бібліографії і роботі наукових бібліотек» («Сборник статей по библиографии и работе научных библиотек»), «Радянська бібліографія» («Советская библиография»).

дисертацій, захищених у наукових і вищих навчальних закладах України на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук. Видається з 1999 р. щоквартально.

«Літопис журнальних статей» – державний бібліографічний покажчик України (ISSN 0130-9188). Містить аналітичну бібліографічну інформацію про статті, документальні матеріали, твори художньої літератури, опубліковані в журналах, періодичних і продовжуваних виданнях, бюлетенях, що виходять в Україні. Видається з 1936 р. двічі на місяць.

Також у покажчику «Літопис журнальних статей» двічі на рік (№ 1 і № 13) окремим розділом розміщується інформація про рецензії, опубліковані в періодичних та продовжуваних виданнях (крім газет).

Довідки про статті, що вміщені в якомусь журналі за певний рік, можна одержати за допомогою покажчиків до окремих журналів, які здебільшого містяться в останньому номері кожного журналу за рік.

Інколи вони видаються й окремо і охоплюють зміст журнала не за один, а за кілька років.

«Літопис газетних статей» – державний бібліографічний покажчик України: електронне видання. Містить аналітичну бібліографічну інформацію про статті, документальні матеріали, твори художньої літератури, опубліковані в загальнодержавних та обласних газетах України. Видавався з 1937 р. до 2014 р. друкованим виданням двічі на місяць. З 2015 р. видається електронним виданням.

«Літопис нот» – державний бібліографічний покажчик України (ISSN 0130-9188). Містить бібліографічну інформацію про окремо видані музичні твори, збірники музичних творів, навчальні та методичні нотні видання, про книги, тексти яких органічно пов’язані з нотними записами, а також про музичні твори, опубліковані в літературно-художніх, масових і дитячих журналах і газетах України. Видається з 1954 р. раз на рік.

«Літопис образотворчих видань» – державний бібліографічний

покажчик України (ISSN 0136-0906). Містить бібліографічну інформацію про образотворчі видання (плакати, портрети, репродукції, естампи, образотворчі листівки, альбоми, книжки-картинки, наочні посібники, календарі тощо), що виходять в Україні. Видається з 1937 р. раз на рік.

«Літопис картографічних видань» – державний бібліографічний покажчик України (ISSN 0130-9250). Містить бібліографічну інформацію про картографічні видання (карти, схеми, плани, атласи), що виходять в Україні. Видається з 1997 р. раз на рік.

«Літопис рецензій» – дає перелік рецензій та критичних матеріалів з українських журналів та газет. Виходить щомісяця з 1935 р. (з перервою 1942–1947) [631, с. 7–8].

Переглядаючи літописи за попередні роки, можна отримати інформацію про опубліковані документи за певний час у минулому.

Галузева та тематична бібліографії описують літературу з певної галузі знання або науки, теми, питання. Це найпоширеніший вид бібліографії.

Джерела галузевої бібліографії дуже численні й різноманітні за формою.

До них належать с***пеціальні бібліографічні періодичні видання,*** присвячені окремим галузям знання. Важливим джерелом пошуку наукової інформації виступають *реферативні журнали*. Вони публікують реферати, які включають скорочений виклад змісту первинних документів (або їх частин) з основними фактичними відомостями та висновками [408, с. 91].

В Україні видається Український реферативний журнал «Джерело», що виходить у чотирьох серіях: Серія 1 – «Природничі науки»: математика, фізика, астрономія, хімія, геологія, географія, біологія; Серія 2 – «Техніка. Промисловість. Сільське господарство»: енергетика,машинобудування, електротехніка, радіотехніка, електроніка, телемеханіка і обчислювальна техніка, металургія, ядерна техніка, приладобудування, гірнича справа, легка промисловість, харчова промисловість, лісова та деревообробна промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт тощо; Серія 3

– «Суспільні та гуманітарні науки. Мистецтво»: філософія, історія, релігія, соціологія, статистика, економіка, політика, держава і право, культура, педагогічні науки, мовознавство, літературознавство; Серія 4 – «Медицина. Медичні науки»: медицина та медичні науки в цілому. Кожна серія містить довідковий апарат: авторський покажчик і покажчик періодичних та продовжуваних видань; «Екологія», який видається з 2004 р.; «Депоновані наукові роботи». Із 1993 р. Українським центром наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи розпочато видання українського Медичного РЖ, який має п'ять розділів: «Внутрішні хвороби», «Соціальна медицина і організація охорони здоров'я», «Хірургія», «Педіатрія, акушерство та гінекологія» та «Профілактична медицина». У журналі наведено реферати зарубіжних статей, опублікованих у профільних ядерних журналах, які зберігаються у різних документно-інформаційних фондах країни.

У грудні 1999 р. Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою УААН розпочато випуск реферативного журналу «Агропромисловий комплекс України» з метою надання інформації про основні напрями, тенденції та перспективи розвитку агропромислової сфери [596]. Реферативний журнал має чітко визначене галузеве спрямування.

Огляди й списки нової літератури, які складають постійні відділи деяких спеціальних журналів.

Фундаментальні бібліографічні праці, наприклад, покажчик «Книга в Україні 1861–1917», який вміщує бібліографічні описи видань, що вийшли українською та російською мовами на території сучасної України з 1861 по 1917 рр. [281].

Книга в Україні 1861–1917 : матеріали до репертуару укр. кн. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1996–2017. Вип. 1–20. (Національна бібліографія України / [редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.]).

Видання хронологічно продовжує працю С. Й. Петрова «Книги гражданського друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX ст.» (Харків, 1971) [426], що була однією з перших спроб створення зведеного репертуару книжкової продукції України за дореволюційні роки.

Інше фундаментальне видання:

Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798-1923 / М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України. Київ : Глобус, 1999–2015. Вип. 1–5. (Національна бібліографія України).

Для дослідників українознавства стануть в нагоді бібліографічні видання «Українознавство» [563] та «Джерела українознавства» [120]; для дослідників українського бібліографознавства – «Бібліографознавство України» [41; 42; 43; 44] українського зарубіжжя – «Українське зарубіжжя» [568].

Частина бібліографічних видань мають ретроспективний краєзнавчий характер. Прикладами можуть слугувати: «Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861–1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини» [271], «Газети і журнали Катеринославщини (1838–1916)» [87], «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України: 1996–2000» [307].

Найпоширенішим видом бібліографії є тематичні бібліографії, які бібліографічно репрезентують стан дослідження конкретного питання. Наприклад, бібліографічний покажчик «Історія Академії архітектури України (1944–1963 рр.)» [257], або науково-допоміжний бібліографічний покажчик літератури за 1889–1979 рр. «Вирощування олійних культур в Україні» [77], науково-допоміжний бібліографічний покажчик, 1917–1941 рр. «Кримські татари в Україні» [312].

Рекомендаційні покажчики (списки) літератури на важливі актуальні теми, що видаються у вигляді брошур або листівок різними організаціями і бібліотеками, наприклад: «Матеріальна культура українського народу» [353].

Зорієнтуватися в уже створених і виданих бібліографічних покажчиках допомагає метабібліографія (бібліографія бібліографії), яка являє собою бібліографічні покажчики другого ступеня, тобто покажчики, що інформують про покажчики, покажчиків до цих покажчиків (бібліографія третього ступеня). Робота з їхнього створення ведеться як на загальнодержавному рівні [365; 366; 367], [40], так і на регіональному [364]. До таких видань звертаються, як правило, тільки найпідготовленіші користувачі, які вже знають, що таке бібліографічний покажчик, для чого він потрібний. Покажчики необхідні також вченим-початківцям для того, щоб встановити шляхи поглибленого пошуку документів зі спеціальності.

Переглядаючи бібліографічні видання («Літописи»), можна помітити, що в кінці описів деяких книг і статей є примітка «Бібліогр.». Вона означає, що в даній книзі чи статті є список літератури з цієї теми [631, с. 6]. Скориставшись таким списком можна розширити коло потрібних документів.

Знання системи бібліографічних видань і вміння користуватися ними приносить велику користь користувачам, полегшує їм навчальну та наукову роботу, економить час і допомагає стати кваліфікованими фахівцями. Користувач має отримати у відповідь на свій запит весь комплекс інформації: відомості з каталогу та відомості з бібліографічних видань з довідково-бібліографічного фонду. Консультанти по каталогам і бібліографи повинні використовувати весь потенціал бібліотеки для вирішення конкретного завдання [500, с. 172].

Крім того, пошук інформації відбувається і в самій книзі. Кожна книга має особливий довідково-пошуковий апарат, елементами якого є:

– зміст, який розміщується на початку чи наприкінці книги, розкриває будову книги та її структуру;

– внутрішньо текстове виділення за допомогою шрифтових, композиційних чи орнаментальних засобів, яке дозволяє привернути увагу користувача до найбільш значущих частин тексту;

– іменні, географічні, предметні, предметно-тематичні покажчики, які мають алфавітне розташування, і суттєво полегшують інформаційний пошук.

У книгах, статтях часто подаються посилання на використані автором документи. Такі цінні відомості дозволяють науковцю чи студенту доповнити вже складений список літератури з теми, глибше проникнути в суть питання, що вивчається [408, с. 92].

Вивчення опублікованих документів необхідно починати з фундаментальних робіт і рухатися від загального до часткового, від базових положень до більш конкретних. Щодо хронологічного порядку видання, то спершу вивчають останні публікації, а потім – більш віддалені в часі [349, с. 54].

Пошук архівних фондів починається з перегляду путівників по архівним фондам країни. Найбільшим є двотомний довідник «Архівні установи України» (Київ, 2005–2012). Перший том включає відомості про архівні установи, підпорядковані Державній архівній службі України, а також ряду міністерств і відомств [19]. До другого тому увійшли відомості про архівні зібрання наукових установ Національної академії наук України, музеїв і бібліотек систем Міністерства культури України та Міністерства освіти України, установ іншого підпорядкування, громадських об’єднань, організацій, творчих спілок, заснованих на приватній формі власності, архівні фонди яких відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» є складовою НАФ [20, с. XIX], [21]. Інший довідник «Архівні установи Закарпаття» (Ужгород, 2015) містить короткий історичний огляд розвитку архівної справи в Закарпатті, інформацію про діяльність, функції, склад і зміст фондів Державного архіву Закарпатської області та місцевих установ [18].

Загалом систему архівних установ України складають:

– спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства;

– центральні державні архіви України;

– галузеві державні архіви;

– державні архівні установи Автономної Республіки Крим;

– місцеві державні архівні установи;

– інші місцеві архівні установи;

– архівні підрозділи наукових установ, музеїв та бібліотек;

– архівні підрозділи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій;

– архівні підрозділи об’єднань громадян, релігійних організацій, а також підприємств, установ та організацій, заснованих на приватній формі власності;

– архівні установи, засновані фізичними особами;

– науково-дослідні установи, а також підприємства та організації у сфері архівної справи і діловодства [459].

Користувачеві, залежно від його інформаційної потреби, слід обрати відповідну архівну установу. Це може бути один з центральних архівів:

– Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО);

– Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України);

– Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України);

– Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України);

– Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного);

– Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України);

– Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України);

– Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України);

– Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ).

Якщо користувача цікавлять архівні документи окремого регіону України, він звертається до однієї з місцевих державних архівних установ,

наприклад, до Державного архіву Чернігівської області. Якщо користувачеві потрібно архівні документи галузевого характеру, він звертається до фондів конкретного галузевого державного архіву, наприклад, Галузевого державного архіву Державного комітету по гідрометеорології.

Окремі довідники по фондах випускаються самими архівами – для своїх користувачів та внутрішніх потреб. Наприклад, путівник «Державний архів Чернігівської області» (Чернігів, 2001) [118]. Крім друкованих путівників, у кожному архіві є описи справ, які розкривають зміст того або іншого архівного фонду, також картотеки, розташовані в алфавіті прізвищ осіб, чиї фонди або окремі матеріали зберігаються у даній установі. Такі ж описи справ і картотеки є у рукописних відділах великих бібліотек.

Для пошуку документів безпосередньо в архівних фондах існують інвентарні описи фонду, анотовані реєстри описів [117]. Інвентарний опис фонду – основний обліковий і пошуковий документ архіву. Користувач, вивчаючи опис, отримує досить повне уявлення про склад всього архівного фонду. Кожна одиниця зберігання має заголовок, дату початку і закінчення зберігання («крайні дати») і відомості про кількість аркушів. Часто ці дані доповнюються анотацією, що розкриває зміст одиниць зберігання [552, с. 46].

Цікаві випуски, присвячені розкриттю архівної частини великих бібліотек. Так, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського видала путівник «Особові архівні фонди Інституту рукопису» (Київ, 2002) [410]. 2015 р. видано путівник «Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [16].

Із дислокацією метричних документів у державних архівах України допоможе багатотомний «Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України» [231], який одразу оприлюднюється в інтернеті у вигляді PDF-файлів.

Для багатоаспектного пошуку архівних документів до опису створюються особливі допоміжні покажчики – іменний, географічний і

предметний. Також широко застосовуються архівні каталоги – систематичні й алфавітні. У них відображаються не всі документи, а тільки найцінніші з них, які мають велике наукове і практичне значення. Таким чином, архівні каталоги мають насамперед довідкову, пропагандистську та агітаційну функції.

Зорієнтуватися у сукупності виданих архівних довідників допомагають бібліографічні покажчики «Видання державних архівних установ України, 1925–2000» (Київ, 2001) [72] та «Видання державних архівних установ України, 1991–2006» (Київ, 2007) [73].

Виділяють два взаємозалежні шляхи здійснення архівних пошуків. Перший, пов’язаний з тим, що користувач (архівіст або дослідник) робить узагальнені висновки на підставі отриманої інформації, виходячи з того, які адміністративні або суспільні інституції створювали документи, що стосуються об’єкта дослідження. Другий шлях пошуку – бібліотечний, орієнтований на необхідний документ: користувач починає роботу з каталогу або покажчика, де докладно розписано зміст кожного документа. Цей шлях дуже близький до практики роботи бібліотек. Тому всі бібліотечні нововведення – техніка індексування, конструкція інформаційно-пошукових тезаурусів, інформаційно-пошукові мови, комунікативний формат позитивно впливають на пошук у державних архівах.

Основними етапами пошуку документів є:

1) встановлення фондоутворювачів, в діяльності яких могли виникнути документи, що містять цікаву для дослідників інформацію;

2) пошук на міжархівному рівні, на якому слід встановити назву архівів, музеїв, бібліотек, в яких зберігаються або можуть зберігатися як фонди, так і окремі документи з теми дослідження;

3) пошук на рівні архіву, коли в архіві встановлюються або уточнюються назви або номери фондів і колекцій, в яких відклалися потрібні документи;

4) пошук на рівні фонду, коли потрібно встановити номера одиниць зберігання. Якщо до даного фонду складено кілька описів, то встановити номер і назву опису;

5) пошук на рівні справи, документа, документної інформації.

Пошук первинної документної інформації починається з визначення архівного шифру – сукупності пошукових даних, що дозволяють безпомилково розшукати потрібний документ в надрах архіву. При пошуку документа в діловодстві роль архівного шифру грає реєстраційний номер документа, а якщо документ виконаний і підшитий у справу – індекс справи за номенклатурою.

Пошук музейних фондів завдає чимало складностей у зв'язку з тим, що немає єдиного покажчика сучасних музеїв. Тільки 1929 р. було видано книгу В. В. Дубровського «Музеї на Україні» [148], у довідковому апараті якої містився покажчик музеїв із зазначенням їхніх адрес.

Існують окремі довідники, складені на музеї регіону або міста. Прикладом можуть слугувати путівники Є. І. Антонюк-Гаврищук «Музеї Буковини» (Чернівці, 2007) [11] та «Музеї Канева» (Донецьк, 1977) [377].

Перша спроба видати на всеукраїнському рівні каталог, що містить перелік відомостей про музеї при навчальних закладах України була здійснена 2012 р. Л. А. Гайдою на основі електронного списку Укрдержцентру та матеріалів огляду 2010 р. Короткі відомості про музеї розміщено за такою структурою: область, АРК – назва музею – навчальний заклад – рік заснування [270].

Якщо користувача цікавлять документи як музейні предмети, він звертається до потрібного профільного (історичного, краєзнавчого, художнього, природничого, технічного, літературного, етнографічного) музею, наприклад, до Національного музею історії України. Для знаходження рідкісних книжкових видань можна звернутися до музеїв, що стосуються історії видавничої справи та поліграфічної діяльності, таких як:

– Бережанський музей книги;

– Горлівський державний міський музей мініатюрної книги;

– Музей книги та друкарства України, м. Київ;

– Музей культури і книги Покуття, м. Львів;

– Музей мистецтва давньої української книги, м. Львів;

– Музей рідкісної книги імені Г. П. Васильківського, м. Ніжин;

– Музей «Русалка Дністрова», м. Львів.

Для пошуку предметів в самому музеї широко застосовуються путівники, які охоплюють фонди музею. Багато з них гарно ілюстровані, повно розкривають зміст фондів. Як приклад наведемо путівник «Музей історії Михайлівського Золотоверхого монастиря» (Київ, 2008) [375].

На деякі найцінніші фонди при музеях створюються алфавітні і систематичні карткові каталоги, які іноді публікуються. Більш повний пошук ведеться за топографічними описами. Про кожен предмет в описі подано відомості: автор, країна, час, місце виробництва, нарешті, номера вітрин, полиць, на яких знаходяться предмети. Топографічні описи є документами широкого доступу [552, с. 46–47].

Крім топографічних описів на музейний фонд, створюються топографічні картотеки. Тут можуть бути також хронологічна, географічна, тематична, предметна, іменна, авторські картотеки – для здійснення багатоаспектного пошуку музейних писемних джерел.

Серед бібліографічних покажчиків слід згадати «Бібліографічний покажчик статей по музейництву і мистецтву, поміщених у «Ділі» в річниках I–XLV (1882–1927 рр.)» (Львів, 1995) [39], передрук машинописного варіанту покажчика, укладеного 1928 р.

Пошук фондів книгарень найменше забезпечений довідниками або путівниками. Перший досвід створення регіонального покажчика був здійснений в Москві, де видано «Примерный ассортимент минимум и тематический профиль книжного магазина Москниги» («Зразковий асортимент мінімум і тематичний профіль книгарні Москниги») (Москва, 1977). Також у перших номерах тижневика («Книжное обозрение»

(«Книжковий огляд») розписувалися всі магазини «Книга-поштою». Повідомлялись адреси кожного магазину, його профіль і (часто) умови замовлення [552, с. 48].

Пошук книги в самих магазинах ведеться безпосередньо за зразками, представленими на вітринах, стелажах. Література на полицях розставляється за «Єдиною схемою класифікації літератури в книготорговельної мережі». У ній десять розділів:

1. політична і соціально-економічна література;
2. природничі науки, математика;
3. техніка, промисловість, зв'язок;
4. сільське господарство;
5. охорона здоров'я, медицина;
6. культура, наука, освіта;
7. філологічні науки, художня література;
8. мистецтво, образотворча продукція, філателія;
9. ноти, музична продукція;
10. література універсального змісту (комплексні довідники, енциклопедії і т.п.) [552, с. 48].

Така схема класифікації істотно відрізняється від схем, що застосовуються в бібліотеках, де, як відомо, фонд організовується за ББК та УДК. Уніфікація організації документних фондів у рамках Національного документного фонду України залишається актуальною проблемою.

Окремі видавництва або книгарні видавали ретроспективні каталоги книг, які були у їхніх фондах. Наприклад, видавництво «Наука» [382; 383] або книгарня «Український голос» [268].

Сьогодні книжкова продукція реалізується через друковані та електронні каталоги. З друкованими каталогами працюють книжкові клуби, поштово-посилкові відділення видавництв, оптових підприємств, книгарень. Електронні каталоги розміщують в Інтернеті. За ними здійснюють свою діяльність книжкові інтернет-магазини. Ці магазини мають свої сайти, на

яких розміщено каталог товарів та наявний віртуальний «кошик» покупця, до якого відбираються потрібні йому товари. В реальних і віртуальних магазинах основними процесами залишаються приймання та виконання замовлень покупців. Основними перевагами віртуальних книгарень є: цілодобове функціонування, що забезпечує продаж товарів без посередників; скорочення витрат на реалізацію продукції; розширення географії збуту; збільшення обсягу товарообороту і чисельності покупців.

Пошук фондів особистих бібліотек – справа надзвичайно складна, оскільки вони не відображаються в державній статистиці, важкодоступні для вивчення і, як правило, не вводяться в масовому порядку до суспільного обігу. З цих причин відсутні будь-які загальнодержавні, галузеві або регіональні довідники, або путівники по таким фондам. Однак обмежений пошук їх все ж таки можливий: за картотеками, які складають користувачі на особисті зібрання і надають до громадських бібліотек; при безпосередньому спілкуванні з колегою по роботі. Треба зауважити, що в результаті такого спілкування книги та інші матеріали з особистих бібліотек використовуються особливо широко [552, с. 49].

Окремі колекції особистих зібрань потрапляють до наукових і публічних бібліотек. Так, в НБУ ім. Ярослава Мудрого під шифром «Зк Сірополка С. О.» зберігається бібліотека С. О. Сірополка, в якій зібрано журнали, бюлетені, монографії, навчальні посібники, спогади, окремі статті тощо, що були зібрані колекціонером.

Основною ІПС бібліотеки є електронний каталог, від можливостей якого залежить ефективність задоволення потреб користувачів. Більшість вітчизняних бібліотек «роблять лише перші кроки до моделі електронного каталогу нового покоління» [335, с. 308]. Проте такі каталоги нового (третього) покоління (next-generation catalog) активно впроваджуються в роботу зарубіжних бібліотек. Оперативний доступ до бібліографічних та повнотекстових ресурсів більшості національних бібліотек забезпечують: Світова цифрова бібліотека (World Digital Library–WDL) – міжнародна

цифрова бібліотека, яка створена за підтримки ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу США (http://www.wdl.org/); Європіана (Europeana) – інтернет-портал, який містить мільйони оцифрованих по всій Європі книг, картин, фільмів, музейних предметів та архівних записів (https://www.europeana.eu/).

Найбільшою у світі бібліографічною БД є WorldCat (https://www.worldcat.org/), що створюється спільними зусиллями більш ніж 72 000 бібліотек із 171 країни світу в рамках організації OCLC (Online Computer Library Center, Inc.), яка спеціалізується на розширенні доступу до інформації у світі, скороченні витрат на інформацію та забезпечує некомерційний, членський, комп'ютерний бібліотечний сервіс.

Слід зауважити, що сьогодні відбулися значні зміни в послідовності дій, які здійснюють користувачі, при знаходженні потрібних документів. Якщо раніше користувач починав пошук, звертаючись до традиційного каталогу, а вже потім до електронного, та зараз відправною точкою при проведенні пошуку є ІПС Google або інші пошукові системи [245, с. 11]. Використовуючи систему пошуку або знаючи конкретні адреси сайтів, можна одержати велику кількість інформації щодо питання, яке цікавить користувача. Проте пошук книг в Інтернеті слід алгоритмізувати, щоб витрати часу на нього були мінімальними. Якщо в будь-яку пошукову систему просто ввести назву книги, то на перших сторінках вона видасть адреси інтернет-магазинів де цю книгу пропонуватимуть придбати. І лише при тривалому переборі результатів пошуку можна десь на n-ній сторінці виявити (якщо пощастить) посилання на сайт, де ця книга є в електронному вигляді у відкритому доступі [645]. Можна скористатися одним із сервісів Google – Google Книги (рис. 4.7) [647]. Компанія Google розробила інноваційну технологію сканування книг. Для кожної відсканованої книги подаються основні відомості, схожі з інформацією в каталозі бібліотеки. Якщо книга є суспільним надбанням, то буде доступний її повний текст. В іншому випадку відображатиметься кілька фрагментів (речень, що містять пошуковий запит).

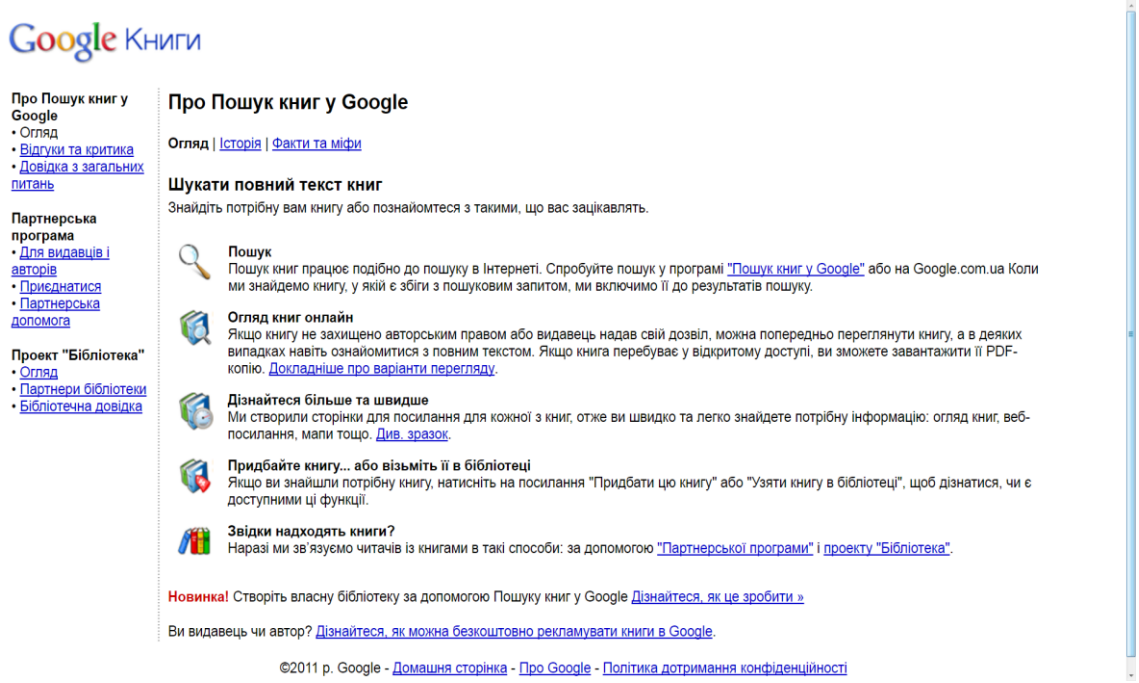

Рис. 4.7. Пошук книг у Google

У Google Книгах можна відображатися: повний перегляд, обмежений перегляд, перегляд фрагмента, або попередній перегляд недоступний. В усіх випадках Google надає посилання на інтернет-магазини, де можна придбати книгу, а також посилання «Знайти в бібліотеці», за допомогою якого можна знайти книгу в місцевій бібліотеці. Для відображення списку бібліотеки, можливо, буде потрібно натиснути на посилання «Отримати друковану версію цієї книги». Якщо для скачування доступна електронна копія, з'явиться кнопка «електронна книга», за допомогою якої книгу можна придбати або отримати безкоштовно. У Google Книгах пошук ведеться не тільки в бібліографічних даних, але і в тексті книг. Можна шукати видання за номерами ISBN (міжнародного стандартного книжкового номера), OCLC (номеру у Всесвітньому зведеному каталозі) і LCCN (номеру в каталозі Бібліотеки Конгресу США).

Такою є система документного фонду країни і шляхи її використання в процесі обслуговування користувачів. Аналіз системи документного фонду показав не лише потужний інформаційний потенціал, а й відчутні лакуни у довідковому апараті окремих документних фондів.

Висновки до Розділу 4

1. Комунікаційне середовище документної евристики є відкритою складною динамічною системою, яка здійснює кумуляцію і поширення знання про документальний пошук. Комунікаційне середовище складається з двох основних складових – інфраструктурної та змістової. Інфраструктурна складова – це документно-інформаційні інституції (бібліотеки, архіви, музеї, інформаційні агенції); технічні засоби і канали комунікацій, що забезпечують реалізацію документального пошуку. Змістова складова включає, насамперед, бібліографічну та документальну інформацію і знання, які є базовими для інформаційних працівників і споживачів.

Основними компонентами комунікаційного середовища документної евристики є: *документно-інформаційні інституції*, які здійснюють комунікаційні процеси; *документні фонди* бібліотек, архівів, музеїв, органів науково-технічної інформації, книжкових магазинів, особистих бібліотек, фонди постійно діючих виставок; *документи*, які функціонують у суспільстві; *ІПМ*, сутність яких полягає у створенні ПОД у вигляді бібліографічних описів, класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, АФ на точки доступу; *засоби* доведення цих документів до користувачів; *інформаційні працівники*, які створюють ПОД; *користувачі*, які є кінцевими одержувачами документа. Між усіма компонентами комунікаційного середовища документної евристики існує тісний взаємозв’язок.

Об’єктами документального пошуку можуть бути різні документи, які в комунікаційному процесі виступають в ролі комуніката – книжкові видання, періодичні та продовжувані видання, патентна, нормативно-технічна документація, нотні, картографічні, образотворчі видання, видання брайлівським шрифтом, аудіовізуальні, неопубліковані документи, службові, електронні документи. Об’єкти документального пошуку – документи, зосереджено у фондах бібліотек, архівів, музеїв, інтернеті, а їхні пошукові образи – в ІПС документно-інформаційних інституцій. ІПС можуть бути

бібліотечними, бібліографічними, архівними тощо. Бібліотечні інформують про бібліотечний фонд; бібліографічні – про документопотоки, архівні – про архівний фонд.

Основна інформаційна потреба користувача – отримання необхідного документа. Саме вона пов’язана з його досвідом, сферою діяльності, побутом, психофізіологічними особливостями. Здатність до самоосвіти і саморозвитку, підвищення інформаційної компетентності, оволодіння різними методами пошуку інформації є невід’ємною складовою інформаційної культури користувача.

Фахівці документно-інформаційної сфери здійснюють класифікування документів за інформаційною складовою та на основі ІПМ створюють ПОД. Важливо, щоб індексатор був спеціалістом в галузі тієї науки, для якої розробляється ІПМ.

3. Інформаційний пошук потребує розробки стратегії пошуку – послідовності логічних операцій, виконуваних у процесі його реалізації. Його ефективність залежить від чітко визначеної теми, окреслених хронологічних, мовних, географічних меж. Ускладнюється пошук тим, що єдиного покажчика всіх документних фондів країни, регіону, галузі у нас немає. Тому пошук потрібно проводити окремо в кожній документно-інформаційній інституції, яка має документний фонд і довідковий апарат до нього.

Пошук документів у фондах слід починати з бібліотек, а вже потім – у всіх інших документно-інформаційних інституціях. Такий порядок необхідний тому, що вивчення документів, в яких використано архівні або музейні предмети, по-перше, спрямовує дослідника до власне документів, по-друге, застерігає користувача від повторних «відкриттів» документів, вже запроваджених в науковий обіг. Архівний та музейний фонд використовуються дослідником на початковому етапі дослідження. Пошукове поле можна розширити за рахунок фондів книгарень та особистих бібліотек.

Сьогодні відбулися значні зміни у послідовності дій, які здійснюють користувачі, розшукуючи потрібні документи. Якщо раніше користувач починав пошук, звертаючись до традиційного каталогу, а вже потім до електронного, то зараз відправною точкою цього процесу є ІПС Google або інші пошукові системи. Логіка користувача проста і правильна: потрібна інформація має бути отримана якнайшвидше і найменш трудомістким шляхом, з мінімальною затратою інтелектуальних зусиль на здійснення допоміжних операцій (пошук джерел інформації, оцінка їхньої повноти тощо).

У четвертому розділі дисертації подано основні результати з наукових праць, включених до Списку публікацій здобувача за темою дисертації і представлених у Списку використаних джерел: №№ 1 [203], 2 [175], 4 [228], 5 [214], 22 [207], 27 [176], 28 [182], 30 [186], 35 [276], 37 [75], 40 [169], 41 [170], 43 [193], 46 [179], 47 [186], 48 [192], 50 [174], 52209 [209], 53 [211].

РОЗДІЛ 5
ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТНОЇ ЕВРИСТИКИ В БІБЛІОТЕКАХ, АРХВАХ, МУЗЕЯХ

5.1 Тенденції розвитку документної евристики в доступі до інформаційних ресурсів

Проблема вдосконалення документального пошуку завжди була актуальною в суспільстві. Вона вирішувалася шляхом правильно організованих і зручно розташованих фондів, якісно створеного до них довідкового апарату, ефективного використання тієї або іншої ІПМ, і цілком залежала від існуючих технологій, спочатку ручних, згодом – автоматизованих, сьогодні – Інтернет. На думку К. В. Лобузіної, інформаційна революція створила нові умови для прискореного розвитку суспільства, «поставила перед людством нові вимоги до створення інноваційних технологій формування та управління інформацією», опрацювання якої потребує «нових технологічних рішень», а це прискорює «швидкість комунікації»,«надає нові можливості в конкурентній боротьбі за володіння знанням, що характеризує новий етап інформаційного суспільства, як суспільства знання, яке актуалізувалося з початку XXI ст.» [336, с. 1]. З'являється наука, що вивчає проблеми інформаційних комунікацій (у тому числі мережевих) – комунікативістика (communication science) [107, с. 6], яка має допомогти готувати якісних спеціалістів, що вміють професійно подавати інформацію людям, роз'яснювати її. Проте, перед тим як подати і роз'яснити інформацію, її спочатку потрібно мати або створити і зафіксувати в документованій формі, розмістити в БД, відшукати, і тільки потім використати. Такий комунікаційний процес охоплює велику кількість задіяних у ньому учасників, і більше тяжіє до документної комунікації.

Під документною комунікацією А. А. Соляник розуміє процеси і засоби обміну інформацією в суспільстві за допомогою документів [531, с. 5].

Якщо документна комунікація забезпечує рух соціальної інформації у часі та просторі шляхом створення, збереження та розповсюдження документів, то документальний пошук можна вважати її складовою.

Дослідження впливу інформаційного суспільства на документну евристику, визначення її ролі в здійсненні комунікаційного процесу тільки починає осмислюватися. Документна евристика покликана виконувати важливу роль активного наукового посередника в доступі до документів.

По-перше, розвиток документної евристики неможливий без вирішення проблем, що мають теоретико-методологічний характер. Формування джерельної бази, розробка наукової методології, формування нових методичних підходів до документального пошуку в традиційних, автоматизованих ІПС, Інтернеті, заслуговують на пильну увагу з боку наукової спільноти. Гарантом оперативності та якості документального пошуку є досконале лінгвістичне забезпечення ІПС та професіоналізм інформаційних працівників.

Також документна евристика не може обійтися без власного термінологічного апарату. Її термінологія не повинна мати численних синонімів, термінологічної невизначеності, плутанини, термінологічних запозичень з іноземних мов за умови існування відповідних вітчизняних еквівалентів. Допомогти в цьому покликані термінологічні стандарти, якими послуговуються інформаційна, архівна, бібліотечна, музейна та суміжні галузі знань. Оскільки документна евристика носить метанауковий характер, то тлумачення одного терміна в різних стандартах може різнитися. І тут не обійтися від уніфікації.

По-друге, документи, різні за тематикою, матеріальною основою, формою тощо, зосереджені по фондах різних документно-інформаційних інституцій, і завдання документної евристики, – накопичити й узагальнити знання про місцеперебування документів та розкриття їхнього змісту. Це необхідно для того, щоб користувач, у разі потреби, міг звернутися саме до тієї інституції, в якій зберігається потрібний йому документ. Отже, виникає

потреба у взятті на облік кожного документа, а відтак – створення Зведеного електронного каталогу документних ресурсів України (бібліотек, архівів, музеїв тощо).

Оскільки комп'ютерні технології почали впроваджувати відносно недавно, а документні фонди формувалися впродовж століть, то більша їх частина потребує ретроконверсії та ретрокаталогізації, тобто переведення з традиційних на автоматизовані ІПС. Після сканування та оцифровування документів, переведення їх в електронну форму, можна говорити про створення Національної електронної бібліотеки України.

Першим кроком у вирішенні цього питання на загальнодержавному рівні стала Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI», мета якої передбачала «підвищення ефективності використання і забезпечення доступу до документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI» [449]. Виконання програми давало змогу підвищити рівень інформаційної культури населення та запровадити в науковий обіг унікальні документи, що становлять історичну і культурну цінність не тільки для України, а й для світової спільноти.

Другим важливим кроком стала, схвалена Кабінетом міністрів України «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». Один із стратегічних напрямів, – «Інтенсивний розвиток та актуалізація документно-інформаційних ресурсів бібліотек на традиційних та електронних носіях і забезпечення доступу до них», безпосередньо стосується документної евристики, адже передбачає ряд заходів, спрямованих на удосконалення документального пошуку, зокрема:

– створення системи корпоративної каталогізації та зведеного електронного каталогу бібліотек України;

– створення корпоративної бази даних авторитетних національних файлів на осіб, організації, предметних/галузевих;

– створення єдиного універсального порталу як точки доступу до національних, освітніх, наукових, пізнавальних, галузевих бібліотечно-інформаційних проектів та інформаційних ресурсів бібліотек;

– запровадження сучасних сервісів доставки документів [543].

У результаті каталоги значно розширять свої пошукові можливості, а користувачі будуть забезпечені універсальним швидким, простим та зручним доступом до усіх типів інформаційних ресурсів бібліотек через єдиний пошуковий інтерфейс.

По-третє, потрібно створити єдину національну метабібліографічну базу даних (покажчики другого і третього ступенів), адже об'єктом обліку в метабібліографії є «вторинні документи, а саме – джерела бібліографічної інформації, бібліографічні посібники» [615, с. 176]. Як зауважує Г. М. Швецова-Водка, «метабібліографічні посібники створюють велику систему, яка може бути розглянута в різних аспектах (змістовому, організаційному, функціональному, жанровому тощо)» [615, с. 176], проте для документної евристики метабібліографія набуває особливого значення як джерело документального пошуку та інструмент, за допомогою якого можна його здійснити. І хоча інформація про місцезнаходження документів відображається в них частково, проте можна отримати інформацію про сам факт існування документа. Особливої уваги потребує розвиток галузевої метабібліографії, адже саме вона може більш повно задовольнити інформаційні потреби фахівців певних галузей економіки.

Розвиток метабібліографії можна простежити за бібліографічним покажчиком третього ступеня. В Україні першим таким покажчиком став науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Українські метабібліографічні посібники (кінець XIX – початок XXI ст.»), який дає можливість виявити як досягнення української метабібліографії, так і наявні лакуни у метабібліографічному забезпеченні окремих галузей, тем чи

відсутність певних видів метабібліографічних посібників у сучасній метабібліографії України [569, с. 10].

По-четверте, у процесі аналітико-синтетичного опрацювання документа, відбувається згортання інформації, створюється його ПОД. В документній комунікації ПОД виконує функції посередника між документами та користувачами, і тим самим реалізує інтелектуальний доступ до документів. Дослідниця К. В. Лобузіна зазначає. що «для реалізації інтелектуального доступу до ресурсів бібліотеки документ документальний масив проходить цілу низку етапів опрацювання» [336, с. 27]. На першому етапі відбувається комплектування фонду; на другому – первинне опрацювання документного потоку, коли документи отримують специфічні атрибути; на третьому – усувається неоднозначність об’єктів пошуку, створюються АФ; на четвертому – розкривається зміст документів за допомогою систематизування, предметизування, анотування, реферування; на п’ятому – відбувається інтеграція розподіленого документного потоку в знаннєвий інформаційний ресурс, забезпечений засобами інтелектуального пошуку: інформацією про колекції і фонди, АФ, тематичними пошуковими інструментами, розкриттям формули класифікаційних індексів та комплексними точками доступу; на шостому – надається можливість отримати на основі сховища знань нові комплексні ресурси за заданими параметрами, зробити необхідні інформаційні зрізи: тематичні, географічні, персональні, видові тощо [336, с. 27–28]. Для архівної та музейної справи можна додати етап експертизи цінності документів.

Майже всі етапи опрацювання документів спрямовані на створення ПОД, але найважливішими є:

– другий, коли визначається заголовок документа і складається на нього бібліографічний опис; від нього залежить абеткове розташування ПОД;

– третій, коли за створюються авторитетні файли на імена осіб та найменування організацій; вони уніфікують різні варіанти найменувань;

– четвертий, коли бібліографічний опис перетворюється на бібліографічний запис, тобто доповнюється класифікаційними індексами, ключовими словами, предметними рубриками, анотацією, рефератом; всі ці елементи є додатковими точками доступу до документа.

Комунікаційне середовище документної евристики оперує знаннями, джерела яких містяться у фондах бібліотек, архівів, музеїв, Інтернеті та ПОДах – згорнутій семантичній інформації про документ. Отже, документно-інформаційні інституції виконують роль сховищ знань, яких потребує користувач, дослідник. У науці дослідник зазвичай рухається до істини через найближчу йому у професійному відношенні інформацію. Однак вирішальна «евристична іскра» часто з'являється від контакту з іншими і підчас дуже віддаленими інформаційними сферами. Ймовірно, шлях до істини у науковому пошуку взагалі йде через оптимальне доповнення вченим концентрації інформації у своїй науковій сфері і асоціації її з інформацією з інших сфер науки [1, с. 79].

По-п'яте, подолання бар'єрів, що виникають в процесі передачі документної інформації. Багатоаспектні документні фонди країни мають великий потенціал для використання суспільством, «однак технологія доступу до документів, яка домінувала в попередні періоди розвитку людства, має радикально змінитися на нову комунікативну технологію доступу до знань» [336, с. 25]. У процесі документної комунікації відбувається фіксування автором у документі знання, що перетворюється в документну інформацію, яка згодом надходить до споживача, «проходить крізь його особистісну інтерпретацію і знову перетворюється у форму знання» [336, с. 25]. У цьому процесі важливим є подолання бар'єрів, що виникають в процесі передачі документної інформації і стоять на шляху перетворення інформації у знання. Рух інформації від автора до споживача залежить від їхніх потенціалів, тобто тих зусиль, які вони витрачають на передачу або отримання інформації. Недостатній або негативний потенціал обумовлює появу інформаційного бар'єру, який перешкоджає руху інформації. Так, Г. Г. Воробйов розрізняє

зовнішні бар'єри – за межами системи, що розглядається, і внутрішні – з вини автора, споживача або обох разом [80, с. 159]. Зовнішні бар'єри існують об'єктивно, незалежно від автора або споживача – тому їх не можна усунути, але можна навчитися долати. К. В. Лобузіна основними інформаційними бар'єрами в сучасній документній комунікації вважає: «інформаційне перевантаження (суперечності між обсягами накопиченої інформації та можливістю окремого суб'єкта її засвоїти, мовні бар'єри), криза управління інформацією (суперечності між легкодоступністю інформаційних джерел та їх якістю й достовірністю)» [336, с. 25]. Також, на думку дослідниці, просторовий і часовий бар'єри з успіхом долають сьогодні глобальні телекомунікації. Іншої думки дотримується Г. Г. Воробйов, який просторовий бар'єр пов'язує з географічним простором. Оскільки людство за допомогою засобів транспорту і зв'язку успішно долає простір і одночасно розширює його для себе, – цей бар'єр ніколи не буде подолано; тільки замість географічних він набуде космічних масштабів [80, с. 159].

Характерною відмінністю історичного і кваліфікованого бар'єрів є їхніх однобічність: інформація тут спрямовується тільки в одну сторону – з глибин історії (через архіви, бібліотеки, музеї та архітектурні пам'ятки) і інформаційного простору (від спеціальних статей і книг до популярної і навчальної літератури). У своєму розвитку людство збільшує ці бар'єри, але водночас вчиться їх долати. Кваліфікований бар'єр (або бар'єр навчання) коливається за висотою в країнах з різним рівнем розвитку, в різних соціальних групах і різних галузях знань. Особливо високий він у галузі музики і математики, може бути, внаслідок недостатньої загальної музичної і математичної культури, які не дозволяють всім вільно читати відповідну літературу і вважати ці сфери не тільки долею фахівців [80, с. 160].

Емісійні бар'єри (з боку джерела) бувають подвійними і одинарними. У першому випадку їх рівною мірою створюють обидві сторони, хоч відносна висота їх буває і різною. До них належать, в першу чергу, державні (політичні) і відомчі (фірмові) бар'єри, коли зайвий централізм двох систем

перешкоджає безпосередньому переходу інформації з однієї системи в іншу. Відносна висота перших може визначатися хоча б за ймовірністю придбання в Грузії літератури, що видається в Литві, в Болгарії – літератури, виданої в Польщі, і в Україні – літератури, що видається у Франції, – за умови, що ця література вільно продається в магазинах країни. Існуючі міжнародні відносини безпосередньо позначаються на висоті бар'єрів, які досягають максимуму в часи війни [80, с. 160].

Система, що підвищує в односторонньому порядку один із названих бар'єрів, створює тим самим додаткову перешкоду до надходження зустрічної інформації – з тієї простої причини, що не можна все отримувати нічого не даючи натомість, і самоізольована система поступово створює свою інформаційну атмосферу, звикаючи обходитися без інформації ззовні [80, с. 160].

Це правило стосується і так званого режимного бар'єру, що зводиться в односторонньому порядку для запобігання витоку секретної інформації (державної, фірмової). Через відсутність науково-обгрунтованих методів, тут діє система правил, згідно з якими – чим суворіший гриф має інформація, тим менше фахівців мають доступ до неї. Зрештою, той, хто зводить занадто низький або занадто високий бар'єр, страждає від нього сам. Ускладнюючи зворотний зв'язок у системі управління, режимний бар'єр, як правило, підсилює вплив відомчого бар'єру, всього того, що в побуті відомо під загальною назвою «бюрократизм» [80, с. 161].

Типово емісійними є також мовні і термінологічні бар'єри. Будь-яка етнічна група населення підпорядковується тим самим інформаційним законам, що й держава або відомство. Посилено розвиваючи свою національну культуру і свою мову, ця група ускладнює тим самим обмін інформацією з іншими групами. З іншого боку, від мовних обмежень особливо страждають великі країни, мова яких не визнається міжнародною, тому в їхніх межах створюється середовище зі слабким інформаційним обміном. Між тим, невеликі країни, в своїй системі освіти приділяють

серйозну увагу вивченню іноземних мов, і їхні фахівці легше підтримують зовнішні контакти (в тому числі за допомогою документів), що можна спостерігати за статистикою учасників міжнародних конгресів і за статистикою посилань у науковій літературі [80, с. 161]. Мовний бар'єр особливо характерний для архівів західного та південного регіонів України, які зберігають документи латиною, польською, німецькою, угорською, румунською, єврейською мовами. Для користувача це створює додаткові ускладнення, вимагає володіння цими мовами. Певним бар'єром є також наявність галузевих архівних установ, які здійснюють довготривале зберігання специфічних архівних документів. Фактично дослідник не має жодних довідників про зміст цих документів і не має відомостей про те, яка архівна інформація може там міститися.

Термінологічні бар'єри створюють фахівці, що працюють у вузьких галузях знань. Якщо вони не підтримують достатніх зв'язків зі своїми колегами в суміжних галузях і не піклуються про те, щоб вироблена ними інформація була доступною для всіх, хто її потребує, дана галузь може залишитися ізольованою від інших галузей. Характерним прикладом служить стан в математиці. Як відомо, математики різних країн легше розуміють один одного, ніж своїх співвітчизників – представників інших наукових напрямів, і подолання цієї перешкоди з обох сторін є складним процесом. Таким чином, мовний та термінологічний бар'єри, в основі яких лежить мова, можуть в певних випадках доповнювати або компенсувати один одного, що нерідко на практиці використовують фахівці [80, с.161].

Третю групу бар'єрів створюють споживачі інформації. Економічний бар'єр виникає там, де споживач не має достатньо фінансових коштів, щоб забезпечити потік інформації в свою систему. Це характерно для слаборозвинених країн і так званих «нестратегічних» галузей економіки. З іншого боку, «стратегічні» галузі певною мірою компенсують економічним потенціалом негативну роль чинного у них режимного бар'єру [80, с. 161–162].

Резонансний і психологічний бар'єри характерні тим, що споживач, крім бездіяльності, може створювати негативний потенціал, тобто активно чинити опір направленому на нього потоку корисної інформації. В першому випадку він морально не готовий сприймати інформацію, вважаючи її марною і навіть шкідливою. Так часто буває у відстаючих галузях промисловості, що неохоче застосовують досвід провідних галузей. У другому випадку у споживача починають проявлятися чисто психологічні чинники при читанні літератури: антипатія до джерела інформації, неприйняття форми або стилю викладу (надмірність, тенденційність, казенність, наукоподібність), страх перед свідомо «неприємною» інформацією, нетерплячість, коли потік інформації навмисно переривається задовго до забезпечення повноти) і т.п. [80, с. 162].

І. М. Ломачинська у загальному переліку інформаційних бар'єрів виокремлює: кількісний – коли кількість документів, в яких міститься потрібна користувачу інформація, перевищує його можливості ознайомитися з усіма документами; або навпаки: коли невелика кількість документів не дає можливості ознайомитися з їх змістом багатьом бажаючим користувачам; орієнтаційно-вибірний – коли користувач не вміє орієнтуватися серед документів і вибирати ті, що потрібні; якісний – коли користувач не може вибрати кращі документи з багатьох, що існують [339, с. 30].

Для архівної евристики вагомою перепоною для архівних розвідок є матеріальний бар'єр. Відсутність комп'ютерного зв'язку між окремими державними архівами або загальноукраїнської бази даних не дозволяє користувачеві оперативно отримувати інформацію за своєю пошуковою темою, що призводить до невиправданих поїздок, значних втрат часу, або навпаки, неможливості здійснити необхідні наукові відрядження з пошуковою метою.

Одна з важливих задач при освоєнні документних потоків полягає в умінні виявляти і долати інформаційні бар'єри з метою забезпечення оптимальної, але не максимальної (здорожує вартість інформації) повноти.

Відповідно до закону С. К. Бредфорда – чим менше корисної інформації в документі, тим більше число таких документів. Досягти 100%-ї повноти збору практично неможливо, і вище деякого рівня, на який слід налаштовувати систему, кожен додатковий відсоток буде коштувати дуже дорого. Тому одним з головних завдань при аналізі документних масивів є відповіді на питання: який ступінь повноти надходить до фонду інформації, яка оптимальна повнота і що потрібно зробити, щоб по можливості зблизити ці два показники [339, с. 162].

Кінець XX ст. знаменувався швидким розвитком інформаційних технологій, що допомогло знизити вплив географічних, відомчих та інших бар'єрів, які були перепоною на шляху забезпечення доступності інформації. Інформаційне обслуговування почало орієнтуватися на використання сукупних інформаційних ресурсів суспільства. Інструментами навігації в цих ресурсах стали електронні каталоги як окремих бібліотек, так і бібліотечних консорціумів. Міжбібліотечний абонемент перетворений в електронну доставку документів.

По-шосте, формування інформаційної культури інформаційних працівників і користувачів.

Залежно від цілей кожне управління, організація повинні розробити свою політику мотивації, закріпити її у нормативних документах і визначити показники оцінки праці та методи винагороди. Потрібно також пам'ятати про відмінність мотивації і стимулювання, внутрішніх і зовнішніх мотивів [48, с. 9].

Особливо важливо обміркувати мотивацію працівників архіву ще й тому, що це особлива категорія людей з погляду особистісних інтересів і трудової мотивації. До нематеріальних способів мотивації можна зарахувати:

– виконання архівом нових функцій (ініціативне інформування, організація роботи з практикантами ВНЗ, наукова робота);

– постійне навчання та підвищення кваліфікації працівників архівної установи тощо;

– поліпшення технічного стану архівної установи, підрозділу (нові

стелажі, персональні комп'ютери, сканери, доступ до інтранету);

– стимулювання часом (вільне розпорядження часом після виконання посадових обов'язків).

Матеріальним способом може бути оплата праці залежно від обсягу виконаної роботи, в основу якої покладено індивідуальні плани роботи працівника архівної установи, підрозділу. Важливо, щоб методи мотивації працювали у системі з методами планування, організації діяльності та контролю [48, с. 10].

Управління персоналом архівних установ можна охарактеризувати, як безперервний процес системної організаційної діяльності, спрямованої на ефективність кадрового забезпечення у виконанні успішності ключових завдань в архівній сфері. Він має три основні параметри: функціональний, організаційний і виховний. Перший параметр полягає у визначенні концепції управління персоналом, опрацюванні кадрової стратегії і тактики. Другий втілюється за допомогою практичного формування персоналу на основі визначення потреб і перспектив, планування роботи з персоналом, підготовки кадрів, раціонального їх розподілу чи добору нових працівників, організації процесу прийняття на роботу, оптимального розміщення і використання потенціалу людських ресурсів, збереження, просування та звільнення працівників, удосконалення і підвищенні їх кваліфікації, раціоналізації витрат на утримання персоналу. Третій параметр формує високі моральні якості працівників, активну громадянську позицію та послідовне дотримання принципів «Кодексу етики архівіста» [48, с. 69–70].

Пріоритетним критерієм оцінки архівного працівника є, з одного боку, високий професіоналізм, інтелектуальність, а з іншого, – моральні риси, тобто вихованість, інтелігентність, тактовність, толерантність, акуратність і привабливий вигляд. В індексі пріоритетів образу архівіста, створеного відвідувачами архівів та користувачами архівних послуг, домінують такі якості, як ввічливість, тактовність, доброзичливість, компетентність, здатність вислухати відвідувача, уміння зрозуміти співрозмовника,

готовність почути його, з повагою ставитись до запитів, систематично працювати над собою. Спілкуючись із науковцями, працівник читального залу, наприклад, повинен постійно дбати про розширення кругозору, примноження своїх знань, збагачення внутрішнього світу, адже від цього залежить його здатність надати кваліфіковану послугу, допомогу, пораду, рекомендації, викликати довіру співрозмовника. Адже професія архівіста в усіх її різновидах вимагає не тільки високої фахової підготовки, ґрунтовного володіння новітніми архівними та інформаційними технологіями, а й адекватної культури поведінки і спілкування [48, с. 89].

Формування інформаційного стилю мислення – важлива задача. Інформаційний стиль мислення передбачає вміння бачити явище у всій його складності, включаючи скриті, неявні причини, що його породили та їх наслідки. В рамках формування інформаційного стилю мислення перед інформаційною культурою особистості ставиться завдання практичного оволодіння методами аналітико-синтетичного опрацювання інформації, формування вміння пов’язувати факти, поняття а одну систему, вміння подумки їх «добудовувати» і правильно інтерпретувати, тлумачити. Виробити інформаційний стиль мислення у особистості – це значить також виробити вміння в швидкоплинні інформаційної ситуації чітко орієнтуватися, правильно оцінювати обстановку і приймати правильні рішення використовуючи при оцінці альтернатив раціональні, естетичні та морально-етичні критерії [234, с. 121].

До завдань інформаційної культури особистості входять завдання технологічного характеру, пов’язані з використанням інформаційних ресурсів суспільства. Їх рішення здійснюється установами, що входять в структуру документальних комунікацій: книговидавничими і книготорговельними установами, бібліотеками, органами НТІ тощо. Формування інформаційної культури в технологічному плані містить:

– знайомство з основними процесами інформаційної діяльності;

– знайомство зі структурою інформаційних ресурсів суспільства;

– оволодіння алгоритмом пошуку документованої інформації в різних масивах і банках даних;

– вміння використовувати традиційні бібліотечно-бібліографічні і електронні інформаційно-пошукові засоби;

– формування навичок самостійної роботи з різними джерелами інформації, включаючи вміння визначати приблизний зміст документа при побіжному його перегляді, вироблення різної техніки читання тексту, вміння отримувати інформацію з тексту, систематизувати і оформлювати отримані відомості, організовувати особисту інформаційну базу, у вигляді особистих бібліотек, баз даних;

– вміння застосовувати інформаційні та бібліотечно-бібліографічні засоби в професійній і самоосвітній діяльності [234, с. 123].

Реалізація поставлених завдань здійснюється шляхом організації практичного навчання інформаційним і бібліотечно-бібліографічним засобам пошуку інформації в ході професійної підготовки фахівця. Це – курси бібліотечно-бібліографічної грамотності, бібліотечні уроки, комп’ютерні практикуми і т. д. Але в цілому реалізація всього комплексу завдань інформаційної культури особистості розосереджена за різними соціальними інститутами і через це вплив на особистість виявляється локалізованою та мозаїчною [234, с. 124].

У силу важливості цієї проблеми в сучасних умовах необхідний комплексний підхід до її вирішення, координація діяльності всіх соціальних інститутів, що беруть участь в її реалізації у вигляді багатоступінчастої програми, що дозволяє направлено формувати з урахуванням вікових, соціальних та професійних сторін гармонійно розвинену в інформаційному плані особистість [234, с. 124].

У третьому розділі ми згадували серендипність, яку потрібно розвивати користувачам інформації. У Хертфорширдському університеті у Великій Британії провели дослідження та виділили риси, які найбільш притаманні тим, хто робить «випадкові знахідки». Отже, такі люди:

● схильні сприймати як корисний досвід усе, що з ними відбувається;

● бачать у людях і подіях можливості для розвитку;

● дослухаються до інтуїції та швидко діють;

● оптимісти, які ніколи не кидають розпочату справу – навіть якщо шансів на успіх украй мало;

● вчаться на власних помилках [660].

Залишається невирішеним важливе питання: чи існує об'єктивна «структура організації думок», однаково обов'язкова для всіх, або вона розвивається разом з появою або засвоєнням нових думок? [624, с. 19]. Теоретики інформаційного пошуку фактично стояли на першій точці зору, у той час як практики бібліотечної справи і бібліографії, в сутності, – на другій. Розвитку другої точки сприяють творчо активні користувачі, які шукають в каталозі смислові зв'язки, які в ньому не відображені. І завданням є організувати каталоги так, щоб вони могли асимілювати досвід і інтуїцію користувачів, що виявляють нетрадиційні, але важливі зв'язки між знаннями.

Такі можливості закладено в бібліотечному каталозі. Сьогодні стає зрозумілим, що їхня неформалізованість, гнучкість систематизування і предметизування документів – важлива перевага традиційних бібліографічних систем в порівнянні з ІПС. Перевагою є і те, що бібліограф поєднує в собі індексатора, що створює ПОД, і консультанта із запитів – посередника у бібліографічному пошуку [624, с. 19].

Користувач далеко не завжди має усвідомлену потребу в інформації, він може прагнути отримати інформацію про те, як добути потрібне йому знання. У консультаціях бібліографа користувач опосередковано дізнається про «задум» каталогу, а робота з каталогом допомагає побачити відображену в ньому неформальну структуру організації знань. Хороший каталог приносить користь і тоді, коли користувач працює з ним, не маючи точно відпрацьованої і до кінця усвідомленої стратегії пошуку [624, с.19–20].

По-сьоме, важливим чинником перспектив розвитку документної евристики є стандартизація інформаційної сфери. Так, з 01.07.2011 по

01.07.2014 був чинним ДСТУ-П ISO/TR 8393:2010 «Правила ISO щодо бібліографічного впорядкування. Приклади застосування принципів бібліографічного впорядкування на моделі правил», у якому зазначалося що він може бути використаний «як модель правил для визначення та для будь-якого наступного перегляду вже існуючих правил бібліографічного впорядковування для абеткових, предметних та словникових каталогів». Передбачалося, що стандарт можна використовувати при формуванні баз даних і бібліографій, а його метою було «досягнення уніфікованості в бібліографічному впорядкуванні…» [441, с. 1]. Оскільки розрахований він був на використання людьми з різною професійною підготовкою й досвідом, то основним його принципом було уникнення значної складності.

Стандарт ISO 7154, на якому базувався ДСТУ-П ISO/TR 8393:2010, встановлював вимоги щодо впорядковування за три-, чотири- та п’ятирівневою ієрархією. ДСТУ-П ISO/TR 8393:2010 запозичив з ISO 7154 чотирирівневу ієрархію, що складалася з таких рівнів (від вищого до нижчого): запис упорядкування; зона впорядкування; елемент упорядкування; символ упорядкування. Запис упорядкування – одиниця упорядкування на першому та найвищому рівні (основний запис посилання, предметний запис); зона впорядкування – одиниця впорядкування другого рівня, яку безпосередньо підпорядковують запису впорядкування (ім’я автора, ім’я колективного автора, назва та ін.); елемент упорядкування – одиниця впорядкування третього рівня (прізвище, ім’я та по батькові як частини імені особи є двома елементами зони впорядкування «персональне ім’я»); символ упорядкування – одиниця впорядкування найнижчого рівня (літери, цифри, записані як числа, нелітерно-цифрові знаки та позначки для ідентифікації розпізнавання є символами впорядкування різних типів) [441, с. 3].

Стандартизація інформаційної сфери має бути не допоміжним чинником, позбавленим самостійної значущості, а одним з елементів, що забезпечить істотний внесок у розвиток сучасної інформаційної діяльності. Представлення у світовому інформаційному просторі національних

інформаційних ресурсів вимагає від інформаційних працівників вирішення багатьох проблем, пов'язаних передусім з гармонізацією міжнародних стандартів.

По-восьме, координація дій зі створення ПОД як на рівні окремої документно-інформаційної інституції, так і на загальнодержавному рівні. Координація як функція менеджменту – це процес систематизації, впорядковування, узгодженості розрізнених процесів, інформації, дій інформаційних працівників та цілих підрозділів у діяльності документно-інформаційної інституції [48, с. 10] або сфери соціальних комунікацій в цілому.

По-дев'яте, вплив ергономіки на якість документального пошуку. Ергономіка допомагає розібратися у тому, як правильно, оптимально організувати простір для створення ПОД інформаційними працівниками та здійснення комфортного документального пошуку користувачами. В ергономіці людина, середовище і комп'ютерна техніка активно функціонують як єдина система, в якій головним ланцюжком є людина. На думку Т. М. Білущак, трансформація у сфері архівної ергономіки охоплює такі процеси:

– клієнтоорієнтований графік роботи: це стосується як приймання громадян, так і режиму роботи читальних залів;

– сучасний сайт із дружнім інтерфейсом і розширеним спектром online-сервісів. Замовлення справ (оформлення вимог) та надсилання запитів через сайт вже можливі. Також доступний каталог із зручною навігацією. Оплата послуг через особистий кабінет, online-доступ до всіх оцифрованих документів, а також створення особистого цифрового архіву з можливістю обміну (архівна соціальна мережа);

– підвищення рівня доступності до оцифрованих документів;

– скорочення термінів виконання запитів;

– введення електронної черги для приймання громадян;

– online-запис на роботу у читальний зал;

– можливість відслідковувати на сайті статус замовлення тощо [48, с. 48–49].

Але, звернімось до класика евристики, – М. П. Ковальського, у дослідженнях якого важливе місце посідали теоретико-методологічні питання пошукової діяльності. Спираючись на розробки попередників і власний досвід роботи в архівах, вчений висловив цікаві думки щодо класифікації евристики, архівного пошуку, а також подальшого розвитку методики розшукування джерел. Розглядаючи досягнення евристичної діяльності, М. П. Ковальський виділив теоретичні та практичні аспекти (напрями) розвитку евристики на перспективу. Найголовнішими з них визначив такі:

1) Для подальшої розробки методів евристики історичних джерел виникає необхідність виробити прийоми пошуку не лише джерел в цілому, а й певних фактів та їх системи, що може бути найвищою стадією евристичної діяльності [294, с. 13];

2) Для виявлення і фіксації джерел з історії України XVI–XVIII ст. необхідно проводити всеохоплюючу архівну евристику в зарубіжних архівосховищах, рукописних відділах бібліотек і музеїв, особливо в Польщі, Італії, Австрії, Румунії, Франції, Греції, Швеції, Туреччині та інших країнах [295, с. 113];

3) Інформаційно-евристичні і бібліографічні завдання. До їх здійснення належить створення загальнодержавного інформаційного поля (тезауруса) з фіксацією (каталогізацією), обліком усіх джерел, що стосуються історії України від давніх часів до сьогодення. Для початку необхідно визначити джерельні комплекси. Має бути чітка послідовність такої евристичної діяльності. При генеральній (загальній) фіксації зазначатиметься ступінь їх впровадження або не впровадження до наукового обігу в археографічних публікаціях різної форми, типу і виду. При цьому важливим є виявлення різних темпів здійснення таких публікацій, а потім розкриття їх окремих складових (елементів) [286, с. 5].

Що стосується документної евристики, то першочерговими завданнями є: зібрати та упорядкувати інформацію про місцезнаходження окремих документів; створити повні галузеві метабібліогрфії; уніфікувати процес створення ПОД; розширити точки доступу до документа за рахунок визначення класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, дескрипторів та ведення АФ; розробити методику документального пошуку; окреслити компетенції, яких мають набути інформаційні працівники та користувачі.

5.2 Прикладні аспекти реалізації парадигми розвитку документної евристики в документно-комунікаційній системі суспільства

Виникнення системи комунікації за допомогою документів одразу ж вимагало організації проміжних сховищ, у яких би останні накопичувались і зберігалися в систематизованому вигляді. Архіви, музеї, бібліотеки належать до документно-інформаційних інституцій, соціальною функцією яких є зберігання історичної пам’яті та історико-культурної інформації протягом всієї історії людства. Архівні документи, які зберігаються в архівних, музейних, бібліотечних фондах є унікальними за змістом, різноманітними за типом та характером і складають невід’ємну частину духовної спадщини українського народу [21, с. XV]. Ці інституції відіграють ключову роль у здійсненні комунікаційного процесу. У теорії комунікацій їх розглядають як обслуговуючі комунікаційні інститути, які виконують три соціальні функції: а) комунікативно-пізнавальну; б) кумулятивно-пошукову; в) ціннісно-орієнтовну. Завдяки виконанню цих функцій забезпечується «усуспільнення інновацій, соціалізація членів суспільства, формування і зберігання документованої соціальної пам’яті» [527, с. 86].

Комунікативна і пізнавальна функції властиві природній мові, мають природне походження. Стосовно до штучно створених об’єктів, в тому числі до документів, бібліотек, музеїв, комунікаційних інститутів, поняття функції

виявляється пов’язаним із поняттями мети і призначення. Метою і призначенням комунікаційних інститутів є задоволення комунікаційних потреб суспільства Звідси випливає, що соціальними функціями комунікаційного інституту є конкретизація його громадського призначення для доцільної організації його практичної діяльності – комунікаційного обслуговування. Оскільки осмислене повідомлення завжди є джерелом знання про факти, концепції, переживання, вказівки, то комунікативна функція зливається з пізнавальною функцією, і ми говоримо про комплексну комунікативно-пізнавальну функцію. Комунікаційними інститутами (службами) пізнавальна функція не може здійснюватися інакше, як через комунікаційне повідомлення (сповіщення), а комунікаційний акт заперечує сам себе і перетворюється на фізичний вплив, якщо він не супроводжується передачею будь-яких знань, тобто відсутня пізнавальна функція. Оповіщення та пізнання – дві сторони комунікаційної діяльності, нерозривно пов’язані одна з одною, тому утворюють єдність комунікативної та пізнавальної функції [527, с. 114]. Забезпечення інформаційних потреб користувачів реалізують завдяки професійній діяльності посередників із пошуку, збирання, опрацювання, накопичення інформації та подання її у зручній для користувача формі. Більшість інформаційних посередників виконують суто технічні функції, просувають документи від автора до споживача, і не несуть відповідальності за змістовне наповнення документів.

Кумулятивна функція також не реалізується відокремлено: вона завжди передбачає пошукову функцію, і навпаки. Кумуляція (накопичення, зберігання) документальних фондів або баз даних доцільна тільки за умови подальшого пошуку, а виконання пошукової функції неможливо без наявності відповідного сховища, в іншому випадку шукати буде ніде. Отже, потрібно говорити про комплексну кумулятивно-пошукову функцію комунікаційних інститутів [527, с. 114].

Названими двома комплексними соціальними функціями не обмежується коло сутнісних функцій комунікаційних інститутів. Є ще одна,

також присутня у будь-якій комунікаційній діяльності функція – ціннісно-орієнтовна. Оповіщення про будь-які знання, переживання, мотиви і накопичення документальних фондів завжди передбачають відбір тих смислів, які відповідають поставленій задачі. Комунікаційна діяльність, як соціальна пам’ять, завжди селективна і в цьому плані впорядкована, а не хаотична. Селективність чітко проявляється в процесах пошуку (будь-який пошук – селекція) і пізнання (неможливо пізнати нерозкладений універсум) [527, с. 114–115].

Оскільки соціальна комунікація є смисловою, а смисли володіють тією або іншою цінністю, логічно назвати «ціннісно-орієнтовною» соціальну функцію, обумовлену властивістю селективності соціально-комунікаційної діяльності та соціальної пам’яті [527, с. 115].

У результаті виявляються три сутнісні функції комунікаційних інститутів: комунікативно-пізнавальна; кумулятивно-пошукова; ціннісно-орієнтовна [527, с. 115].

Перші дві функції випливають з визначення соціальної комунікації як руху смислів в просторі і часі, вони явно здійснюються усіма комунікаційними службами, або разом, або окремо. Ціннісно-орієнтовну функцію можна назвати тіньовою щодо кумулятивно-пошукової та комунікативно-пізнавальної функцій. Вона, мов тінь, супроводжує обидві сутнісні функції, стаючи необхідною їх супутницею, і сама перетворюється в сутнісну функцію. Разом із тим наявність її не завжди усвідомлюється і визнається [527, с. 115].

Архіви, музеї, бібліотеки, бібліографія, довідкові центри суть кумулятивно-посередницькі (соціально-мнемічні) інститути, які виконують всі три сутнісні функції, а театри, школи, книговидання, преса, телебачення, радіо – більше посередницькі інститути, яким притаманні функції: комунікативно-пізнавальна та ціннісно-орієнтовна. На основі сутнісних функцій формуються прикладні функції соціально-комунікаційних інститутів, які обумовлені поточними суспільними завданнями. Прикладних

функцій виявляється чотири: соціалізуюча (освітня, педагогічна), культурно-освітня, науково-допоміжна (забезпечення науково-технічного прогресу), ідеологічна (ідейно-виховна) [527, с. 115].

Прикладні функції є історично зумовленими, звідси – прагматична спрямованість цих функцій, що дозволяє називати їх «прикладними». Склад цих функцій історично і соціально зумовлений, він є змінним і різноманітно термінологічно оформлений [527, с. 115]. Прикладні функції утворюються внаслідок прагнення органів влади використовувати можливості (ресурси) комунікаційних інститутів для досягнення своїх цілей. Хронологічно прикладні функції з'являються одночасно з сутнісними функціями, але в силу їх похідності від перших повинні вважатися вторинними [527, с. 116].

Специфіка діяльності, співвідношення функцій музеїв, бібліотек і архівів щодо зберігання документів, розмежування різних видів писемних джерел між архівом та бібліотекою, питання про місце музеїв у зберіганні архівних документів тривалий час були об'єктом дискусії як зарубіжних, так і вітчизняних архівістів. Так, 1922 р. архівіст і музеєзнавець Г. С. Габаєв у праці «Опыт формулировки основных принципов организации научных хранилищ» («Досвід формулювання основних принципів організації наукових сховищ») писав, що архів – це лабораторія ученого, музей – кафедра популяризатора, а бібліотека – те й інше. Серед архівістів цього періоду була поширена думка, що музеї не мають права збирати архівні документи і повинні передавати їх архівним установам через те, що вони недоступні дослідникам. Музеї розглядалися лише як культурно-освітні, а не наукові заклади, а документи, що в них зберігалися, як експонати [21, с. XV].

1926 р. І. Л. Маяковський у статті «Архив, библиотека и музей» («Архів, бібліотека і музей») [357] зауважив, що у різні періоди змінювалися теоретичні засади та організаційні форми розмежування та взаємовідносини архівів, бібліотек і музеїв стосовно писемних пам'яток минулого. На базі проведеного вивчення діалектики розвитку архівів, бібліотек і музеїв автор визначив сутність їх діяльності щодо писемних матеріалів і визначив, як

практично досягти взаємодії між ними. У статті закладено цінні загальні теоретичні засади щодо розподілу сфер діяльності архівів, бібліотек і музеїв, але практичні висновки були спірними. Дискусія закінчилася визнанням за музеями та бібліотеками права на існування в них відділів рукописів та інших структурних підрозділів для зберігання архівних документів [21, с. XV].

Бібліотеки, архіви, музеї об'єднує спільна доля, загальні проблеми та загальні методи роботи. Але «в силу традиції існують розрізнені науки – бібліотекознавство, архівознавство, музеєзнавство, які настільки слабкі за своєю методологічною базою і настільки неефективні за результатами досліджень, що на рівних правах з ними існують бібліотечна справа, архівна справа, музейна справа – цим підкреслюється, що практика тут мало залежить від науки і мало що від неї отримує» – такої думки у 1990-х рр. дотримувався Г. Г. Воробйов. І додавав, «може бути, почасти тому виникла документалістика, яка намагається, поки не дуже успішно, об'єднати розрізнені зусилля бібліотекарів, архівістів, музейних працівників для рішення загальних проблем на основі загального інформаційно-системного підходу» [83, с. 145–146].

Інтеграційні процеси між різними науковими, освітніми установами призвели до того, що на початку XXI ст. знову постало питання співпраці та взаємодії музеїв, бібліотек та архівів. У травні 2004 р. у Варшаві (Польща) відбулась 10-та міжнародна конференція архівістів країн Центральної та Східної Європи – Сковронківські читання. Темою читань стала проблема спільного та відмінного у єдиній системі накопичення, зберігання та використання історичної пам'яті – музеїв, бібліотек, архівів [637]. Відзначивши важливість кожної зі вказаних установ у цих процесах, учасники дискусії зауважили, що вже давно назріла потреба розглянути взаємодію діяльності всіх трьох складових національної пам'яті у сучасних умовах. Продовженням обговорення ролі музеїв, бібліотек і архівів у системі історичної пам'яті стала дискусія, яка того ж року розгорнулася на сторінках російського журналу «Отечественные архивы» («Вітчизняні архіви») [122].

Учасники дискусії визнали, що музеї, бібліотеки та архіви є рівноцінними, взаємодоповнюючими одна одну підсистемами єдиної системи історичної пам'яті. Підкреслювалось, що об'єктами музейного, бібліотечного та архівного зберігання є предмет, книга, документ [21, с. XV–XVI].

Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка спільно з Харківською державною академією культури протягом двадцяти років проводить науково-практичну конференцію «Короленківські читання». Якщо перші роки конференція не мала конкретної теми, то з 2013 р. запропонована тема конференції об'єднала бібліотеки, архіви, музеї. Так, 2013 р. – «Бібліотеки, музеї, архіви у медіа-просторі регіону», 2014 р. – «Бібліотеки, архіви, музеї: формування цифрового регіонального простору», 2015 р. – «Бібліотеки, архіви, музеї: інноваційні моделі розвитку», 2016 р. – «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору», 2017 р. – «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів», на 2018 р. запланована тема – «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» [587].

Сучасний стан ілюструє перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. №266, який зафіксував:

02 Культура і мистецтво

027 Музеєзнавство, пам'яткознавство

029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа [451].

Таким чином, сьогодні музеєзнавство позначає науку, а бібліотечна та архівна справа охоплюють практичні сфери; для музейної сфери готуємо теоретика, для бібліотечно-архівної – практика.

Останнім часом бібліотеки, архіви і музеї розглядаються як складник соціальних інститутів, які збирають та зберігають джерела соціальної, історичної та національної пам'яті (Л. А. Дубровіна, А. М. Киридон,

І. Б. Матяш) [145] та під кутом наукотворчого покликання (Є. Б. Рашковський).

Питання місця та ролі архівів, музеїв і бібліотек у суспільстві, їх участі в освіті, ознайомленні громадськості з культурними цінностями, та, відповідно, пошук нових форм і методів інформування про їх архівні зібрання й на сьогодні залишаються в центрі уваги архівістів, музеєзнавців, бібліотекознавців, співробітників музеїв і бібліотек, адже зазначені установи мають багато спільного у своїй місії. Багатовікова історія суспільства свідчить про те, що ці установи, незалежно одна від одної, збирали й зберігали документи, рукописи. Однак, у той же час, їм притаманні специфічні риси, що знаходять відображення в характері та організації їхньої діяльності, в покладених на них завданнях. Кожна з зазначених установ має свої особливості у формуванні фондів, обліку, систематизації їх типів і видів, підходах до зберігання та розповсюдження інформації про них. У той час як в архіві справа, одиниця обліку та одиниця зберігання може формуватися з одного документа або сукупності документів, у музеях кожен предмет розглядається як окрема одиниця обліку [21, с. XVI].

У бібліотеки, архіву та музею, за всієї їх специфічності, дійсно є багато спільного. Бібліотека зберігає друковані видання, архів – рукописи та машинописні тексти. Суттєвою відмінністю друкованого видання від архівного документа є якісна характеристика тиражованості першого та унікальності останнього. У великій бібліотеці є відділ рідкісної книги, який носить характер музею, з тією різницею, що книги менш наочні, ніж звичайні експонати, але безпосередній контакт з ними неможливий. Кожен великий архів має бібліотеку і музей; бібліотека – це, по суті, продовження архіву, тому що книги потрапили сюди разом з рукописами. У музеї виставлені найбільш рідкісні рукописи, і музей архіву нічим не відрізняється від відділу рідкісної книги бібліотеки. І нарешті, у кожному музеї є архів і бібліотека, і деякі екземпляри рукописів і книг виставляються як звичайні експонати [83, с. 147].

Зі збільшенням обсягів електронних ресурсів і розвитком технологій

надання мультимедійної інформації все частіше говориться про суміщення функцій бібліотек, музеїв і архівів як документно-інформаційних інституцій. Всередині цих інституцій також відбувається злиття раніше самостійних функцій. Ідеологія інформаційних технологій передбачає, що використання комп'ютерної техніки в бібліотеках призводить не тільки до зникнення старих моделей обслуговування, а й до їх повні й заміні на нові гнучкі форми організації діяльності [245, с. 12]. Прикладом може слугувати зближення функцій комплектування та каталогізування.

Грані співпраці бібліотек, архівів та музеїв розглядаються як на міжнародному [637], так і на загальнодержавному [14] та регіональному [266] рівнях, оскільки саме ці установи є головними інформаційними системами нашої країни. Проте ми ще не використали значною мірою потенціал, який міг би бути отриманий при більш тісній їхній взаємодії.

Бібліотеки, архіви, музеї є зберігачами джерел, і ті, хто мають бажання розшукати там потрібні джерела повинні до певної міри бути обізнаними стосовно устрою і сутності цих установ, а саме «библіотекъ и архивовъ, такъ какъ въ нихъ не имѣется печатныхъ каталоговъ и инвентарей» – зазначалось у перекладній праці німецького історика, джерелознавця Е. Бернгейма «Введеніе въ историческую науку» (1908) [30, с. 49]. Далі підкреслювалось, що кожен повинен уяснити собі, яким чином слід знайти книгу у бібліотеці. Насамперед потрібно зазначити ім'я автора, тому що рукописні бібліотечні каталоги, які слугують для розшуку, розташовані в абетковому порядку авторів, а серед однакових прізвищ за іменами. Якщо не зазначено ім'я, то маючи справу навіть з рідкісним прізвищем, потрібно багато часу, щоб розшукати книгу, а коли йдеться про поширене прізвище, то знайти її стає просто неможливо.

Останнім часом бібліотеки, архіви і музеї розглядаються під кутом наукотворчого покликання. Так, Є. Б. Рашковський зазначає, що «традиційна для наукової думки звичка відносити світ бібліотек, музеїв і архівів до службової і до того ж суто гуманітарної «інфраструктури» науки ні жодною

мірою не виправдовує себе», а якщо з увагою звертатися до історико-наукових сюжетів, то цей світ слід було б визначити «як одну із серцевин науки» [476, с. 300], адже ніякі «серйозні творчі узагальнення і прориви, ніякі теоретичні ревізії, на яких, власне, і будується історія наукової думки, неможливі без прямого або непрямого звернення до першоджерел наукового пізнання – інструмента, рукописного або матеріального пам'ятника, книги, документа, довідкового матеріалу, прямого людського свідчення» [476, с. 300–301].

Уся робота із взаємного співвіднесення різних першоджерел нашої свідомості, що включає моменти логічної упорядкованості і раптового співвідношення предметів, документів, текстів та ідей, – є частиною наукової евристики, наукотворчого процесу. «Справжній образ ученого складається з глибокої внутрішньої спеціалізації і одночасно ширини світогляду» [476, с. 302].

Переконливою є думка О. П. Коршунова, що потреба у подоланні інформаційних бар'єрів, які стали перепоною для реалізації відповідності між документом і споживачем, слугувала «внутрішньою першопричиною створення ряду суспільних інститутів (бібліотечної справи, книжкової торгівлі, архівної справи та ін.)». Саме такі інститути покликані «долати інформаційні бар'єри і забезпечувати нормальне функціонування системи документальних комунікацій». Саме в цьому «найбільш загальна (єдина) функція усіх посередницьких суспільних інститутів в системі документальних комунікацій (у тому числі і бібліографії), але кожен з них виконує її своїми специфічними засобами». О. П. Коршунов виокремлює бібліографічне посередництво, яке полягає у тому, що в його ході «організовується рух до споживачів не самих документів, а лише відомостей про них». Відомості про документи і є бібліографічною інформацією [304, с. 102].

Бібліотеки як платформи у здійсненні комунікаційного процесу. Універсальним місцем збирання пам'яток культури, з часом – друкованих видань, рукописних документів і матеріальних предметів стали бібліотеки – установи культури, що організовують збирання, збереження, використання

творів друку та пам’яток писемності з давніх часів [21, с. XVII]. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» подає офіційне визначення бібліотеки: «інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки» [448]. Оскільки діяльність цієї інституції спрямована на задоволення потреб користувачів, то її можна розглядати як соціально-комунікаційний інститут, що призначений для збирання, зберігання та організації користування переважно опублікованими документами.

За багаторічну історію бібліотеками нагромаджено великий досвід не тільки збирання та збереження документів, удосконалення технологій та методик роботи з ними, а й використання документної інформації. Фонди бібліотек, на відміну від музейних фондів, є доступнішими для дослідників.

Утвердження загальнодоступної бібліотеки як необхідного суспільству соціально-комунікаційного інституту пов’язано з її роллю поширювача соціальної інформації (правової, економічної, побутової) для всіх категорій населення. Свого часу Л. Б. Хавкіна зазначила: «бібліотека має бути енциклопедичною, повинна охоплювати повне коло знань, а оскільки бібліотека обслуговує читачів різної підготовки, то коло знань, що міститься в ній, має складатися з кількох послідовних ступенів, або, висловлюючись точніше, з ряду концентрів» [585, с. 51].

А. М. Ванєєв розглядав бібліотеку як соціально-комунікативну систему, яка забезпечує формування комунікативних зв’язків із різними соціальними структурами.

Потреба населення в отриманні інформації, виробниками якої, крім влади, органів місцевого самоврядування, є різні системи життєзабезпечення суспільства (торгівля, бізнес, фінанси, медицина, правоохоронні органи, організатори дозвілля). Бібліотека, збираючи цю інформацію, виступає як

гарант права громадян на інформацію, стає платформою у здійсненні комунікаційного процесу і впливає на становлення нормальних стосунків соціального партнерства в суспільстві.

Бібліотека як соціально-комунікативний інститут виникла для зберігання корисної суспільству інформації. Без бібліотек, які зберігали досвід, накопичений людством, інформатизація була б неможлива. Бібліотека завжди забезпечувала поповнення знань, яких бракувало індивіду, групі і суспільству, знаннями з бібліотечної пам'яті. Коли обсяг накопичених індивідами знань перевищив можливість їх якісного (без втрат, без забування) зберігання і відтворення для передачі наступним поколінням, коли люди почали усвідомлювати важливість і значимість знань в їхньому житті, відчувати потребу в їх поповненні, тоді й виникла бібліотека як інформаційний посередник.

Однією з перших великих універсальних бібліотек епохи еллінізму була Александрійська бібліотека, яка знаходилась у столиці єгипетської держави Птоломеїв. Перші Птоломеї створили в цьому місті Мусейон – академію наук давнього світу, куди вона і входила. За часів правління Птолемея Філадельфа, який захотів зібрати у Мусейоні все, що було створено до того часу наукою і літературою, почалася масова купівля книг. Емісари Птоломея відправились, у першу чергу, до таких відомих центрів книготоргівлі, як Афіни і Родос. Птоломей збирав для своєї бібліотеки не тільки грецькі тексти, а й ефіопські, перські, навіть індійські. Поступово склався гігантський книжковий фонд, який до кінця царювання Птоломея Філадельфа нараховував 500–1000 сувоїв, а 47 р. до н.е. (тобто, у той рік, коли сталась пожежа) 700 тис. сувоїв. Це була велика бібліотека давнини. В ній працювали представники грецької і римської інтелектуальної еліти. Основна заслуга в упорядкуванні фондів і каталогу належить грецькому вченому і поету Каллімаху. Він прославився своїми «пінакесами» – спробою бібліографічного опису книжкових скарбів Александрії [586].

Характеризуючи стан бібліотек в Україні у першій чверті XX ст., на сторінках тижневика «Тризуб» міститься статистика – «20 000 найрізноманітніших типів від Всеукраїнської Бібліотеки до бібліотеки при хаті-читальні» [46], і задля виявлення загального стану бібліотечної справи та з метою окреслення шляхів надалі, Український науково-дослідний інститут книгознавства розпочинає обстеження бібліотек та їхньої роботи.

Книжки завжди були носіями знання. Знання як важлива знаково-семіотична складова інформаційних комунікацій накопичувалося, трансформувалося і передавалося до бібліотеки відповідно до семантико-прагматичного критерію користувача – від індивідів і груп до бібліотечної пам'яті, а від неї знову до індивідів і груп, поширюючись на соціум у цілому. Бібліотека стала першим інформаційним посередником комунікаційних процесів, який представив у своїй бібліотечній пам'яті практично всю документовану соціальну пам'ять. Бібліотека охоплювала процеси отримання документів, їх бібліографічного описування, класифікації, зберігання, використання і дослідження всіх носіїв знань.

У зв'язку зі збільшенням обсягу і ускладненням інформації під дією соціуму, з'явились інші інформаційні посередники: музеї, інформаційні агенції, автоматизовані інформаційні системи, інтернет і т.п. Проте жодна з цих інституцій не в змозі замінити бібліотеки. Це пояснюється тим, що, по-перше, в усі часи бібліотека мала в своїй пам'яті порівняно більший обсяг знань щодо соціальної пам'яті; по-друге, бібліотека повніше, ніж інші інститути, задовольняє саме комунікативно-пізнавальні потреби, а не інформаційні; по-третє, вона акумулює, опрацьовує і зберігає такі знання, які стимулюють творче мислення бібліотекаря і користувача; по-четверте, вона поступово адаптується до інформаційно-комунікаційних технологій, які постійно оновлюються [411, с. 46].

Розвиток бібліотеки впродовж всієї історії відбувався відносно безперервно, змінюючись за кількома параметрами. Можна гіпотетично виокремити п'ять нижчезазначених параметрів з тенденціями за:

● обсягом охоплення соціальної пам’яті (відносне зменшення охоплення);

● потужності компенсації інформації знанням (відносне посилення потужності);

● силою впливу знання на свідомість користувача (відносне підвищення сили впливу);

● рівнем задоволення комунікативно-пізнавальних потреб (відносне підвищення рівня задоволення);

● конкурентоспроможності щодо інших видів інститутів (відносне зниження конкурентоспроможності) [411, с. 47].

Когнітивний підхід дозволяє встановити, як, якою мірою, в яких функціональних компонентах перспективної моделі бібліотеки і чому функціонує знання і пов’язані з ним феномени: інформація, інформаційні комунікації, бібліотекар, користувач, документ, свідомість, пам’ять, пізнання, потреба в комунікації і пізнанні; яким закономірностям вони підпорядковуються, які ефекти викликають, як їх узгодити між собою і завдяки цьому оптимізувати роботу реальної бібліотеки [411, с. 47].

Оптимізація роботи бібліотеки пов’язана з електронними послугами, які визначили шляхи сучасного розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування. Першою значущою послугою впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в бібліотеках став доступ до електронних каталогів спочатку локальних, а згодом – через інтернет. Серед видів електронних послуг є доступ до фактографічних баз даних.

Бібліотеки України мають певні напрацювання у створенні авторитетних/нормативних заголовків індивідуального автора, найменувань установ, географічних найменувань. У вітчизняному бібліотекознавстві затверджено «Стратегію розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [543], яка, серед іншого, передбачає створення Національної електронної бібліотеки, створення зведеного електронного каталогу бібліотек та бази

даних авторитетних національних файлів, а на перспективу до 2025 р. – приєднати зведений електронний каталог бібліотек України та електронні каталоги окремих бібліотек до світового зведеного каталогу бібліотечних ресурсів (WorldCat).

В інформаційному просторі бібліотеки відбувається взаємодія вербальної і документальної комунікації. Компоненти вербального рівня інформаційного простору: індивідуальні інформаційні тезауруси та мова, що передає образи. Компоненти документальної комунікації: споживачі і створювачі інформації; документи; ІПМ та ін. Документи є результатом метаморфози індивідуальних інформаційних тезаурусів і мови, коли контактує автор і споживач документа. Для встановлення зв'язку документа з потенційним споживачем природна мова трансформується в ІПМ.

Перед споживачами інформації виникають певні перепони у здійсненні документального пошуку. Зокрема, їхня поява викликана недотриманням уніфікованих підходів до створення документів (діяльність авторів і видавців) і вторинної інформації про них, недосконалістю і різноманітністю ІПМ.

Первинний документ як елемент інформаційного простору, вбирає в себе атрибутивні властивості інформації, піддається аналітико-синтетичному опрацюванню і у вигляді вторинного документа потрапляє до довідково-пошукового апарату бібліотеки. Шлях бібліотеки до досконалої ІПС, до «навігаційних сходинок», які були б надійними орієнтирами і провідниками споживачів до її скарбів є завжди складним, особливо для великої бібліотеки [208].

Сьогодні ДПА трансформувався. Трансформований пошуковий інструмент сучасної бібліотеки, на думку Т. Ф. Берестової, можна позначити терміном «навігаційно-пошуковий апарат». Навігаційно-пошуковий апарат – це засіб орієнтації в муніципальному, регіональному, федеративному, світовому інформаційному просторі, він повинен стати механізмом навігації в інформаційному просторі, освоєному бібліотекою та/або створеному нею. Значення навігаційно-пошукового апарату визначається тим, що без навігації

в інформаційному просторі, без знаходження координат конкретних документів (адреси місця зберігання) неможлива їхня трансляція з тої або іншої точки глобального інформаційного простору в бібліотеку [26, с. 21].

Щодо навігаційно-пошукового апарату, який відображає і віддалені документи, максимальна повнота недосяжна навіть для дуже великих бібліотек [26, с. 24]. Для вирішення проблеми його надійності необхідні спеціальні дослідження і багаторічні спостереження за порталами, веб-сайтами, веб-сторінками і навіть мережевими документами в середовищі їх побутування. З точки зору, надзвичайно цінними є узагальнення змін, які відбуваються з інформаційними об’єктами в інтернеті. Сьогодні таких спостережень і описів не вистачає, а без них неможливо створити концепцію включення інтернет-ресурсів в інформаційний простір бібліотеки [26, с. 25]. Навігаційно-пошуковий апарат виконує роль посередника між документом і споживачем й трансформується слідом за зміною фонду, так як є його відображенням.

Типо-видова структура документного потоку і видів запитів споживачів, пов’язана з використанням багатьох ІПМ. Мережевий режим роботи бібліотек підвищує роль ІПМ в забезпеченні доступу до документів. А покращення доступності для користувачів бібліотек веде до необхідності розробки нових ІПМ. Т. Ф. Берестова вважає, що підставою «для вибору тої або іншої ІПМ є специфіка документних ресурсів бібліотеки та інформаційних потреб її користувачів» [26, с. 27].

Набір і поєднання віддалених джерел і джерел пошуку, що знаходяться на фізичній території бібліотеки, використання комплексу різних ІПМ – це новий етап у розвитку інструментів, які знімають інформаційні бар’єри, розширюють простір бібліотеки, збільшують його обсяг. Широкий асортимент навігаційних і пошукових можливостей – ось суть явища, яке можна назвати навігаційно-пошуковим апаратом бібліотеки [26, с. 27].

Методики документального пошуку розроблялися на основі класифікації запитів користувачів. Досі виділяли такі види запитів

користувачів: конкретний (бібліографічний опис); тематичний, не визначений. Видача документа була неможлива без ІПМ. Найскладніше здійснити тематичний (або змістовний) пошук. Пошук інформації за змістом називають також предметним і систематичним пошуком. В Росії тезауруси, рубрикатори досі створювалися в галузевих органах НТІ [26, с. 28].

Складності проведення пошуку документів у наш час викликані і техніко-технологічними змінами, які відбулися в сфері документальних комунікацій. Через мережеві технології значна частина документів перестала концентруватися на фізичній території бібліотеки (в якості фондів і каталогів). Великі масиви текстів і творів різного формату, різного змісту, географічного, хронологічного і мовного охоплення, також як і відомості про них, стали доступними нескінченній більшості користувачів. Пошук необхідних документів через інтернет проблему їх отримання вирішує лише частково, а іноді і усугубляє її. Пов’язано це з тим, що в інтернеті документи не контролюються і не опрацьовуються за єдиною схемою. Однак їхнє знаходження і забезпечення доступу до них стало однією з важливіших задач бібліотечно-бібліографічного сервісу [26, с. 28].

Реалізована можливість надання у відповідь на запит користувача повного тексту документа веде до інтеграції з бібліотечним обслуговуванням, наприклад, з міжбібліотечним абонементом, електронним доставлянням документів та видаванням книг у читальних залах [245, с. 12].

Складності мережевого пошуку посилюються тому, що в мережі інтернет-ресурс може зникнути назавжди, стати платним, змінити свою ціну і свою адресу тощо. Змінність інформації інтернет-ресурсів призводить до того, що бібліографи і користувачі потрапляють в складне становище при оформленні посилань на електронні публікації. В електронному документі часто відсутні номери сторінок, роки, немає нічого стабільно зафіксованого і незмінного, що могло б ідентифікувати джерело. Положення може виправити уніфікація описів електронних документів і бібліографічних посилань на документи, отримані з інтернету [26, с. 29].

Щоб забезпечити мету створення інформаційного простору як найбільш комфортніших умов отримання інформації, бібліотека повинна подолати інформаційні бар'єри, використовуючи всі методичні і техніко-технологічні засоби пошуку, ідентифікації і оцінки документа.

Специфіка бібліотеки відрізняється від численних комерційних інформаційних агенцій тим, що бази даних цих агенцій, як правило вузькопрофільні, а інформація, що міститься в них, актуальна тільки на даний момент, у даних обставинах, для даного користувача. Бібліотека ж дає можливість отримати інформацію про історичний розвиток предмета, що цікавить користувача, його міжгалузевих і міжпредметних зв'язках.

Бібліотеки поєднують науково-технічну інформацію з архівно-музейною.

Архіви як сховища людського знання та потенційні «джерела поповнення бібліотечних фондів». В архівах, порівняно з бібліотеками, зберігаються, переважно, управлінські документи. Слово «архів» означає особливу установу для зберігання письмових актів і, взагалі, документів, що мають будь-яке історико-юридичне значення. Архіви є сховищем людського знання і досвіду, слугують інтересам держави і суспільства. Могутні держави Сходу, усвідомлюючи всю користь і необхідність архівів, мали їх ще за кілька тисячоліть до Різдва Христова. Були архіви і в давній Персії, і в класичній Греції, свого часу з'явилися і в Європі. Проте ставлення до архівних документів в Європі було різним. Так, наприкінці XVIII ст. в Англії цінні документи продавалися крамарям на обгортковий папір, палітурникам – на палітурки; у Франції, в період великої революції, було спалено кілька мільйонів пудів пергаментних і паперових архівних документів. Документи гинули також і під час різного роду реформах в архівній справі [52, с. 291]. Так, Наполеон I 1810 р. вирішив зосередити всі архіви підвладних йому країн в Парижі, щоб створити єдиний грандіозний архів держав Європи. На шляху до Парижа багато цінних архівних документів було втрачено. Проте на початку XX ст. у деяких країнах Європи дивились на архіви як на

«лабораторії наукової думки, а на архівні документи, – як на пам'ятники людської творчості, досліджуючи які можна було наблизитися до більш вірного і виразного розуміння минулого» [52, с. 290]. Класифікація документів в архівах доводилася до такої тонкості, що деякі учені навіть жалілися на те, що, завдяки «утонченню класифікації, сильно ускладнюється розшукування документів» [52, с. 292].

До послуг відвідувачів англійських архівів досвідчені копіїсти і фотографи, які за невелику плату швидко і ретельно виготовляють копії з будь-яких документів. На допомогу особам, які займаються в архіві, є «прекрасні видання документів, що стоять на межі між каталогом і виданням документів. Кожен документ в цих виданнях позначений не тільки числом і роком, але й мембраною, тобто частиною сувою, з якого він списаний» [53, с.293]. За подібним виданням будь-який документ можна було легко знайти в архіві, а оскільки ці видання були і в продажу, то кожен бажаючий, який проживав за межами Англії, міг замовити собі копії з документів, вказавши назву документів та їх мембрани.

Архіви Давньої Русі як соціальні інститути були сховищами не тільки актів, але й книг, які розглядалися як юридичні акти. Якщо взяти Псковську Судну Грамоту (акт, що датується XIV–XV ст.), то у ряді статей (14, 32, 38 та ін.) [78] говориться про те, що той чи інший документ (платіжна розписка та ін.) іноді не мав жодного юридичного значення, якщо він його або копію не було віддано на зберігання в «скриню Св. Трійці», тобто в скриню, що знаходиться при соборі Св. Трійці. І, навпаки, якщо документ своєчасно покладено в скриню, то він набував значення акта, який безумовно підлягав виконанню – оскарженню подібний документ не підлягав. А. М. Большаков припускає, що «скриня Св. Трійці» існувала ще в XII ст. Цією скринею завідувала особлива особа – скриняр, який не тільки зберігав документи, а й засвідчував вчинені акти печаткою [52, с. 295]. У Києві документи і книги зберігалися в церкві Св. Софії, в Новгороді – в Софійському соборі і знаменитій церкві Св. Іоанна на Торжку. Майже в кожному монастирі була

своя «скарбниця», де зберігали акти і книги. Користувачі архівів, зі свого боку, мають долати історичний інформаційний бар'єр: чим більша відстань у часі між джерелом інформації і користувачем, тим менше інформації користувач отримує, тим більшою є її цінність для нього.

В епоху розквіту Москви, остання, збираючи уділи і області, об'єднувала у своїй «скарбниці» і архіви цих частин і областей. Робилося це, звичайно, не з любові до старовини; «збирання» грамот входило до планомірних розрахунків московських князів, бо робило їх володарями не тільки земель, а й тих прав, які були зафіксовані в грамотах. До цих документів приєднувались акти самих князів. Також населення зобов'язувалося здійснювати певні юридичні акти в письмовій формі. Якщо до всього цього ми додамо письмове справочинство наказів і провінційних установ, то отримаємо архівний фонд московської Русі [52, с. 295]. Проте доля архівів московської Русі була драматичною, велика кількість справ знищена пожежами, війнами, вологістю, невіглаством і недбалістю сучасників.

За Петра І актосховища вперше отримують назву архівів і мають стати окремими від канцелярій установами для зберігання закінчених справ. Завідувати архівами мали архіваріуси. Дві важливих ідеї в галузі архівної справи простежувались крізь хаос: ідея централізації архівів та усвідомлення наукової цінності архівних документів. Реформування архівної справи відбулося на основі законодавства революційного часу, коли у 1918–1921 рр. вийшов ряд відповідних документів. Зокрема, Положення про Головне управління архівною справою від 27 квітня 1921 р., Інструкція про організацію Губархівів від 5 серпня 1921 р. та ін. Реформою передбачалося, що справи і документи усіх архівів урядових установ утворюють єдиний Державний архівний фонд, яким керує Головне архівне управління архівною справою (Головархів). Всі архіви і справочинство, що знаходяться в губерніях, складають особливий єдиний губернський архівний фонд, що є частиною державного єдиного архівного фонду. Губернськими архівними

фондами завідують губернські архівні управління, які підпорядковані Головархіву. Всі автономні республіки засновують у себе центральні управління архівною справою, яким і передається весь архівний фонд та окремі архівні справи в установах, що переходять у відання нових республік [52, с. 304].

М. М. Васильченко, досліджуючи функційні трансформації в еволюції архівів, виокремив чотири етапи існування архівів. На першому етапі відбувається зародження архіву як соціокомунікаційної інституції (з початків функціонування й до кінця XVIII ст.) – головною функцією було зберігання документної ретроспективної інформації. За часів Київської Русі комунікативна функція архівів окреслювалася лише окремими соціальними верствами. В епоху феодальної роздробленості архіви починають виконувати функцію обліку й опису документного матеріалу. У період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої важливим елементом взаємодії архіву як соціокомунікаційної інституції із суспільством у процесі надання соціально значущої ретроспективної документної інформації можна вважати видачу витягів з актових книг. Архіви також починають виконувати функцію «державної пам’яті». У XVI ст. відбувається процес відокремлення архівної справи від поточного діловодства, що стало початком інституалізації архівів. Завдяки цьому архіви в тогочасній суспільно-комунікаційній системі є цілком самостійною інституцією, зі своїми організацією, функціями, як на внутрішньосистемному, так і на зовнішньосистемному рівнях [65, с. 278].

На другому етапі існування відбулося становлення архіву як соціокомунікаційної інституції (кінець XVIII ст. – до 1918 р.), активізується використання документних матеріалів. Важливою стає інформаційно-аналітична функція, здійснюється експертиза цінності документів. Архіви стають також лабораторіями історії, вперше відкриваються читальні зали; архівні документи публікуються через канали наукових комунікацій [65, с. 278].

На третьому етапі спостерігається функціонування архіву як соціокомунікаційної інституції (1918–1991 рр.) оформлення архівів у державну галузь управління архівною справою та діловодством. Важливого значення набуває довідкова та екскурсійна робота, виходить друком спеціалізована періодика. Тривають процеси активної взаємодії, архіви співпрацюють із бібліотеками, музеями, ЗМК та іншими соціокомунікаційними інституціями [65, с. 279].

Четвертий етап (1991 р. – сьогодення) – трансформації архіву – характеризується впровадженням інформаційно-комунікаційних моделей розвитку, епохою електронних архівів, процесами інформатизації та комп’ютеризації, застосуванням універсальних аналітичних методик щодо електронного управління документацією, поступом архівів до аналітичних центрів соціально значущої ретроспективної документної інформації, долученням до національних та міжнародних інформаційних автоматизованих структур [65, с. 279].

Певною мірою можна розглядати як середовище соціальних комунікацій засобами ретроспективної документної спадщини, через які здійснюється «спілкування» з минулим [65, с. 279].

Архів є об’єктом вивчення архівознавства. Архівознавство, як особлива наукова дисципліна, має два завдання: 1) виробити основи найкращого і найпростішого влаштування архівів, що забезпечить не тільки збереження архівних документів, але і зручність користування ними в інтересах наукових і ділових і 2) зробити зміст архівів відомим і ввести його в науковий обіг не тільки свого народу, а й міжнародний [52, с. 284].

Що стосується розміщення справ, то вони мають бути поставлені на полицях за номерами. Питання про систематизацію справ тісно пов’язане з питанням про нумерацію. Архів може мати або одну нумерацію і в такому випадку становитиме одне ціле, без відділів, або структуруватися за відділами, кожен з яких матиме свою особливу нумерацію [52, с. 286]. Одна загальна нумерація має перевагу, оскільки всі класифікації архівних

документів більш-менш спірні, а численні відділи в архіві незручні. Незручність цієї системи – цілковита залежність від абеткового каталогу. Досвід архівістів-практиків показав, що в великих архівах розумніше не використовувати одну нумерацією. І той же досвід показує, що справжнім принципом архівного порядку є історичне розподілення архівних документів: все, що жило самостійно в минулому, має жити самостійно і в архіві. Історична класифікація не відміняє й інших систем: 1) хронологічної, 2) географічної, 3) абеткової і 4) за змістом, але всі ці системи не повинні бути основними [52, с. 286].

Опис справ і складання архівних довідників – справа не така легка, як може здаватися з першого погляду. Знавець архівної справи М. В. Калачев зазначав: «тільки фахівець ґрунтовно знає свій предмет, може кількома словами точно і ясно визначити як назву, так і сутнісний вміст рукопису» *[Цит. за:* [52, с. 287]*]*. Успіхи історії, певною мірою, залежать від удосконалення ДА архівів, оскільки про саме існування документа можна дізнатися лише випадково.

Способи опису архівних документів залежать або: 1) від характеру описуваного документа або 2) від мети опису – призначається він тільки для архівних потреб чи для загального користування шляхом друку.

Кожна описана справа повинна мати, на думку знавця архівної справи І. Ю. Андрєєвського: 1) заголовок і 2) власне опис, який представляє собою коротку, але ґрунтовну розповідь про зміст справи, із зазначенням не тільки результату, але й місць з наукової точки найбільш цікавих. Опис розміщується на обкладинці справи. З опису створюються картки для покажчиків трьох видів: 1) особисті, 2) географічні і 3) предметні. А. М. Большаков зазначає: «якщо архів буде так описано, тоді навести будь-яку довідку буде надзвичайно просто, і вчені заняття в архіві будуть дуже полегшені. Але подібний опис – ідеал» [52, с. 288]. Оскільки на початку XX ст. для детального розкриття архівних фондів знадобилося б багато років,

обмежувалися лише одним заголовком, в якому викладалася суть справи, із зазначенням важливих документів, що знаходяться у справі.

Сучасні державні архіви нараховують десятки і сотні мільйонів документів. Від організації архіву залежить полегшення або, навпаки, ускладнення роботи дослідника над архівними документами. Більше ніж півстоліття назад, характеризуючи стан архівної справи, Г. Г. Воробйов зауважив – «якщо в даний час на пошуки документів йдуть роки, і ми далеко не завжди знаходимо потрібні, якщо через нестачу приміщення передчасно знищуються старі архіви, значить завдання архівної справи досі не вирішені. Знаменно, що з падінням ймовірності великих географічних відкриттів неухильно зростає ймовірність не менш важливих відкриттів в наших архівах» [82, с. 12–13]. Переходячи до окремих видів документів, він зазначає, що особливу категорію архівів займають фонди креслень – дуже незручна форми документації (згорнуті листи великого формату). Для будівництва, наприклад, корабля необхідно від 3 до 5 тис. аркушів креслень та іншої документації обсягом 10 тис. сторінок. Ці креслення зберігаються за номерами і фактично зовсім недоступні для працівника, який зазвичай ставить запитання, де і коли вже розроблялася подібна конструкція або до якої конструкції вже застосовувався даний вузол в поєднанні з іншим вузлом. У деяких конструкторських бюро креслення розробок знищуються через кілька місяців, оскільки в межах цього терміну діє так звана конструкторська пам’ять, що дозволяє здійснити пошук потрібного креслення серед інших накопичених креслень. У багаторічних фондах подібні пошуки вже неможливі [82, с. 13].

Щодо музеїв, то тут завдяки зусиллям мистецтвознавців, істориків, археологів і краєзнавців зібрано таку кількість експонатів, що більша їх частина не експонується, а зберігається в фондах, недоступних для огляду. Виникає питання, як створити інформаційну систему, щоб, наприклад, кожна знахідка археолога одразу ставала доступною всім іншим археологам, а

відвідувачеві одного музею стали б доступними експонати всіх інших музеїв [82, с. 13].

Архіви і музеї, зберігаючи культурне надбання людства, є скарбницями національної пам’яті.

Популяризація архівних та музейних фондів відбувається шляхом проведення різноманітних інформаційних заходів. Проте є відмінність між об’єктами експонування: у архівів – документи, у музеїв – «предмет, створений у процесі побутової (інструменти, меблі, одяг тощо) та творчої (твори мистецтва) діяльності людей, а документи використовуються здебільшого як ілюстративний матеріал» [5, с. 10].

Еудженіо Казанова розмежовував особливості діяльності архіву, музею та бібліотеки. Він вбачав відмінність архіву від інших установ пам’яті в тому, що він має не лише культурні цілі, як бібліотека та музей, а й юридичні, політичні та суспільні [642, p. 37].

Завдяки таким якостям як наочність і репрезентативність музейні предмети доступні і зрозумілі широкому колу оглядачів, які мають різний інтелектуальний рівень. Для розкривання інформації, що міститься в архівних документах, нерідко необхідно мати специфічні знання, що значно звужує коло користувачів архівами [5, с. 10].

Діючими нормативно-правовими актами встановлено вимоги до експонування документів, недотримання яких може завдати документам непоправної шкоди: «Документи на виставках експонують у вигляді копій, муляжів. На стаціонарній виставці можуть короткочасно експонуватися оригінали документів. На пересувних виставках документи експонують лише у вигляді фото- та електрографічних копій. У разі експонування оригіналів документів їх розміщують у засклених вітринах, які замикають і опечатують, у приміщенні, де розміщують виставку, має підтримуватися режим, що забезпечує збереженість архівних документів» [453]. Виставка – головний комунікаційний канал, що пов’язує музей і відвідувачів.

Науково-технічна документація, яку умовно поділяють на групи:

проектна, науково-дослідна, конструкторсько-технологічна, – має низку особливостей щодо матеріальної основи та розмірів, що, часом, значно обмежує її експонування. Йдеться про графічну НТД, виконану на кальці. Значна кількість креслеників має великі формати, які часто сягають понад два метри завдовжки (А0). Це завдає багато клопоту організаторам виставок, наражаючи їх на невиконання наказу Держкомархіву України від 13 липня 2009 р. № 117 «Про заходи що до посилення збереження документів під час експонування на виставках»: «Неухильно забезпечувати нормативні вимоги що до експонування оригіналів документів у засклених вітринах, що замикаються і опечатуються, та контролювати відповідний режим їх експонування» [455].

До того ж візуальне сприйняття креслеників, технологічних схем і картографічних документів залежить від рівня технічної обізнаності оглядача експозиції. Така НТД часто є складною для сприйняття широким загалом, тому потребує розлогих пояснень і додаткових наочних матеріалів – фотографій /макетів споруди або виробу [5, с. 11].

Оформлення у такий спосіб проектної документації дозволяє провести паралель між задумами проектувальників і їх втіленням у реалізованій споруді.

Сучасні норми висувають вимоги до оформлення підтекстівок до документів, які є обов’язковим атрибутом. Вони містять:

● назву документа (експоната);

● коротку анотацію;

● пошукові дані;

● інформацію про спосіб відтворення та автентичність документа.

Для НТД може також зазначатися (за необхідності):

● назва розробника документа;

● назва проекту (для проектної документації);

● заголовок одиниці зберігання, до складу якої входить документ; відомості щодо археографічних особливостей документа;

● інша необхідна для розуміння змісту документа інформація [5, с. 13].

Відтак, завдяки залученню комп'ютерних технологій для підготовки експозиції архівної документації перед архівістами та музейними працівниками відкриваються нові можливості.

У практиці архівної роботи дедалі більше використовуються копії документів, які відредаговано у відповідних графічних редакторах та поєднано із необхідним текстовим супроводом і додатковою наочністю.

Електронне експонування за допомогою веб-ресурсів та презентаційних виставкових версій є перспективним напрямом виставкової роботи з огляду на можливість коментування документної інформації НТД, нівелювання габаритів креслень (у порівнянні з проблемами натурного експонування графічної документації), розширення термінів і меж експонування документів, а також на відсутність потреби у придбанні спеціального виставкового обладнання [5, с. 14].

Музеї як посередники комунікаційного процесу. Нині загальноприйнята інтерпретація музею як зберігача культурних артефактів, цінностей зазнала суттєвих змін. Трансформаційні процеси торкнулися не тільки змістовної сторони, але також структурно-функціональних аспектів діяльності музейних установ. Останнє привело до появи нових видів музейних установ (музей одного експоната, інтерактивний музей, музей під відкритим небом), виконання поряд з усталеними функціями (збору, зберігання тощо) функцій принципово іншого напряму, наприклад, проведення культурно-освітніх заходів (презентація книг, лекції і т. п.), розширення сфери послуг, що надаються та ін. [428, с. 138].

Одним з найбільш поширених і широко використовуваних в рамках соціогуманітарного знання є інституційний підхід. Музей, з урахуванням його основних концептуальних засад, розглядається як соціальний інститут, який має певну структуру і виконує відповідні функції [475, с. 20]. Соціально-економічна, культурна ситуація, що складається на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, обумовлює реалізацію музейними

установами ряду функцій, з яких виділяється одна/декілька визначальних. В результаті структура музею вибудовується відповідно до так званих «функцій-детермінант», у зв'язку з чим його діяльність спрямовано насамперед на їх максимальну реалізацію [428, с. 138].

Досі вчені-гуманітарії мають різні думки щодо того, які функції повинен виконувати музей, і яка з них є головною. Вибір конкретної функції як пріоритетної зумовлює можливі варіанти інтерпретації музейного закладу. Багатьма музеологами музей розглядається як науково-дослідна установа, культурно-просвітницький заклад, просвітницький заклад, рекреаційна установа. Проте, в рамках інституціональної традиції в різних варіантах її інтерпретації музей трактується як соціальний інститут, який виконує ту чи іншу функцію залежно від направленості діяльності установи.

Основні концептуальні положення комунікаційного підходу були викладені американським дослідником К. Е. Шенноном в математичній теорії комунікації (50-ті рр. XX ст.). Надалі теорія К. Е. Шеннона знайшла застосування не тільки в інформатиці, але й в галузі гуманітарних наук, оскільки припускала орієнтованість на «передачу будь-якого можливого повідомлення» [618, с. 244]. Дана комунікаційна модель має певну структуру і складається з таких компонентів: джерело інформації, що створює повідомлення; передавач, що перероблює повідомлення в сигнали; канал; джерело шуму, що спотворює сигнал в процесі передачі; приймач; адресат [618, с. 245]. Однак за всієї універсальності комунікаційна модель К. Е. Шеннона, на думку О. В. Беззубової, «призводить до спрощення і схематизації», оскільки основне завдання комунікації зводиться до «точного або приблизного відтворення в певному місці повідомлення, обраного для передачі в іншому місці» [618, с. 243]. Тому виникають питання щодо можливості застосування даної теорії до процесів комунікації в культурі.

Подолати недоліки комунікаційної моделі К. Е. Шеннона спробував канадський музеєзнавець Д. Камерон. Д. Камерон вперше застосував термін «комунікація» щодо музею і запровадив у науковий обіг таку категорію, як

музейна комунікація. Автор дещо спрощує модель К. Е. Шеннона і до основних базових компонентів – передавач (працівник музею), посередник (реальні речі в музеї) і приймач (відвідувач) – додає зворотний зв'язок із метою верифікації ефективності комунікаційного процесу, а саме: чи отримано повідомлення і чи зрозуміле адекватно [25, с. 419].

Д. Камерон визначає музей як комунікаційну систему, яка включає «канали вербальної і візуальної інформації». Останню, наприклад, відвідувач отримує через музейні експонати, а вербальну інформацію – шляхом спілкування з музейними працівниками. Разом із тим процес обміну вербальною інформацією може мати як односпрямований, у вигляді безпосереднього сприйняття інформації відвідувачем, так і двоспрямований, в формі діалогу, характер. В цілому «музейна комунікація» розуміється як «процес спілкування відвідувача з експонатами» [490, с. 247]. Продуктивність процесу залежатиме від виконання таких умов: з одного боку, від «здатності відвідувача сприймати специфічну мову речей, з другого – від здатності творця експозиційного простору «перекласти »ідеї на мову матеріальних речей» [490, с. 248]. Відтак, концептуальні положення, розроблені Д. Камероном, було покладено в основу комунікаційної діяльності музеїв і стали поштовхом для подальшого вивчення даної проблематики [428, с. 146–147].

Дещо критично поставилася до комунікаційної моделі канадська музеєзнавиця Е. Хупер-Грінхіл. Основні зауваження зводилися до того, що процес комунікації, відповідно до моделі Д. Камерона, передбачає передачу заздалегідь визначеного повідомлення, а це виключає можливість відвідувача самостійно конструювати нові смисли. Тому англійська дослідниця розробила авторську модель музейної комунікації. Її концептуальні положення було запозичене з семіології комунікації (Ж. Мунен), фокус уваги останньої зосереджено на «цілеспрямованих і конвенціональних комунікаційних системах» [24, с. 22]. За основу автор взяла базові категорії семіології комунікації – показник (індекс) і доречність, які були адаптовані

до музейної проблематики. Так, показник є одночасно і «матеріальною частиною феномена, що відображається в музеї, і абстрагований від нього, входячи в концептуальну схему» [648, p. 24].

Запровадження другої категорії (доречність) дозволяє визначити, як представлені експонати взаємопов'язані з цілями експозиції, а також виявити ті елементи феномена, які слід розглядати як показники. Доречність, що застосовується щодо музейних експонатів, є результатом відносин відповідності між позиціями адресанта і адресата, а також повідомленнями, які «несе» експозиція, і значеннями, які отримують від неї відвідувачі [428, с. 147].

Формування музейних колекцій залежить від принципів комплектування фондів музею на основі наукових планів комплектування, відповідно до яких проводяться наукові експедиції, архівні розвідки, цілеспрямований пошук окремих предметів, закупівля на аукціонах тощо. Увагу більшості дослідників зосереджено не на музеї, а на музейному предметі. До музейних предметів належать: писемні пам'ятки – рукописні і друковані документи, рукописні книги, стародруки, книги з автографами, маргіналіями, рідкісні видання XVII–XX ст., книжкові фонди, друковані видання – запрошення, афіші, програми, документи, газети; документальні та художні кіно-, фотодокументи; фонозаписи мовні та музичні, що мають документальне, меморіальне або художнє значення. Фонди особового походження у складі музейного зібрання складають біографічні (особові) документи, документи службової діяльності окремої особи, родини або роду. Крім того, в архівних підрозділах музеїв зберігаються документи, пов'язані з історією створення музеїв [21, с. XVI].

Перш ніж потрапити до музею, предмети, що представляють культурне багатство суспільства, вилучаються з середовища побутування з метою збереження їх «у фіксованому стані впродовж тривалих періодів часу» [623, с. 40]. Процес відбору предметів, які в подальшому представлятимуть музейну цінність й іменуватися як музейні предмети, здійснюється шляхом

вилучення їх з реальної дійсності, спираючись на музейне документування, тобто музеєзнавчий процес пізнання.

Усі музейні предмети розподіляються між основним та науково-допоміжним фондом. Під час відбору документів до основного фонду передбачається проведення експертизи цінності документів. Музейна цінність документа визначається не лише художньою цінністю, а й його історичним, естетичним, меморіальним, комунікативним та науковим значенням [21, с. XVI].

За підсумком основне призначення музейних предметів зводиться до виконання освітньо-виховних та пізнавальних функцій. Освітньо-виховна функція полягає в поширенні знання з метою емоційного впливу і розширення кругозору, пізнавальна – передбачає той факт, що музейні предмети виступають як так званий «робочий матеріал» для інших наукових дисциплін, стаючи об’єктом вивчення і джерелом нового знання [428, с. 143].

Документ із музейної колекції має зовсім інше навантаження, ніж із архівного зібрання. Документи, що представлені в експозиції музею, призначені для відвідувачів. Останні, як правило, не є фахівцями, тому документ подається для них як експонат. Тут спрацьовує одна з найважливіших соціальних функцій музею – емоційний вплив експоната на глядача. Музейний об’єкт повинен бути репрезентативним й автентичним. У зв’язку з цим вступають в дію закони побудови експозиції, які передбачають певні вимоги до документа: збереженість, читабельність, привабливість. Наявність у документів зазначених особливостей дає можливість використовувати їх у музейних експозиціях для глибокого емоційного впливу на відвідувачів. Деякі документи за своїми зовнішніми ознаками не привертають увагу відвідувачів музеїв. Водночас такі документи можуть зацікавити дослідників через їхній зміст, а не зовнішній вигляд. Нагальною потребою є розширення доступу до фондів музеїв з метою залучення до наукового обігу архівної інформації [21, с. XVII].

Вихідним пунктом комунікації вважається створення музейної експозиції, участь в якій беруть художники, експозиціонери, зберігачі музею і т. д., тобто, оперуючи категоріями Е. Хупер-Грінхіл, «упряжка» комунікаторів. Адресант (експозиція), передаючи повідомлення, в яке заздалегідь музейним працівником закладено той чи інший сенс, автоматично стає учасником комунікаційного процесу. Для актуалізації смислів відвідувач має не тільки володіти особистим досвідом, знаннями, системою цінностей, а й певним набором культурних кодів. Саме завдяки використанню власних культурних кодів відвідувач виокремлює смисли, показники, які отримують певні значення, що дозволяє розглядати його як активного творця смислів. Смисли, отримані ним «при прочитанні» експозиції, групуються і утворюють масив смислів. Область взаємного збігу масивів смислів є, на думку Е. Хупер-Грінхіл, областю середніх значень. Комунікацію можна вважати успішною, якщо область перетину смислів, отриманих відвідувачем з експозиції, збігається тою чи іншою мірою зі смислами, які були закладено створювачами експозиції. Таким чином, представлена модель дозволила дати відповіді на питання щодо того, чому відвідувачі по-різному сприймають одну і ту ж музейну експозицію, і визначити музей як «штучні комунікативні системи, що цілеспрямовано використовують знаки і сигнали, які можуть бути як предметом соціального вивчення, так і предметом соціального навчання» [24, с. 22].

Адаптувати комунікаційну модель до культури в 60-ті рр. XX ст. спробував М. Маклюен, роботи якого в подальшому послужили однією зі складових формування теорії музейної комунікації в цілому. Канадський культуролог на семінарі в Нью-Йорку (Museum of the City of New York) піддав критиці деякі загальноприйняті положення теорії музейної комунікації, зокрема питання, що стосуються «опозиції візуальної і тактильної інформації, яка реалізується в просторі музею» [25, с. 420]. Як правило, традиційний музей ототожнюється з книгою, де основним є «сюжетна лінія, а музейні об’єкти розглядаються як ілюстрації до неї». В

результаті складається уявлення про музей як про «лінійний простір з наперед заданим змістом і строго певною послідовністю» [25, с. 420]. Передача сенсу в даному випадку здійснюється через експозицію музею. Однак М. Маклюен дотримується іншої точки зору, згідно з якою сенс не транслюється, а кожного разу формується заново. У ідеалі такого принципу повинні дотримуватися сучасні музеї, проте через те, що відвідувачі більшою мірою схильні до пасивного сприйняття інформації, на практиці це не реалізується. Вирішення цього питання автор бачить у створенні такого типу галереї, в якій експозиція буде побудована за «мозаїчним принципом з не зв'язаних між собою експонатів, тобто без наявності сюжетної лінії, для того, щоб основний акцент робився на окремі предмети» [25, с. 420]. В результаті відвідувачі музеїв мають можливість самостійно «створювати смислові послідовності» і тим самим отримувати нові знання [428, с. 148].

У музеї, як особливій комунікативній системі, інформація, передана відвідувачеві, закодована «в формі самих речових, предметних частин досліджуваного процесу або явища» [13, с. 48]. Вихідним компонентом в комунікативній системі виступає музейний предмет (експонат), що трактується в даному контексті як знак, «матеріальний предмет, що виступає як представник іншого предмета, властивості або відношення і використовується для придбання, зберігання, переробки і передачі повідомлень, що слугують характеристиці явищ або подій в процесі музейної комунікації» [13, с. 38]. Основне призначення музею полягає в тому, щоб спробувати встановити зв'язки і смисли музейних предметів, що розглядаються як «тексти» [428, с. 155].

Основними параметрами музейних предметів виступають інформативність, репрезентативність, атрактивність і експресивність. Універсальною ж властивістю, характерною для експонованих музейних предметів, є знаковість. Вона спрямована на виявлення значущості основних параметрів (інформативності, репрезентативності, атрактивності,

експресивності) з метою реалізації поставлених завдань в експозиції [428, с. 148–149].

Перш ніж потрапити до музею і стати в подальшому музейним експонатом, предмет вилучається з «первинної природного або суспільного середовища» [13, с. 39]. У музеї предмет за рахунок взаємодії з іншими музейними експонатами, образно кажучи, «розкривається» з іншого боку, набуваючи тим самим іншого функціонального призначення. Наявні дані про предмет, сформовані виходячи з зовнішнього вигляду, є лише незначною частиною інформації, що міститься в ньому. Саме завдяки об'єднанню експонатів в логічне ціле, тобто в експозицію, значно збільшує їхню інформативність [428, с. 149].

Згаданою вище проблематикою займався також музеолог М. О. Нікішин. Теоретичні побудови автора спираються на таку категорію, як мова, точніше, «мова музею». Оперування останньою дозволяє розглядати музей в цілому і музейну діяльність зокрема з різних сторін і створити цілісне уявлення про феномен. В силу різноманітних проблем в музеєзнавстві, пов'язаних з уніфікацією понятійного апарату, саме «мова музею», на думку музеолога, в подальшому повинна стати предметом музеєзнавства. Трактується мова в даному контексті як «впорядкована система, що служить засобом комунікації і користується знаками» [24, с. 23]. Тому розуміння музею як «однієї з найдавніших знакових систем» не є випадковим, оскільки цілком залежить від логіки інтерпретації «мови» [475, с. 21]. Практичне застосування концептуальні положення підходу знайшли в лінгвістиці. Наприклад, теорію фондової роботи автор пропонує називати музейною лінгвістикою, теорію побудови експозиції – музейною граматику і т. д. [24, с. 24]. Подібне співставлення музейних і лінгвістичних категорій в рамках музеєзнавства, на думку О. В. Беззубової, створює певну штучність запропонованої конструкції. Крім того, спроби автора побудувати концептуальну модель на основі семіотичних уявлень призвели до того, що така категорія, як музей, «випала» з контексту культури [428, с. 149].

Деякі положення комунікаційного підходу чітко простежуються і в теоретичних побудовах І. В. Іксанової. Специфіка авторського розгляду даної проблематики полягає у використанні одночасно принципів системного аналізу, і, більшою мірою, принципу, який передбачає наступне: ціле не визначається сукупністю елементів, а останні детермінуються цілим. Даний принцип використовується автором і при розгляді музею як специфічно складної системи, основна задача якого зводиться до передачі особливого роду соціокультурної інформації. Складність музею як системи полягає в тому, що музей формується з великої кількості елементів, які в підсумку можна згрупувати в окремі підсистеми [428, с. 149–150].

І. В. Іксанова умовно виділяє деякі характеристики, властиві «музей-системі»:

– відкритість, тобто взаємозв’язок музею з навколишнім соціокультурним середовищем, яка впливає на даний тип культурної установи, і сама відчуває її вплив шляхом обміну інформацією;

– цілісність визначається виходячи з відносної самостійності елементів і підсистем, складових музей-системи і неможливості вилучення їх з даної системи;

– соціальність, тобто створення і функціонування музею пов’язане з задоволенням суспільних потреб;

– керованість, тобто діяльність музею (планування, організація, регулювання, контроль) здійснюється під впливом «внутрішніх і зовнішніх» органів управління;

– наявність декількох цілей, тобто весь процес функціонування музею здійснюється на основі заздалегідь сформульованої сукупності цілей [238, с. 122].

Тому, виходячи з наведених вище положень, музей може розглядатися як складна цілісна, відкрита, керована, багатоцільова, соціальна система [238, с. 122]. Функціонування музею в якості системи здійснюється як «на основі загальних законів будови і функціонування систем подібного класу», так і з урахуванням інформації, представленої в музейних предметах [475, с. 19].

Саме отримання інформації про ті чи інші події, процеси виступає як відправна точка музейного процесу. Дана інформація є так званим входом в систему. Інформація про соціальні запити до музею, яка формується на основі директивних і методичних документів, розроблених на різних рівнях управління, статистичних даних, даних соціологічних опитувань і т. д., розглядається як наступний вхід в систему. Завдяки представленим входам в систему і здійснюється розробка наукової концепції музею, що включає наукові концепції фондової, експозиційної і науково-просвітницької діяльності даної установи [238, с. 123].

Інший вхід у систему представлений предметами музейного значення, які вилучаються з середовища побутування і переходять в розряд музейних предметів. Виходом даної підсистеми є фондова діяльність певного культурного закладу, організована відповідно до принципів загальної наукової концепції музею. Крім цього, вихід фондової підсистеми виступає основою функціонування науково-експозиційної підсистеми, завдяки якій здійснюється формування і створення виставок, експозицій [428, с. 150].

Остання підсистема, а саме науково-освітня, орієнтована, в першу чергу, на розробку комплексу заходів, спрямованих на освіту і виховання відвідувачів, а також роботу пропагандистського характеру. Виходом даної підсистеми є система науково-просвітницької роботи музею, побудована відповідно до соціальних запитів суспільства, а також інформацією, носіями якої є музейні експонати [428, с. 151].

У підсумку І. В. Іксанова в представленій моделі спробувала подолати обмеженість і фрагментарність деяких положень щодо музейної проблематики і уявити музей як інформаційну систему, а музейну діяльність у вигляді інформаційного процесу [428, с. 151].

У рамках системного підходу представлена також концептуальна модель іншої російської дослідниці Д. А. Равікович. В основу моделі було покладено поняття «музейна інформація». В даному випадку під музейною інформацією розуміється «сукупність відомостей про явища, факти, події

суспільного життя, документованих за допомогою музейних предметів» [475, с. 20]. Включаючись в комунікативний процес трансляції інформації, музейні предмети покликані впливати на її «кінцевих» отримувачів. Здійснюється цей процес шляхом об'єднання музейних предметів в так звані логічні схеми, виражені в формі музейних експозицій, фондів. Виходячи з теоретичних конструкцій автора вибудовується і логіка інтерпретації музею як «відкритої соціальної інформаційної системи» [475, с. 21], орієнтованої на трансляцію інформації завдяки музейним засобам і процес взаємодії з зовнішнім середовищем за допомогою входів/виходів [428, с. 151].

Таким чином, вивчення музею з позицій системного підходу дозволило розглянути даний феномен як цілісну багаторівневу систему, яка виконує цілий ряд функцій. Крім іншого, сильною стороною представленого підходу стала можливість виявлення морфології музейної системи, як-то рівнів функціонування, зв'язків і відносин, встановлених між структурними компонентами, їх підпорядкованість тощо [428, с. 151].

5.3 Концептуальні підходи до розвитку документної евристики

В інформаційному суспільстві майже кожна соціальна комунікація опосередковується документом. Відповідно до цього концептуальний підхід до документної евристики передбачає розгляд її як складової документних комунікацій, що мають свої специфічні особливості в кожній документно-інформаційній інституції. Можна виокремити такі концепти розвитку документної евристики:

Інтелектуалізація. Документна евристика розвивається відповідно до існуючих баз знань. Інтелектуалізація процесів при створенні ПОД виражається в усуненні неоднозначності термінології та представленні парадигматичних відношень між термінами. Усунення неоднозначності термінології полягає в ліквідації синонімії, полісемії, омонімії, використанні альтернативних назв, абревіатур тощо). Парадигматичні відношення між

термінами допомагають побудувати ієрархічну вертикаль, в якій проявляють зв'язки типу: рід-вид, ціле-частина, загальне-часткове. Такі відношення реалізовані в ІПТ.

Цікавою тенденцією в умовах інформаційного суспільства є злиття фондів в єдину систему джерел інформації. Так, кожне нове знання отримується на основі існуючих знань; існуючі знання черпаються з потоків і масивів; кожне нове знання пускається в потік і відкладається в масив [83, с. 154]. Зокрема, Л. В. Муха зазначає, що «надзвичайно актуальними є аналітичні функції пошуку та описання інформації. Розробка цих питань – майбутнє української евристичної та камеральної археографії і книгознавства» [379, с. 47].

Термінологічним розвідкам в царині бібліотечної та інформаційної діяльності присвячено праці Н. В. Стрішенець, яка головну мету організації бібліотечних інформаційних ресурсів вбачає у впорядкуванні та встановленні легкого й ефективного доступу до них як на полицях, так і в електронному середовищі бібліотеки. Останнім часом у зв'язку з розвитком різних видів електронних документів, залученням інтернет- та веб-ресурсів дедалі частіше йдеться про організацію інформації у бібліотеках [545, с. 157]. «Організація інформації» (organization of information) – відносно нове поняття для американського бібліотекознавства й маловідоме для українського. Воно одне з багатьох, які прийшли до бібліотечної справи разом із комп'ютерними технологіями. Тим часом «організація інформації» як предмет входить до навчальних планів підготовки бібліотекарів багатьох американських університетів [545, с. 157]. Загалом, багато навчальних програм з підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців змістилися від викладання каталогізації до викладання організації інформації.

До організації інформації можна віднести деякі традиційні процеси, які віддавна виконувалися у бібліотеках. Це і розстановка книг у певному порядку, і створення каталогів – абеткових, предметних, систематичних, словникових тощо, і підготовка різних видів бібліографічних покажчиків.

Тобто історія її така ж тривала, як писемність та поява перших книгозбірень. Втім, як окреме поняття «організація інформації» утвердилося порівняно недавно. Потреба виділення нового поняття була зумовлена появою нових видів видань та технологічно відмінних способів 01 у бібліотеках, таких як бази даних, електронні каталоги, стандарти кодування бібліографічних записів (MARC, Дублінське ядро і т. п.), різних видів контрольованих словників, тобто значного урізноманітнення способів представлення інформації та її впорядкування [545, с. 158].

Аналізуючи тезаурус «ASIS&T Thesaurus of Information Science, Technology, and Librarianship», дослідниця на с. 98 знаходить словникову статтю на термін «організація інформації» [638, с. 98], в якій «організацію інформації» віднесено до ширшого за значенням терміна «інформаційна діяльність», а видовими термінами до «організації інформації» є каталогізування, класифікування, проектування баз даних, аналіз предметної області (домена), фасетний аналіз, побудова мови предметизування, предметизування, ранжування за ступенем релевантності, словниковий контроль. Асоціативними термінами є інвертовані файли та системи організації знання [545, с. 159].

Саме останній термін «організація знання» (knowledge organization або organization of knowledge) нині найчастіше вживається в інформаціезнавстві поряд з «організацією інформації». Більшість американських дослідників в йоо зміст включають: предметизування (indexing), реферування (abstracting), каталогізування (cataloguing), бібліографічну класифікацію (bibliographic classification), бібліографію (bibliography), управління документами (records management) та управління знанням (knowledge management) у різних контекстах [636, с. 472].

Практичним аспектам організації інформації, системам організації знань, управлінню знаннями в бібліотеках присвячено дві монографії української дослідниці К. В. Лобузіної [334; 336], яка зазначає: «представлення знань – це процес, кінцева мета якого – вмістити деякий

обсяг знань у своєрідну «упаковку», в якій він може розпочати рух каналами інформаційного обміну, досягти одержувача або затриматись в пунктах збереження знання» [334, с. 15]. На думку дослідниці, системи представлення знань мають сприяти «організації, керуванню, представленню, розкриттю та пошуку інформації» [334, с. 16].

К. В. Лобузіна вважає, що головним завданням бібліотек є формування знаннєвих ресурсів як «упорядкованих інформаційних комплексів з інтелектуальним доступом, призначених для задоволення потреб користувачів», а «центральною ідеєю технологій управління знаннями є створення корпоративного сховища знань», що забезпечує «кумуляцію знань експертів» та є «засобом організації спільної інтелектуальної роботи професіоналів» [336, с. 68].

Тенденція до інтелектуалізації процесів документального пошуку, є проявом загальної закономірності – інтелектуалізації інформаційної діяльності в цілому.

Лінгвістичність. Створення ПОД має ґрунтуватись на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях з використанням необхідного лінгвістичного забезпечення. Інформаційно-комунікаційні технології розглядаються як інструмент, який підвищує пошукові можливості ІПС. Лінгвістичне забезпечення – «комплекс мовних засобів і лінгвістичних процесорів, а також лінгвістичних банків даних, призначений для опрацювання та пошуку документів, поданих природною мовою» [47, с. 6]. До комплексу мовних засобів належать ІПМ: бібліографічного опису, класифікаційна, предметизаційна, дескрипторна. Лінгвістичні процесори – алгоритми та програми, призначені для автоматичного опрацювання текстової інформації» [47, с. 6]. Лінгвістичне забезпечення електронної комунікації функціонує як комплекс взаємопов’язаних і взаємодоповнюючих компонентів – ІПМ різних типів, а також правил і методів їх формування.

Лінгвістичні банки даних – банки даних, що містять «бази даних електронних словників та авторитетних записів, а також програмно-апаратні

засоби керування ними» [47, с. 8]. Електронні словники допомагають здійснювати індексування документів і допомагають у реалізації документального пошуку. Їх можна розділити на зовнішні і внутрішні. Більшість зовнішніх електронних словників використовують при створенні ПОД (класифікатори, рубрикатори, інформаційно-пошукові тезауруси). Внутрішні електронні словники формуються автоматично у відповідних полях, підполях комунікативного формату під час створення бібліографічного запису. Бібліографічні записи у складі АІПС забезпечують її лінгвістичні функції як мови-посередника між мовою документа і мовою користувача, тобто підтримується відповідність між ПОД і ПОЗ. Утворена термінологія електронних словників використовується під час документального пошуку.

В авторитетних записах подають імена авторів, укладачів та інших відповідальних і згадуваних у документах осіб, а також найменування організацій і предметні рубрики.

Відповідність. Оскільки документна комунікація має закономірність відповідати напрямам та профілю діяльності певної інституції та інформаційним потребам користувачів, то документна евристика повинна передбачити структуру, склад документного фонду та відповідність його інформаційним потребам користувачів. Також вибір засобів тематичного пошуку визначається типами інформаційних потреб користувачів.

Системність. Комунікаційне середовище документної евристики має розглядатись як динамічна система, що здійснює кумуляцію і поширення знання про документальний пошук та має свої складові. Інфраструктурна складова документної евристики включає – документно-інформаційні інституції (бібліотеки, архіви, музеї, інтернет); документні фонди (бібліотечні, архівні, музейні, науково-технічної інформації тощо); документи (книги, періодичні видання, картографічні, нотні, аудіовізуальні, службові, електронні); довідковий апарат (каталоги, картотеки, бази даних) або ІПС; лінгвістичне забезпечення ІПС; технічні засоби і канали

комунікацій, що забезпечують реалізацію документального пошуку. Змістова складова включає, насамперед, бібліографічну та документальну інформацію і знання, які є базовими для інформаційних працівників і споживачів.

Узгодженість. Розвиток взаємної інформації про склад інформаційних фондів потрібен для координації комплектування, для правильного орієнтування працівників інформаційних служб і їх абонентів у всій системі інформаційних фондів регіону, галузі. З цією метою може складатися єдиний план комплектування інформаційного фонду, визначається загальний і коригується індивідуальний профіль кожного інформаційного фонду. Такий профіль (або тематичний план комплектування) направляється в джерела постачання інформаційного фонду документами. Між усіма інформаційними фондами відбувається обмін бібліографічними документами та описами документів, що надійшли до фондів. Поки взаємна інформація про склад фондів не розвинена належним чином. Краще вона поставлена всередині документно-інформаційних фондів, між ними і книготорговельними установами; вкрай слабо – між ними і фондами архівів, фондами музеїв і особистих бібліотек [552, с. 39].

Інтегрованість. Документна евристика має займатися проблемами інтеграції пошукових можливостей різних документно-інформаційних інституцій в єдину систему. На основі взаємної інформації здійснюється обмін документами між фондами. У мережі бібліотек він практикується у вигляді МБА і книгообміну [552, с. 39].

Потрібно зауважити, що між бібліотеками та органами НТІ, з одного боку, і книгарнями, з іншого, обміну не існує. Не висилають в інші установи свої матеріали виставки, музеї, архіви – вони можуть надати лише копії документів. Звідси виникає потреба у взаємному напрямі потоків абонентів один до одного. Інакше кажучи, абонентам надається право використовувати одночасно бібліотеки, органи НТІ, книжкові магазини, архіви, музеї чи інші установи, що мають документні фонди за темою запиту. Чим вищою є

потреба абонента в повноті інформації, тим ширшим є коло використовуваних джерел [552, с. 39].

На жаль, буває і так, що абонент в пошуках інформації в силу недостатнього знання (або незнання) складу всіх документних фондів регіону (галузі) обмежується лише фондами бібліотек без виходу на всю систему документних фондів [552, с. 39–40].

Якщо такий пошук ведеться з самоосвітньою, навчальною метою, він може бути певною мірою достатнім; якщо ж в наукових, дослідницьких – він безумовно вузький. Організація взаємного направлення потоків абонентів в системі документних фондів є нині важливою умовою розширення їх загального світогляду, повноти пізнання, підвищення якості наукових розробок і досліджень [552, с. 40].

Фондоутримувачі документних фондів мають кооперуватися між собою в організації виставок, складанні оглядів тощо. Можливості для такої кооперації є. Будь-яка експозиція музею може бути доповнена виставкою літератури з відповідної теми із фондів бібліотеки.

З огляду на наявність значної кількості загальних проблем, слід ширше практикувати проведення спільних науково-теоретичних конференцій, взаємне рецензування робіт тощо. Масові заходи є дуже плідною формою зміцнення співдружності фондоутримувачів, посилення їх інтеграції в єдиний національний інформаційний фонд.

Необхідно відзначити, що інтеграція різних інформаційних установ та діяльності здійснюється в міжнародному масштабі, в рамках ЮНЕСКО – Міжнародної організації з проблем розвитку культури та інформації при Організації Об’єднаних Націй. Тут активно об’єднують свої зусилля МФБА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій), МФД (Міжнародна федерація з документації), МРА (Міжнародна рада архівів) та інші міжнародні організації в області поширення інформації та документів. З 1979 р. став виходити єдиний «Журнал ЮНЕСКО з інформатики, бібліотечної справи і архівознавства», де розглядаються питання спільної

фондової роботи архівів, бібліотек, органів НТІ і документації, їх зближення та інтеграція в єдині системи. Така інтеграція, як бачимо, здійснюється не тільки в окремих країнах, а й на міжнародному рівні. В основу її покладено принцип: «Рівний доступ і рівне використання інформації» [552, с. 40].

Доступність. Документна евристика повинна передбачити такий стан комунікації, щоб потрібний документ знаходився у вигляді, необхідному користувачеві; у місці, зручному для користувача; у той час, коли він йому потрібний. Надання відкритого доступу до електронних каталогів, бібліотек, архівів; віддаленого авторизованого доступу до платних баз даних. Для архівів принцип відкритості передбачає підвищення рівня використовуваності, тобто ступеня зручності використання архівних документів.

Комунікативність. Провідна роль у здійсненні комунікаційних процесів належить документно-інформаційним інституціям. Однією з основних умов формування інформаційного суспільства є не стільки інформатизація всіх документно-інформаційних інституцій, скільки їх комунікатизація. Виходячи з цього можна констатувати, що всім їм доводиться адаптуватися до умов комунікаційного суспільства. Бібліотеки, архіви і музеї вступили в інформаційну еру і почали приєднуватися до глобальної системи інформації. Вони мають бути зацікавлені у співіснуванні та співробітництві, оскільки користувачеві немає різниці, де знаходиться потрібна йому інформація – в бібліотеці, архіві або музеї. Головне – отримання її у зручних для користувача формі, часі, місці.

Музей зближує з бібліотекою публічність, а з архівом – унікальність експонатів. Публічність, поєднана з унікальністю, формує основний суспільний мотив. Відвідувач музею очікує побачити те, що його здивує, має бути підготовленим до перегляду експозиції, і намагається оглянути все. У користувачів бібліотек і архівів такого бажання не виникає. Крім того, в музеях багато відвідувачів, і серед них можуть бути випадкові люди, у бібліотеках і архівах – ні. Кожна книга має свого читача, кожен архівний

документ – свого дослідника, кожен експонат – свого глядача. Кожен з них зі свого об’єкта отримує потрібну інформацію.

Когнітивність. Загалом когнітивні технології стосуються способів та алгоритмів досягнення різних цілей документно-інформаційними інституціями та користувачами через інструменти пізнання світу, комунікації, опрацюванння інформації. Основою когнітивних технологій є когнітивна наука, що вивчає, як люди сприймають світ, як мислять, на що звертають увагу, як запам’ятовують інформацію тощо. Документно-інформаційні інституції орієнтовані на розкриття змісту документів, а отже, і розкриття знань, зафіксованих в документах.

Інституційність. Документно-інформаційні інституції є основним компонентом інфраструктурної складової комунікаційного середовища документної евристики, оскільки в їхньому інформаційному просторі зосереджуються документи, створюються ПОДи та відбувається документальний пошук.

На початку XXI ст. державні архіви, бібліотеки, музеї інтенсифікували роботу з удосконалення довідкового апарату. Крім традиційних складових довідкового апарату (описи, каталоги, путівники, огляди тощо), в архівах, бібліотеках і музеях створюються і вже функціонують електронні бази даних облікового і тематичного характеру, готуються науково-інформаційні видання про склад і зміст розсекречених фондів, у мережі інтернет створено веб-сторінки з інформацією про склад і зміст документів [19, с. 7].

У бібліотеках. Згідно з даними Української бібліотечної асоціації, в Україні діють 40 тисяч бібліотек різного відомчого підпорядкування. З них 16 тисяч – публічні бібліотеки [565]. Сьогодні в Україні формується єдиний інформаційний простір – сукупність баз даних, технологій їх наповнення і використання. Розвиток інтернету вніс відомі корективи, додавши до цього єдині принципи функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, які забезпечують інформаційну взаємодію організацій і окремих

людей, а також задовольняють їхні інформаційні потреби [161, с. 191]. Інформаційний простір вирізняє:

1. Інтерактивність, яка забезпечує можливість кожного конкретного користувача брати участь в інформаційних процесах (створення і поширення інформації, надання і споживання інформаційних послуг);

2. Здатність до самоорганізації і саморозвитку, що виражається у створенні професійних мережевих спільнот, які базуються на використанні схожих за змістом і формою надання ресурсів, а також прийнятих у рамках спільноти норм і правил взаємодії;

3. Зростання «щільності» міжособистісних і міжгрупових комунікацій, насамперед професійних, що також є ще одним з чинників, які стимулюють створення мережевих спільнот;

4. Перенесення багатьох видів діяльності людини в інтернет [161, с. 191].

Так, сьогодні за ініціативи онлайнового комп'ютерного бібліотечного центру (Online Computer Library Center – OCLC), Бібліотеки Конгресу США та Національної бібліотеки Німеччини реалізується проект створення Віртуального міжнародного АФ (Virtual International Authority File – VIAF), який має підтримуватися національними бібліотеками у всьому світі та забезпечувати професійний та достовірний пошук персональної інформації [657] (рис. 5.1).

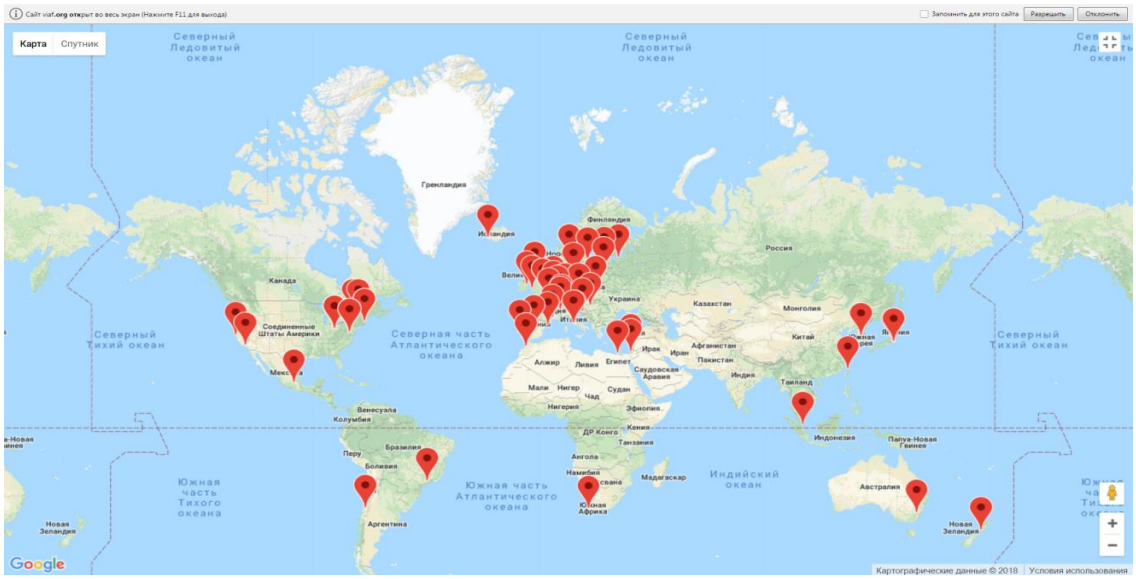

Рис. 5.1 Карта поширення VIAF в світі

Мережеве середовище бібліотеки є одним із сегментів єдиного інформаційного простору, в якому:

– усі численні інформаційні взаємодії (користувач – джерела інформації, користувач – бібліограф – користувач, комплектатор – видавництво, каталогізатор – зведений каталог для розподіленого каталогізування тощо) здійснюється на основі використання телекомунікаційних засобів зв'язку;

– створювані бібліотеками електронні ресурси для різних категорій користувачів формують єдиний корпоративний ресурс;

– локальні і віддалені користувачі отримують додаткові можливості обслуговування і самообслуговування [161, с. 194].

Відтак, навколо інтернету утворюється нова користувацька еліта – новий віртуальний користувач, який отримав доступ до електронних каталогів і повнотекстових баз даних бібліотек усього світу, а також до електронних бібліотек, які широко представлені в інтернеті. Цей новий користувач переглядає книги з екрану, використовує технічні засоби для читання текстів.

В архівах. В Україні діють понад 700 архівних установ, які зберігають більше ніж 50 млн. одиниць НАФ. Крім того, залишаються не порахованими архівні документи, що не належать до НАФ, оскільки значна їх частка зберігається у приватних архівах, фізичних осіб, об'єднаннях громадян, громадських та релігійних організаціях, політичних партіях тощо [439].

Сучасний розвиток інформаційних технологій потребує від архівів активних дій у впровадженні електронних систем надання інформації користувачам. Мета архівних установ сьогодні – інтеграція архіву в багатофункціональний інформаційний ресурс, який би поєднував функції традиційного архіву та нові інформаційні послуги й підходи щодо обслуговування користувачів. Це і традиційне обслуговування запитів у читальних залах, і надання інформаційно-довідкових послуг у мережі інтернет за допомогою оформлення заяв на веб-сайтах [603, с. 279].

Необхідним для якісного задоволення інформаційних потреб користувачів є забезпечення архівами дистанційного доступу до електронного довідкового апарату, повнотекстових баз даних, запровадження служб віртуальної довідки, організації віртуальних екскурсій та ін. [302, с. 266]. Утім, сьогодні інтернет-ресурси, що забезпечують громадян доступом до архівної інформації та можливістю оформлення електронних запитів, потребують уніфікації та стандартизації [603, с. 280]. Забезпечення доступу до інтернету усіх архівів, а також створення єдиного формату електронних запитів надасть можливість для якісного доступу до архівної інформації та її оперативного використання на всіх рівнях.

Важливим напрямом віртуалізації сучасних архівів є створення електронного каталога з подальшим наданням доступу до нього через інтернет. За останні декілька років значно поповнився список країн, архіви яких оприлюднили на веб-сайтах свої фондові каталоги: Німеччина, Велика Британія, Швеція, Угорщина, Швейцарія, Польща, Чехія, Іспанія, Туреччина, Португалія, Франція [302, с. 266].

В Україні процес оцифровування та оприлюднення на веб-сайтах архівних установ інформаційно-пошукових та повнотекстових електронних ресурсів знаходиться на початковій фазі. Він розпочався з мережі загальнонаціональних архівних установ (у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, Центральному державному науково-технічному архіві України та ін.) і потребує належного кадрового, фінансового та техніко-технологічного забезпечення. Без цільових державних програм, їх якісного і масштабного фінансування Україна не буде гідно представленою у світовому сегменті архівного комунікаційного простору [302, с. 266].

У музеях. В Україні нараховується близько 5 тисяч різноманітних музеїв. Розмаїття зв’язків музею та суспільства дає підстави розглядати музей як інформаційну систему, спрямовану на передачу інформації

специфічними засобами. Значення сучасного музею визначається його комунікаційний потенціалом [535, с. 3].

Сутність музею – бути посередником між суспільством та його культурною спадщиною, між історією та сьогоденням. Сучасний музей повинен уважно відчувати і враховувати інтереси аудиторії. «Комунікаційний підхід у музеєзнавстві характеризується переважно як:

1. Антропоцентричний (оскільки ставить в центр уваги людину);

2. Культурологічний (бо використовувані в комунікації знаки і символи існують у певному полі культурних значень, і суб'єкти комунікації виступають як представники певних культурних позицій);

3. Діалогічний (у комунікації беруть участь як мінімум два суб'єкти з різними культурними позиціями);

4. Аксіологічний (оскільки ціннісний аспект комунікації розглядається як провідний)» [535, с. 3–4].

Важливим чинником у процесі інформатизації музейної діяльності є переведення в електронну форму музейних фондів та створення інформаційних систем. Інформатизація обліку музейних фондів уможливлює комунікацію музею із зовнішнім середовищем [279, с. 286].

Важливим завданням при запровадженні інформаційних систем є автоматизація обліку музейних предметів. 21 липня 2016 р. видано наказ Міністерства культури України № 580 «Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів» [450], де вказано, що ведення фондово-облікової документації може здійснюватися в рукописній, друкованій та електронній формах.

Спеціалісти визначають декілька шляхів інформатизації музеїв:

– придбати та запровадити готову систему (наприклад, в Україні застосовуються «КАМІС», «НІКА», автоматизована система «Музей»;

– використовувати безплатне програмне забезпечення;

– використовувати аутсорсинг – створити власну систему на замовлення;

– створити і запровадити інформаційну систему власними силами [279, с. 286].

Упровадження інформаційних систем у роботу музеїв полегшить опрацювання інформації та зробить їх діяльність ефективнішою.

Більшого поширення набуває доступ до музейних ресурсів через комунікаційні засоби інтернету, зокрема через веб-сайти. Як стверджує дослідник І. П. Шевцов, «музейний сектор інформаційного середовища має бути відкритим та легкодоступним для запитів користувачів» [616, с. 113], що забезпечить інтеграцію музейного середовища України у світове інформаційне співтовариство. Відомим є український проект «Prostir.Museum», метою якого є підтримка мережі музейних працівників та розвиток музейної справи в інтернеті. У межах проекту діє веб-сайт, на якому оприлюднена різна інформація щодо діяльності музеїв в Україні [655]. Музейний простір України – це близько 500 державних й комунальних музеїв в системі Міністерства культури України та управлінь культури місцевих органів влади, понад 4400 – у підпорядкуванні Міністерства освіти України, ще кілька сотень – інших відомств. Це майже 12 млн. предметів державної частини Музейного фонду України і близько 20 млн. осіб, які щорічно відвідують музеї України [655].

На думку М. Й. Рутинського та О. В. Стецюк є певні переваги музейних сайтів: міжнародна взаємодія в межах спільних програм і проектів; надання платних пошукових, інформаційно-консультативних та експертних послуг; забезпечення збереженості предметів музею; розширення аудиторії віртуальних відвідувачів; надання оперативної інформації; здійснення віртуальної екскурсії [488].

Щоб музей виконував, крім класичних функцій – збереження і презентації, також інноваційні завдання, він має приваблювати, мотивувати і супроводжувати сучасний культурний процес у своїй установі. Із цією метою необхідно виділити й акцентувати напрями музейної діяльності. Важливо надати також музейний простір для фахівців, творчих людей і організацій, що діють для підтримки і розвитку інноваційного середовища [535, с. 8].

Таким чином, музейна діяльність пов’язана з процесом культурної комунікації, що має інформативно-знаковий характер і є наслідком безперервного процесу виникнення значень одних та втратою інших. Комунікативна функція музею полягає в цілеспрямованому виявленні комплексу значень, притаманних речі. Отже, музей можна розглядати як інституцію, що виявляє культурно-формуючу функцію як посередника в комунікативних процесах. Саме через предметно-речові форми культури передається значна частина інформації, необхідної для формування особистості [535, с. 8].

Тенденціями сьогодення є визнання однією з важливих функцій бібліотек, архівів, музеїв як «інститутів пам’яті»; створення консолідованих інформаційних ресурсів; «формування єдиного якісного інформаційного середовища, яке відображало б їх ментальну специфіку» [321, с. 15]. Як зауважує, І. Б. Матяш, «вивчення процесів, які визначали, що було варте пам’яті (згадування) а, головне, що було забуто навмисне або випадково, належить до сфери міждисциплінарних досліджень», і «визначає потребу інтегрованих досліджень у сфері книгознавства, бібліографії, архівознавства, музеєзнавства у напрямі формування комплексних інформаційних ресурсів та розроблення засад доступу до них на основі єдиної платформи задля всебічного задоволення потреб користувачів» [356, с. 255, 256].

Інший аспект взаємодії сучасного архівознавства та бібліотекознавства вбачають українські автори в ідеї збирання їх «під парасолькою» «соціальних комунікацій» разом із теорією та історією соціальних комунікацій, документознавством, книгознавством, бібліографознавством, журналістикою та засобами масової інформації, видавничою справою, прикладними соціально-комунікаційними технологіями та соціальною інформатикою. Поява концепції свідчила про посилення в сучасній науці тенденції до синтезу знань (теорій, принципів, методів, передових досягнень) різних наукових галузей і дисциплін та взаємопроникнення, що сприяє формуванню комплексних, мультидисциплінарних метанаук [356, с. 257, 258].

Висновки до Розділу 5

1. Документна евристика є складовою документних комунікацій і покликана виконувати важливу роль активного наукового посередника в доступі до документів.

Оскільки документи, різні за тематикою, матеріальною основою, формою тощо, зосереджено у фондах різних документно-інформаційних інституцій, то завдання документної евристики: накопичити й узагальнити знання про місцеперебування документів; створити повні галузеві метабібліографії.

У процесі аналітико-синтетичного опрацювання документів відбувається згортання інформації, створюється його ПОД. В документній комунікації ПОД виконує функції посередника між документами та користувачами, і тим самим реалізуючи інтелектуальний доступ до документів. Важливою є координація дій зі створення ПОД як на рівні окремої документно-інформаційної інституції, так і на загальнодержавному рівні. Уніфікація ПОД вимагає стандартизації інформаційної сфери.

Важливими є: подолання бар'єрів, що виникають в процесі передачі документної інформації; формування інформаційної культури інформаційних працівників та користувачів; вплив ергономіки на якість документального пошуку.

2. Документно-інформаційні інституції незалежно одна від одної, збирали, упорядковували і зберігали документи, тому кожній з інституцій притаманні специфічні риси, що знаходять відображення в характері та організації їхньої діяльності, в покладених на них завданнях. Кожна з них має особливості у формуванні фондів, обліку, систематизації їх типів і видів, підходах до зберігання та поширення інформації про них.

Відмінність між інституціями проявляється у доступності до фондів: фонди бібліотек доступніші; фонди архівів – опосередковано частково доступні; фонди музеїв – тимчасово частково доступні. З бібліотечним документом користувач має фізичний контакт, з архівним –

опосередкований, з музейним предметом – фізичний контакт відсутній. Документна комунікація в бібліотеках і архівах відбувається шляхом безпосереднього контакту, в музеях – шляхом експонування. Для бібліотечного фонду характерна тиражність, для архівного і музейного – унікальність.

У бібліотеки, архіву та музею є багато спільного. У великій бібліотеці є відділ рідкісної книги, який має характер музею. Кожен великий архів має бібліотеку і музей; бібліотека – це, по суті, продовження архіву, тому що книги потрапили сюди разом з рукописами. У музеї виставлені найбільш рідкісні рукописи, і музей архіву нічим не відрізняється від відділу рідкісної книги бібліотеки. І нарешті, у кожному музеї є архів і бібліотека, і деякі екземпляри рукописів і книг виставляються як звичайні експонати.

Зі збільшенням обсягів електронних ресурсів і розвитком технологій надання мультимедійної інформації дедалі частіше йдеться про суміщення функцій бібліотек, музеїв і архівів як документно-інформаційних інституцій.

3. Кожна документна комунікація опосередкована документом. Відповідно до цього концептуальний підхід до документної евристики передбачає розгляд її як складової документних комунікацій, що мають специфічні особливості в кожній документно-інформаційній інституції. Можна виокремити такі концепти розвитку документної евристики:

– інтелектуалізація – документна евристика розвивається відповідно до існуючих баз знань, і при створенні ПОД, виражається в усуненні неоднозначності термінології та представленні парадигматичних відношень між термінами;

– лінгвістичність – створення ПОД має ґрунтуватися на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях з використанням необхідного лінгвістичного забезпечення, що підвищує пошукові можливості ІПС;

– відповідність – документна евристика повинна передбачити відповідність структури та складу документного фонду інформаційним потребам користувачів;

– системність – комунікаційне середовище документної евристики має розглядатись як динамічна система, що здійснює кумуляцію і поширення знань про документальний пошук;

– узгодженість – взаємна інформація про склад документних фондів потрібна для координації комплектування, для правильного орієнтування інформаційних працівників та користувачів у всій системі документних фондів регіону, галузі;

– інтегрованість – документна евристика має займатися проблемами інтеграції різних документно-інформаційних інституцій в єдину систему;

– доступність – документна евристика має передбачити такий стан комунікації, щоб потрібний документ знаходився у вигляді, необхідному користувачеві; у місці, зручному для користувача; у той час, коли він йому потрібний;

– комунікативність – адаптація документно-інформаційних інституцій до умов комунікаційного суспільства;

– когнітивність – орієнтування на розкриття знань. Акцент на зміст документів;

– інституційність – документно-інформаційні інституції є основним компонентом інфраструктурної складової комунікаційного середовища документної евристики, оскільки в їхньому інформаційному просторі зосереджуються документи, створюються ПОДи та відбувається документальний пошук.

У п’ятому розділі дисертації подано основні результати з наукових праць, включених до Списку публікацій здобувача за темою дисертації і представлених у Списку використаних джерел: №№ 1 [203], 13 [173], 14 [180], 19 [177], 30 [186], 48 [192], 49 [178].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є розв’язання наукової проблеми, що полягає в розробленні цілісної концепції документної евристики в системі соціальних комунікацій як нового наукового напряму у галузі бібліотекознавчих досліджень та інших споріднених дисциплін. Виникнення документної евристики на часі, оскільки документальний пошук в системі соціальних комунікацій вже не є локальною, тимчасовою чи випадковою проблемою, а з впровадженням інтернет-технологій набуває глобального характеру, і поширюється на всю систему документальних комунікацій. Тому місце документної евристики в системі соціальних комунікацій визначається її роллю як потужної системи знань, здатної реалізувати та активізувати загальний комунікаційний процес, опосередкований документом. Сучасна бібліотека, як потужній акумулятор документів, знань та посередник у різних потоках інформації набуває значення головного суб’єкта документої евристики.

У результаті дисертаційного дослідження отримано такі висновки:

1. Розглянуто та визначено зміст та обсяги понять у терміносистемі документної евристики як молодої науки, що розвивається, яку складають терміни та терміносполучення: «евристика», «документна евристика», «документ», «інформаційний пошук», «документальний пошук», «інформаційно-пошукова система», «інформаційно-пошукова мова», «пошуковий образ документа» та інші.

З’ясовано, що термін «евристика» присутній у багатьох універсальних і галузевих довідкових виданнях, а відтак, і в різних сферах суспільної діяльності. Проте у загальному контексті як поняття та науковий напрям, що вивчає творче, неусвідомлене мислення людини, евристика як окрема наука ще повністю не сформувалася і є предметом численних дискусій, оскільки її предмет, методи, структура тісно пов’язані з психологією, філософією, фізіологією вищої нервової діяльності та потребують комплексних

досліджень.

Документ є головним елементом системи соціальних комунікацій та важливою складовою документної евристики. За допомогою документів установлюються і підтримуються різного роду суспільні комунікаційні відносини. Сьогодні можемо констатувати відсутність чіткого уніфікованого визначення терміна «документ» в законах і стандартах України. Відповідно до законів України документ – це, перш за все, матеріальна форма представлення інформації, а згідно зі стандартами – інформація, що зафіксована на матеріальному носієві, призначена для передачі знань у просторі та часі.

Термін «інформаційний пошук» є центральним в інформаційній сфері та має кілька визначень. В бібліотечній сфері інформаційний пошук – це шукання, відбирання та надання за певними критеріями інформації, яка відповідає заздалегідь заданим вимогам в інформаційному запиті. «Документальний пошук» є різновидом інформаційного пошуку, його результатом стає знайдений документ.

Інформаційний пошук пов’язаний з терміносполученням «інформаційно-пошукова система», яка забезпечує пошук документів або відомостей про них за допомогою «інформаційно-пошукової мови» – формалізованої штучної мови, призначеної для індексування документів та інформаційних запитів для наступного зберігання та інформаційного пошуку.

Пошук у великому документному фонді можливий лише за умов якісно створеного «пошукового образу документа», який виражає основний смисловий зміст документа.

Доведено, що відповідно до бібліографічного, документального та фактографічного видів пошуку формуються напрями евристики – бібліографічна евристика, документна евристика, документна інформаційна евристика (фактографічна евристика).

2. Визначено сутність та обґрунтовано складові документної евристики як нового і окремого для бібліотекознавства наукового напряму, який

дозволить вирішити проблему прискорення пошуку інформації в документних системах. Запропоновано визначення документної евристики – *це комплексна система знань, що вивчає теорію, історію і практику документального пошуку, його інтелектуальні та технологічні засади. Об'єктом документної евристики як наукового напряму є система знань про методологію та технологію здійснення документального пошуку*. Предметом – формування системи наукового знання про технологію здійснення документального пошуку у єдності його з документами, їхніми пошуковими образами, пошуковими масивами, довідковим апаратом, суб'єктами документно-комунікаційної діяльності. Метою документної евристики визначено кумулювання знання про типи та види документів, їхнє місцезнаходження, орієнтири щодо їх розшукання з урахуванням інформаційних потреб користувачів. Методологія документної евристики може розглядатися як галузь документної евристики, що становить, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу для наукового знання про документальний пошук, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження процесів документно-комунікаційних систем тощо. Подальший розгляд методологічних основ документної евристики в загальній системі методології наукового пізнання є однією з суттєвих умов успішного розвитку документної евристики. У загальній системі наук її можна вважати важливою складовою соціальних комунікацій.

Знання, що будуть накопичуватися документною евристикою, стануть дієвим засобом: покращення якості обслуговування користувачів інформації; удосконалення пошукових можливостей ІПС; підвищення рівня обізнаності інформаційних працівників щодо наявних документних фондів інформаційних установ; покращення взаємодії між користувачами інформації та інформаційними працівниками; підвищення рівня інформаційної культури усіх суб'єктів соціальних комунікацій.

3. Досліджено вплив інформаційних потреб особистості на механізм реалізації інформаційного пошуку. Інформаційна потреба визначає об’єкт, вид та місце пошуку, і є спонукальним мотивом для здійснення комунікаційного процесу. Витоки документального пошуку – потреби в документах – виникають в процесі життєдіяльності людини, результатом пошуку є документи, які будуть використані користувачами в їхній теперішній або майбутній суспільній практиці. Отже, документальний пошук не може розглядатися лише в аспекті взаємодії окремих особистостей. Він має розглядатися як система діяльності інформаційного працівника, через яку реалізується система суспільних відносин, задовольняються потреби суспільства в документах, як спосіб реалізації суспільних та особистих відношень. Документальний пошук виступає як одна з форм здійснення комунікативних зв’язків в суспільстві.

Документна комунікація – комунікація, опосередкована документом, що ґрунтується на обміні документами між людьми. До системи документних комунікацій належать: документи, які функціонують у суспільстві; засоби доведення цих документів до користувачів; бібліотеки та інші документно-інформаційні інституції, які здійснюють комунікаційні процеси (видавництва, ЗМК, Інтернет, бібліотеки, архіви, музеї, інформаційно-аналітичні центри); користувачі, які є кінцевими одержувачами документа.

Інформаційний фонд є основою суспільства і включає систему знань, накопичених в процесі спільної діяльності людей з освоєння навколишнього середовища, пізнання законів об’єктивної дійсності. Інформаційний фонд суспільства – поняття, що в спеціальній літературі практично не розглядається. Інформаційний фонд кожного соціуму формується з усього кола інформації, що обертається в суспільстві. Він створюється історично і має як загальнолюдські, так і спеціальні риси, в тому числі національні, релігійні, регіональні тощо. Документний фонд як частина інформаційного, складається з підсистем: бібліотечні фонди, архівні фонди, музейні фонди,

фонди національної системи НТІ та інших документно-комунікаційних систем. В Україні у системі документних комунікацій наявні – Державний бібліотечний фонд України, Національний архівний фонд, Музейний фонд України та фонд національної системи НТІ, які доповнюють один одного і мають становити Національний документний фонд України. Проте ні цього терміну, ні навіть уніфікації в позначенні інших документних фондів країни сьогодні не існує. Так, в бібліотечній справі – «державний» фонд, в архівній – «національний» фонд, в музейній – просто фонд.

Об’єктами документального пошуку можуть виступати будь-які документи – матеріальні носії із зафіксованою на них інформацією, первинні і вторинні, різних типів і видів. Проте всі вони розміщені у фондах різних документно-інформаційних інституцій. Тому при пошуку документів важливо знати або передбачити їхнє ймовірне місцезнаходження. Отже, об’єкти документального пошуку – документи, зосереджено у фондах бібліотек, архівів, музеїв, Інтернеті, а їхні пошукові образи – в ІПС документно-інформаційних інституцій.

Розробка єдиної ІПМ для всіх документних фондів країни була і залишається проблемою актуальною, до вирішення якої необхідно залучити науковців і практиків, що працюють в різних документно-інформаційних інституціях.

4. Здійснено класифікацію документної евристики, в основу якого покладено об’єктно-інституційно-галузевий підхід. В залежності від об’єкта документального пошуку можна виокремити джерелознавчу, бібліографічну, патентну евристики; від інституції, в якій здійснюється документальний пошук – архівну, музейну, документну інтернет-евристику; від галузі знання, в якій здійснюється документальний пошук – літературознавчу, медичну, педагогічну, транспортну та інші галузеві евристики.

Запропоновано структуру документної евристики. Структурно документну евристику можна поділити на дві підсистеми: загальну і спеціальну. Загальна документна евристика охоплює питання історії, теорії

та методики документального пошуку. Історія розкриває закономірності становлення і розвитку документального пошуку; теорія – вивчає загальнотеоретичну проблематику, пов'язану з понятійним апаратом; питання типології документального пошуку документальний пошук як етап документно-комунікаційної діяльності; методика – реалізація інформаційних потреб користувачів за допомогою сукупності методів, які застосовуються при здійсненні документального пошуку. Спеціальна (галузева) документна евристика охоплює сфери практичної діяльності (архівна, бібліографічна, музейна) або види документів (джерельна, патентна тощо). У складі спеціальної документної евристики можуть бути й інші напрями, що пізніше, можливо, оформляться у наукові дисципліни, а саме – літературознавча, педагогічна, архітектурна та ін. Прикладом може слугувати джерелознавча евристика, витоки якої слід шукати в джерелознавстві, яке спочатку носило прикладний характер і визначало справжність документа та достовірність документної інформації, а згодом перетворилося у окрему галузь знань.

5. З'ясовано, що найкраще документна евристика проявляється в комунікаційному середовищі бібліотеки, до якого належать: різні типи та види документів; бібліотечний фонд як упорядкована сукупність документів; бібліотечні інформаційно-пошукові системи, що включають бібліотечні каталоги, картотеки, бібліографічні покажчики, бази даних та інформаційно-пошукові мови, якими вони послуговуються; матеріально-технічна база; користувачі; інформаційні працівники.

Бібліотечні інформаційно-пошукові системи цілеспрямовано розкривають фонд бібліотеки, надають допомогу користувачам у пошуку та доборі потрібних документів, і слугують універсальним ключем до знань, сконцентрованих у документах. Їхньою складовою частиною є довідково-пошуковий та довідково-бібліографічний апарат бібліотеки. Для більш повного і якісного обслуговування користувачів та надання їм додаткової інформації про об'єкт пошуку, бібліотеки формують власні бази та банки даних. Перспективним вбачається розробка лінгвістичного забезпечення для

інформаційно-пошукових систем у двох напрямах: розробка і ведення інформаційно-пошукового тезауруса та створення авторитетних файлів на імена осіб, найменування організацій, географічні назви.

Основною складовою документного фонду і основним компонентом комунікаційного середовища документної евристики є документи. Усі документи – матеріальні носії із зафіксованою на них інформацією, можуть бути об’єктами документального пошуку. Оскільки світ документів є надзвичайно різноманітним, доводиться здійснювати їхню класифікацію. Документи, зосереджено у фондах бібліотек, архівів, музеїв, Інтернет-середовищі, а їхні пошукові образи – в ІПС документно-інформаційних інституцій.

До комунікаційного середовища документної евристики належать користувачі та інформаційні працівники бібліотек та інших документно-інформаційних інституцій, оскільки саме вони є основною рушійною силою комунікаційного процесу.

6. Встановлено особливості реалізації документального пошуку в бібліотеках та інших документно-інформаційних інституціях. Документальний пошук – це послідовність логічних операцій, виконуваних у процесі інформаційного пошуку, що забезпечують точність і/або повноту видачі документів, релевантних інформаційному запиту. Щоб інформаційний пошук був ефективним, слід насамперед чітко визначити тему, за якою добираються документи, а також хронологічні, мовні, географічні межі, за якими вестиметься пошук інформації. Ускладнюється пошук тим, що єдиного покажчика або інформаційно-пошукового ресурсу всіх документних фондів країни, регіону, галузі у нас немає. Видані тільки окремі випуски по фондам бібліотек, державних архівів, книгарень. Що стосується безпосереднього входження в конкретні документні фонди (за допомогою локальних електронних каталогів і БД), то тут становище ще складніше: єдині зведені каталоги відсутні, алгоритм пошуку в кожному виді документного фонду свій. Пошукові апарати документних фондів,

розставляння документів у фондосховищах різні. Однаковість відсутня навіть в мережі бібліотек: тут для розставляння документів на полицях, розміщення їх в сховищах, відображення в каталогах застосовуються різні класифікаційні схеми (УДК, ББК та інші), які не мають сполучення між собою. Користувач, переходячи з бібліотеки з УДК в бібліотеку з ББК, змушений міняти ІПМ, через що втрачаються і оперативність пошуку, і сама інформація. Переведення фондів різних бібліотек на УДК дозволить частково уніфікувати ПОДи. Різні документи в бібліотеках і органах НТІ також вимагають спеціальних способів систематизування, розставляння: для патентних документів – міжнародна класифікація винаходів, для стандартів – класифікація стандартів і т.п. У книгарнях використовується особлива книготорговельна класифікація і розставляння документів на полицях. В архівних фондах всі документи розподілені за фондоутворювачами, а всередині – структурно-хронологічне групування документів.

Документальний пошук потрібно починати з бібліотек, а потім продовжувати в інших документно-інформаційних інституціях. Хоча сьогодні оперативним джерелом інформації є Інтернет, проте більшість повнотекстових документів захищені авторським правом і є платними, що знижує ефективність задоволення користувачів потрібними документами.

7. Виникнення системи комунікації за допомогою документів потребувало організації проміжних сховищ, у яких би останні накопичувалися і зберігалися в систематизованому вигляді. Бібліотеки, архіви, музеї належать до документно-інформаційних інституцій, соціальною функцією яких є зберігання історичної пам’яті та історико-культурної інформації протягом всієї історії людства та залучення до суспільного розвитку усієї системи знань, що продукується суспільством і спрямоване у майбутнє. Особлива роль належить бібліотекам, які виконують не лише меморіальну роль, а й забезпечують знанням розвиток суспільства в усіх його сферах.

Розроблено концептуальні засади функцій документної евристики в інформаційному суспільстві. Першочерговими завданнями документної евристики є: зібрати та упорядкувати інформацію про місцезнаходження окремих документів; створити повні галузеві метабібліографії; уніфікувати процес створення ПОД; розширити точки доступу до документа за рахунок визначення класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, дескрипторів та ведення АФ; розробити методику документального пошуку; окреслити компетенції, яких мають набути інформаційні працівники та користувачі.

Подальший розвиток документної евристики має базуватися на таких концептах: інтелектуалізація, лінгвістичність, відповідність, системність, узгодженість, інтегрованість, доступність, комунікативність, когнітивність, інституційність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверченков В. И., Малахов Ю. А. Основы научного творчества : учеб. пособие. 2-е изд., стереотип. Москва : ФЛИНТА, 2011. 156 с.
2. Автократов В. Н. Вопросы традиционного архивного поиска. *Вопросы кибернетики.* Современные документальные системы. Москва, 1979. С. 127–145.
3. Автократов В. Н. О некоторых проблемах архивоведения. *Сов. архивы*. 1976. № 6. С. 11–24.
4. Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения / сост. Т. И. Хорхордина. Москва : РГГУ, 2001. 396 с.
5. Алексєєнко А. О. Сучасні вимоги до оформлення експозиції науково-технічної документації при проведенні архівних заходів. *VI Луньовські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості* : (до 60-річчя заснування Пархомівського худож. музею імені А. Ф. Луньова) : матеріали наук.-практ. семінару, 27 берез. 2015 р. Харків, 2016. С. 8–16.
6. Англо-український тлумачний словник з бібліотечної справи та інформатики = English-Ukrainian Glossary of Library and Information Terms. Київ : б. в., 1999. 57 с.
7. Андреев В. И. Педагогическая евристика для творческого саморазвития многомерного мышления и мудрости : монография. Казань : Центр инновац. технологий Логос, 2015. 286, [1] с.
8. Антоненко І. П. Авторитетний контроль в інформаційному електронному ресурсі НБУВ: стан та проблеми впровадження. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2012. Вип. 34. С. 17–28.
9. Антоненко І. П. Методика створення авторитетних записів на імена осіб та найменування організацій. *Бібліотека і книга в контексті часу : тема року: «Трансформація діяльності публічних бібліотек України»* : зб.

матеріалів XI Всеукр. наук.-практ. конф.: [25–26 квіт. 2018 р.]. Київ, 2018. С. 94–97.

10. Антонюк О. В. Методологічні засади культурології як науки: проблеми становлення та розвитку. *Часопис Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського* : наук. журн. 2008. № 1. С. 17–28.

11. Антонюк-Гаврищук Є. І. Музеї Буковини : [путівник]. Чернівці : Букрек, 2007. 174 с.

12. Антопольский А. Б., Майстрович Т. В. Электронные библиотеки: принципы создания : практ. пособие. Москва : Либерия-Бибинформ, 2007. 288 с. (Библиотекарь и время. XXI век ; Вып. 56).

13. Арзамасцев В. П. О семантической структуре музейной экспозиции. *Музееведение*. На пути к музею XXI века : сб. науч. тр. Москва, 1989. С. 35–49.

14. Артамонова С. С., Романовський Р. В. Взаємодія архівів, бібліотек, музеїв як основа збереження національної архівної спадщини України. *Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 листоп. 2011 р. Київ, 2011. С. 11–14.

15. Архипова М. К., Соколов А. В. Библиографический поиск как предмет изучения библиографоведения и информатики. *Связь библ.-библиогр. дисциплин с информатикой* : сб. науч. тр. Ленинград, 1982. С. 101–125.

16. Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник. Київ : Ін-т рукоп. НБУВ, 2015. 325, [1] с.

17. Архіви України : офіц. веб-портал Держ. архів. служби України. URL: http://www.archives.gov.ua (дата звернення: 09.02.2018).

18. Архівні установи Закарпаття : [інформ. довід.]. Ужгород : Сабов А. М., 2015. 95 с.

19. Архівні установи України : довідник. Т. 1 : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники Державні архіви. [2-е вид., допов.]. Київ : Держкомархів України, 2005. 689, [1] с.

20. Архівні установи України : довідник. Т. 2 : Наукові установи, музеї, бібліотеки : у 2 кн. Кн. 1 : Національна академія наук України, Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська області. Київ, 2010. XXVIII, 604 с.

21. Архівні установи України : довідник. Т. 2 : Наукові установи, музеї, бібліотеки : у 2 кн. Кн. 2 : Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь. Київ, 2012. XXVII, 602 с.

22. Архівознавство : підруч. для студ. іст. факультетів вищ. навч. закладів України. Київ : Києво-Могилян. Акад., 2002. 356 с.

23. Бездрабко В. Основні риси розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства: закономірні й випадкові фрейми (1960–1980). *Архіви України*. 2009. № 1–2 (263). С. 24–49.

24. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры. *Триумф музей?*. Санкт-Петербург : Осипов, 2005. С. 6–27.

25. Беззубова О. В. Теория музейной коммуникации как модель современного образовательного процесса. *Коммуникация и образование* : сб. ст. Санкт-Петербург, 2004. С. 418–427.

26. Берестова Т. Ф. Поисковые инструменты библиотеки. *Библиография*. 2006. № 6. С. 18–30.

27. Берков П. Н. Библиографическая евристика : (к теории и методике библиогр. разысканий). Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1960. 175, [1] с.

28. Берков П. Н. Введение в технику литературоведческого исследования : источниковедение, библиография, разыскание. Ленинград : Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, Ленингр. отд-ние, 1955. 153, [1] с.

29. Берков П. Н. К вопросу о методике библиографического разыскания. *Сов. библиография* : сб. ст. и материалов. Москва, 1948. Вып. V. С. 78–91.

30. Бернгеймъ Э. Введеніе въ историческую науку / перев. съ нѣмец. В. А. Вейнштока ; подъ редакц. В. В. Битнера. Санкт-Петербургъ : Изд-во "Вѣстника Знанія" (В. В. Битнера), 1908. 69, [2] с.

31. Бесский К. А., Шулькевич М. М. Пособие по научно-технической информации. Изд. 2-ое, доп. Киев : Будівельник, 1970. 227, [1] с.

32. Бєлікова М. В. Зайцева В. М. Основи музеєзнавства : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Запоріжжя : ЛІПС, 2015. 180 с.

33. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання : бл. 35000 слів і словосполучень. Харків : Фоліо, 2012. 622, [1] с. (Бібліотека державної мови).

34. Библиография. Библиографоведение : указ. лит., изд. в СССР на рус яз. в 1959–1984 гг. : в 8 ч. Москва : РГБ, 1993–1997. Ч. 1–7.

35. Библиография : науч. журн. по библиографоведению и книговедению. Москва : Бук чембэр интернэшнл, 1993–2014.

36. Библиотека Якова Кротова. URL: http://krotov.info (дата обращения: 22.08.2016).

37. Биковський Л. Ю. Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство : програми. Каліш : Друк. Укр. т-ва допомоги емігрантам з України, 1933. 31, [1] с. (Публікації Українського видавничого товариства у Варшаві ; № 2).

38. Бібліографічний опис документів. Бібліографічні посилання : метод. рек. / [авт.-уклад. О. М. Збанацька]. Київ : [б. в.], 2012. 197 с.

39. Бібліографічний покажчик статей по музейництву і мистецтву, поміщених у «Ділі» в річниках I–XLV (1882–1927 рр.) / Укр. нац. музей у Львові ; зібрали: Василь Волицький [та ін.] ; упоряд. Е. Ю. Пеленський.

Передрук машинопис. варіанту покажчика, уклад. 1928 р. Львів : [б. в.], 1995. 128 с.

40. Бібліографія української бібліографії (1810–1923) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [передм., упоряд. І. Негрейчук]. Київ, 2017. 239 с.

41. Бібліографознавство України (1981–1990) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; авт.-складачі: О. О. Козак, В. О. Кононенко. Київ : [б. в.], 1995. 79 с.

42. Бібліографознавство України (1991–1995) : наук.-допоміж. бібліогр. покаж. / Нац. парлам. б-ка України, Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: Л. В. Глазунова, Є. К. Бабич. Київ : [б. в.], 1999. 135 с.

43. Бібліографознавство України (2006–2010) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [уклад. Л. А. Кухар]. Київ : НПБУ, 2012. 231 с.

44. Бібліографознавство України (2011–2015) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; [упоряд. Т. М. Заморіна]. Київ, 2017. 271 с.

45. Бібліотека. *Нац. акад. образотворчого мистецтва і архітектури* : [веб-сайт]. URL: http://naoma.edu.ua/ua/academy/bbloteka/ (дата звернення: 01.12.2017).

46. [Бібліотека на Україні]. *Тризуб*. 1927. Число 22–23. 25 трав.

47. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ 7448:2013. [Чинний від 2014.07.01]. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. III, 44 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

48. Білущак Т. М. Менеджмент архівної діяльності : навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2017. 240 с. (Серія «Інформація. Комунікація. Документація» ; вип. 12).

49. Блауберг И., Садовский В., Юдин Б. Философский принцип системности и системный подход. *Вопросы философии*. 1978. № 8. С. 39–52.

50. Блюменау Д. И. Информация – Сознание – Интуиция – Творчество. Ч. 2. *Науч. и техн. б-ки*. 2004. № 12. С. 5–18.

51. Бойченко І. В. Філософія історії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Знання, 2000. 723 с.

52. Большаков А. М. Вспомогательные исторические дисциплины: археология, палеография, эпиграфика, сфрагистика, геральдика, нумизматика, дипломатика, метрология, хронология, историческая география, архивоведение. Изд. 3-е (перераб. и доп.). Петроград : Гос. трест «Петропечать» : Тип. им. Т. Лоханкова, 1923. 323 с.

53. Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. Енциклопедія для видавця та журналіста. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 399 с.

54. Борович Б. О. Рубрики предметного каталога. Харків, 1928. 35 с.

55. Борщев В. Б. Интернет и информационная середа. *Науч.-техн. информация*. 2009. № 2. С. 1–14.

56. Борщевский В. Я. Источниковедение истории СССР (1917–1985) : учеб. пособие для студ. ист. факультетов вузов. Киев : Вища школа, 1985. 232 с.

57. Боряк Г. В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка» : архів. документ. ресурси та наук.-інформ. системи. Київ, 1995. 347 с.

58. Брежнева В. В., Минкина В. А. Информационное обслуживание: продукты и услуги, предоставляемые библиотеками и службами информации предприятий : учеб.-практ. пособие. Санкт-Петербург : Профессия, 2004. 303 с. (Библиотека).

59. Булыгин И. А., Пушкарев Л. Н. Источниковедение. *Сов. ист. энцикл.* Москва, 1965. Т. 6. Столб. 594–595.

60. Бухштаб Б. Я. О природе текстологии и проблема выбора основного текста. *Рус. лит.* 1965. № 3. С. 127.

61. Вавилов С. И. Несколько замечаний о книгах. *Сов. книга*. 1947. № 1. С. 15–20.

62. Валькова Н. П. Эффективность применения методов эвристики в процессе обучения дизайнеров. *Вестник Санкт-Петербург. ун-та*. 2015. Сер. 15. Вып. 1. С. 164–175.

63. Варшавчик М. А. Историко-партийное источниковедение. Теория. Методология. Методика. Київ : Вища школа, 1984. 320 с.

64. Варшавчик М. А. Источниковедение истории КПСС : учеб. для вузов по спец. «История КПСС». Москва : Высшая школа, 1989. 224 с.

65. Васильченко М. М. Функційні трансформації в еволюції архівів: студіювання в історико-генетичному дискурсі. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали всеукр. наук.-теорет.конф. молодих учених, 20–21 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 278–279.

66. Вахтомин Н. К. Генезис научного знания: факт, идея, теория. Москва : Наука, 1973. 286 с.

67. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 / [авт., керівник проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

68. Веремчук О. В. Формування професійної культури майбутніх документознавців у вищих навчальних закладах : метод. посіб. для викладачів вищ. навч. закладів. Рівне : О. Зень, 2016. 102 с.

69. Вершинин М. И. Электронный каталог проблемы и решения : учеб-практ. пособие. Санкт-Петербург : Профессия, 2007. 230, [1] с.

70. Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017–95. Чинний від 1996-01-01. Київ : Держспоживстандарт України, 1995. 47 с. (Національний стандарт України).

71. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять : ДСТУ 3017:2015. [Чинний від 2016.07.01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. IV, 38 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

72. Видання державних архівних установ України. 1925–2000 : бібліогр. покажч. / авт.-упоряд.: В. Оснач, Р. Семчук ; Держ. ком. архівів України. Київ : [б. в.], 2001. 160 с.

73. Видання державних архівних установ України, 1991–2006 : бібліогр. покажч. / [упоряд.: С. С. Артамонова, Р. В. Романовський]. Київ : Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства, 2007. 157 с. (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки ; вип. 13).

74. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості : ДСТУ 7157:2010. [Чинний від 2010.07.01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. IV, 13 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

75. Вилегжаніна Т. І., Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус. Донецьк : Альфа–Прес, 2004. 1103 с.

76. Вилегжаніна Т. І., Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус НПБУ. *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. парлам. б-ка України. URL: http://ube.nplu.org/article/Інформаційно-пошуковий%20тезаурус%20НПБУ. Статтю створено: 13.05.2015. Остання редакція: 13.05.2015.

77. Вирощування олійних культур в Україні : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. літ. за 1889–1979 рр. / уклад.: Т. Ф. Дерлеменко, І. П. Поляк ; Центр. наук. с.-г. б-ка. Київ : [б. в.], 1995. 204 с.

78. Владимирский-Буданов М. Ф. Хрестоматия по истории русского права. Санкт-Петербург ; Киев : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1899. Вып. 1. Изд. 5-е. VIII, 265, [1] с.

79. Воробьев Г. Г. Задачи кибернетики в области архивной документации. *Вопросы архивоведения*. 1963. № 4. С. 94–98.

80. Воробьев Г. Г. Информационные потенциалы и барьеры передачи документальной информации. *Документалистика–69* : материалы Первого всесоюз. симпозиума по документалистике, Паланга, 8–12 сент. 1969 г. Вильнюс, 1970. Ч. I. С. 159–162.

81. Воробьев Г. Г. Основные проблемы документалистики. *Документалистика–69* : материалы Первого Всесоюз. Симпозиума по документалистике, Паланга, 8–12 сент. 1969 г. Вильнюс, 1970. Ч. I. С. 5–14.

82. Воробьев Г. Г. Проблема документальной информации. *Кибернетика и документалистика: механизация процесса накопления, хранения и поиска научной информации*. Москва, 1966. С. 5–34.

83. Воробьев Г. Г. Твоя информационная культура. Москва : Молодая гвардия, 1988. 303 с. (Молодежь: проблемы и перспективы).

84. Воройский Ф. С. Аналитическая обработка документов для обеспечения научных исследований и разработок. *Науч. и техн. б-ки*. Москва, 2006. № 2. С. 23–31.

85. Воскобойнікова-Гузєва О. Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства. *Бібл. вісн*. 2007. № 2. С. 3–9.

86. Вохрышева М. Г. О библиографическом общении. *Сов. библиография*. 1983. № 3. С. 55–60.

87. Газети і журнали Катеринославщини (1838–1916) : наук.- допоміж. бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. наук. б-ка ; склад.: Т. М. Ковальська [та ін.]. Дніпропетровськ : [б. в.], 1993. 45 с. (Періодичні видання краю).

88. Галеева И. С. Интернет как инструмент библиографического поиска. Санкт-Петербург : Профессия, 2007. 248 с. (Серия «Библиотека»).

89. Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування : СОУ 92.5-22892594-001-2004. Чинний від 2005.01.01. Київ : Держ. ком. архівів України, 2005. 28 с. (Стандарт Держкомархіву України).

90. Гальченко С. А. Евристика в літературознавстві. *Укр. літ. енцикл.* Т. 2 : Д–К. Київ : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. С. 136.

91. Георгиева Н. Г. Историческое источниковедение: понятийно-терминологические и методические проблемы : учеб. пособие. Москва : Проспект, 2016. 248 с.

92. Гетманская Е. В. Эвристический метод: генезис и современное функционирование. *Сибир. пед. журн*. 2009. № 2. С. 261–268.

93. Гиляревский Р. С. Общие закономерности в развитии дисциплин научной информации и коммуникации : дис. ... д-ра филол. наук в форме науч. докл. : 05.25.01. Москва, 1989. 47 с.

94. Гиляревский Р. С. Основы информатики : курс лекций. Москва : Экзамен, 2003. 320 с.

95. Гіптерс З. В. Культурологія : словник-довідник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : УБС НБУ, 2008. 407 с.

96. Гліненко Л. К., Смердов А. А. Технологія інженерного проектування : структур. синтез техн. та біотехн. систем : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Львів, 2004. 387 с.

97. Годкевич М. Бібліографія, бібліотекар та книгар. Харків : Держвидав України, 1929. 36, [3] с. На обкл. назва: Бібліографія, книгар та бібліотекар.

98. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-е, допов. й випр. Рівне : Волин. обереги, 2011. 519 с.

99. Гордукалова Г. Ф. Анализ информации: методы, технология, организация. Санкт-Петербург : Профессия, 2009. 508 с.

100. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : [монографія]. Київ, 2010. 356 с.

101. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 184 с.

102. Грехнев В. С. Информационное общество и образование. *Весник Моск. ун-та. Сер. 7. Философия*. 2006. № 6. С. 88–107.

103. Гречихин А. А. Библиографическая эвристика: История, теория и методика информационного поиска : конспект лекций по курсу «Общая и книготорг. библиография» для спец. 1727 – «Книговедение и орг. книж. торговли». Москва : МПИ, 1984. 46, [2] с.

104. Грипич С. Н., Буравкова Л. М. Інформаційна культура: теоретичні засади та досвід : навч. посіб. Рівне, 2017. 366 с.

105. Громов Є. В. Комп'ютерне документознавство : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. [спец.] «Професійне навчання. Комп'ютерні технології в управлінні та навчанні». Харків : [Точка], 2010. 169 с.

106. Гулішевська М. Г. Історико-критичний аналіз поняття евристика. *Сучасні інформ. технології та інновац. методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 36. С. 244–248.

107. Гушул Ю. В. Инструментарий аналитика. Методика работы над терминологическим словарем. *Мир библиографии*. 2012. № 1. С. 2–8.

108. Давидов І. О. Інноваційна політика бібліотек України: зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві : автореф. дис … д-ра наук з соціальних комунікацій: 27.00.03. Харків, 2008. 50 с.

109. Дащенко Н. Л. Науковий текст: оформлення й редагування : навч. посіб. Тернопіль, 2005. 431 с.

110. Двоеносова Г. А. Синергетическая теория документа. *Теоретические и практические проблемы документоведения и архивоведения: ретроспектива и современность* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 2–3 дек. 2015 г.). Минск, 2016. С. 205–213.

111. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения : ГОСТ 16487-83. Введен с 01.01.85. Москва : Гос. ком. СССР по стандартам. 12 с. (Межгос. стандарт Союза ССР).

112. Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека України імені В. Г. Заболотного : [веб-сайт]. URL: http://dnabb.org/index.php (дата звернення: 08.10.2017).

113. Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова» : [сайт]. URL: http://www.ukrbook.net (дата звернення: 08.10.2017).

114. Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» : [веб-сайт]. URL: http://www.uintei.kiev.ua/main.php (дата звернення: 01.10.2018).

115. Державна науково-технічна бібліотека України : [веб-сайт]. URL: http://gntb.gov.ua (дата звернення: 01.10.2018).

116. Державне підприємство «Ураїнський інститут інтелектуальної власності (Укрпатент)» : [веб-сайт]. URL: http://www.uipv.org (останнє звернення: 01.10.2018).

117. Державний архів Чернігівської області : анот. реєстр описів. Т. 2, ч. 2, кн. 1 : Фонди партійних і комсомольських органів. Чернігів : Десна Поліграф, 2012. 803 с. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

118. Державний архів Чернігівської області : путівник. [2-е вид.]. Чернігів : Ред.-вид. комплекс «Деснян. правда», 2001. 598, [1] с. (Архівні зібрання України. Програма – Путівники ; Т. 1).

119. Дескрипторный словарь по информатике / Всесоюз. ин-т науч. и техн. информ, Отд. лингвист. обеспечения информ. процессов ; сост.: Н. А. Пащенко, Е. Б. Ксенофонтова, В. Ф. Скоробогатая. Москва, 1986. 94, [2] с.

120. Джерела українознавства. Київ : [б. в.], 1990–1998. Вип. 1 : Вітчизняні бібліографічні джерела. 1990. 238, [1] с.; Вип. 2 : Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань. 1998. 130 с.

121. Джерелознавство історії України : довідник : [навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти]. Київ, 1998. 211 с.

122. Дискуссия вызвана взаимным интересом / И. В. Фаизова, А. А. Сундиева, М. Д. Афанасьев и др. *Отечественные архивы*. 2004. № 6. С. 75–86.

123. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004. [Чинний від 2005-07-01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 35 с. (Національний стандарт України).

124. Діти і персональний комп'ютер. Плекаємо таланти / [І. Ю. Анохіна]. Донецьк : БАО, 2011. 302 с.

125. Добко Т. В., Чиж М. А., Василенко О. М. Бібліографічна довідка в системі довідково-бібліографічного обслуговування : практ. посіб. Київ, 2004. 90 с.

126. Добко Т. Восьма загальноросійська науково-практична конференція «Сучасні користувачі автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем: проблеми обслуговування, вивчення та навчання». *Бібл. вісн.* 2008. № 1. С. 38–39.

127. Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 374 с.

128. Добровольська В. В. Теоретико-методолдогічні засади дослідження комунікаційного середовища документознавства. *Бібл. вісн.* 2014. № 1. С. 26–31.

129. Добровольский Л. М. Запрещённая книга в России, 1825–1904 : архив.-библиогр. разыскания. Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1962. 253, [1] с.

130. Довідковий апарат. *Архіви України* : офіц. веб-портал Держ. архів. служби України. URL: http://www.archives.gov.ua/Access/?page=21 (дата звернення: 07.11.2017).

131. Документи аудіовізуальні. Терміни та визначення понять : ДСТУ 4419:2005. [Чинний від 2006.07.01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. III, 14 с. (Національний стандарт України) (Інформація і документація).

132. Документна евристика. *Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв* [сайт]. URL: http://nakkkim.edu.ua/images/official%20documents/ Документна _евристика.pdf (дата звернення: 16.11.2016).

133. Документознавство : робоча програма для студ. спец. 7.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність» / укл. М. С. Слободяник. Київ : ДАКККіМ, 2003. 40 с.

134. Документознавство та інформаційна діяльність : хрестоматія / Нац. акад. культури і мистецтв ; [укл.: М. С. Слободяник, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська]. Київ, 2014. Ч. 1, вип. І. 226 с. (До 10-річчя заснування кафедри).

135. Документознавство та інформаційна діяльність : хрестоматія / Нац. акад. культури і мистецтв ; [укл.: М. С. Слободяник, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська]. Київ, 2014. Ч. 1, вип. ІІ. 222 с. (До 10-річчя заснування кафедри).

136. Документознавство та інформаційна діяльність : хрестоматія / Нац. акад. культури і мистецтв ; [укл.: М. С. Слободяник, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська]. Київ, 2015. Ч. 2, вип. І. 235 с. (До 10-річчя заснування кафедри).

137. Документознавство та інформаційна діяльність : хрестоматія / Нац. акад. культури і мистецтв ; [укл.: М. С. Слободяник, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська]. Київ, 2015. Ч. 2, вип. ІІ. 277 с. (До 10-річчя заснування кафедри).

138. Долотова О. В. Документальные источники по истории интеллигенции Беларуси начала XX в.: проблема архивной эвристики. *Теоретические и практические проблемы документоведения и архивоведения: ретроспектива и современность* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 2–3 дек. 2015 г.). Минск, 2016. С. 71-78.

139. Домашняя библиотека / В. С. Крейденко [и др.] ; отв. ред. А. Н. Ванеев. Санкт-Петербург : Профессия, 2002. 320 с. (Серия «Библиотека»).

140. Дрешер Ю. Н. Библиотерапия: полный курс : учеб. пособие. Москва : Фаир, 2007. 559 с. (Серия «Специальный издательский проект для библиотек»).

141. Дрешер Ю. Н. Библиотерапия: теория и практика : учеб. пособие. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. 223 с.

142. Дрешер Ю. Н. Информационное обеспечение ученых и специалистов : учеб-метод. пособие. Санкт-Петербург : Профессия, 2008. 462 с.

143. Дригайло В. Г., Дригайло С. В. История, философия, социология, психология, педагогика библиотеки как социального института. Москва : ГПНТБ России, 2016. 349 с.

144. Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923 / М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України. Київ : Глобус, 1999–2015. Вип. 1–5. (Національна бібліографія України). Вип. 1 :1808–1900. 1999. 295, [1] с.; Вип. 2 :1901–1910. Київ : Либідь, 2003. 525, [1] с.; Вип. 3 : 1911–1916. Київ : Харитоненко, 2003. 261, [1] с.; Вип. 4 : 1917–1919. Харків : Фоліо, 2008. 283, [2] с.; Вип. 5 : 1920–1923. 2015. 246, [1] с.

145. Дубровіна Л. А., Киридон А. М., Матяш І. Б. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам’яті, культурної спадщини України. *Бібл. вісн.*, 2017. № 1. С. 3–10.

146. Дубровіна Л. А. Методологічні засади історичних досліджень в бібліотекознавстві та документознавстві: базові принципи і поняття. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 1. С. 22–29.

147. Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп’ютеризації в Україні. *Студії з архів. справи та документознавства*. 1998. Т. 3. С. 6–17.

148. Дубровський В. В. Музеї на Україні. Харків : Держ. вид-во України, 1929. 60 с.

149. Дулатова А. Н., Зиновьева Н. Б. Информационная культура личности : учеб.-метод. пособие. Москва : Либерия-Бибинформ, 2007. 171 с. (Серия «Библиотекарь и время». XXI век ; № 53).

150. Евлаховъ А. Введеніе в философію художественнаго творчества. Опыт историко-литературной методологіи. Варшава : Тип. Варш. Учебн. Округа, 1910. Т. I. 539 с.

151. Економіка від А до Я : понятійно-термінол. слов. / [О. В. Куроченко та ін.] ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ : Вид. дім «Персонал», 2008. 366 с.

152. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій. Львів : Світ, 2011. Т. 1 : А–Н. 611 с.; Т. 2 : О–Я. 563 с.

153. Економічний термінологічний словник-довідник : економіка, фінанси, менеджмент. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. фін. акад., 2013. 459 с.

154. Елисина Е. Ю. Электронные услуги библиотек. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 302, [1] с. (Библиотека).

155. Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь. Москва : Проспект : [ТК Велби], 2007. 558, [1] с.

156. Енциклопедія інновацій / Київ. нац. торг.-екон. ун-т ; [підгот.: Бохан А. В. та ін.]. Київ : Міжнар. екон. фундація, 2012. 599 с.

157. Енциклопедія інтелектуальної власності / Акад. технол. наук України ; [авт.-уклад.: П. П. Крайнєв та ін.]. Київ : Старт-98, 2012. 659 с.

158. Енциклопедія сучасної України / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України. URL: http://esu.com.ua (дата звернення: 07.11.2017).

159. Енциклопедія Сучасної України. Т. 9 : Е–Ж / [НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України. Київ, 2009. 711 с.

160. Ефимова Л. Г. Некоторые психологические проблемы индексирования и возможности их экспериментального исследования. Москва : ВИНИТИ, 1970. 21 с. (Доклады / Междунар. симпозиум стран-членов СЭВ «Теорет. основы информации». Москва, 9–13 июня 1970 г.).

161. Жабко Е. Д. Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика. Санкт-Петербург, 2006. 388 с.

162. Жайворонок В. Термінологія в загальномовному словнику. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Київ, 1998. С. 210–212.

163. Журнал бібліотекознавства та бібліографії / Всенар. б-ка України при Всеукр. акад. наук. Київ : [б. в.], 1927–1930.

164. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1 : А–Й. 401 с.; Т. 2 : К–О. 349 с.; Т. 3 : П–С. 424 с.; Т. 4 : Т–Я. 387 с.

165. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. 3-є вид., допов. та переробл. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. 841 с.

166. Захаров В. П. Информационно-поисковые системы : учеб.-метод. пособие. Санкт-Петербург, 2005. 48 с.

167. Захаров В. П. Лингвистические средства информационного поиска в Интернете. *Библиосфера*. 2005. № 1. С. 63–71.

168. Збанацкая О. Н. Информационно-поисковые языки библиотек и архивов Украины: современное состояние, некоторые перспективы развития. *Вестник Нац. акад. наук Республики Казахстан*. Алматы, 2017. № 6. С. 38–45.

169. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Макроаналітичне згортання інформації: бібліографічний опис документів, анотування документів : навч. посіб. Київ : НАКККіМ, 2014. 266 с.

170. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Мікроаналітичне згортання інформації: індексування документів, реферування документів : навч. посіб. Київ : НАКККіМ, 2016. 254 с.

171. Збанацька О. М. Архівні інформаційно-пошукові системи: розширення пошукових можливостей (1991–2008 рр.) : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук. : 27.00.02 «документознавство, архівознавство». Київ, 2010. 237 с.

172. Збанацька О. М. Бібліографічна евристика: термінологічний аспект. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI*

століття : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 10–12 верес. 2015 р. Одеса, 2015. С. 130–134.

173. Збанацька О. М. Бібліотеки, архіви, музеї: деякі аспекти спільності та відмінності // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2018. № 3. С. 60–66.

174. Збанацька О. М. Відображення засобів масової інформації в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України. *Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації* : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., Київ, 10–11 черв. 2011 р. Київ, [2011] С. 78–79.

175. Збанацька О. М. Відображення термінології документознавства в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 3–4. С. 24–31.

176. Збанацька О. М. Відображення терміносистеми інтелектуальної власності в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України. *Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 444–449.

177. Збанацька О. М. Вплив інформаційного суспільства на документну евристику. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. 2018. № 2 (18). Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2631954/zbanatska_oksana_2018_._the_influence_of_informational_society_on_documentary_herstist._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_18_(accessed 28 April 2018).

178. Збанацька О. М. До питання про розробку системи тезаурусів для архівних інформаційно-пошукових систем // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав.

2010 р. / М-во культури і туризму України, НАКККіМ, Ін-т держ. упр. та інформ. діяльності. Київ, 2010. С. 259–260.

179. Збанацька О. М. Документ у реаліях сьогодення. *Бібл. планета*. 2016. № 3. С. 23–27.

180. Збанацька О. М. Документна евристика в системі управління знаннями. *Бібл. вісн.* 2018. № 6. С. 3–6.

181. Збанацька О. М. Документна евристика як наука. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 31–36.

182. Збанацька О. М. Документно-інформаційна діяльність через призму Української бібліотечної енциклопедії. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 8–9 верес. 2016 р. Одеса, 2016. С. 133–140.

183. Збанацька О. М. Дослідження інформаційно-пошукових мов у бібліотеках і архівах: методологічні основи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 2. С. 12–20.

184. Збанацька О. Евристика в науковому студіюванні: зміст та особливості викладання дисципліни. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф. (23–24 листоп. 2017 р.). Харків : ХДАК, 2017. С. 217–219.

185. Збанацька О. М. Електронні версії архівних путівників як джерело для уточнення та поповнення інформаційно-пошукового тезауруса Національної парламентської бібліотеки України. *Бібліотека. Наука. Комунікація* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. Ч. 1. С. 45–49.

186. Збанацька О. Електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: загальна характеристика. *Інформаційний простір бібліотеки: польсько-український досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2017 р., Львів, Україна. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. С. 287–300.

187. Збанацька О. М. Згортання (розгортання) інформації. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Згортання%20(розгортання) %20інформації. Статтю створено: 23.06.2014. Остання редакція: 11.02.2015.

188. Збанацька О. М. Індексування. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Індексування. Статтю створено: 08.09.2014. Остання редакція: 05.05.2015.

189. Збанацька О. М. Інформаційна потреба як мотиватор комунікаційного процесу. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal* = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. 2018. № 3 (19). Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2634971/zbanatska_oksana_2018_._need_in_information_as_a_motivator_of_communication_process._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_19_(accessed 05 July 2018).

190. Збанацька О. М. Інформаційний пошук за стандартами інформаційної сфери: термінологічний аспект. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 48. С. 45–63.

191. Збанацька О. М. Інформаційно-пошукова мова (ІПМ). *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Інформаційно-пошукова% 20мова%20(ІПМ). Статтю створено: 16.07.2014. Остання редакція: 17.05.2015.

192. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: сучасний стан та перспективи. *Бібліотека і книга в контексті часу* : зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф. Тема року: «Бібліотеки України в контексті євроінтеграційних процесів». Київ, 2017. С. 61–71.

193. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної парламентської бібліотеки України: період апробації 2004–2012 рр. *Бібл. планета*. 2013. № 1. С. 30–32.

194. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус НПБУ: особливості терміносистеми та використання в процесі предметизаційного принципу індексування. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 1. С. 57–61.

195. Збанацька О. М. Інформаційно-пошукові мови бібліотек і архівів: соціально-комунікаційний аспект. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3-5 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 42–45.

196. Збанацька О. Інформаційно-пошукові мови Національної парламентської бібліотеки України: історичний аспект. *Бібліотека і книга у контексті часу* : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф., 11–13 трав. 2006 р. Київ, 2006. С. 85–92.

197. Збанацька О. М., Кириленко О. Г., Яценко О. М. Компаративний аналіз пошукових можливостей електронних каталогів окремих бібліотек України. *Вісн. Кн. палати*. 2018. № 11. С. 32–39.

198. Збанацька О. М. Класифікаційна система. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Класифікаційна%20_система. Статтю створено: 08.09.2014. Остання редакція: 10.02.2015.

199. Збанацька О. М. Класифікаційна таблиця. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Класифікаційна%20таблиця. Статтю створено: 08.09.2014. Остання редакція: 05.05.2015.

200. Збанацька О. М. Класифікаційний індекс. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Класифікаційний%20індекс. Статтю створено: 08.09.2014. Остання редакція: 13.05.2015.

201. Збанацька О. М. Класифікаційні таблиці, рубрикатори, класифікатори як засоби створення пошукового образу документа. *Термінологія документознавства та суміжних галузей* : зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 8. С. 142–148.

202. Збанацька О. М. Комунікаційне середовище документної евристики. *Інформація, комунікація, суспільство 2018*: матеріали 7-ої Міжнар. наук.

конф. ІКС-2018, 17–19 трав., 2018, Україна, Чинадієво. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). С. 230–231.

203. Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики : [монографія]. Київ : НАКККіМ, 2018. 378 с.

204. Збанацька О. М. «Круглий стіл» з проблем каталогізації. *Бібліотечна планета*. 2005. № 2. С. 32.

205. Збанацька О. М. Методологія наукових досліджень: одна з тенденцій сьогодення. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 14–15 верес. 2017 р. Одеса, 2017. С. 97–100.

206. Збанацька О. М., Микитенко В. В. Страховий фонд документації України: історія та напрями створення. *Термінологія документознавства та суміжних галузей* : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 7. С. 54–61.

207. Збанацька О. М., Москаленко А. І. Веб-сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України як джерело інформації. *Документ, мова, соціум: теорія та практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–12 квіт. 2013 р. Київ, 2013. С. 150–152.

208. Збанацька О. Навігаційні «сходинки» до документа. *Бібл. планета*. 2006. № 2. С. 14–16.

209. Збанацька О. М. Навчальна гра як модель реальної роботи (на прикладі дисципліни «Державна інформаційна політика»). *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 12–14 верес. 2013 р. / Одес. нац. політехн. ун-т та ін. Одеса, 2013. С. 348–352.

210. Збанацька О. М. Навчальна дисципліна «Аналітико-синтетична переробка інформації»: зміст та проблеми викладання. *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері* : IV Міжнар. наук.-практ. конф., 02–04 квіт. 2014 р. [Донецьк], 2014. С. 87–89.

211. Збанацька О. М. Науково-методична діяльність служби науково-технічної інформації архіву (організація проведення виставок, бібліографічний опис, анотація-реферат, складення бібліографічного списку) [Застосування видів аналітико-синтетичної переробки інформації при створенні довідково-інформаційного фонду]. *Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства* : офіц. сайт. URL: http://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=135.

212. Збанацька О. М. Новий стандарт ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила». *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–13 верес. 2014 р. Одеса: Грінь Д.С., 2014. С. 57–63.

213. Збанацька О. М. Обговорення проблем корпоративної каталогізації [18 трав. 2005 р. у приміщенні НПБУ відбулося засідання «круглого столу» «Проблеми каталогізації»]. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 3. С. 35–36.

214. Збанацька О. М. Персоналії в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України: форма представлення та використання при предметизації документів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2013. Вип. 37. С. 85–97.

215. Збанацька О. М. Понятійно-категоріальний апарат архівних інформаційно-пошукових систем. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2013. № 1. С. 74–77.

216. Збанацька О. М. Предметизаційні та дескрипторні інформаційно-пошукові мови (на прикладі США, Польщі, Росії та України). *Вісн. Кн. палати*. 2004. № 8 (97). С. 19–20.

217. Збанацька О. М. Предметизування. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Предметизування. Статтю створено: 16.06.2016. Остання редакція: 17.02.2017.

218. Збанацька О. М. Предметна рубрика. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Предметна%20рубрика. Статтю створено: 29.06.2016. Остання редакція: 29.06.2016.

219. Збанацька О. Проблеми класифікації інформаційно-пошукових мов. *Державне управління і право* : зб. наук. пр. Вип. 1., ч. 2. Київ, 2006. С. 151–153.

220. Збанацька О. М. Професор М. С. Слободяник (1949–2015) – засновник кафедри документних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 47. С. 334–346.

221. Збанацька О. М. Розвиток інформаційно-пошукових мов у пошукових системах бібліотек і архівів : монографія. Київ : НАКККіМ, 2017. 354 с.

222. Збанацька О. М. Розкриття змісту архівних документів: тезаурусний підхід / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 4. – С. 52–64.

223. Збанацька О. М. Словник предметних рубрик. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: http://ube.nplu.org/article/Бібліографічний%20 опис. Статтю створено: 29.06.2016. Остання редакція: 29.06.2016.

224. Збанацька О. М. Створення бібліографічної бази даних «Дипломні роботи НАКККіМ»: постановка проблеми. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. Київ, 2011 С. 169–171.

225. Збанацька О. М. Трансформація вербальних інформаційно-пошукових мов в інформаційно-бібліографічній діяльності. *Бібл. планета*. 2008. № 4. С. 9–13.

226. Збанацька О. М. Удосконалення довідкового апарату архівів в Україні (20–30-ті роки XX ст.). *Гілея* : наук. вісн. : зб. наук. пр. 2012. Вип. 65. С. 161–163.

227. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування організаційних документів. *Вісн. Кн. палати*. 2012. № 8. С. 30–36.

228. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування розпорядчих документів. *Вісн. Кн. палати*. 2012. № 12. С. 19–23.

229. Збанацька О. М. Формування наукових поглядів на евристику. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 30–39.

230. Збанацька О. Формування пошукового образу документа в електронних каталогах бібліотек. *Інформація, комунікація, суспільство 2017*: матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. ІКС-2017, 18–20 трав., 2017, Україна, Славське. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). С. 309–310.

231. Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України : міжарх. довід. Київ : Держ. ком. арх. України, 2009–2010. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / [редкол.: О. Гінзбург (голова) та ін.]). Т. 1 : Метричні книги у фондах державних архівів Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської областей. 2009. 805, [2] с.; Т. 3 : Метричні книги у фондах державних архівів Тернопільської, Черкаської, Чернівецької областей, міст Києва і Севастополя. 2010. 719 с.

232. Здобнов Н. В. Основы краевой библиографии. Ленинград, 1925. 125 с.

233. Земсков А. И., Шрайберг Я. Л. Электронные библиотеки : учеб. пособие. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Гос. публ. науч.-техн. б-ка России, 2004. 130 с.

234. Зиновьева Н. Б. Информационная культура личности. Введение в курс : учеб. пособ. для вузов культуры и искусства. Краснодар, 1996. 136 с.

235. Зотова В. Розвиток поняття бібліографічної евристики в роботах П. Беркова. *Вісн. Кн. палати*. 2002. № 10. С. 15–16.

236. Зупарова Л. Б., Зайцева Т. А. Аналитико-синтетическая переработка информации : [учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. 052700].

Москва : ФАИР, 2007. 399, [1] с. (Специальный издательский проект для библиотек).

237. Иениш Е. В. Библиографический поиск в научной работе : справ. пособие-путеводитель. Москва : Книга, 1982. 247 с.

238. Иксанова И. В. Опыт разработки модели регионального музейного объединения. *Музееведение.* Вопросы теории и методики : сб. науч. тр. Москва, 1987. С. 121–137.

239. Индексирование документов. Общие требования к координатному индексированию : ГОСТ 7.66–92 (ИСО 5963-85). Дата введ. 01.01.93. Москва : Госстандарт России, 1992. 14 с. (Государственный стандарт Союза ССР) (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

240. Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации : ГОСТ 7.59–2003. Дата введ. 2004–01–01. Минск : Межгос. Совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2003. II, 5 с. (Межгосударственный стандарт) (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

241. Интуитивная эвристика. *Экономика: в начале было слово*: [сайт] / Фокин Н. И. URL: http://dictionary-economics.ru/word/ Интуитивная-эвристика (дата обращения: 10.08.2017).

242. Информатика : [учеб. пособие для студентов ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / К. В. Тараканов и др.]. Москва : Книга, 1986. 303, [1] с.

243. Информационно-поисковые системы и традиционный патентный поиск : учеб. пособие / авт.-сост. В. М. Яшина, В. Д. Васильев, Т. Б. Омарова, М. В. Волкова, Н. І. Румянцева. Москва : ВНИИПИ, 1987. 108 с.

244. Информационно-поисковые языки. Термины и определения : ГОСТ 7.74-96. [Введен 01.07.97]. Минск, 1997. 33 с. (Межгосударственный стандарт) (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

245. Информационное обслуживание в библиотеках: электронные библиографические ресурсы : науч.-метод. пособие / Н. В. Абакшева [и др.]. Санкт-Петербург : [Рос. нац. б-ка], 2009. 200 с.

246. Информационный поиск : (сб. материалов) / сокращ. пер. с англ. под ред Трофимова К. Н. Москва : Воен. изд-во М-ва обороны СССР, 1970. 317, [2] с.

247. Информационный поиск в деятельности врача, занятого пропагандой медицинских и гигиенических знаний : метод. материалы в помощь лектору / [Гапонько Л. Афанасьевич, Шеболдов А. В.]. Москва : Центр. НИИ санитар. просвщения М-ва здравоохранения СССР, 1983. 46, [2] с.

248. Информация: поиск, анализ, защита / авт.-сост. И. Н. Кузнецов. 2-е изд. Минск : Амалфея, 2004. 310, [1] с.

249. Інструкція з організації обліку музейних предметів : затв. наказом М-ва культури України 21.07.2016 № 580. *Законодавство України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16 (дата звернення: 19.12.2017).

250. Інтелектуальна власність : словник-довідник : у 2 т. Т. 2 : Промислова власність. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2000. 268 с.

251. Інформатика та обчислювальна техніка : корот. тлумач. слов. / В. П. Гондюл, А. Г. Дерев'янко, В. В. Матвєєв, Ю. З. Прохур. Київ : Либідь, 2000. 319 с.

252. Інформаційні мови. Терміни та визначення : ДСТУ 2398-94. [Чинний від 1995-01-01]. Київ : Держстандарт України, 1994. III, 73 с. (Державний стандарт України) (Інформація та документація).

253. Інформаційні та бібліографічні видання медичних бібліотек України (1934–1999 рр.) : бібліографія. Ч. 1. Київ : [б. в.], 2002. 121 с.

254. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення : ДСТУ 2392-94. [Чинний від 1995-01-01]. Київ : Держстандарт України, 1994. 53 с.

255. Інформація та документація. Словник термінів : (ISO 5127:2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. Чинний від 2009-10-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 237 с. (Національний стандарт України).

256. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

257. Історія Академії архітектури України. (1944–1963 рр.) : бібліогр. покажч. / Держ. наук. архіт.-буд. б-ка. Київ : [б. в.], 1995. 16 с.

258. Кабанов В. В. Архивное источниковедение. *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе* : докл. и тез. выступлений на Всесоюз. конф. 20–22 дек. 1994 г. Москва, 1995. С. 36–38.

259. Кабанов В. В. Источниковедение истории советского общества : курс лекций. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1997. С. 41–43.

260. Казанский М. Н., Финешин Н. П. Информационно-поисковая система нахождения документов в архиве организации. Москва : Б. и., 1973. 78, [3] с.

261. Калакура Я. С. Методика опрацювання джерел і літератури в українознавчому дослідженні. URL: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2637&search=historiography (дата звернення: 10.08.2017).

262. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2016. 319 с.

263. Канчели Т. И. Поиск научно-технической информации. Тбилиси : Ганатлеба, 1989. 251, [3] с.

264. Карамишева Н. В. Евристика. Львів : ПАІС, 2013. 271 с.

265. Карасик З. Информационное обслуживание учреждений и предприятий : (орг. спец. б-к). Москва : Техника управления, 1929. 95 с.

266. Карван С. Л. Бібліотеки та архіви у створенні інформаційного простору. Грані співпраці. *Бібліотеки у створенні єдиного інформаційного простору Хмельниччини*. Хмельницький, 2004. С. 43–46.

267. Карпов В. В., Збанацька О. М., Денисюк Ж. З. Музейна евристика: теоретичні основи та практична реалізація. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 1. С. 19–25.

268. Каталог книжок книгарні «Українського голосу». Вінніпег : Б. в., 1966. 64 с.

269. Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600–1933) : [спец. довід.]. Луцьк : Надстир'я, 2009. 584 с. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

270. Каталог музеїв при навчальних закладах України. Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2012. 135 с.

271. Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861–1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини : (матеріали до бібліогр. репертуару). Суми : Слобожанщина, 2009. 32 с.

272. Кашуба М. Евристика. *Культурологія* : енцикл. слов. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. С. 106.

273. Керування документаційними процесами. Ч. 1. Основні положення (ISO 15489-1:2001, MOD) : ДСТУ 4423-1:2005. [Чинний від 2007–04–01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. V, 28 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

274. Кириленко О. Г. Досвід уніфікації засобів лінгвістичного забезпечення в Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого. *Бібліотека і книга в контексті часу : тема року: «Трансформація діяльності публічних бібліотек України»* : зб. матеріалів XI Всеукр. наук.-практ. конф.: [25–26 квіт.2018 р.]. Київ, 2018. С. 91–93.

275. Кириленко О. Г. Еволюція наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні (80–90-ті роки) : автореф. дис. … канд.. іст. наук : 07.00.08. Київ, 1996. 23 с.

276. Кириленко О. Г., Збанацька О. М., Добровольська В. В. Конвергенція документно-комунікаційних систем суспільства. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : матеріали XI

Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 12–14 верес. 2018 р. / М-во освіти і науки України та ін. Одеса, 2018. С. 40–42.

277. Киричок І. В., Павленко Т. Б., Кравченко С. А. Основи інформаційного пошуку. Медичні ресурси Інтернет : навч.-метод. посіб. Харків : ХНМУ, 2013. 56 с.

278. Кируська Н. В. Розбудова архівної справи в Україні : проблеми та перспективи. *Українське архівознавство : історія, сучасний стан та перспективи* : наук. доп. Всеукр.конф. (19–20 листоп. 1996 р.). Київ, 1997. Ч. 1. С. 5–14.

279. Ківшар Н. С. Процеси та напрями інформатизації музеїв України (на прикладі Харківської області). *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 20–21 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 285–287.

280. Классификационная схема систематического каталога документальных материалов советского периода, хранящихся в Центральном музее революции СССР. Москва, 1975. 121 с.

281. Книга в Україні 1861–1917 : матеріали до репертуару укр. кн. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1996–2017. (Національна бібліографія України / [редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.]). Вип. 1 : Друга половина XIX–початок XX ст. (1861–1917). А: Бібліографічний покажчик. 1996. 222 с.; Вип. 2 : Б. 1999. 365 с.; Вип. 3 : В. 2001. 334 с. ;Вип. 4 : Г. 2002. 422 с.; Вип. 5 : Д. 2003. 532 с.; Вип. 6 : Е, Є, Ж. 2004. 268 с.; Вип. 7 : З, И, І, Ї. 2005. 404 с.; Вип. 8, ч. 1 : К–Кн. 2006. 406 с.; Вип. 8, ч. 2 : Ко–Кя. 2006. 492 с.; Вип. 9 : Л. 2006. 340 с.; Вип. 10 : М. 2007. 486 с.; Вип. 11 : Н. 2008. 340 с.; Вип. 12, ч. 1 : О–От. 2009. 672 с.; Вип. 12, ч. 2 : От–Ош. 2009. 616 с.; Вип. 13, ч. 1 : П–По. 2010. 511 с.; Вип. 13, ч. 2 : По–Пя. 2010. 517 с.; Вип. 14 : Р. 2011. 407 с. ; Вип. 15, ч. 1 : С–См. 2012. 587 с.; Вип. 15, ч. 2 : Сн–Сю. 2012. 587 с.; Вип. 16 : Т. 2013. 475 с.; Вип. 17 : У. 2014. 699 с.; Вип. 18 : Ф, Х, Ц. 2014. 439 с.; Вип. 19 : Ч–Я. 2016. 663 с.; Вип. 20 : А–Я. 2017. 499 с.

282. Кобєлєв О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія. Харків : ХДАК, 2012. 245 с.

283. Кобєлєв О. М. Методологія сучасного бібліотекознавства: стан та напрями розвитку. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. Сер. : Соціальні комунікації. 2017. Вип. 50. С. 88–100.

284. Ковалевський Ю. Г. Бібліографія й Український бібліографічний інститут. Київ : Вид. Голов. кн. палати позашк. освіти Нар. комісаріату освіти, 1919. 16 с. (Ключ знання).

285. Ковальський М. П. Актуальні питання джерелознавства у перспективі розвитку української історичної науки у XXI столітті. *Вісн. Дніпропетр. ун-ту*: Вип. 8. Історія та археологія. Дніпропетровськ, 2000. С. 4–6.

286. Ковальський М. П. Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI – XVII ст. *Український археографічних щорічник*: Нова серія. Київ, 1992. С. 261–273.

287. Ковальский Н. П., Журба О. И. Методические указания по источниковой эвристике в курсе источниковедения истории СССР. Днепропетровск : ДГУ, 1988. 35 с.

288. Ковальский Н. П., Мыцык Ю. А. Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. : учеб. пособие. Днепропетровск : ДГУ, 1986. 80 с.

289. Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI – первая половина XVII века) : учеб. пособие. Ч. 1 : Анализ советских археографических публикаций документальных источников. Днепропетровск : ДГУ, 1977. 95 с.

290. Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. : учеб. пособие. Ч. 3 : Характеристика публичных источников на иностранных языках. Днепропетровск : ДГУ, 1978. 95 с.

291. Ковальский Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. : учеб. пособие. Ч. 4: Обзор основных отечеств. собраний архивных источников. Днепропетровск : ДГУ, 1979. 109 с.

292. Ковальский Н. П. Источниковедение социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII в.): Акты о городах : учеб. пособие. Днепропетровск : ДГУ, 1983. 70 с.

293. Ковальский Н. П. К методике разыскивания неопубликованных источников по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века при изучении курса источниковедения. *Вопросы совершенствования вечернего и заочного обучения* (На материалах Днепропетр. ун-та) : сб. науч. тр. Днепропетровск, 1977. С. 95–102.

294. Ковальский Н. П. Методические указания по исторической библиографии : учеб. таблицы. Днепропетровск : ДГУ, 1979. Ч. 1. 43 с.

295. Ковальский Н. П. Структура источниковой базы по социально-экономической истории Украины XVI –XVII вв. *Спорные вопросы отечественной истории XI – XVIII веков* : тез. докл. и сообщ. Первых чтений, посвящ. памяти А. А. Зимина. Москва, 13–18 мая 1990 г. Москва, 1990. Ч. 1. С. 112–116.

296. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике (междисциплинарный) : [для учащихся, студентов, аспирантов, учителей и преподавателей вузов]. Москва ; Ростов на Дону : Изд. центр «МарТ», 2005. 447 с. (Педагогическое образование).

297. Кодированное архивное описание (EAD). Библиотека тегов. Версия 2002 : [пер. с англ.]. Санкт-Петербург : ФГБУ «Президент. б-ка им. Б. Н. Ельцина», 2011. 337 с. (EAD Технический документ ; № 2).

298. Коломийцев В. Ф. Методология истории: (от источника к исследованию). Москва : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2001. 190 с.

299. Коломієць О. Л. Сутність евристичних функцій у системі менеджменту. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 769. С. 41–46.

300. Колчинский М. Л., Нарская Т. М., Василенко Г. И. Стратегия поиска как фактор, определяющий эффективность системы информационного

обслуживания. *Документальные системы в управлении* : [сборник]. Москва, 1973. С. 149–163.

301. Комова М. В. Документознавство : [навч. посіб.]. Львів : Тріада-плюс ; Київ : Алерта, 2007. 294 с.

302. Коржик Н. А. Проблеми інтеграції архівів України в глобальний комунікаційний простір. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 20–21 квіт.2017 р. Харків, 2017. С. 265–266.

303. Корнієнко В. Роль і значення терміна – визначника для окремого класу документів та одного з його видів. *Вісн. Кн. палати*. 2003. № 7. С. 17–20.

304. Коршунов О. П. Концепция начала общей теории библиографии. *Библиография*. 2006. № 1. С. 99–108.

305. Коряковцева Н. А. Техники информационно-библиотечной работы : учеб.-практ. пособ. Москва : Либерия, 2004. 135 с. (Сер «Библиотекарь и время» ; № 6).

306. Костюков В. П., Мотурнак Є. В. Інформаційний працівник : [навч. посіб.]. Київ : Вид. група BHV, 2011. 335 с. (Серія «Інформатика. Профільне навчання»).

307. Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України. 1996–2000 : бібліогр. покажч. / підгот.: О. В. Михайлова, З. Х. Мусіна ; Держ. іст. б-ка України. Київ : [б. в.], 2002. 118 с.

308. Красный библиотекарь : журн. библ. теории и практики. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во. 1925. № 12 (дек. 1925 г.). 112 с.

309. Красько О. І. Досвід використання програмного забезпечення «Хронозум» у виставковій діяльності Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. *VI Луньовські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості* : (до 60-річчя заснування Пархомів. худож. музею ім. А. Ф. Луньова) : матеріали наук.-практ. семінару, 27 берез. 2015 р. Харків, 2016. С. 103–110.

310. Краткие сведения по типографскому делу / сост. Петр Коломнин. Санкт-Петербург : Тип. А. С. Суворина, 1899. XXVIII, 612 с.

311. Крейденко В. Специальные методы исследования в библиотековедении. Необходимость изучения, развития и применения. *Библ. дело*. 2013. № 13. С. 22–27.

312. Кримські татари в Україні : наук.-допоміж. бібліогр. покажч., 1917–1941. 2-е. вид. Київ : Кн. палата України, 1999. 128 с. (Етноси України).

313. Кругликова В. П. Задачи централизованной предметизации. *Сов. библиография*. 1935. № 4. С. 122.

314. Кругликова В. П. Предметизация призведений печати: общ. Методика. Москва : Книга, 1967. 173 с.

315. Кругликова В. П. Принципы и правила расстановки в предметном каталоге. Москва, 1943. 48 с.

316. Кругликова В. П. Централизованная предметизациія : методика сост. предм. рубрик на печат. каталож. карт. Москва, 1940. 36 с.

317. Кузьмин В. П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода. *Психологический журнал*. 1982. Т. 3. № 3. С. 3–13.

318. Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. Київ : УкрІНТЕІ, 1995. 190 с.

319. Кулешов С. Г. Загальне документознавство: навч. посіб. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 123 с.

320. Культурологія: енцикл. словник / [Альчук М. П. та ін.]. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 506 с.

321. Кунанець Н., Липак Г. Європейський досвід створення консолідованих інформаційних ресурсів. *Бібл. вісн*. 2016. № 6. С. 15–20.

322. Куфаєв М. М. Книга як поняття й предмет науки та бібліографія як документальна наука про книгу : (розд. з філософії книгознавства). Київ : [Київ. окрліт : Київ. друк. ім. Леніна Півд.-Зах. зал.], 1925. 24 с.

323. Кушнаренко Н. М. Документоведение : учебник : [для студ. вузов культуры]. 6-е изд., стереотип. Киев : Знання, 2005. 459 с. (Сер. «Высшее образование XXI века»).

324. Кушнаренко Н. М., Трач Ю. В. Спеціальне документознавство : навч. посіб. для дистанц. навч. Київ, 2010. 280 с.

325. Лавренова О. А. Тематический поиск в электронных библиотеках: иллюзии и реальность. *Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса* : материалы конф. Москва : ГПНТБ России, 2008. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

326. Лазаревич А. А. Становление информационного общества: коммуникационно-эпистемиологические и культурно-цивилизационные основания. Минск : Беларуская навука, 2015. 537 с.

327. Ланглуа Ш. В. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург : Изд. О. Н. Поповой : Склад изд. и кн. магазин для иногород. О. Н. Поповой : Тип. И. Н. Скороходова, 1899. 275, II, [3] с. (Образоват. б-ка. Сер. 2 (1898 г.) ; № 3–4).

328. Ларьков Н. С. Документоведение : учеб. пособие. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2006. 427, [1] с.

329. Леонов В. П. Библиография как профессия. Москва : Наука, 2005. 128 с.

330. Литвин С. Х. Сучасний стан наукової розробки проблем документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 3–4. С. 4–8.

331. Литературная энциклопедия : в 11 т. Т. 1. [Москва] : Изд-во Ком. Акад., 1930. 768 стб.

332. Літературознавча енциклопедія : [у 2 т.]. Т. 1 : А (аба) – Л (лямент) : [містить 3180 ст.]. Київ : Вид. центр «Академія», 2007. 607 с. (Енциклопедія ерудита).

333. Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академія, 2007. 751 с. (Nota bene!).

334. Лобузіна К. Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах : [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 132 с.

335. Лобузіна К. В., Данильченко І. В. Бібліотечні каталоги нового покоління: інноваційні рішення для наукових бібліотек України // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2016. С. 308–311.

336. Лобузіна К. Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 249 с.

337. Лога Т., Щочкіна І. Колекція «Нотні видання» з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинького як інформаційно-освітній ресурс. *Вісн. Кн. палати*. 2014. № 12. С. 16–19.

338. Логіка : словник-довідник. Київ : Академія, 2012. 309 с. (Nota bene!).

339. Ломачинська І. М. Бібліографознавство : навч. посіб.для дистанц. Навчання / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2004. 299 с.

340. Лоогна Г. О., Талвоя Х. Г. Методика поиска информации по онкологи и смежным дисциплинам : справ. пособие. Таллин : Валгус, 1981. 311 с.

341. Лосский Н. О. Сборник элементарных упражнений по логике. Изд. 2-е. Санкт-Петербург : Тип. М. Стасюлевича, 1911. VII, 207 с.

342. Лукин Ю. А. Введение в педагогическую эвристику : учеб.-метод. пособие. Воронеж : Изд-во им. Е. А. Болховитинова, 2007. 176 с.

343. Лушникова А. В. Музеология и документоведение: о правомерности использования документоведческих терминов в музейном деле. *Вопросы музеологии*. 2013. № 1(7). С. 25–30.

344. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : [веб-сайт]. URL: http://www.lsl.lviv.ua (дата звернення: 05.01.2018).

345. Ляпунов Б. Путешествие в будущее? Возможно! *Библиотекарь*. 1970. № 9. С. 53–56.

346. Ляхоцький В. П. Україна на зламі епох : нотатки з новітньої історії вітчизняної архівістики 1991–2001 рр. Київ : Ун-т. вид-во «Пульсари», 2003. 86 с.

347. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посіб. Львів : Світ, 2008. 512 с.

348. Максимюк С. З історії українського звукозапису та дискографії. Львів-Вашингтон : Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2003. 288 с.

349. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., Акімова Л. М. Методологія наукових досліджень. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.

350. Маркова В. А. Книжкова комунікація: теорія, історія, перспективи розвитку : автореф. дис … д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.03. Харків, 2011. 36 с.

351. Масанов Ю. И. Теория и практика библиографии : указатель литературы. 1917–1958. Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1960. 479 с.

352. Матвеев М. Ю. Эволюция образов библиотек и библиотекарей в отечественной художественной литературе XX – начала XXI века. *Библиотека в контексте истории* : материалы 8-й междунар. науч. конф., Москва, 5–6 окт., 2009 г. Москва : Пашков дом, 2009. С. 260–268.

353. Матеріальна культура українського народу : реком. бібліогр. покажч. Київ : [б. в.], 1996. 43 с. (Культура і побут народу України ; Вип. 2).

354. Матьяш О. И. Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование. *Российская коммуникативная ассоциация* : [сайт]. URL: http://www.russcomm.ru/rcabiblio/m/matyashOl.shtml (12.11.2005).

355. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Києво-Могилян. акад., 2012. 515 с.

356. Матяш І. Б. Архівознавство: теоретичні засади : навч. посіб. / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 273 с.

357. Маяковский И. Архив, библиотека и музей. *Архив. дело*. 1926. Вып. 5/6. С. 45–56 ; Вып. 7. С. 21–36.

358. Медична книга України у фондах Державної наукової медичної бібліотеки 1841–1920 : бібліогр. покажч. Вип. 1. А–Н. Чернівці : [б. в.], 2005. 150 с.

359. Медушевская О. М. Теоретические проблемы в современном источниковедении. *Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин* : сб. ст. Москва, 1985. С. 5–26.

360. Мелентьева Ю. П. Библиотечное обслуживание : [учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. 071201]. Москва : ФАИР, 2006. 251, [1] с. (Специальный издательский проект для библиотек).

361. Мельник О. Роль і значення евристики в дослідницькій роботі істориків (за працями М. П. Ковальського). *Наук. записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Історичні науки*. 2013. Вип. 20. С. 80–86.

362. Менш П. ван. Структура музеологии. *Вопросы музеологии*. 2014. № 1 (9). С. 89–95.

363. META : укр. інтернет-портал. URL: http://meta-ukraine.com/ua (дата звернення: 02.01.2018).

364. Метабібліографія : покажч. бібліогр. видань Рівнен. держ. обл. б-ки. Рівне : Волинські обереги, 2007. 64 с.

365. Метабібліографія України (2007–2008) : бібліогр. покажч. / ДЗ «Нац. парламент. б-ка України» ; упоряд. І. А. Ігнатецька. Київ : [б. в.], 2010. 263 с.

366. Метабібліографія України (2009) : покажч. бібліогр. посіб. / ДЗ «Нац. парламент. б-ка України» ; [упоряд. І. А. Ігнатецька]. Київ : [б. в.], 2010. 247 с.

367. Метабібліографія України (2010) : покажч. бібліогр. посіб. / ДЗ «Нац. парламент. б-ка України» ; [упоряд. І. А. Ігнатецька]. Київ : [б. в.], 2011.

279 с.

368. Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Основы информатики. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Наука, 1968. 756 с.

369. Міжнародні класифікації об’єктів промислової власності. *Державне підприємство «Ураїнський інститут інтелектуальної власності (Укрпатент)»* : [веб-сайт]. URL: http://www.uipv.org/ua/mijn_klasif.html. Модифіковано 18.01.2017.

370. Мільчев В. І. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII – XVIII століття: джерелознавчий аналіз. Запоріжжя : АА Тандем, 2008. 369 с.

371. Моргенштерн И. Г., Уткин Б. Т. Занимательная библиография. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Кн. палата, 1987. 255 с.

372. Моргенштерн И. Г. Справочно-библиографическое обслуживание: теория и практика. Москва : Либерея-Бибинформ, 2011. 176 с.

373. Морева О. Н. Документные фонды библиотек и информационных служб. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 398, [1] с. (Библиотека).

374. Музеєзнавство: словник базових термінів. Київ : Фенікс, 2013. 152 с.

375. Музей історії Михайлівського Золотоверхого монастиря = Музей истории Михайловского Златоверхого монастыря : путівник. Київ : Фенікс, 2008. 95 с.

376. Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості : зб. наук. пр. з пробл. музеєзнавства та краєзнавства, присвяч. Міжнар. дню музеїв. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2015. Вип. 12. 304 с.

377. Музеї Канева : корот. путівник. Донецьк : Промінь, 1977. 85, [1] с..

378. Мунін Г. Б., Денілевський В. П., Тимошенко З. І. Термінологічний словник туризму (терміни та визначення, які використовуються в туризмі та суміжних видах діяльності). Київ : Кондор, 2010. 974 с.

379. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1997. 52 с.

380. Найдьонов І. М. Топологічна евристика в розв’язанні проблеми маршрутизації транспортних засобів (VRP). *ScienceRise*. 2015. № 6 (2). С. 52–58.

381. Напалков А. В. Пути и задачи развития теории эвристического программирования. Вступительная статья. *Рейтман У. Р. Познание и мышление*. Москва : Мир, 1968. С. 5–23.

382. «Наука», издательство, Главная редакция физико-математической литературы (Москва). Каталог книг, вышедших в 1981–1985 гг. Москва : Наука, 1986. 167 с.

383. «Наука», издательство. Каталог книг издательства «Наука» 1978–1980 гг.. Москва : Наука, 1982. 288 с.

384. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ 5034:2008. [Чинний від 2009.01.01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 38 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

385. Научные и технические библиотеки СССР. 1989. № 3. 4-ая с. обложки.

386. Національна архівна інформаційна система : технічне завдання. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка» і комп’ютеризація архівної справи в Україні* : зб. наук. пр. Київ, 1996. Вип. 1. С. 196–224.

387. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : [веб-сайт]. URL: http://www.nbuv.gov.ua (дата звернення: 29.12.2017).

388. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого : [веб-сайт]. URL: http://www.nplu.org (дата звернення: 29.12.2017).

389. Національний банк стандартизованих науково-технічних термінів. *Українське агентство стандартизації* : [веб-сайт]. URL: http://uas.org.ua/ua/poshuk-terminiv/?search-query=еври (дата звернення: 29.12.2017).

390. Національний військово-історичний музей України : [веб-сайт]. URL: http://nvimu.com.ua (дата звернення: 29.12.2017).

391. Невский В. А. Книжно-библиотечное дело на путях к будущему: дискуссионные тезисы. *Красный библиотекарь*. 1930. № 10. С. 13–16.

392. Незабитовський Г. В. До питання взаємозв'язку логіки та евристики. *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 24. С. 53–60.

393. Нещерет М. Ю. Библиографический поиск: эволюция и современность. Санкт-Петербург : Профессия, 2010. 256 с.

394. Нещерет М. Ю. Эволюция теоретических и методологических представлений о библиографическом поиске в отечественном библиографоведении : автореф. дис. … канд. пед. наук по спец. 05.25.03. Москва, 2008. 21 с.

395. Никитин П. И. Информация и информационный поиск. Москва, 1978. 87 с.

396. Никонова А. А. Музейная эвристика: pro et contra. *Международный журнал исследований культуры*: науч. рецензируемое электрон. изд. Санкт-Петербург : Эйдос, 2016. № 3. URL: http://www.culturalresearch.ru/ru/curr-issue (дата обращения: 16.11.2016).

397. Новальська Т. В. Бібліотечне читачезнавство в Україні: історія, теор ія, практика : монографія. Київ : Ліра-К, 2018. 350 с.

398. Новальська Т. В. Український читач у бібліотекознавчих дослідженнях (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2005. 249, [1] с.

399. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 слів і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк. Київ : Арій, 2008. 671 с.

400. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Т. 1 : А–Є. Київ : Аконіт, 2000. 910 с.

401. Новиков Ю. А. Психологические аспекты оптимизации документальных систем. *Документалистика – 69* : материалы Первого всесоюз. симпозиума по документалистике, Паланга, 8–12 сент. 1969 г. Вільнюс, 1970. Ч. I. С. 59–66.

402. О путях повышения качества поиска текстовой информации в системе Интернет / Г. Г. Белоногов, Р. С. Гиляревский, С. Н. Селетков, А. А. Хорошилов. *Науч. и техн. информация. Сер. 2*. 2013. № 8. С. 1–11.

403. Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика : ДСТУ 2395-2000. Введ.01.07.2001. Київ : Держстандарт України, 2001. III, 8 с. (Державний стандарт України) (Інформація та документація) (Міждержавний стандарт).

404. Овченкова Е. А. Интернет как глобальная система поиска научных статей по информации и коммуникации. *Науч. и техн. информация. Сер. 1*. 2010. № 7. С. 26–33.

405. Овченкова Е. А. Об эффективных методах поиска научной информации в Интернете и правах пользователей по распоряжению полученными данными. *Науч. и техн. информация. Сер. 1*. 2011. № 5. С. 23–31.

406. Омарова Т. Б. Информационно-поисковые языки и информационно-поисковые системы : конспект лекцій. Москва : ВНИИПИ, 1990. 83 с.

407. Основи інформатики. Internet. Електронна пошта і пошук інформації : метод. вказівки до виконання комп’ютер. практикуму для студ. напряму підготовки 6.050601 спец. 7.090510 усіх форм навчання. Київ : НТУУ «КПІ», 2008. 20 с.

408. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, ад’юнктів. Київ : Центр учб. літ, 2010. 352 с.

409. Основні правила роботи державних архівів України / Держ. ком. архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства ; [Г. В. Боряк, О. П. Володіна, Л. О. Драгомірова та ін.]. Київ, 2004. 227, дод. [30] с.

410. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / О. С. Боляк [та ін.]. Київ : [б. в.], 2002. 766 с.

411. Остапов А. И. Библиотека как когнитивно-компенсаторный механизм социума. *Библиотечное дело и проблемы информатизации общества* :

тез. докл. Междунар. науч. конф. (Москва 27–28 апр. 1999 г.). Москва, 1999. Ч. 1. С. 45–47.

412. Отле П. Библиотека, библиография, документация : избр. тр. пионера информатики. Москва : ФАИР-ПРЕСС : Пашков дом, 2004. 348, [1] с. (Специальный издательский проект для библиотек).

413. Отражение новых понятий в предметном каталоге : сб. ст. Санкт-Петебург, 1994. 146 с.

414. Охорона пам’яток культури на Україні. Харків : Харків-Друк. 1-а Держ. літо-друк, 1927. Зб. І. 159 с.

415. Оцінка міжнародних патентних ресурсів для поліпшення патентно-інформаційного забезпечення наукової діяльності. *V Міжнародний форум «Проблеми інноваційного розвитку та інформаційного суспільства»*, 20–21 жовт. 2016 р., м. Київ : матеріали. Київ, 2016. Ч. 2. С. 3–9.

416. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Ліра-К, 2009. 432 с. (Бібліотечка документознавця).

417. Палинський В. Бібліотекар : новели й оповідання. Львів : Апріорі, 2013. 242 с.

418. Палієнко М. Г. Евристика джерелознавча. *Джерелознавство історії України*. Довідник. Спеціальний випуск: Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Київ : [б. в.], 1998. С. 43–44.

419. Паршукова Г. Б. Информационное поведение библиотекарей: проблемы и пути формирования. *Библиосфера*. 2007. № 2. С. 13–15.

420. Паршукова Г. Б. Методика поиска профессиональной информации : учеб.-метод. пособие. Санкт-Петербург : Профессия, 2006. 222 с.

421. Паршукова Г. Б. Современные технологии информационного поиска в профессиональной деятельности. Новосибирск, 2004. 177 с. ; URL: courses.edu.nstu.ru/getfile.php?curs=1306&file_id=11623.

422. Педагогическая евристика : учеб.-метод. пособие / О. В. Тарасова, А. О. Кошелева, Е. А. Кошелева, О. И. Шевченко. Орел : [б. и.], 2017. 123 с.

423. Пелещишин А. М. Інтернет-технології опрацювання консолідованих інформаційних ресурсів : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. Політехніки, 2010. 247 с. (Сер. «Консолідована інформація» ; вип. 4).

424. Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучений. Методы. Источники. Киев, 1914. 496 с.

425. Перро Ж. К теории универсальной десятичной классификации. Москва : б. и., 1972. 136 с. (Информатика. Теория и практика)

426. Петров С. О. Книги гражданського друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX ст. : каталог. Харків : Ред.-вид. відділ Кн. палати УРСР, 1971. 297 с.

427. Пиріг Р. Я., Новохатський К. Є. Основні напрями архівного будівництва. *Нариси історії архівної справи в Україні* : навч. посіб. для студ. іст. фак. вищ. навч. закладів. Київ : Видав. дім «КМ Академія», 2002. С. 559–574.

428. Поведенческие стратегии потребителей культурной продукции: ценности, интересы, типологія / [авт.: И. В. Лашук, Е. В. Мартищенкова, Е. Ю. Смыкова, Н. А. Сосновская]. Минск : Беларус. навука, 2017. 299 с.

429. Повернення архівних матеріалів з Москви на Україну. *Тризуб* : тижневик. 1927. Число 1(59), 1 січня. С. 18.

430. Повилейко Р. П. Философские основания и методологические проблемы технической эвристики : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д.-ра филос. наук : спец. 09.00.08. Новосибирск, 1997. 61 с.

431. Поиск библиографической информации по истории, археологии и этнографии в базах данных АИСОН : (метод. рекомендации). Москва, 1988. 45 с.

432. Поиск химической информации : справ. руководство по использованию традиц. и компьютер. средств / В. М. Потапов, М. И. Розенман,

Э. К. Кочетова, Б. И. Покровский. [Москва] : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 173, [1] с.

433. Полищук Ю. М., Хон В. Б. Информационно-поисковые язики : учеб. пособие. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1982. 84 с.

434. Положення про Музейний фонд України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 лип. 2000 р. № 1147. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-п (дата звернення: 03.02.2018).

435. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. Москва : Высш. шк., 2004. 512 с.

436. Поручи поиск человеку : Виртуальные справочные службы в современных библиотеках / Михнова И. Б., Пурник А. А., Пурник А. В., Самохина М. М. Москва : Изд.-торг. дом «Гранд» : Фаир-Пресс, 2005. 294, [1] с. (Специальный издательский проект для библиотек).

437. Порядок обліку музейних предметів в електронній формі : затв. наказом М-ва культури України 09.09.2016 № 784. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1478-16/page (дата звернення: 03.02.2018).

438. Поспелов Д. А., Пушкин В. Н., Садоаский В. Н. Эвристическое программирование и эвристика как наука. *Вопросы философии* : XXI год издания. 1967. № 7. С. 45–56.

439. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо архівної справи та архівних документів». URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...59491 (дата звернення: 28.03.2018).

440. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : затв. наказом М-ва юстиції України 18.06.2015 № 1000/5. *Законодавство України* : офіц. веб-портал

Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15 (дата звернення: 19.12.2017).

441. Правила ISO щодо бібліографічного впорядкування. Приклади застосування принципів бібліографічного впорядкування на моделі правил : ДСТУ-П ISO/TR 8393:2010 : (ISO//TR 8393:1985, IDT). Чинний з 2011.07.01 по 2014.07.01. Київ : Держспоживстандарт України, 2011. IV, 24 с. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

442. Право на правду : практ. порадник із доступу до арх. / [В'ятрович В. М., Кулик І. М., Лошак В. В., Шпак А. В.] ; Центр дослідж. визвол. руху. Львів : Часопис, 2012. 147 с. (Проект «Доступ до архівів як право на суспільну пам'ять»).

443. Практические методы поиска и анализа информации. *Дистанционный консалдинг* : [портал]. URL: http://www.dist-cons.ru/modules/internet/index_02.htm (дата обращения: 05.06.2016).

444. Предметизація документів: теорія і практика (1875–2012 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [укл.: О. М. Збанацька]. Київ, 2014. 283 с.

445. Призмент Э. Л. Дискуссионные вопросы понятийно-терминологического аппарата предметизации. *Предметный поиск в традиционных и нетрадиционных информационно-поисковых системах* : сб. науч. тр. Ленинград, 1984. Вып. 4. С. 167–175.

446. Призмент Э. Л. К созданию единой теории предметизации: (о книге В. П. Кругликовой «Предметизация произведений печати». *Предметный поиск в традиционных и нетрадиционных информационно-поисковых системах* : сб. науч. тр. Ленинград, 1989. Вып. 9. С. 61–71.

447. «Пріятное и полезное препровожденіе времени» : лит. журн., издававшійся въ 1794–1798 гг. въ Москве / библіогр.описанъ А. Н. Нестроевымъ. СанктПетербургъ : Тип. Товарищества «Общественная польза», 1875. 26 с.

448. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/32/95-вр (дата звернення: 08.10.2017).

449. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» : постанова Кабінету Міністрів України від 17 серп. 2011 р. № 956. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-п/page (дата звернення: 05.01.2018).

450. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : наказ М-ва культури України № 580 від 21.07.2016. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16 (дата звернення: 08.02.2017); *Офіц. вісн. України*. 2016. № 69. С. 60.

451. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п (дата звернення: 08.10.2017).

452. Про затвердження Положення про конкурс наукових праць імені Василя Веретенникова у галузі архівознавства, археографії і документознавства : наказ М-ва юстиції України від 04.03.2013 № 370/5. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0357-13 (дата звернення: 08.10.2017).

453. Про затвердження Правил роботи архівних установ України : наказ М-ва юстиції України від 08.04.2013 № 656/5. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України.

URL: http://zakonl.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13 (дата звернення: 08.10.2017).

454. Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напряму 0504 «Туризм» : наказ М-ва освіти і науки України від 14.06.2004 № 476. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0863-04 (дата звернення: 23.01.2018).

455. Про заходи щодо посилення збереження документів під час експонування на виставках : наказ Держкомархіву України від 13 липня 2009 р. № 117. *Вісн. ДКАУ*. 2009. Вип. 3(36). С. 11–12.

456. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (з подальшими змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

457. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр (дата звернення: 08.10.2017).

458. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/3322-12 (дата звернення: 08.10.2017).

459. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/3814-12 (дата звернення: 08.10.2017).

460. Про обов’язковий примірник документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. (з подальшими змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 199.

461. Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої

освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 : наказ М-ва освіти і науки України 06.11.2015 № 1151. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15 (дата звернення: 15.03.2017).

462. Проекти стандартів вищої освіти / М-во освіти і науки України. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoyi-osviti.html (дата звернення: 15.03.2017).

463. Прокопенко Л. С. Методика пошуку літератури. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 4. С. 51–58.

464. Прокопенко Л. Особливості викладання дисципліни «Теорія документно-інформаційних потоків» для підготовки магістрів. *Вісн. Кн. палати*. 2017. № 6. С. 24–29.

465. Пронштейн А. П., Данилевский И. Н. Вопросы теории и методики исторического исследования : учеб. пособие для вузов по спец. «История». Москва : Высшая школа, 1986. 208 с.

466. Пронштейн А. П. К вопросу о задачах евристики. *Юбилейная науч. конф. историков Северного Кавказа…* (тезисы докл. и сообщ.). Нальчик, 1967. С. 47–48.

467. Пронштейн А. П., Лубский А. В. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе. *Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавания в вузах*, ч. I. Тез. докладов III Всесоюзн. конф., Новороссийск, 1979. Москва, 1979. С. 22–23.

468. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів : близько 3000 слів : [А–Я / Шапар В. Б. (кер.) та ін.]. Харків : ПРАПОР, 2009. 669, [1] с.

469. Пуанкаре [Анри]. Наука и методъ / пер. с фр. И. К. Брусиловскаго ; под ред. В. Ф. Кагана. Одесса, 1910, VIII+384 с.

470. Пушкин В. Н. Оперативное мышление в больших системах. Москва : Энергия, 1965. 374 с.

471. Пушкин В. Н. Эвристика и кибернетика. Москва : Знание, 1965. 47, [1] с. (Новое в жизни, науке, технике ; 6) (IV серия. Техника. 1965).

472. Пушкин В. Н. Эвристика – наука о творческом мышлении. Москва : Изд-во полит. лит., 1967. 269, [2] с.

473. Пушкин В. Н. Эвристическая деятельность человека. *Наука и жизнь*. 1964. № 1. С. 35.

474. Пшеничная Л. Э. Стратегия поиска научной информации и информационный запрос. *Средства информационного обеспечения научных исследований* : сб. науч. тр. Киев, 1984. С. 3–9.

475. Пшеничная С. В. Концептуальная модель музея в современной отечественной музеологии. *Музеи России: поиски, исследования, опыт работы* : сб. науч. тр. 2007. № 9. С. 18–22.

476. Рашковский Е. Б. Библиотека, архив, музей: наукотворческое призвание. *Матэрыялы XII Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагодзі»*, Мінск, 7–8 красавіка 2016 г. Мінск, 2016. С. 300–302.

477. Рейтман У. Р. Познание и мышление. Моделирование на уровне информационных процессов. Москва : Мир, 1968. 400 с.

478. Рекомендации по созданию интернет-выставок архивных документов / Н. В. Глищинская, И. В. Караваев. Москва : Росархв, 2012. 36 с.

479. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Світ соціальних комунікацій*. 2011. Т. 1. С. 7–11.

480. Різун В. Правда і кривда: історія взаємин з точки зору медіаосвіти. *Соціальна психологія*. 2008. № 2. С. 60–70.

481. Романенко А. Г., Румянцев В. П., Сумароков А. Н. Вопросы разработки модели системы каталожно-справочной информации. Москва : ВИНИТИ, 1970. [3] с.

482. Романовський В. Нариси з архівознавства : історія архівної справи в Україні та принципи порядкування в архівах. Харків : ЦАУ УСРР, 1927. 170 с.

483. Рощин С. Как быстро найти нужную информацию в Интернете. Москва : ДМК Пресс, 2010. 144 с.

484. Рудельсон К. И. Современные документальные классификации. Москва : Наука, 1973. 264 [3] с.

485. Русинов Н. В. Десятичная классификация и систематический каталог: Введение. Москва : Гос. центр. кн. палата, 1931. 177 с.

486. Русская геологическая библіотека за 1898 г. Издаваемая Геологическимъ комитетомъ. Петроградъ : Картограф. магазинъ А. Ильина, Кн. магазинъ Глав. Штаба, 1914. II, 332 с.

487. Русская периодическая печать, 1703–1900 гг. / [сост. Н. Лисовский]. [Б. м.] : Н. М. Лисовский, 1915. С. V–XIV, [193]–267, [3], 48, [12] арк. : табл.

488. Рутинський М. Й., Стецюк М. Й. Музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с.

489. Рыбаков А. Е. Научно-методическая деятельность Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела в 2013–2015 гг. *Теоретические и практические проблемы документоведения и архивоведения: ретроспектива и современность* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 2–3 дек. 2015 г.). Минск, 2016. С. 3–11.

490. Сапанжа О. С. Развитие представлений о музейной коммуникации. *Известия Рос. пед. ун-та им. А. И. Герцена*. Санкт-Петербург, 2009. № 103. С. 245–252.

491. Саркисов С. К. Архитектурная евристика : архит. проектирование с элементами эвристики : [учеб. : для студ. по спец. «Архитектура»]. Москва : ГУЗ, 2002. 121 с.

492. Сафиуллина З. А. Библиографическое отражение. *Библиография*. 1995. № 4. С. 3–9.

493. Сахарный Л. В., Глыбина А. Б. Автоматизированный поиск информации в Государственной Публичной библиотеке им. М. Е. Салтыкова-Щедрина в экспериментальном массиве библиографических записей по социально-экономической тематике. *Предметный поиск в традиционных и нетрадиционных информационно-поисковых системах* : сб. науч. тр. Ленинград, 1984. Вып. 4. С. 154–166.

494. Сербін О. О. Систематизація інформації в контексті розвитку класифікацій наук. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2015. 430 с.

495. Серебрянникова Т. О. Предметизация документов. Москва : Профессия, 2012. 128 с.

496. Сєдих В. В., Терентьєва Г. П., Удалова В. К. Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи : навч. посіб. Харків : ХДАК, 2003. 192 с.

497. Синклер Айен. Большой толковый словарь компьютерных терминов : [пер. с англ.]. Москва : Вече : АСТ, 1999. 510 с.

498. Система научного описания музейного предмета: классификация, методика, терминология : справочник : [в 2 кн.]. Кн. 1 : Общая методика атрибуции этнографического памятника. Классификаторы. Понятийные словари. / М-во культуры Рос. Федерации, Федер. гос. бюджет. учреждение культуры «Рос. этногр. музей» ; [редкол.: Баранова И. И. и др.]. 2-е изд. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2017. 520, [1] с., [6] л. цв. ил.

499. Система научного описания музейного предмета: классификация, методика, терминология : справочник. В 2 кн. Кн. II. Методики научного описания тематических групп этнографических памятников / Федер. гос. бюджет. учреждение культуры «Рос. этногр. музей». 2-е изд. Санкт-Петербург : Нестор-История, 2017. 256 с.

500. Систематический каталог : практ. пособие. Москва : Книга, 1990. 180 с.

501. Скарук Г. А. Лингвистическое обеспечение тематического поиска в электронном каталоге. *Библиография*. 2001. Вып. 2. С. 75–77.

502. Скарук Г. А. Тематический поиск в электронном каталоге: проблемы лингвистического обеспечения. *Библиотековедение*. 2001. № 3. С. 48–55.

503. Скаткин М. Н. Эвристическая беседа. *Педагогическая энциклопедия*. Москва : Сов. энцикл., 1968. Т. 4 : Сн–Я. С. 741.

504. Складення архівних описів : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; уклад. Н. М. Христова. Київ, 2013. 147 с.

505. Славская К. А. Мысль в действии. Психология мышления. Москва : ИПЛ, 1968. 208 с.

506. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Київ : Криниця, 2000. 511 с.

507. Слободяник М. С. Наукова бібліотека : еволюція структури і функцій. Київ : Ред. журн. «Бібл. вісник», 1995. 268 с.

508. Слободяник М. Структура сучасного документознавства. *Вісн. Кн. палати*. 2003. № 4. С. 18–21.

509. Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. 212 с.

510. Словник книгознавчих термінів. Київ, 2003. 160 с.

511. Словник термінів : (ISO 5127;2001, IDT) : ДСТУ ISO 5127:2007. Чинний від 2009-10-01. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 237 с.: дод. (Національний стандарт України) (Інформація та документація).

512. Словник української мови. Київ : Просвіта, 2012. 1316 с.

513. Словник української мови : у 20 т. Т. 4 : Д–Ж. Київ : Наук. думка, 2013. 1007 с. (Словники України 2 – Держ. прогр. розвитку Нац. словников. бази України).

514. Словник української мови : у 20 т. Т. 5 : З–Зв’янути. Київ : Наук. думка, 2014. 991 с. (Словники України 2 – Держ. прогр. розвитку Нац. словников. бази України).

515. Служби науково-технічної інформації державних архівних установ України: інформаційна, організаційна та науково-методична діяльність : метод. рекомендації. Київ, 2012. 34 с.

516. Смирнова С. М. Пути улучшения библиотечного обслуживания жителей небольших городов. *Сов. библиотековедение*. 1974. № 6. С. 54–63.

517. Смоляницкий Б. М. Информационное обслуживание в Интернете : учеб. пособие. Харьков, 1998. Ч. 2. 63 с.

518. Современные методы библиотечно-информационного обслуживания (проблемы анализа документов) : учеб. пособ. для библ. фак. Ленинград : [б. и.], 1978. 48, [2] с.

519. Современные пользователи автоматизированных информационно-библиографических систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы науч.-практ. конф., 25–26 марта 1997 г. Санкт-Петербург : Изд-во Рос. нац. б-ки, 1997. 108 с.

520. Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 2-й науч.-практ. конф., 25–27 марта 1998 г. Санкт-Петербург, 1999. 128 с.

521. Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 3-й науч.-практ. конф., 25–27 окт. 1999 г. Санкт-Петербург : Изд-во Рос. нац. б-ки, 2000. 80 с.

522. Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 4-й и 5-й науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 2003. 144 с.

523. Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 6-й и 7-й науч.-практ. конф. Санкт-Петербург : РНБ, 2006. 174 с.

524. Соколов А. В. Автоматизация библиографического поиска. Москва : Книга, 1981. 167 с.

525. Соколов А. В. Автоматизация библиографического поиска в СССР. (История, современное состояние, перспективы развития) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 05.25.03. Москва, 1978. 45 с.

526. Соколов А. В. Информационно-поисковые системы. Автоматизация библиографического поиска : учеб. пособие. Ленинград, 1983. 88 с.

527. Соколов А. В. Коммуникационные потребности : учеб. пособие для бакалавров образования. Краснодар, 1996. 161 с.

528. Соколов А. В. Метатеория социальной информации. Санкт-Петербург, 2001. 351 с.

529. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие. Москва : [Михайлов В. А.], 2002. 459, [1] с.

530. Соломоник А. Язык как знаковая система. Москва : Наука, 1992. 222, [1] с.

531. Соляник А. А. Документні потоки та масиви : [навч. посіб. для вищ. навч. закл. культури і мистецтв]. Харків : [ХДАК], 2000. 109, [2] с.

532. Сорока М. Б. Національна система реферування української наукової літератури. Київ : НБУВ, 2002. 209 с.

533. Сохань П. С. Національна архівна інформаційна система України: стан і перспективи розвитку. *Українське архівознавство : історія, сучасний стан та перспективи* : наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листоп.1996 р.). Київ, 1997. Ч. 1. С. 15–19.

534. Социальные коммуникации : (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / [авт.-сост.: В. А. Ильганаева]. Харьков : Гор. тип., 2009. 391 с.

535. Сошнікова О. М. Соціокультурний потенціал музейної комунікації. *Сімнадцяті сумцовські читання.* Матеріали наук. конф. на тему «Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму», Харків, 18 квіт. 2011 р. Харків : Майдан, 2011. С. 3–8.

536. Спиркин А. Г. Знание. *Философский энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энцикл., 1983. С. 192.

537. Список указателей к русским периодическим изданиям XVIII–XIX ст. / сост. Н. М. Лисовский. Санкт-Петербург : Типо-Литография А. Э. Винеке, 1903. 64 с.

538. Старостина О. В., Яновская О. В., Борисенко Д. А. Информационное обеспечение населения в условиях техногенных катастроф, социально-экологических и межгосударственных конфликтов (Кризисная информациология) : учеб. пособие. Винница : Барановская, 2015. 93 с. (Tempus).

539. Створення та ведення каталогів у державних архівах України : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Н. М. Христова. Київ, 2014. 87 с.

540. Столяров Ю. М. Від діловодства – до документознавства, від документознавства – до документології. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. Харків, 2004. Вип. 14. С. 96–104.

541. Столяров Ю. Н. Библиотечный фонд : учеб. для студ. библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов. Москва : Кн. палата, 1991. 258 с.

542. Столяров Ю. Н. Документный ресурс : учеб. пособ. для высш. учеб. заведений. Москва : Либерия-Бибинформ, 2009. 224 с. (Спец. сер. «Профессиональный практикум»).

543. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р. *Законодавство України* : офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ 219-2016-%D1%80 (дата звернення: 02.12.2016).

544. Страховий фонд документації України : [веб-сайт]. URL: http://sfd.archives.gov.ua (дата звернення: 02.12.2017).

545. Стрішенець Н. В. Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотекознавчий аспект : монографія. Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. 501 с.

546. Сукиасян Э. Р. Интеллектуальный информационный поиск. *Науч. и техн. б-ки*. 2011. № 9. С. 71–78.

547. Сукиасян Э. Р. Классификационные системы архивного назначения. Общие черты и существенные отличия от библиотечных систем. *Науч. и техн. б-ки*. 2010. № 6. С. 70–77.

548. Сукиасян Э. Р. «Предметный вход» в електронный каталог. Как повысить эффективность поисковых процедур. *Науч. и техн. б-ки*. 2004. № 2. С. 31–41.

549. Сукиасян Э. Р. Система каталогов и динамика развития современной библиотеки. *Науч. и техн. б-ки*. 2006. № 4. С. 18–32.

550. Сукиасян Э. Р. Школа индексирования: практ. пособие. Москва, 2005. 143 с.

551. Сукиасян Э. Р. Элементарный путь решения проблемы лингвистического обеспечения в электронных каталогах. *Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса* : материалы конф. Москва : ГПНТБ России, 2008. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). № гос. регистрации 0320800989.

552. Терешин В. И. Информационные фонды СССР : учеб. пособие по курсу «Библ. фонды и ИПС». Москва : МГИК, 1981. 52 с.

553. Ткач О. І., Костів П. Р. Політологія : термінол. слов. : [навч. посіб.]. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 195 с.

554. Тлумачний словник термінів з освіти, наукознавства, стилістики та красномовства : (для студ. і аспірантів). Донецьк : Донбас, 2014. 505 с.

555. Тодорова Є. М. Бібліографічна евристика як наукова та навчальна дисципліна в системі спеціальної підготовки фахівців документно-інформаційної сфери. *Вісн. ХДАК*. 2013. Спецвип. 40. С. 171–179.

556. Толковый словарь по основам информационной деятельности. Киев : УкрИНТЄИ, 1995. 249 с.

557. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: [монографія]. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.

558. Томская областная универсальная научная библиотека им. А. С. Пушкина. URL: http://www.lib.tomsk.ru/page/19/ (дата обращения: 05.05.2017).

559. Тофтул-Правиленко М. Г. Словник логічних термінів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 203 с.

560. Травушкин Н. С. Полновесное слово – евристика. *Сов. библиография*. 1980. № 4. С. 62–66.

561. Тупчієнко-Кадирова Л. Музичний документ: деякі аспекти визначення, специфіки видів та описування в режимі електронної каталогізації. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 12. С. 148–155.

562. Тюрменко И. И. Веб-сайты системы государственных областных архивных учреждений Украины как способ доступа к цифровому историко-культурному наследию. *Теоретические и практические проблемы документоведения и архивоведения: ретроспектива и современность* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 2–3 дек. 2015 г.). Минск, 2016. С. 198–204.

563. Українознавство : наук. бібліогр. довід. : у 2 т., 4 ч. Бровари : Українська ідея, 2002–….Т. 1, ч. 1 : Загальна українознавча бібліографія, 2002. 423 с.; Т. 1, ч. 2 : Загальна українознавча бібліографія, 2006. 250 с.

564. Українська архівна енциклопедія. Київ, 2008. 880 с.

565. Українська бібліотечна асоціація. URL: https://ula.org.ua/pro-uba (дата звернення: 28.03.2018).

566. Українська Літературна Енциклопедія : [в 5 т.]. Т. 2 : Д–К. Київ : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. 573, [2] с. : іл., портр., [10] арк. іл.

567. Українське агентство стандартизації : [веб-сайт]. URL: http://uas.org.ua/ua/zagalni-vidomosti-pro-dp-ukrndnts (дата звернення: 29.12.2017).

568. Українське зарубіжжя : бібліогр. покажч. (1900–серп. 2006 рр.). Вид. 2-ге, доп. і уточн. Київ : Forsal 8, 2006. 320 с.

569. Українські метабібліографічні посібники (кінець XIX – початок XXI ст.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. третього ступеня. Київ : Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України», 2012. 119 с.

570. Українські нотні видання у фонді Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1864–1923) : друк. Каталог. Харків, 2012. 287 с.

571. Ульянинский Н. Ю. Библиографическое разыскание (эвристика). *Библиография*. 1929. № 1. С. 38–43.

572. Ульянинский Н. Ю. Основные предпосылки к построению науки библиографии. *Труды Первого Всероссийского библиографического съезда* в Москве 2–8 дек. 1924 г. Москва, 1926. С. 225–232.

573. Усенко П. С. Розробка теорії музейного предмета у вітчизняній та зарубіжній музеєзнавчій традиції. *Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості* : зб. наук. пр. з пробл. музеєзнавства та краєзнавства, присвяч. Міжнар. дню музеїв. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2015. Вип. 12. С. 136–142.

574. Фарсобин В. В. Источниковедение и его метод. Опыт анализа понятий и терминологии. Москва : Наука, 1983. 232 с.

575. Фарсобин В. В. Некоторые вопросы источниковедческой евристики. *Доклады и сообщения научной конференции архивных учреждений и вузов Сибири и Дальнего Востока*…. Томск, 1968. С. 56.

576. Фарсобин В. В. Отечественная историография о предмете и задачах источниковедения: … автореф. канд. ист. наук. Москва, 1969. 20 с.

577. Фафенбергер Б. Толковый словарь по компьютерным технологиям и Internet. 6-е изд. Киев : Диалектика, 1996. 479 с.

578. Филиппова Л. Я. Автоматизированные библиографические базы даных: пользовательский поход : кн. для работников електрон. б-к и информ. служб, имеющих гуманитар. Образование. Киев, 1998. 191 с.

579. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

580. Фомин А. Г. Избранное. Москва : Книга, 1975. 198 с. (Труды отечественных книговедов).

581. Фомин А. Г. Путеводитель по библиографии, биобиблиографии, историографии, хронологии и энциклопедии литературы : сист. аннот. указ. рус. книг и журн. работ, напеч. в 1736–1932 гг. Ленинград : ОГИЗ–ГИХЛ, 1934. 335 с.

582. Фонд музичних та нотних видань. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* : [веб-сайт]. URL: http://www.nbuv.gov.ua (дата звернення: 15.01.2018).

583. Франс А. Собрание сочинений : в 8-ми т. : пер. с франц. Т. 7 : Восстание ангелов; Маленький Пьер; Жизнь в цвету; Новеллы; Рабле. Москва : Гослитиздат, 1959. 928 с.

584. Хавкина Л. Б. Из хроники сводных каталог в СССР. *Сов. библиография*. 1940. Вып. 1. С. 177–180.

585. Хавкина Л. Б. Книга и Библиотека. Москва : Кн. складъ «Наука», 1918. 170 с.

586. Хамави А. Т. Новое в истории Александрийкой библиотеки. *Библиотечное дело и проблемы информатизации общества* : тез. докл. междунар. науч. конф. (Москва, 27–28 апр. 1999 г.). URL: http://libconfs.narod.ru/1999/8s/8s_p17.html (дата обращения: 25.11.2017).

587. Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка : [веб-сайт]. URL: http://korolenko.kharkov.com (дата звернення: 25.11.2017).

588. Ходаковский Н. И. Источниковедческая евристика : (Проблемы поиска письм. ист. источников) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук : (07.00.09). Москва, 1977. 25 с.

589. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. [2-е вид., допов. і випр.]. Київ. : КиМУ, 2010. 303 с.

590. Хорхордина Т. И., Попов А. В. Архивная евристика : учебник для вузов. Коломна : Издат. Дом Серебро, 2014. 318 с.

591. Хорхордина Т. И., Попов А. В. Архивная евристика : учебник. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Издат. центр Рос. гос. гуманитар. ун-та, 2015. 293, [2] с.

592. Христова Н. М. Архівна евристика: практичні аспекти. URL: http://www.archives.gov.ua/ Publicat/AU/AU_5_2010/35.pdf (дата звернення: 14.10.2017).

593. Христова Н. М. Архівне описування: історія та аспекти подальшого розвитку. URL: http://www.archives.gov.ua/ Publicat/AU/ AU_3_4_2009/21-27.pdf (дата звернення: 14.10.2017).

594. Христова Н. М. Методика пошуку архівної інформації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2005. № 4. С. 58–61.

595. Христова Н. М. Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920-1990 рр. : автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 1999. 19 с.

596. Хурманець Г. Реферативна інформація в інформаційному забезпеченні аграрної науки і виробництва. *Вісн. Кн. палати*. 2001. № 2. С. 5–16.

597. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 416 с.

598. Центральна спеціалізована бібліотека для сліпих ім. М. Островського : [веб-сайт]. URL: http://csbs.org.ua (дата звернення: 14.10.2017).

599. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного : [веб-сайт]. URL: http://tsdkffa.archives.gov.ua (дата звернення: 14.10.2017).

600. Центральний державний науково-технічний архів України : [веб-сайт]. URL: http://www.archive.gov.ua/index.php/uk/ (дата звернення: 14.10.2017).

601. Чепелєва Н. В. Текст і читач : посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 124 с.

602. Черный А. И. Введение в теорию информационного поиска. Москва : Наука, 1975. 238 с.

603. Чічіпан Ю. М. Інформаційно-документні системи архівних установ Полтавської області. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 20–21 квіт. 2017 р. Харків, 2017. С. 279–280.

604. Чупріна Н. В. Методологія сучасних наукових досліджень : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : КНУТД, 2009. 245 с.

605. Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Т. 1. Москва : Изд-во Всесоюз. Кн. палаты, 1955. 393, [1] с.

606. Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Т. 2. Москва, 1959. 562 с.

607. Шамурин Е. И. Словарь книговедческих терминов : для библиотекарей, библиографов, работников печати и книжной торговки. [Москва] : Сов. Россия, 1958. 340 с.

608. Шапиро Э. Л. Взаимопонимание читателя и библиотекаря в процессе поиска информации. *Науч. и техн. б-ки СССР*. 1976. Вып. 10. С. 29–33.

609. Шапиро Э. Л. Диалог НТБ с потребителями информации. *Науч. и техн. б-ки СССР*. 1982. № 9. С. 3–9.

610. Шапиро Э. Л. Логические схемы для обучения читателей поиску информации в библиотеке. *Науч. и техн. б-ки СССР*. 1975. Вып. 1. С. 36–42.

611. Шапиро Э. Л. Об одном возможном подходе к проблеме информационных потребностей и запросив. *Науч.-техн. информация*. Сер. 2. 1985. № 10. С. 1–4.

612. Шатрова М. Б. Определение «изобразительный документ» и его типология в украинской терминологии. *Библиотековедение.* 2012. № 3. С. 93–98.

613. Швецова-Водка Г. Документальні чи документні? *Бібл. вісн*. 1997. № 3. С. 10–11.

614. Швецова-Водка Г. М. Документознавство : словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 319 с. : табл.

615. Швецова-Водка Г. М. Українська метабібліографія. *Вісник ОНУ.* Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2017. Т. 22. Вип. 1. С. 175–185.

616. Шевцов І. П. Сучасний стан розвитку музейних інформаційних систем. *Вісімнадцяті сумцовські читання* : матеріали наук. конф. на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства», Харків, 18 квіт. 2012 р. Харків : Майдан, 2012 С. 113–119.

617. Шемаєва Г. В. Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволюційні процеси розвитку: автореф. дис. … д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Харків, 2009. 42 с.

618. Шеннон К. Работы по теорииинформациии кибернетике. Москва, 1963. 824 с.

619. Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения. *Источниковедение: теоретические и методические проблемы* : сб. ст. Москва, 1969. С. 7–58.

620. Шмыгалина Т. Б. Интуитивно-эвристический потенциал: понятие и сущность. *Вестник Белорус. гос. ун-та*. 2010. № 6. С. 35–40.

621. Шобухов М. Н. Составление и издание описей документальных материалов в архивах СССР. Москва, 1959. 96 с.

622. Шокин Ю. И., Федотов А. М., Барахнин В. Б. Проблемы поиска информации. Новосибирск : Наука, 2010. 195 с.

623. Шрайнер К. Предмет исследования музееведения и происхождения дисциплины. *Музееведение. Музеи мира* : сб. науч. тр. НИИ культуры. Москва, 1991. С. 39–50.

624. Шрейдер Ю. А. Библиографическая традиция и автоматизация каталогов. Сов. библиография. 1986. № 2. С. 14–22.

625. Шумаков В. А. Понятие эвристической интуиции в контексте идей и принципов синергетической парадигмы. *Вестник Челябин. гос. ун-та. Сер.: Философия. Культурология. Социология.* Челябинск, 2007 № 1. С. 126–134.

626. Щербатова А. К. Анализ раздела «Информационный поиск» реферативного журнала «Информатика» (1987–1991 гг.) / А. К. Щербатова // Науч.-техн. информация ВИНИТИ. Сер. 2. – 1992. – № 10. – С. 12–17.

627. Эвристика. *Экономика: в начале было слово*: [сайт] / Фокин Н. И. URL: http://dictionary-economics.ru/word/Эвристика (дата обращения: 10.08.2017).

628. Эвристика и искусственный интеллект : тр. семинара / АН УССР, Науч. совет по кибернетике, Ин-т кибернетики Киев : [б. и.], 1969. Вып. 1. 70 с.

629. Юмашева Ю. Ю. Архивные описи: базовый элемент архивной евристики. *Общество: философия, история, культура*. 2016. № 11. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/2016/11/history/yumasheva.pdf (дата обращения: 22.10.2017).

630. Юшков С. А. Автоматизация библиографического поиска в диалоговом режиме : дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук : спец. 05.25.03. Москва, 1984. 150 с.

631. Як користуватися бібліографією (памятка студенту). Львів, 1955. 10, [1] с.

632. Як користуватися каталогами (памятка читачеві). Львів : Каменяр, 1966. 6 с.

633. Яковішак А. В., Євтухова Т. І. Аналіз сучасного стану технологій інформаційного пошуку : IX Междунар. науч. конф. «Актуальные вопросы и организационно-правовые основы международного сотрудничества в сфере высоких технологий». *Проблеми науки*. 2014. № 4/5. С. 92–95.

634. Яремчук Л. В. Соціальна комунікація: становлення термінологічних засад галузі. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали п’ятої міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 верес. 2013 р., Львів. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. С. 599–603.

635. Яшин А. А. Художественная евристика : (Роль чувств. познания в творчестве). Тула : Тул. полиграфист, 2001. 411 с.

636. Anderson J. D. Organization of knowledge. *International Encyclopedia of Information and Library Science*. 2nded. London; New York : Routledge, 2003. P. 471–490.

637. Archives among the Memory Institutions : Papers of the International Conference Warsaw, May 28–29, 2004 / ed. by A. Biernat and W. Stępniak. Warszawa, 2004. 249 s.

638. ASIS&T Thesaurus of Information Science, Technology, and Librarianship / ed. by Alice Redmond-Neal and Marjorie M. K. Hlava ; American Society for Information Science and Technology. 3rd ed. Medford, N. J.: Information Today, Inc., 2005. 255 p.

639. Bacon Francis. Novum Organum / by Lord Bacon, ed. by Joseph Devey, M. A. (New York : P. F. Collier, 1902). URL: http://oll.libertyfund.org/titles/1432 (23.01.2018).

640. Balthassaris Bonifacii. De Archivis Liber Singularis. Ejusdem praelectiones et civilium institutionum epitome. Venetiis : Apud Io. Petrum Pinellum Typographum Ducalem, 1632. 46 p.

641. Bernheim E. Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1903. 865 p.

642. Cazanova E. Archivistica. Second edition. Sienna, 1928. 295 p.

643. ISAAR (CPF): Международный стандарт создания архивных авторитетных записей для организаций, лиц и семей : принят Комитетом по стандартам описания, Канберра, Австралия, 27–30 окт. 2003 г. : [пер. с англ.]. 2-е изд. Санкт-Петербург : ФГБУ «Президент. б-ка им. Б. Н. Ельцина», 2011. 247 с. (Стандарты ICA).

644. ISAD (G): Основной международный стандарт архивного описания : принят Комитетом по стандартам описания, Стокгольм, Швеция, 19-22 сент. 1999 г. : [пер. с англ.]. 2-е изд. СанктПетербург : Президент. б-ка им. Б. Н. Ельцина, 2000. 247 с. (Стандарты ICA).

645. IT and FOSS for SCIENCE : сайт. URL: http://strix.ks.ua (дата обращения: 02.05.2017).

646. Google : пошукова система. URL: https://www.google.com (дата звернення: 16.12.2017).

647. Google Книги. URL: https://books.google.com/intl/uk/googlebooks/about.html (дата звернення: 16.12.2017).

648. Hooper-Greenhill E. The educational roleof the museum. London : Routledge, 1994. 346 p.

649. Jenkinson H. A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive making. London ; Edinburgh ; New York ; Toronto ; Melbourne and Bombay : Oxford at Clarendon Press, 1922. 243, [7] p.

650. La Rue J. The science of serendipity. *Libr. Software rev*. 1984. Vol. 3, № 3. P. 385–389.

651. Langlois Ch.-V., Seignobos Ch. Introduction aux etudes historiques. Paris : Lib. Hachette et Cie, 1898. XVIII, 308 p.

652. Mariée M. Traité des archives, dans lequel on enseigne le moyen de faire revivre les anciennes écritures, et la maniere de procéder le plus simplement au pouillé general, pour donner ensuite un ordre simple laconique & constant

lequel s'applique aussi aux bibliothéques. Paris : L'auteur ; Cailleau, 1779. 112 p.

653. Microsoft запустила бета-версию своей энциклопедии всемирной истории Chrono Zoom. URL: http://www.interface.ru/home.asp? artId=28465 (последнее обращение: 01.05. 2015).

654. Proceedings of the international conference on general principles of thesauri building. Warsaw, 1970. 186 p.

655. Prostir.Museum = Музейний простір : веб-портал. URL: http://prostir.museum/ua (дата звернення: 26.03.2018).

656. Spieses P. E. Von Archiven. Halle : bej Johan Jacob Gebauer, 1777. 92 s.

657. VIAF. Виртуальный международный авторитетный файл. URL: https://viaf.org (дата обращения: 02.02.2018.

658. Von der Registratur, und ihren Gebäwen und Regimenten, deßgleichen von ihren Bawmeistern und Verwaltern und ihrer qualificationen und habitibus: Und dann was für grosser vilfältiger nutzbarkeit auß einer wol angestelten…Registratur entspringen und eruolgen / Ein lustiger oder methodischer außzug deren Bücher, welch…Herr Jacob von Rammingen von und zu Lüblachsperg der älter von der kunst der Registratur geschrieben. Heidelberg : Maior, 1571. 87 s.

659. Wess P. The expert cataloging assistant project at the National library of medicine. *Inform, technology and libraries*. 1994. Vol. 13, № 4. P. 267.

660. White Elizabeth. Serendipity and intentionality in personal professional development. *University of Hertfordshire*. 2016. vol. 2, issue 1. URL: http://www.herts.ac.uk/link/volume-2,-issue-1/serendipity-and-intentionality (23.01.2018).

661. Yahoo! : пошукова система. URL: https://www.yahoo.com (дата звернення: 02.01.2018).

662. Zager P. Smadi O. A knowledge-based expert systems application in library acquisitions: monographs. *Library acquisitions: practice and theory*. 1992. Vol. 16. P. 148.

663. Zbanatska O. Document as a reflection of events. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 1. С. 42–50.

664. Zbanatska O. M. Information search as a document heuristic factor. *Sience and Education a New Dimension. Humanitie and Social Sciences.* 2018 Sept. VI(29), I.: 178. P. 79–81.

ДОДАТОК А

Визначення терміна «евристика» та похідних від нього терміносполучень

№	Термін, терміносполучення	Визначення	Джерело
1	**Heuristic (евристика)**	Метод рішення здач шляхом використання наближених правил, отриманих на основі досвіду	Фафенбергер Б. Толковый словарь по компьютерным технологиям и Internet (Київ, 1996)
2	**Евристика**	Сукупність прийомів дослідження і навчання з допомогою навідних питань; теорія такої методики	Новий тлумачний словник української мови (Київ, 2000)
3	**Евристика**	1. В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних питань; теорія такої методики; 2. Наука, що вивчає творчу діяльність	Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові (Київ, 2000)
4	**Евристика**	Науковий напрям у кібернетиці, психології, логіці й філософії, що розкриває природу розумових операцій людини при розв'язуванні задач незалежно від конкретного змісту останніх	Інформатика та обчислювальна техніка : корот. тлумач. слов. (Київ, 2000)
5	**Евристика**	Термін, яким позначають галузь знання про творчу діяльність, пов'язану з пошуками шляхів відкриття нового в судженнях, ідеях, способах діяння.	Філософський енциклопедичний словник (Київ, 2002)
6	**Евристика**	1. Спеціальна історична дисципліна, що розробляє теорію та методику пошуку джерельної інформації; 2. дослівно – «мистецтво знаходження істини»; система логічних прийомів та методики теоретичного дослідження; 3. у бібліографії – синонім терміна «бібліографічний пошук»	Словник книгознавчих термінів (Київ, 2003)
7	**Евристика**	Сукупність прийомів навчання шляхом задавання навідних питань; теорія такої методики властива античній риториці. У загальному значенні це поняття застосовують на позначення науки, яка вивчає творчість…	Літературознавча енциклопедія. Т.1 (А (аба) – Л (лямент) (Київ, 2007)
8	**Евристика**	Узагальнені способи рішення нестандартних задач, які базуються на високоймовірнісних пропозиціях; стратегії пізнавального пошуку в інформаційно дефіцитних ситуаціях	Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь (Москва, 2007)
9	**Евристика**	1. В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних питань; теорія такої методики; 2. Наука, що вивчає творчу діяльність; 3. Метод аналізу економічних явищ, процесів, що ґрунтується на інтуїції, досвіді та ін., але не на математичних способах розв'язання; 4. Алгоритм, що вирішує частину задачі із заданого класу, але не розв'язує задачі в цілому	Новий словник іншомовних слів / Л. І. Шевченко та ін. (Київ, 2008)
10	**Евристика**	1. Спеціальні методи розв'язування задач (евристстичні методи), які звичайно	Гіптерс З. В. Культурологія:

		протиставляють формальним методам розв'язування, що спираються на точні математичні моделі; 2. Організація процесу продуктивного творчого мислення; 3. Наука, яка вивчає евристичну діяльність; спеціальний розділ науки про мислення; 4. Спеціальний метод навчання (сократичні бесіди) або колективного розв'язування проблем; 5. Методична або методологічна наука, предметом якої є розв'язання проблем в умовах неозначеності, спеціальний розділ науки про мислення	словник-довідник (Київ, 2008)
11	**Евристика**	1. У Давній Греції – система навчання шляхом навідних запитань; 2. Сукупність логічних прийомів і методичних правил теоретичного дослідження і віднайдення істини; метод навчання, що сприяє розвитку винахідливості, активності; 3. У вузькому, більш сучасному розумінні – теорія і практика організації вибіркового пошуку при вирішенні складних інтелектуальних завдань	Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів (Харків, 2009)
12	**Евристика**	1. Наука, що вивчає продуктивне творче мислення людини; 2. Сукупність логічних прийомів і методологічних принципів пізнання дійсності; 3. Методика навчання активності, критичності, творчого ставлення до розв'язання актуальних теоретичних проблем	Тофтул-Правиленко М. Г. Словник логічних термінів (Житомир, 2009)
13	**Евристика**	1. Спеціальна історична дисципліна, що розробляє теорію та методику пошуку джерельної інформації; 2. Дослівно – «мистецтво знаходження істини»; система логічних прийомів та методики теоретичного дослідження; 3. У бібліографії – синонім терміна «бібліографічний пошук»	Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста (Київ, 2010)
14	**Евристика**	Наука, яка вивчає евристичну діяльність людини та її закономірності; результати евристики застосовують при використанні методів навчання, які стимулюють евристичну діяльність (евристична бесіда, брейнстормінг)	Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н. Є. Герасимова та ін.. (Черкаси, 2010)
15	**Евристика**	Просте правило ухвалення рішень типу «якщо…, то…»	Мунін Г. Б. Термінологічний словник туризму (Київ, 2010)
16	**Евристика**	1. Спеціальні методи розв'язування задач (евристичні методи), які звичайно протиставляються формальним методам розв'язування, що спираються на точні математичні моделі; 2. Організація процесу продуктивного творчого мислення (евристична діяльність); 3. Наука, яка вивчає евристичну діяльність; спеціальний розділ науки про мислення; 4. Спеціальний метод навчання (сократичні бесіди) або колективного розв'язування проблем; 5. Методична або методологічна наука, яка вивчає продуктивне творче мислення; теорія і практика вибіркового пошуку при розв'язанні складних інтелектуальних задач	Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011)
17	**Евристика**	1. Сукупність прийомів дослідження і навчання з допомогою навідних питань; теорія такої методики; 2. Наука, що вивчає творчу діяльність; 3. Метод чи методологічна дисципліна, предметом якої є вирішення проблем в умовах невизначеності	Бибик С. П. Словник іншомовних слів (Харків, 2012)
18	**Евристика**	1.Сукупність дослідницьких методів, логічних прийомів, які сприяють виявленню невідомого раніше; 2. (пед.) Заснований на бесідах, діалогах метод навчання, який стимулює розвиток активного пошуку рішень	Словник української мови (Київ, 2012)
19	**Евристика**	Збірний термін для різних технік пошуку і вияву або вивчення цих процедур	Загнітко А. Словник сучасної

			лінгвістики: поняття і терміни. Т.1. (Донецьк, 2012)
20	**Евристика**	1. Наука, що вивчає продуктивне творче мислення людини; 2. Сукупність логічних прийомів і методологічних принципів пізнання дійсності; 3. Методика навчання активності, критичності, творчого ставлення до розв'язання актуальних теоретичних проблем	Логіка : слов.-довід. / авт.-уклад. М. Г. Тофтул (Київ, 2012)
21	**Евристика**	Метод, або методологічна дисципліна, предметом якої є розв'язання проблем в умовах невизначеності	Культурологія : енцикл. слов. (Львів, 2013)
22	**Евристика**	1. Сукупність дослідницьких методів, прийомів, алгоритмів розв'язання творчих задач або проблем, що ґрунтується на інтуїції, аналогіях, досвіді, винахідливості; 2. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення людини; 3. Сукупність методів і прийомів навчання за допомогою навідних питань	Словник української мови. Т. 4 : (Д–Ж) (Київ, 2013)
23	**Евристика**	1. Сукупність засобів і методів , які полегшують і спрощують вирішення пізнавальних, творчих, практичних завдань; 2. Сукупність дослідних методів, спрямованих на відкриття, пізнання нового, раніше не відомого; 3. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення; 4. Метод навчання (від Сократа) за допомогою навідних питань	Тлумачний словник термінів з освіти, наукознавства, стилістики та красномовства (Донецьк, 2014)
24	**Бібліографічна евристика**	Система достатніх прийомів і методів теоретичного дослідження шляхом розшукування фактів серед різноманітних джерел (книг, журналів, рукописів тощо), їх порівняння й аналізу	Тлумачний словник термінів з освіти, наукознавства, стилістики та красномовства, Донецьк, 2014)
25	**Евристика в літературознавстві**	Сукупність специфічних методів і прийомів (часто – приватного характеру), застосовуваних у сучасному літературознавстві, зокрема в текстології, спрямованих на розшуки відомостей з метою атрибуції творів і листів, їх датування, встановлення авторів літературних містифікацій; виявлення прототипів літературних героїв, аргументів для відхилення приписуваних автору творів; визначення місць, описаних у творі, та джерел, що лягли в його основу, і т.д.	Українська літературна енциклопедія. Т. 2 : Д–К (Київ, 1990)
26	**Евристика в літературознавстві**	Сукупність своєрідних методів та прийомів, які застосовуються передовсім у текстології, спрямовуються на атрибутування художніх творів, епістолярії тощо	Літературознавчий словник-довідник (Київ, 2007)
27	**Евристика педагогічна**	Методологія освіти, за допомогою якої розкривається і реалізується в ході пошукової діяльності творчий потенціал всіх учасників освітнього процесу; дидактичний та методичний напрям евристики, який вивчає принципові закономірності побудови нових для учня дій і спеціально створених нових навчальних ситуацій для цілеспрямованого розвитку на їх основі продуктивно-пізнавальних якостей мислення	Кджаспирова Г. М. Словарь по педагогике (междисциплинарный) (Москва, Ростов-на-Дону, 2005)
28	**Евристична бесіда**	Питально-відповідна форма навчання, при якій вчитель не повідомляє учням готових знань, а вміло поставленими питаннями змушує їх самих на основі вже наявних знань, спостережень, особистого життєвого досвіду приходити до нових понять, висновків і правил	Педагогическая энциклопедия. Т. 4 : Сн–Я (Москва, 1968)
29	**Евристична бесіда**	Метод навчання за допомогою навідних запитань, які змушують учнів на основі вже наявного життєвого досвіду, запасу знань, спостережень знаходити відповіді на поставлені	Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике

		питання, приходити до нових понять, висновків і правил	(Москва, 2004)
30	**Евристична бесіда**	Запитально-відповідна форма навчання, за якої учитель не повідомляє учням готових знань, а вміло поставленими запитаннями, іноді навідними, які не містять прямої відповіді, змушує їх самих на основі своїх знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду приходити до нових понять, висновків і правил	Гіптерс З. В. Культурологія : словник-довідник (Київ, 2008)
31	**Евристична бесіда**	**З**апитально-відповідна форма навчання, при якій учитель не повідомляє учням готових знань, а вміло поставленими запитаннями, іноді навідними, які не містять прямої відповіді, змушує їх самих на основі своїх знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду приходити до нових понять, висновків і правил	Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011)
32	**Евристич-ний**	(При навчанні) – що базується на досвіді, головним чином – на результаті методу спроб і помилок	Синклер Айен. Большой толковый словарь компьютерных терминов : (Москва, 1999)
33	**Евристич-ний метод навчання**	Частково-пошуковий метод, організація пошукової, творчої діяльності на основі теорії поелементного засвоєння знань і способів діяльності	Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011)
34	**Евристич-ний потенціал дослідження**	Сукупність пізнавальних засобів і методів, які використовуються розробником для постановки і вирішення обраної проблеми	Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике (Москва, 2004)
35	**Евристич-ний пошук**	Вибір оптимального напряму у звуженні зони пошуку, вибір мінімальних засобів для досягнення результату	Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь (Москва, 2007)
36	**Евристичні методи**	Спеціальні методи і прийоми пізнання, які використовуються для вирішення творчих завдань в процесі відкриття нового	Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике (Москва, 2004)
37	**Евристичні методи пошуку**	1. Тимчасове спрощення ситуації; 2. Аналіз загального положення на окремих прикладах; 3. Розгляд «крайніх випадків»; 4. Переформулювання вимог задачі; 5. Рішення «з кінця»; 6. Тимчасове блокування деяких складових в середовищі, що аналізується; 7. Вибір найбільш правдоподібних ходів; 8. Використання аналогій, рішення навідних задач; 9. Удосконалення «стрибків» через інформаційні розриви	Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь (Москва, 2007)
38	**Евристичні стратегії**	Способи діяльності людини у ситуації з багатоймовірнисними результатами, загальні правила дій, які оптимізують процес рішення задач конкретного класу	Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь (Москва, 2007)

ДОДАТОК Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики : [монографія] / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; відп. ред. С. Х. Литвин. – Київ : НАКККіМ, 2018. – 378 с. : рис., табл. – Парал. тит. арк. та зміст укр.-англ. – ISBN 978-966-452-277-6. – URL: http://elib.nlu.org.ua/object. html?id=10470.

Рецензії: Кунанець Н. Е. Документна евристика: сучасні наукові погляди : [Рец. на книгу: Збанацька О. М. Комунікаційні засади документної евристики. – Київ, 2018. – 378 с. : рис., табл.] / Н. Е. Кунанець // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 3. – С. 135–137.

Шемаєва Г. В. Перша монографічна студія з документної евристики (рецензія на монографію «Комунікаційні засади документної евристики» О. М. Збанацької) / Г. В. Шемаєва // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 4. – С. 123–124.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

2. Збанацька О. М. Відображення термінології документознавства в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 3–4. – С. 24–31.

3. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування організаційних документів / О. М. Збанацька // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 8. – С. 30–36.

4. Збанацька О. М. Управлінські документи: методика описування розпорядчих документів / О. М. Збанацька // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 12. – С. 19–23.

5. Збанацька О. М. Персоналії в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України: форма представлення та використання при предметизації документів / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 85–97.

6. Збанацька О. М. Понятійно-категоріальний апарат архівних інформаційно-пошукових систем / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2013. – № 1. – С. 74–77.

7. Zbanatska O. Document as a reflection of events / O. Zbanatska // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2016. – № 1. – С. 42–50.

8. Збанацька О. М. Документна евристика як наука / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 4. – С. 31–36.

9. Збанацька О. М. Дослідження інформаційно-пошукових мов у бібліотеках і архівах: методологічні основи / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 2. – С. 12–20.

10. Збанацька О. М. Інформаційний пошук за стандартами інформаційної сфери: термінологічний аспект / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 45–63.

11. Збанацька О. М. Музейна евристика: теоретичні основи та практична реалізація / В. В. Карпов, О. М. Збанацька, Ж. З. Денисюк // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 1. – С. 19–25.

Здобувачу належить основна теоретична частина, присвячена трактуванню терміна «евристика» та правовим аспектам доступу до музейних фондів.

12. Збанацька О. М. Професор М. С. Слободяник (1949–2015) – засновник кафедри документних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв / О. М. Збанацька // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 47. – С. 334–346.

13. Збанацька О. М. Бібліотеки, архіви, музеї: деякі аспекти спільності та відмінності / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 3. – С. 60–66.

14. Збанацька О. М. Документна евристика в системі управління знаннями / О. М. Збанацька // Бібліотечний вісник. – 2018. – № 6. – С. 3–6.

15. Збанацька О. М. Компаративний аналіз пошукових можливостей електронних каталогів окремих бібліотек України / О. М. Збанацька, О. Г. Кириленко, О. М. Яценко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 11. – С. 32–39.

Здобувачу належить основна теоретична частина і матеріали, присвячені аналізу електронних каталогів НБУ ім. Ярослава Мудрого.

16. Збанацька О. М. Розкриття змісту архівних документів: тезаурусний підхід / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 4. – С. 52–64.

17. Збанацька О. М. Формування наукових поглядів на евристику / О. М. Збанацька // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2018. – № 2. – С. 30–39.

Статті у фахових виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, та у виданнях іноземних держав:

18. Збанацкая О. Н. Информационно-поисковые языки библиотек и архивов Украины: современное состояние, некоторые перспективы развития /

О. Н. Збанацкая // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – Алматы, 2017. – № 6. – С. 38–45.

19. Збанацька О. М. Вплив інформаційного суспільства на документну евристику / О. М. Збанацька // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. – 2018. – № 2 (18). – Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2631954/zbanatska_oksana_2018_._the_influence_of_informational_society_on_documentary_herstist._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_18_(accessed 28 April 2018).

20. Збанацька О. М. Інформаційна потреба як мотиватор комунікаційного процесу / О. М. Збанацька // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal = Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe. – 2018. – № 3 (19). – Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2634971/zbanatska_oksana_2018_._need_in_information_as_a_motivator_of_communication_process._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_19_(accessed 05 July 2018).

21. Zbanatska O. M. Information search as a document heuristic factor // Sience and Education a New Dimension. Sience and Education a New Dimension. Humanitie and Social Sciences. 2018. Sept. VI (29), Issue 178. P. 79–81.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

22. Збанацька О. М. Веб-сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України як джерело інформації / О. М. Збанацька, А. І. Москаленко // Документ, мова, соціум: теорія та практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–12 квіт. 2013 р. – Київ, 2013. – С. 150–152.

Здобувачу належить інформація щодо діяльності Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України та переваги його веб-сайту.

23. Збанацька О. М. Навчальна дисципліна «Аналітико-синтетична переробка інформації»: зміст та проблеми викладання / О. М. Збанацька // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері : IV Міжнар. наук.-практ. конф., 02–04 квіт. 2014 р. – [Донецьк], 2014. – С. 87–89.

24. Збанацька О. М. Новий стандарт ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–13 верес. 2014 р. – Одеса: Грінь Д. С., 2014. – С. 57–63.

25. Збанацька О. М. Бібліографічна евристика: термінологічний аспект / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 10–12 верес. 2015 р. / М-во освіти і науки України та ін. Одеса, 2015. – С. 130–134.

26. Збанацька О. М. Електронні версії архівних путівників як джерело для уточнення та поповнення інформаційно-пошукового тезауруса Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.) : в 2 ч. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського та ін. – Київ, 2015. – Ч. 1. – С. 45–49.

27. Збанацька О. М. Відображення терміносистеми інтелектуальної власності в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 444–449.

28. Збанацька О. М. Документно-інформаційна діяльність через призму Української бібліотечної енциклопедії / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали IX

Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 8–9 верес. 2016 р. / М-во освіти і науки України та ін. – Одеса, 2016. – С. 133–140.

29. Збанацька О. М. Евристика в науковому студіюванні: зміст та особливості викладання дисципліни / О. М. Збанацька // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (23–24 листоп. 2017 р.). – Харків : ХДАК, 2017. – С. 217–219.

30. Збанацька О. М. Електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: загальна характеристика / О. М. Збанацька // Інформаційний простір бібліотеки : VII Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, Україна, 18–19 трав. 2017 : тези доповідей. – Львів : Вид-во Львів. Політехніки, 2017. – С. 61–64. Текст укр., англ.

31. Збанацька О. М. Інформаційно-пошукові мови бібліотек і архівів: соціально-комунікаційний аспект / О. М. Збанацька // Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 42–45.

32. Збанацька О. М. Методологія наукових досліджень: одна з тенденцій сьогодення / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 14–15 верес. 2017 р. / М-во освіти і науки України та ін. – Одеса, 2017. – С. 97–100.

33. Збанацька О. М. Формування пошукового образу документа в електронних каталогах бібліотек [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Інформація, комунікація, суспільство 2017: матеріали 6-ї Міжнар. наук. конф. ІКС-2017, 18–20 трав., 2017, Україна, Славське. – Електрон. дані. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 309–310.

34. Збанацька О. М. Комунікаційне середовище документної евристики [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Інформація, комунікація, суспільство 2018: матеріали 7-ої Міжнар. наук. конф. ІКС-2018, 17–19 трав., 2018, Україна, Чинадієво. – Електрон. дані. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 230–231.

35. Збанацька О. М. Конвергенція документно-комунікаційних систем суспільства / О. Г. Кириленко, О. М. Збанацька, В. В. Добровольська // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. : Одеса, 12–14 верес. 2018 р. / М-во освіти і науки України та ін. – Одеса, 2018. – С. 40–42.

Здобувачу належить третя частина тез.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

36. Збанацька О. М. Розвиток інформаційно-пошукових мов у пошукових системах бібліотек і архівів : монографія / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Нац. б-ка України імені Ярослава Мудрого. – Київ : НАКККіМ, 2017. – 354 с. : рис., табл. – ISBN 978-966-452-245-5. – URL: http://elib.nplu.org/view.html?&id=8996.

Рецензія: Воскобойнікова-Гузєва О. В. Рецензія на монографію Збанацької Оксани Миколаївни «Інформаційно-пошукові мови в бібліотеках і архівах» / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Інтегровані комунікації. – 2018. – Вип. 5. – С. 45–47.

37. Вилегжаніна Т. І. Інформаційно-пошуковий тезаурус / Т. І. Вилегжаніна ; Нац. парлам. б-ка України. – Донецьк : Альфа-Прес, 2004. – 1103 с.

Здобувачу належить половина праці, зокрема, розроблені словникові статті на фізико-математичні, технічні, хімічні, медичні, біологічні науки, психологію, соціологію, філософію, культурологію.

38. Бібліографічний опис документів. Бібліографічні посилання : метод. рек. / [авт.-уклад. О. М. Збанацька]. – Київ : [б. в.], 2012. – 197 с. : табл., дод.

39. Предметизація документів: теорія і практика (1875–2012 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [укл.: О. М. Збанацька ; наук. ред.: В. О. Кононенко]. – Київ, 2014. – 283 с.

40. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Макроаналітичне згортання інформації: бібліографічний опис документів,

анотування документів : навч. посіб. / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ : НАКККіМ, 2014. – 266 с.

41. Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Мікроаналітичне згортання інформації: індексування документів, реферування документів : навч. посіб. / О. М. Збанацька ; М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ : НАКККіМ, 2016. – 254 с.

42. Збанацька О. М. Удосконалення довідкового апарату архівів в Україні (20–30-ті роки XX ст.) / О. М. Збанацька // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 65. – С. 161–163.

43. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної парламентської бібліотеки України: період апробації 2004–2012 рр. / О. М. Збанацька // Бібліотечна планета. – 2013. – № 1. – С. 30–32.

44. Збанацька О. М. Страховий фонд документації України: історія та напрями створення / О. М. Збанацька, В. В. Микитенко // Термінологія документознавства та суміжних галузей : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – Вип. 7. – С. 54–61.

45. Збанацька О. М. Класифікаційні таблиці, рубрикатори, класифікатори як засоби створення пошукового образу документа / О. М. Збанацька // Термінологія документознавства та суміжних галузей : зб. наук. пр. – Київ, 2014. – Вип. 8. – С. 142–148.

46. Збанацька О. М. Документ у реаліях сьогодення / О. М. Збанацька // Бібліотечна планета. – 2016. – № 3. – С. 23–27.

47. Збанацька О. Електронні каталоги Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: загальна характеристика / О. Збанацька // Інформаційний простір бібліотеки: польсько-український досвід : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2017 р., Львів, Україна / Нац. ун-т «Львів. політехніка», Наук.-техн. б-ка ; за ред. Р. Самотий ; [редкол.:

А. Андрухів, Р. Самотий, Н. Мосієнко, С. Палюх]. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. – С. 287–300.

48. Збанацька О. М. Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого: сучасний стан та перспективи / О. М. Збанацька // Бібліотека і книга в контексті часу : зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф. Тема року: «Бібліотеки України в контексті євроінтеграційних процесів». – Київ, 2017. – С. 61–71.

49. Збанацька О. М. До питання про розробку системи тезаурусів для архівних інформаційно-пошукових систем / О. М. Збанацька // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–27 трав. 2010 р. / М-во культури і туризму України, НАКККіМ, Ін-т держ. упр. та інформ. діяльності. – Київ, 2010. – С. 259–260.

50. Збанацька О. М. Відображення засобів масової інформації в Інформаційно-пошуковому тезаурусі Національної парламентської бібліотеки України / О. М. Збанацька // Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., Київ, 10–11 черв. 2011 р. – Київ, [2011]. – С. 78–79.

51. Збанацька О. М. Створення бібліографічної бази даних «Дипломні роботи НАКККіМ»: постановка проблеми / О. М. Збанацька // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – Київ, 2011. – С. 169–171.

52. Збанацька О. М. Навчальна гра як модель реальної роботи (на прикладі дисципліни «Державна інформаційна політика») / О. М. Збанацька // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 12–14 верес. 2013 р. / Одес. нац. політехн. ун-т та ін. – Одеса, 2013. – С. 348–352.

53. Збанацька О. М. Науково-методична діяльність служби науково-технічної інформації архіву (організація проведення виставок, бібліографічний

опис, анотація-реферат, складення бібліографічного списку) [Застосування видів аналітико-синтетичної переробки інформації при створенні довідково-інформаційного фонду] [Електронний ресурс] / О. М. Збанацька // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства : офіц. сайт. – URL: http://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=135.

Відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи:

Міжнародні науково-практичні конференції

– Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики, VII (Київ, 25–27 трав. 2010 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики, VIII (Київ, 17–19 трав. 2011 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні», IX (Київ, 2–3 черв. 2011– очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Документ, мова, соціум: теорія та практика, I (Київ, 11–12 квітня 2013 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді у співавторстві з А.І.Москаленко);

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, VI (Одеса, 12–14 верес. 2013– очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Документ, мова, соціум: теорія та практика, II (Київ, 10–11 квіт. 2014 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері, IV (Донецьк, 2–4 квітня 2014 – заочна участь, текст доповіді);

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, VII (Одеса, 11–13 вересня 2014 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Бібліотека. Наука. Комунікація (Київ, 6–8 жовтня 2015 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, VIII (Одеса, 10–12 вересня 2015 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору (Київ, 4–6 жовтня 2016 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, IX (Одеса, 8–9 вересня 2016 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Архіви в сучасному світі: виклики та завдання» (Київ, 7–8 грудня 2017– очна участь, виступ із доповіддю);

– Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек (Київ, 3–5 жовтня 2017 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, X (Одеса, 14–15 вересня 2017 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Інформаційний простір бібліотеки, VII (Львів, 18–19 травня 2017 – очна участь, текст доповіді);

– Інформація, комунікація, суспільство 2017, 6 (Славське, 18–20 травня, 2017 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку. (Харків, 23–24 листопада 2017 – заочна участь, текст доповіді);

– Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору (Київ, 6–8 листопада 2018 – очна участь, виступ із доповіддю;

– Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття, XI (Одеса, 12–14 вересня 2018 – очна участь, співдоповідь з О.Г.Кириленко та В.В.Добровольською, текст доповіді у співавторстві з О.Г.Кириленко та В.В.Добровольською);

– Інформація, комунікація, суспільство 2018, 7 (Чинадієво, 17–19 травня 2018 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– IFLA. Knowledge Management Satellite Conference (Малайзія, 23 серпня 2018 – заочна участь);

усеукраїнські конференції

– Засоби масової інформації як феномен культури і культура у засобах масової інформації (Київ, 10–11 червня 2011 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Соціальні комунікації: стан, проблеми, тенденції, II (Київ, 17–18 квітня 2014 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Архіви-наука-суспільство: шляхи взаємодії (Київ, 21–22 травня 2015– очна участь, виступ із доповіддю);

– Бібліотека і книга в контексті часу, X (Київ, 6–7 квітня 2017 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Бібліотека і книга в контексті часу, XI (Київ, 25–26 квітня 2018 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Короленківські читання 2018 «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості», XXI (Харків, 24 жовтня 2018– очна участь, виступ із доповіддю);

науково-практичні та науково-теоретичні семінари

– Термінологія документознавства та суміжних галузей знань, 6 (Київ, 18 травня 2012 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Сучасний стан та перспективи розвитку служб науково-технічної інформації державних архівних установ України (Київ, 15 лист. 2013 – очна участь, виступ із доповіддю, презентація);

– Термінологія документознавства та суміжних галузей знань, 7 (Київ, 31 травня 2013 – очна участь, співдоповідь з В.Микитенко, текст доповіді у співавторстві з В.Микитенко);

– Термінологія документознавства та суміжних галузей знань, 8 (Київ, 30 травня 2014 – очна участь, виступ із доповіддю, текст доповіді);

– Термінологія документознавства та суміжних галузей знань, 10 (Київ, 2 червня 2017 – очна участь, виступ із доповіддю);

бібліотекознавчі студії

– Бібліотекознавчі студії, присвячені пам’яті професора Михайла Семеновича Слободяника (Київ, 9 грудня 2015 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Бібліотекознавчі студії, присвячені пам’яті професора Михайла Семеновича Слободяника (Київ, 15 грудня 2016 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Бібліотекознавчі студії, присвячені пам’яті професора Михайла Семеновича Слободяника (Київ, 14 грудня 2017 – очна участь, виступ із доповіддю);

– Бібліотекознавчі студії, присвячені пам’яті професора Михайла Семеновича Слободяника (Київ, 14 грудня 2018 – очна участь, виступ із доповіддю).

ДОДАТОК В

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, доктор філософії, професор
_____ **В.Г.Чернець**

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження докторанта кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Збанацької Оксани Миколаївни «Документна евристика в системі соціальних комунікацій: бібліотекознавчий аспект»

Основні наукові висновки, положення та результати докторської дисертації О. М. Збанацької реалізовані в:

- програмі, методиці та звіті про науково-дослідну роботу Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв «Актуальні проблеми культурології: теорія та історія культури» (державний реєстраційний номер 0115U001572);
- підготовці навчально-методичної документації та викладанні авторських дисциплін: «Документна евристика» для магістрів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (2016–2019 рр.); «Евристика в наукових студіюваннях» для аспірантів усіх спеціальностей (2017–2018 рр.);
- систематичній публікації статей у науковому фаховому журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» у 2012 р. (№ 3–4), 2013 р. (№ 1), 2016 р. (№ 1), 2017 р. (№№ 1, 2, 4), 2018 р. (№№ 2, 3, 4);
- підготовці студентів до участі в конференціях та укладанні матеріалів II, III та IV Всеукраїнських науково-практичних конференцій студентів, аспірантів та молодих науковців «Інформаційна діяльність. Документознавство. Бібліотекознавство: історія, сучасність, перспективи» (2016, 2017, 2018 роки);
- доповідях, виголошених на бібліотекознавчих студіях, присвячених пам'яті професора Михайла Семеновича Слободяника, що проводились за участі Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (2016, 2018 роки).

Директор Інституту практичної культурології
та арт-менеджменту НАКККіМ,
кандидат педагогічних наук, доцент С. І. Дичковський

Завідувач кафедри
культурології та інформаційних
комунікацій НАКККіМ,
доктор культурології, професор П. Е. Герчанівська

Підписи С.І. Дичковського та П.Е. Герчанівської засвідчую
Нач. відділу кадрів
О.Т. Сосурейко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Генеральний директор
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого,
заслужений працівник культури України
_____ **Т. І. Вилегжаніна**

АКТ
про впровадження основних наукових висновків, положень і результатів докторського дисертаційного дослідження Збанацької Оксани Миколаївни «Документна евристика в системі соціальних комунікацій: бібліотекознавчий аспект» в Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого

Основні наукові висновки, положення та результати докторської дисертації О. М. Збанацької реалізовані в:

- доповідях на X та XI Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Бібліотека і книга в контексті часу» (2017, 2018 роки); Бібліотекознавчих студіях, присвячених пам'яті професора Михайла Семеновича Слободяника (2018 р.);
- підготовці першого випуску інформаційного дайджесту «Актуальні проблеми лінгвістичного забезпечення бібліотечних інформаційно-пошукових систем» (2018 р.);
- роботі у складі Міжвідомчої групи з лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем;
- проведенні лекційного заняття для працівників Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого на тему: «Уніфікація засобів лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого: стан і напрями удосконалення» (20.01.2018 р.);
- розробці і поповненні Інформаційно-пошукового тезауруса Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого новими словниковими статтями;
- написанні ряду наукових статей для Української бібліотечної енциклопедії;
- публікації статей в журналі «Бібліотечна планета» (2016–2018 роки).

Заступник генерального директора
з наукової роботи
Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого Н. І. Розколупа

Підпис Н. І. Розколупи засвідчую
Начальник відділу кадрів НБУ ім. Ярослава Мудрого
Костюк О.В.